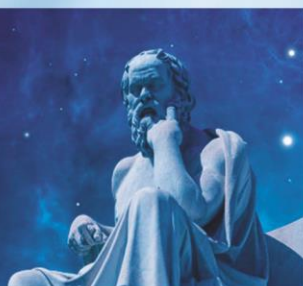

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

ГУМАНІТАРНИЙ ПРОСТІР НАУКИ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ

18 лютого 2018 р.

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
XXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»

18 лютого 2019 року

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2019

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды »

STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical
University»

Совет молодых ученых университета
Council of young scientists of the University

Материалы
XXI Международной научно-практической интернет-конференции
«Гуманитарное пространство науки: опыт и перспективы»
18 февраля 2019 года

Materials
Of the XXI International scientific and practical Internet-conference
«Humanitarian space of science: experience and prospects»
February 18, 2019

Сборник научных трудов
Collection of the scientific materials

Переяслав-Хмельницкий – 2019
Pereiaslav-Khmelnytskyi – 2019

УДК 001

Г 94

«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. Матеріалів XXI Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 18 лютого 2019 р. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вип. 21. – 347 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України, ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;

Енсенів К.А. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії держави КН МОН Республіки Казахстан;

Лукашевич О.М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», генеральний директор Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»;

Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;

Коцур В.В. – кандидат політичних наук, голова Ради молодих учених університету;

Гайдаєнко І.В. – кандидат історичних наук, учений секретар Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», секретар Ради молодих учених університету;

Вовкодав С.М. – завідувачий науково-дослідного сектора «Музей космоса» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»;

Лукашевич Ю.Л. – старший викладач кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;

Вовкодав В.О. – молодший науковий співробітник науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», відповідальний секретар редакційної колегії.

ISSN 2523-4900

© Рада молодих учених університету

© ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

«Гуманитарное пространство науки: опыт и перспективы»: сб. материалов 21 Междунар. науч.-практ. интернет-конф., 18 февраля 2019 г. – Переяслав-Хмельницкий, 2019. – Вып. 21. – 347 с.

«Humanitarian space of science: experience and prospects»: materials of the 21-th scientific-practical. Internet Conf., February 18, 2019 – Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2019. – Vol. 21 – 347 Pages.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»;

Енсенов К.А. – кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института истории государства КН МОН Республики Казахстан;

Лукашевич О.М. – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и культуры Украины ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды», генеральный директор Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»;

Рык С.Н. – кандидат философских наук, доцент, проректор по научной работе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»;

Коцур В.В. – кандидат политических наук, председатель Совета молодых ученых университета;

Гайдаенко И.В. – кандидат исторических наук, ученый секретарь Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав», секретарь Совета молодых ученых университета;

Вовкодас С.М. – заведующий научно-исследовательского сектора «Музей космоса» Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»;

Лукашевич Ю.Л. – старший преподаватель кафедры профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»;

Вовкодас В.А. – младший научный сотрудник научно-методического отдела охраны культурного наследия Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав», ответственный секретарь редакционной коллегии.

EDITORIAL BOARD:

Kotsur V. – Doctor of History, professor, academician of the NAPS of Ukraine, Rector of the State Higher Educational Establishment «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»;

Ensenov K. – Candidate of History, senior research worked of the Institute of History of State KH MES of the Republic of Kazakhstan;

Lukashevich O. – Candidate of History, assistant professor of the Department of the Ukrainian History and Culture «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», General Director of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;

Ryk S. – Candidate of Philosophy, assistant professor, vice-rector for scientific work «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»;

Kotsur V. – Candidate of Political Sciences, chairman of the Council of Young Scientists of the University;

Gaidaenko I. – Candidate of History, Scientific Secretary of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav», Secretary of Council of Young Scientists of the University;

Vovkodav S. – Head of the research sector «Space Museum» National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;

Lukashevich Y. – Senior lecturer of the Professional Education department of the «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»;

Vovkodav V. – junior research worked of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav», Executive Secretary.

ISSN 2523-4900

©Совет молодых ученых университета
©ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет имени
Григория Сковороды»

©Council of young scientists of the University
©STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University»

ЗМІСТ/СОДЕРЖАНИЕ/CONTENTS:	
СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ	
<i>Оксана Дуда-Ільчук, Євгеній Москальчук, Віктор Москалець</i> ВПЛИВ УНІВЕРСАЛЬНИХ МИЮЧИХ ЗАСОБІВ НА ТЕСТ-ОБ'ЄКТ РЯСКУ МАЛУ (LEMNA MINOR L.)	12
СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ	
<i>Олександр Непша, Аліна Кожасва</i> ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА БОТІЄВСЬКОЇ ДІЛЯНКИ АБРАЗІЙНО-ЗСУВНОЇ ДІЛЯНКИ ПІВНІЧНОГО УЗБЕРЕЖЖЯ АЗОВСЬКОГО МОРЯ	16
<i>Геннадій Тамбовцев, Ніна Тис</i> ГІДРОГЕОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД УКРАЇНИ	22
СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ	
<i>Любов Євтєєва, Олег Гриценко</i> АНАЛІЗ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕЦ	28
<i>Бахтияр Жоллыбеков, Мурат Жоллыбеков, Диана Жанибек кызы</i> КАЧЕСТВО ОРОСИТЕЛЬНЫХ ВОД В ЮЖНОМ ПРИАРАЛЬЕ	32
<i>Бахтияр Жоллыбеков, Мурат Жоллыбеков, Бекполат Тажимуратов</i> ПУСТЫННО-ПЕСЧАНАЯ ПОЧВА ДНА АРАЛЬСКОГО МОРЯ	35
СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА	
<i>Олена Кір'ян</i> САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЕФЕКТИВНОГО КЕРІВНИКА	39
<i>Диана Максимчик, Мария Хованская</i> ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ПУТИ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ В ОАО «ТОРГМАШ»	42
<i>Ольга Мартин, Зінаїда Живко</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА	49
<i>Марта Панковець</i> ДО ПИТАННЯ ПРО МІГРАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ В ТРАНСКОРДОННИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	53
<i>О.В. Шумський, Н.І. Чорній</i> ТОВАРОЗНАВЧІ І КОМЕЦІЙНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ПОКРИВЕЛЬНИХ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ	57
СЕКЦІЯ: ЖУРНАЛІСТИКА	
<i>Ольга Ядловська</i> ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ	64
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
<i>Асел Аубакирова, Розай Юсантаева, Гулбахар Құлмұрат</i> «АУЫЗША САБАҚ – 1» КАРТАСЫН ФИЗИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ	69

Катерина Головенько, Жанна Герасименко ВИКОРИСТАННЯ WOLFRAMALPHA ПРИ ВИВЧЕННІ МАТЕМАТИКИ	71
Мәрзия Жармаганбет, Гулжан Аубакирова ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМУНЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ	75
СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ	
Сергій Василенко ДО ПРОБЛЕМАТИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»	79
Дмитро Помазан КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІІ АНГЛІЙСЬКИХ ЕЗОТЕРИЧНИХ ТАЄМНИХ ТОВАРИСТВ ХІХ СТ.	84
СЕКЦІЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЯ	
Алла Дмитренко КУПАЛЬСЬКІ ЯГОДИ У НАРОДНІЙ МЕДИЦИНІ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ (ЗА ЕКСПЕДИЦІЙНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)	88
СЕКЦІЯ: МЕДИЦИНА	
Андрій Бамбуляк, Олег Бойчук, Леся Лопушняк ОСОБЛИВОСТІ ТОПОГРАФІІ АРТЕРІАЛЬНИХ СУДИН ШЛУНКА 7–8-го МІСЯЦІВ ПЛОДОВОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ	94
Maryna Vesplіtnik, Tetiana Protsak ARTERIES OF THE LUMBAR AND SACRAL SPINE IN THE FETAL PERIOD OF HUMAN ONTOGENESIS	96
Олег Бойчук, Андрій Бамбуляк, Леся Лопушняк АНАТОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АРТЕРІАЛЬНИХ СУДИН ШЛУНКА У ПЛОДІВ 9–10-го МІСЯЦІВ РОЗВИТКУ ТА НОВОНАРОДЖЕНИХ ЛЮДИНИ	98
Валерій Єрмілов ТОВАРИСТВО МОРСЬКИХ ЛІКАРІВ У МИКОЛАЄВІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	100
Леся Лопушняк, Тетяна Хмара, Андрій Бамбуляк ТОПОГРАФО-АНАТОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЩИТОПОДІБНИХ ЗАЛОЗ У ПЛОДІВ 4–5 МІСЯЦІВ ВНУТРІШНЬОУТРОБНОГО РОЗВИТКУ	103
Тетяна Процак, Крістіна Хованець, Ольга Забродська СУЧАСНІ ВІДОМОСТІ ПРО АНОМАЛІЇ РОЗВИТКУ ЛИЦЕВОЇ ДІЛЯНКИ	105
Тетяна Процак, Крістіна Хованець, Ольга Забродська ЛІТЕРАТУРНІ ДАНІ ЩОДО АНОМАЛІЇ ПОРУШЕННЯ ОРГАНА СЛУХУ ПІД ЧАС ВНУТРІШНЬОУТРОБНОГО РОЗВИТКУ	110

<i>Тетяна Процак, Ольга Забродська, Крістіна Хованець</i> ПРИРОДЖЕНІ ВАДИ РОЗВИТКУ КІНЦІВОК ЛЮДИНИ	114
<i>Тетяна Процак, Ольга Забродська, Крістіна Хованець</i> ОСНОВНІ ЕПОНІМІЧНІ НАЗВИ У ВИВЧЕННІ ТРАВНОЇ СИСТЕМИ	119
<i>Тетяна Процак, Крістіна Хованець, Ольга Забродська</i> ЛІТЕРАТУРНІ ДАНІ ЩОДО АНОМАЛІЙ РОЗВИТКУ НИРОК	124
<i>T. Protsak, O. Zabrodska, M. Besplitnik</i> CLINICAL CASES OF FOREIGN BODIES PRENTRATION IN THE GASTROINTESTINAL TRACT	129
<i>Тетяна Процак, Марія Бевз</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ПАТОЛОГІЇ ТИМ'ЯЧОК У ДІТЕЙ	134
<i>Віталій Руснак</i> АНАТОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАПСУЛИ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА В ОНТОГЕНЕЗІ ЛЮДИНИ	138
СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО	
<i>Мохизул Акбарова</i> МУСИКАЛИ ДРАМА ТЕАТР АКТЁРЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА «АКТЁРЛИК МАҲОРАТИ» ВА «ВОКАЛ» ФАНЛАРИНИНГ ҲАМКОРЛИГИ	141
<i>Мохизул Акбарова</i> БЎЛАЖАК ИЖОДКОРЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА МИЛЛИЙ ВА АНЪАНАВИЙ ҚАРАШЛАР ВА УЛАРИНИНГ АХАМИЯТИ	144
<i>Назерке Баянбаева</i> КЕСТЕ ТІГУ ӨНЕРІНІҢ ТАРИХЫ МЕН ТҮРЛЕРІ	149
СЕКЦІЯ: ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ	
<i>Світлана Горденко</i> ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТЬ»	153
СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА	
<i>Мейрамкул Абдрахманова, Айгерім Турар</i> МАТЕМАТИКА ПӘНІНІҢ БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОРТА БУЫН ОҚУШЫЛАРЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА БАУЛЫП, ОЙ-ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ	158
<i>Мейрамкул Абдрахманова, Мөлдір Айтқалиева</i> ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЖОО-ҒА БЕЙІМДЕУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ 10–11-СЫНЫПТАРДА МАТЕМАТИКАДАН ФАКУЛЬТАТИВТІК КУРСТАР ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	161
<i>Мейрамкул Абдрахманова, Ұлжалғас Халилла</i> ОРТА СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН МАТЕМАТИКАДАН ОЛИМПИАДАЛАРҒА ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ	165
<i>Maryna Besplitnik</i> PERSPECTIVES OF DISTANCE TRAINING MEDICAL EDUCATION	168

Христина Ваків ТЕХНОЛОГІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ІГРОВИХ МЕТОДИК У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	170
Аліна Власова ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОТРЕБ СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	175
Ольга Внукова ТАКТОВНІСТЬ ЯК ОЗНАКА МАЙСТЕРНОСТІ ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	179
Микола Драч ВПЛИВ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАТЬ» НА ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНИХ ФАХОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ	182
Манат Қожахмет РЕФЛЕКСИЯ ЖӘНЕ ТИІМДІ КЕРІ БАЙЛАНЫС ҰСЫНУ	186
Тетяна Колупасва, Оксана Міщенко, Оксана Третяк ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	190
Елла Кривошеїна, Світлана Пасічник ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ КАЗКИ	195
Ольга Лашевич РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЇХ У СУСПІЛЬСТВІ	198
Зоряна Панасюк, Тетяна Паламарчук РОЛЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ	201
Марина Пашигар, Крістіна Кожина ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	205
Тетяна Процак, Крістіна Хованець АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ СТУДЕНТАМ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	209
Андрій Проценко СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	212
Гулмира Сабитбекова, Эльмира Мерекеқызы МАТЕМАТИКАДАН ҚИЫНДЫҒЫ ЖОҒАРЫ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДЫҒ ТИІМДІЛІГІ	216

<i>Гулмира Сабитбекова, Нұрила Кобжанова</i> ЖАЙ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ ТӘСІЛДЕРІ	221
<i>Базаргуль Садыкова, Анарбек Жанерке, Қансейіт Мөлдір</i> ФИЗИКА САБАҒЫНДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМУ	226
<i>Базаргуль Садыкова, Пернебай Асылай</i> ЯДРОЛЫҚ ФИЗИКА МЕН РАДИАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІН ТҮСІНДІРУ	228
<i>Базаргуль Садыкова, Жеңісханқызы Мөлдір</i> АТОМНЫҢ ҚҰРЫЛЫСЫ МЕН ҚАСИЕТТЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ	232
<i>Базаргуль Садыкова, Қайролла Жанерке</i> СУТЕГІ АТОМНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ДЕҢГЕЙІ	237
<i>Базаргуль Садыкова, Кәрімова Құралай</i> МЕКТЕП КУРСЫНДА ЯДРОДАҒЫ ФИЗИКАЛЫҚ ҚҰБЫЛЫСТАРДЫ ОҚУШЫЛАРҒА ТҮСІНДІРУДІҢ ЖОЛДАРЫ	240
<i>Базаргуль Садыкова, Төлөнді Исламбек</i> ФИЗИКАДАН ҚИЫНДЫҒЫ ЖОҒАРЫ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСІ	246
<i>Базаргуль Садыкова, Дана Шарыпханова</i> ФИЗИКАДАН КҮРДЕЛІ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ ЖОЛДАРЫ	251
<i>Віталій Скаковський</i> ЛЕКЦІЯ-ВИЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТА	255
<i>Султанова Тоты, Гульгуль Аманбаева</i> ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРСТАР ЖАСАУ ЖӘНЕ ОНЫ КӘСПТІК ЛИЦЕЙЛЕРДЕ ИНФОРМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ПАЙДАЛАНУ	258
<i>Султанова Тоты, Жандулла Жарқынай, Қуанышбекқызы Гүлмира</i> ОҚУ ПРОЦЕССИНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУ БАСЫЛЫМДАРЫНЫҢ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ҚОЛДАНЫЛУ БАҒЫТТАРЫ	261
СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ	
<i>Альона Бондаренко</i> ЕТНІЧНІ КОНФЛІКТІ В США: ПОЛКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ ЯК МЕТОД ПОДОЛАННЯ ЕТНІЧНОГО КОНФЛІКТУ	266
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
<i>Ніна Атаманчук</i> ПРОЯВ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	270
<i>Раиса Демиденко, Нагима Бисембаева, Перуза Кемал</i> ГЕНДЕРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАНИЯ РАЗВОДА	273
<i>Світлана Калініченко</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ, НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНІХ ДІТЕЙ	279

<i>Олександр Корнілов</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПІДЛІТКІВ	282
<i>Анжела Пасічніченко</i> ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	284
СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ	
<i>Юрій Сербалюк</i> ВИКОРИСТАННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	287
<i>Дар'я Сінчук</i> ОНБОРДІНГ ТА МЕТОДИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ	292
СЕКЦІЯ: ТУРИЗМ	
<i>Вікторія Кувасєва, Ксенія Кияшко</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПРОВЕДЕННІ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ТУРИЗМІ	299
<i>Зоряна Мазуранчик</i> ВИВЧЕННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЛІТОПИСНОГО ЗБРАЖА НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАПОВІДНИКОМ «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»	301
<i>Олена Полянничко, Тетяна Катоніна</i> РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ, ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ	307
<i>Марина Смолинська</i> РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК КЛЕБАН – БИК	310
СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
<i>Володимир Іваненко, Артем Дурмаджи</i> ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ ЮНИХ ШАШКІСТІВ	312
<i>Олена Котова, Валерія Михайлова</i> ЗАСТОСУВАННЯ ФІТНЕС-ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТОК ЗВО	316
<i>Юрій Феліксов, Олександр Бурбела</i> ФІЗИЧНІ НАВАНТАЖЕННЯ, ЯК ОСНОВА ВЕДЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	322
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЯ	
<i>Luiza Khachapuridze, David Shavianidze</i> THE GRAVE STONE AS AN EPIGRAPHIC MONUMENT (ACCORDING TO LECHNUMI'S LATEST MATERIALS)	327
<i>Indira Kalelova, Yuliya Tanasevskaya, Kymbat Toktargalieva</i> CLIL AS A SPECIFIC APPROACH IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	331
СЕКЦІЯ: ЮРИДИЧНІ НАУКИ	
<i>Ирина Вербицкая</i> ГЕНЕЗИС ИНСТИТУТА ВИНЫ КАК УСЛОВИЯ НАСТУПЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ	335

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 504.5/74

*Оксана Дуда-Ільчук, Євгеній Москальчук, Віктор Москалець
(Новоград-Волинський, Україна)***ВПЛИВ УНІВЕРСАЛЬНИХ МІЮЧИХ ЗАСОБІВ НА ТЕСТ-
ОБ'ЄКТ РЯСКУ МАЛУ (*LEMNA MINOR L.*)**

*У статті зосереджено увагу на хімічному складі компонентів універсальних миючих засобів та їх впливі на навколишнє середовище. Висвітлено результати експериментів по впливу універсальних миючих засобів на біологічний тест-об'єкт ряску малу (*Lemna minor L.*).*

Ключові слова: *синтетичні миючі засоби (СМЗ), колоїдні поверхнево-активні речовини, тест-об'єкт *Lemna minor L.*, експеримент, універсальні миючі засоби, засоби на основі кислот, засоби на основі лугів, нейтральні миючі засоби.*

*The article focuses on the chemical compound of components of universal detergents and their impact on the environment. The result of experiments on the influence of universal detergents on the biological test-object of duckweed is highlighted (*Lemna minor L.*).*

Key words: *synthetic detergents (SD), colloidal surfactants, *Lemna minor L.* test object, experiment, universal detergents, acid based preparations, alkaline based products, neutral detergents.*

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України в Україні миючим засобом є будь-яка речовина або препарат, що містить мило та/або інші поверхнево-активні речовини, призначені для прання або очищення. [1, с. 1]

Універсальні миючі засоби – це засоби широкого спектра використання, призначені для очищення різноманітних видів поверхонь і забруднень. Такі засоби використовуються для миття підлоги, кухонної зони, сантехніки, скляних, пластикових, металевих, дерев'яних поверхонь, текстилю, шкіри. Залежно від хімічного складу компонентів вони поділяються на:

- засоби на основі лугів, які виготовляються із натрій силікату та тринатрійфосфату;
- засоби на основі кислот, основним миючим компонентом яких є неорганічні та органічні кислоти;
- нейтральні миючі засоби, які є багатокомпонентними композиціями на основі поверхнево-активних речовин та хімічних добавок (пом'якшувачів води, ензимів, дезінфікуючих агентів, ароматизаторів, барвників та ін.)

До складу кожної з цих груп миючих засобів входять поверхнево-активні речовини (ПАР). За їх допомогою забруднюючі речовини видаляються з поверхні шляхом переведення у стан стабілізованої емульсії або суспензії.

Поверхнево-активні речовини – це сполуки, що адсорбуються на поверхні поділу фаз і зменшують поверхневий натяг води. Колоїдними поверхнево-активними речовинами називають сполуки, здатні не лише концентруватися на межі поділу фаз, що властиво усім поверхнево-активним речовинам, а й утворювати міцелярні системи. За здатністю молекул до йонізації вони поділяються на йоногенні та неіоногенні. Йоногенні колоїдні ПАР, у свою чергу, поділяють на аніонактивні, катіонактивні та амфолітні. Аніонактивні ПАР унаслідок йонізації утворюють у водних розчинах поверхнево-активні аніони, здатні до агрегації і утворення міцел. До них належать мила, алкілсульфати, алкіл- та арилсульфонати. Катіонактивні ПАР утворюють при дисоціації поверхнево-активні катіони: це солі амінів, четвертинних амонієвих основ та алкіл піридинових сполук. [2, с. 309] Неіоногенні ПАР – це дифільні речовини, молекули яких у водних розчинах не дисоціюють на йони. Вони характеризуються високою поверхневою активністю та змочувальною здатністю [2, с. 310].

Щорічне споживання миючих засобів населенням України оцінюється виробниками в 350 тис. тон. Вітчизняні торговельні марки становлять 1–4 % цієї кількості. Увесь інший ринок представлений 5–7 транснаціональними корпораціями, серед яких перше місце займає компанія Procter & Gamble (близько 23% ринку) [3, с. 1]. На ринку синтетичних миючих засобів України переважно представлені миючі засоби на основі синтетичних аніонактивних ПАР. Отже, ПАР стали основними компонентами препаратів побутової хімії, у результаті чого їх проникнення в середовище перебування людини прийняло глобальний характер. Токсичність детергентів за гігієнічними критеріями порівняно невисока, однак наявність цілого ряду специфічних властивостей (піноутворення, емульгування, солюбілізація, вплив на поведінку речовин у навколишньому середовищі та ін.) у даних забруднювачів дозволяє віднести їх до розряду шкідливих речовин, які здатні спровокувати конфліктну екологічну ситуацію і мати несприятливий вплив на здоров'я людини.

За даними вчених, 42% ПАР надходять у стічні каналізаційні води. Потрапляючи у водойми, ПАР активно беруть участь в процесах перерозподілу і трансформації інших забруднюючих речовин (таких як інсектицид трихлорофон, анілін, бутилакрилат, канцерогенні речовини, нафтопродукти, важкі метали та ін.). Більшість ПАР і продукти їх розпаду токсичні для різних груп гідробіонтів: мікроорганізмів водоростей безхребетних навіть в малих концентраціях, особливо при хронічному впливі. ПАР здатні накопичуватися в організмі і викликати незворотні патологічні зміни [4, с. 2].

Ми вивчали вплив універсальних миючих засобів – «Sarna», виробник Україна, «Glorix», виробник Нідерланди, «DIXI», виробник Україна, «Amway L.O.K», виробник США на живі організми, на прикладі ряски малої (*Lemna minor* L.). Особин даного виду ми вибрали як тест-об'єкт, оскільки вони характеризуються високою здатністю до акумуляції забруднювачів водного середовища. Особин даного виду ми вибрали як тест-об'єкт, оскільки вони характеризуються високою здатністю до акумуляції забруднювачів водного середовища.

Ряску відловлювали з природної популяції озера району Смолка міста Новограда-Волинського. Рослини поміщали по 10 екземплярів у дослідні (вода з пральним засобом) та контрольні (чиста вода) скляні ємності об'ємом 500 мл. Проводили 10-денний дослід із виживання рослин для встановлення гостро токсичних концентрацій ПАР та інших компонентів засобів, які призводять до загибелі водних рослин у короткий проміжок часу. Про стан рослин судили за зміною у вегетативних органах та загальної виживаності особин [5].

Результати дослідження:

Вплив універсальних миючих засобів на тест-об'єкт *Lemma minor L.*

1 день експерименту

Концентрація, мл/л	Універсальні миючі засоби				Контроль
	AMWAY	DIXI	GLORIX	SARMA	
	Кількість загиблих особин,%				
2,0	0%	0%	0%	0%	0%
1,0	0%	0%	0%	0%	
0,5	0%	0%	0%	0%	

3 день експерименту

Концентрація, мл/л	Універсальні миючі засоби				Контроль
	AMWAY	DIXI	GLORIX	SARMA	
	Кількість загиблих особин,%				
2,0	0%	0%	40%	90%	0%
1,0	0%	0%	20%	70%	
0,5	0%	0%	100%	40%	

5 день експерименту

Концентрація, мл/л	Універсальні миючі засоби				Контроль
	AMWAY	DIXI	GLORIX	SARMA	
	Кількість загиблих особин,%				
2,0	0%	0%	100%	90%	0%
1,0	0%	0%	100%	90%	
0,5	0%	0%	30%	40%	

7 день експерименту

Концентрація, мл/л	Універсальні миючі засоби				Контроль
	AMWAY	DIXI	GLORIX	SARMA	
	Кількість загиблих особин,%				
2,0	0%	0%	100%	100%	0%
1,0	10%	0%	100%	100%	
0,5	20%	0%	30%	100%	

10 день експерименту

Концентрація, мл/л	Універсальні миючі засоби				Контроль
	AMWAY	DIXI	GLORIX	SARMA	
	Кількість загиблих особин,%				
2,0	40%	100%	100%	100%	0%
1,0	10%	10%	100%	100%	
0,5	20%	0%	90%	100%	

За результатами експерименту можна зробити висновок, що найбільш токсичним з досліджуваних для тест-об'єкту виявився універсальний миючий засіб «Sarma», виробник – Україна. На 7-й день експерименту 100% особин ряски загинуло у розчинах з концентрацією 2,0 мл/л, 100% у розчині з концентрацією засобу 1,0 мл/л та 100% у розчині з концентрацією засобу 0,5 мл/л. Найменш токсичним – «Amway L.O.K», виробник – США. На 10-й день експерименту загинуло 40% особин ряски у розчині з концентрацією засобу 2,0 мл/л, 10% у розчині з концентрацією засобу 1,0 мл/л та 20% у розчині з концентрацією засобу 0,5 мл/л.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. [Електронний ресурс]. – Сайт Кабінет уМіністрів України. Постанова №408 Про затвердження змін до Постанови Кабінету Міністрів від 20 серпня 2008 р. №717 08 р. N717 м. Київ «Про затвердження Технічного регламенту мийних засобів». – Доступний з <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Музиченко В.П. Медична хімія: підручник / В.П. Музиченко, Д.Д. Луцевич, Л.П. Яворська; за ред. Б.СВ. Зіменковського. 3-є вид., випр. – К.: ВСВ «Медицина», 2018. – 496 с.
3. Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.5 4. Економіка, планування та управління в галузях 183 УДК 661.187(477) Доц. М.Ю. Барна, канд. екон. наук; магістр О.Я. Демкевич – Львівська СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ СИНТЕТИЧНИХ МИЙНИХ ЗАСОБІВ.
4. [Електронний ресурс]. – Доступний з https://knowledge.allbest.ru/biology/2c0b65625b3ad79a5c53a89421316c37_0.
5. Дуда-Ільчук О., Дейнека М., Шевчук Ю. Вплив СМЗ на тест об'єкт ряску малу (LEMNA MINOR L.) / О. Дуда-Ільчук, М. Дейнека, Ю Шевчук // Нові виміри наукового пізнання: матеріали Міжнародної наук-практ. Інтернет-конф.: зб. наук. праць (Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип.1 –С. 115–118.

ГЕОГАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

УДК 551.435.36

*Олександр Непша, Аліна Кожасва
(Мелітополь, Україна)***ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
БОТІЄВСЬКОЇ ДІЛЯНКИ АБРАЗІЙНО-ЗСУВНОЇ ДІЛЯНКИ
ПІВНІЧНОГО УЗБЕРЕЖЖА АЗОВСЬКОГО МОРЯ**

До екзогенних геолого-геоморфологічних процесів, які мають найбільший вплив на формування берегових схилів узбережжя Азовського моря, відносяться абразія, зсуви, обвали, акумуляція. В залежності від поширення та інтенсивності того чи іншого процесу, на узбережжі Азовського моря виділяються певні типи берегів. Ботієвська абразивно-зсувна ділянка відноситься до абразійно-зсувного типу берегів.

Ключові слова: *Азовське море, узбережжя, абразія, зсуви, відклади.*

Exogenous geological and geomorphological processes that have the greatest influence on the formation of coastal slopes of the Azov Sea include abrasion, landslides, landslides, and accumulation. Depending on the distribution and intensity of a process, certain types of shores are allocated on the Azov Sea. Botievskaya abrasive-shearing site belongs to the abrasive-shear type of coast.

Key words: *Azov sea, coast, abrasion, landslides, deposits.*

Абразійно-зсувний тип берегів характеризується висотою понад 20 м, складений переважно четвертинними глинистими породами з прошарками нещільних геологічних порід палеоген-неогенового віку. Берегова лінія на таких берегах відступає зі швидкістю 0,1–2,0 м/рік. Швидкість донної абразії 0,005–0,032 м/рік. Розвиток берегів відбувається в умовах дефіциту наносів [9; 15].

Процеси абразії поширені практично у межах всього північного узбережжя Азовського моря. Це явище зумовлено тривалим, безперервним і в даний час повільним тектонічним процесом – трансгресією моря. Швидкість підняття рівня моря, за даними багаторічних спостережень (1923–2005 рр.) до 1980 р. складала в середньому 0,1 см/рік, а після 1980 р. і до теперішнього часу складає 1,0 см/рік [6, с. 242; 7, с. 32]. Це змінює базис абразії і викликає переробку берегів Азовського моря. Інтенсивність абразії знаходиться в прямій залежності від хвильового і рівневого режиму моря, що в свою чергу залежить від сили і напрямку вітру [8, с.78]. Останні 40 років панують східні (25,6%), північно-східні (18,6%) і південні (15,1%) вітри. Найчастіше спостерігаються слабкі і помірні вітри до 8 м/с, повторюваність яких за цей період складала 69,7%. За даними спостережень з 1980 по 2010 рр. [10, с. 58] на підходах до північного узбережжя панують вітри східних (19%), південних (16,6%), північно-східних (15,4%) і південно-східних (12,1%) румбів. Найбільш руйнівними є хвилі висотою 0,25–1,0 м і більше 1,0 м південних

(13%), південно-східних (6,3%) і східних (2,3%) румбів. У межах активних абразійних ділянок берега величина розмиву досягає 14–15 м³/рік з одного погонного метра берега [7, с. 35].

Ботівська абразійно-зсувна ділянка північного узбережжя Азовського моря розташована на березі Обитічної затоки в 1,0 км на захід від гирла р. Корсак [13, с. 76; 14]. На початку 70-х рр. XX ст. довжина ділянки складала 760 м, а на сьогодні довжина її збільшилась майже вдвічі і складає 1500 м. Абсолютні відмітки приривочної частини плато знаходяться в межах 24–28 м. У геологічній будові ділянки беруть участь такі комплекси порід [1, с. 138; 3, с. 125]:

- 1) комплекс четвертинних еолово-делювіальних суглинків з прошарками викопних ґрунтів;
- 2) горизонт нижньочетвертинних-верхньопліоценових делювіально-колювіальних червоно-бурих суглинків;
- 3) комплекс верхньопліоценових алювіальних глин з лінзами і прошарками піску;
- 4) комплекс морських відкладів куюльницького ярусу (глина, алеврити) (рис. 1).

Покривні відклади представлені четвертинними еолово-делювіальними лесоподібними суглинками у вигляді палевих або палево-бурих, середніх до легких щільних суглинків з вертикальною окремістю твердої, а з глибиною напівтвердої консистенції, з численними стяжіннями дрібнокристалічного гіпсу. Потужність покривних відкладів 19-20 м. Місцями в цій товщі зустрічаються горизонти похованих ґрунтів (суглинки бурі важкі) і сірі подові глини (потужність 1–2 м) [2, с. 130].

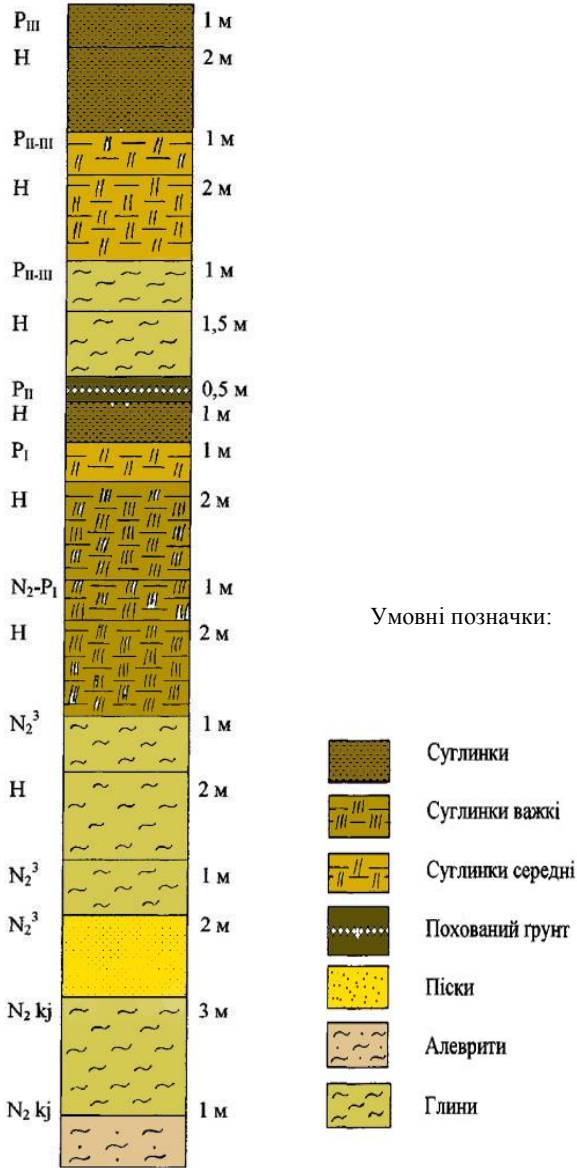

Рис. 1. Геологічний розріз зсувного схилу Ботівської ділянки

Основним горизонтом деформації в зоні розвитку зсувів є горизонт важких червоно-бурих суглинків і комплекс зеленувато-сірих верхньопліоценових глин. Потужність суглинків коливається в межах 2,5–5,0 м, покрівля цього горизонту знаходиться на відмітках 7–8 м над рівнем моря. Падіння покрівлі шару і зменшення його потужності спостерігається в східному напрямі. Потужність верхньопліоценових відкладів 14–15 м. Вони представлені перешаруванням сірих, світло-сірих із зеленуватим відтінком, жовто-бурих глин сильно тріщинуватих, з численними лінзами і прошарками дрібнозернистого водонасиченого піску. У підшві алювіальних верхньопліоценових відкладів залягають піски білі із зеленуватим відтінком, тонкозернисті, місцями глинисті. Потужність пісків 1–3 м. Підстилає верхньопліоценові відклади товща тонкошаруватих алевритів куяльницького віку. У покрівлі алевритів місцями зустрічаються прошарки дуже щільної буро-сірої глини з великою кількістю фауни хорошої збереженості. Покрівля куяльницьких відкладів знаходиться на відмітках -9,5...-10,0 м. Розкрита потужність алевритів 5,5 м. Відклади куяльницького ярусу є підшвою (жорсткою основою) сповзаючих ґрунтів [4].

Гідрогеологічні умови Ботієвської ділянки визначаються наявністю водоносного горизонту в пісках верхньопліоценових відкладів. Ці піски приурочені до товщі зеленувато-сірих глин і залягають в ній у вигляді лінз і малопотужних шарів. Більш-менш сформований горизонт пісків залягає у підшві алювіальних відкладів і має потужність до 3 м. Перший (верхній) підгоризонт знаходиться в межах -0,3...-4,0 м, другий – від -5,5 до -10,0 м – до підшви тонкозернистих пісків. Напір верхнього водоносного підгоризонту коливається в межах 2,—4,7 м (в середньому 3,5 м), нижнього підгоризонту 8,4–11,0 м (в середньому 9,2 м). Рівні нижнього підгоризонту встановлюються на 0,5-0,8 м нижче у порівнянні з верхнім. Напрямок потоку верхньопліоценового водоносного горизонту східний у бік моря і гирла р. Корсак. Мінералізація підземних вод верхнього і нижнього підгоризонтів дещо відрізняється. Води верхнього підгоризонту більш солонуваті. Жорсткість підземних вод верхньопліоценового горизонту також зменшується від верхніх горизонтів вниз. Тип води, в основному, сульфатно-хлоридно-натрієвий [4; 12, с. 176].

Історія розвитку зсуву на Ботієвській зсувній ділянці представляє собою складний просторово-часовий процес, який, найвірогідніше, відбувався наступним чином: при відмітках урізу плато менше 25 м тенденція берегового схилу спрямовувалася до обвальних процесів. За морфологією кліф мав вигляд, близький до вертикального. Оскільки ухил поверхні плато спрямований у бік моря, то з відступанням берегового обриву внаслідок розмиву висота його досягла критичної позначки – до 26 м. Ґрунти в основі берегового обриву виявилися в перенапруженому стані. Тиск з боку покривної товщі перевищив опір ґрунтів зрушенню, відбулося їх роздавлювання і вичавлювання у бік моря. Деформації проявлялися, в основному, в глинах верхньопліоценового віку. Частково деформації траплялися і в червоно-бурих важких суглинках. Покривні відклади, що представлені товщею палево-бурих лесоподібних суглинків, в початковій стадії зсуву ніяких змін не зазнають.

Верхня частина блоку, який відокремився, зберігає свою монолітність. Надалі відбувається активний розмив зсувного тіла морськими водами. Нові зсуви виникають раніше, ніж старе зсувне тіло буде повністю розмитим, оскільки висота схилу перевищує критичну висоту вертикального укосу [2, с. 131].

Поверхня зміщення, яка обмежує блок останньої генерації, в площині розрізу є другим колом. Радіус дуги залежно від висоти зсувного схилу рівний 32–37 м. На поверхні зміщення можна виділити три зони, відмінні одна від одної за характером взаємодії блоку, що відривається, з корінним (непорушеним) схилом. Верхня частина траєкторії (близько 15–18 м) – зона відриву. Характеризується тим, що вздовж неї відбувається відрив по поверхні вертикальної товщі лесоподібних суглинків. Ця зона утворює кут з горизонтом 70–90°. Друга зона – зона зрізу. Тут відбувається зріз ґрунтів-суглинків під кутом до залягання шарів. Ця зона приурочена до червоно-бурих суглинків і верхньопліоценових алювіальних відкладів. По відношенню до горизонту поверхня зміщення має кути 20–50°. Нижня зона є зоною ковзання. Поверхня тут майже горизонтальна, з невеликим похилом у бік моря. По цій поверхні відбувається ковзання блоку і зменшення утримуючих сил. Ця ділянка поступово переходить у загальну поверхню зміщення, вироблену попередніми обвальними генераціями [2, с. 132].

На початковій стадії зміщення блоку відбувається майже вертикальне його просідання. Поверхня блоку трохи закидається в сторону плато. Ґрунти основного горизонту деформації роздавлюються і вичавлюються у бік моря. У разі примикання до зміщеного блоку зсувного тіла попередньої генерації, воно чинить опір «вичавлюванню» з утворенням області стиснення. Розрядка певною мірою відбувається за рахунок подрібнення і розчленування верхньої частини блоку покривних суглинків. Блок розколюється, подальший його зсув відбувається диференційовано. Частина, прилегла до корінного схилу, зміщується швидше за рахунок роздавлювання порід в основі. Передня частина, навпаки, здійснюється по відношенню до задньої частини блоку. В результаті штовхаючої дії блоку на зсувне тіло попередньої генерації, попереду останнього також виникає зона стиснення, яка проявляється у вигляді валу витискання.

Масштабність зсувного процесу залежить від відміток висоти прибровочної частини плато. Зсувні процеси на Ботівській ділянці активні [5, с. 138; 11, с. 142].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Даценко Л.М. Результати дослідження геолого-геоморфологічних процесів у Східному Приазов'ї за 2008–2010 рр. / Л.М. Даценко, О.В. Непша, І.Л. Князькова, Т.О. Сапун // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – С. 138–141.
2. Даценко Л.Н. Динамика склонов северо-западного побережья Азовского моря / Л.Н. Даценко, Т.В. Завьялова, В.М. Иванова, С.В. Гришко, А.В. Непша // Устойчивое развитие территорий: теория и практика:

Материалы II Всероссийской научно-практической конференции (20 мая 2010 г.). – Уфа: ФГОУ ВПО «Башкирский ГАУ», 2010. – С. 130–134.

3. Даценко Л.Н. Геологические особенности строения обвальнополознего участка в с. Ботиево (Приазовский район) / Л.Н. Даценко, Т.В. Завьялова, А.В. Непша // Просторовий аналіз природних і техногенних ризиків в Україні. – К.: ІГН НАНУ, 2009. – С. 125–129.

4. Державна геологічна карта України масштабу 1: 200 000, Центральноукраїнська серія, аркуш L–37-VII (Бердянськ). Пояснювальна записка. – К.: Державна геологічна служба, КП «Південукргеологія», Приазовська КГП, 2004. – 138 с.

5. Іванова В. Сучані екзогенні геологічні процеси в запорізькій області та їхні наслідки / В. Іванова, О. Непша, Д. Оболенська // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Аксиологічні аспекти в розвитку науки та освіти / [редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. – Конін-Ужгород- Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 2018. – С. 384–386.

6. Непша О.В. Динаміка північного берега Азовського моря / О.В. Непша // Фізична географія і геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2010. – Вип. 3 (60). – С. 242–245.

7. Непша О.В. Надходження теригенного матеріалу від абразії кліфів та морського дна, як фактор, стабільності акумулятивних утворень Північного Приазов'я / О.В. Непша // Геолого-мінералогічний вісник Криворізького національного університету. – Кривий Ріг: Вид-во Криворізького національного університету. – 2017. – №1 (37). – С. 32–41.

8. Непша О.В. Абразія кліфів як фактор стабільності кіс і пляжів Північного Приазов'я / О.В. Непша // Проблеми теоретичної і прикладної мінералогії, геології, металогенії гірничодобувних регіонів. – Кривий Ріг: Видавничий центр Криворізького національного університету, 2016. – С. 79–83.

9. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан / Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 308 с.

10. Прохорова Л.А. Визначення факторів та зон екологічного ризику північно-західного узбережжя Азовського моря // Геоекологічні проблеми басейну Азовського моря та шляхи їх вирішення: Зб. наук. праць. – Мелітополь, 2010. – С. 58–63.

11. Прохорова Л.А. Поширення небезпечних екзогенних геологічних процесів на території Запорізької області // Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії та практики: матеріали X міжнародної інтернет-конференції, (Мелітополь, 24-26 січня, 2018 року) за заг. ред. В.І. Лисенка, Н.М. Сурядної. – Мелітополь: ТОВ «Колор Принт». – С. 142–143.

12. Прохорова Л.А. Современные черты рельефа Северо-Западного Приазовья / Л.А. Прохорова, А.В. Непша, Т.В. Завьялова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. – Вип. 9. – 2018. – С. 176–182.

13. Стецишин М.М. Особливості поширення сучасних гравітаційних процесів на території Північно-Західного Приазов'я / М.М. Стецишин, О.В. Непша // Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мелітополь, 14-15 вересня 2017 року). – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2017. – С. 76–79.
14. Фізична географія Запорізької області: хрестоматія / Л.М. Дацкно, В.В. Молодиченко, В.П. Воронка. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 200 с.
15. Шуйський Ю.Д. Типи берегів Світового океану / Ю.Д. Шуйський. – Одеса: Астропринт, 2000. – 480 с.

УДК 556.32:556.364

*Геннадій Тамбовцев, Ніна Тис
(Мелітополь, Україна)*

ГІДРОГЕОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД УКРАЇНИ

На основі науково-технічної літератури автори мали спробу розглянути гідрогеологічні умови формування підземних вод основних гідрогеологічних районів України. Встановлено, що вони відрізняються за сукупністю основних природних факторів, які визначають закономірності формування, розподілу, складу і умов експлуатації підземних вод.

Ключові слова: *гідрогеологічні умови, водоносний шар, підземні води, корисні копалини, артезіанський басейн.*

On the basis of scientific and technical literature, the authors attempted to consider the hydrogeological conditions for the formation of underground water in the main hydrogeological regions of Ukraine. It is established that they differ in a set of basic natural factors that determine the patterns of formation, distribution, composition and conditions of exploitation of groundwater.

Key words: *hydrogeological conditions, aquifer, underground waters, minerals, artesian basin.*

Підземні води є одним з найважливіших об'єктів надр. Вони мають стратегічне значення як надійне та якісне джерело питного водопостачання населення. Крім того, підземні води є джерелом лікувальної, теплоенергетичної та гідромінеральної сировини [14, с. 62-66; 17, с. 202-206; 21, с. 39-41].

Підземні води належать до корисних копалин загальнодержавного значення. Вони мають подвійну природу: з одного боку, це рухома корисна копалина, яка циркулює в гірських породах і її використання потребує видобутку з надр, а з другого – це частина загальних водних ресурсів планети, яка активно взаємодіє з поверхневими водами, атмосферою та іншими компонентами природного середовища. У зв'язку з цим, ресурси підземних

вод та їх експлуатаційні запаси залежать не тільки від геолого-гідрогеологічних, але й від фізико-географічних факторів та антропогенних факторів, які змінюють умови живлення підземних вод, їх якість та можливість видобутку і використання [6, с. 59-62; 8, с. 91-103; 15, с. 159-162;].

Розподіл підземних вод по території України обумовлений геологічною будовою та історією природного розвитку різних її частин (рис. 1). Це відокремлені та відмінні один від одного гідрогеологічні регіони, різні за віком, складом і умовами залягання утворень, що їх складають. Вони відрізняються за сукупністю основних природних факторів, які визначають закономірності формування, розподілу, складу і умов експлуатації підземних вод [2; 18; 20].

Рис. 1. Гідрогеологічне районування території України [2]

Гідрогеологічні райони першого порядку охоплюють найбільші геоструктури України та включають:

Дніпровсько-Донецький артезіанський басейн розташований у північно-східній частині України у межах Дніпровсько-Донецької западини і охоплює території Чернігівської, Сумської, Полтавської, Харківської (без південно-східної частини) і північні частини Київської, Черкаської і Луганської областей. Він є класичним типом артезіанського басейну, для якого притаманна витриманість поширення водоносних горизонтів і слабопроникних порід на значних площах, що визначає поверховий характер залягання водоносних горизонтів. Товща осадових порід насичена підземними водами і є єдиною водоносною системою горизонтів, у різній мірі взаємопов'язаних між

собою і поверхневими водами через слабопроникні шари порід. На більшій частині території існують сприятливі умови формування прогностичних ресурсів і живлення підземних вод. Зона інтенсивного водообміну коливається від 300 до 700 м [1, с. 161-173; 2; 20].

Волино-Подільський артезіанський басейн розташований на заході України в межах Волино-Подільської плити, і охоплює Волинську, Рівненську, Тернопільську, західну половину Хмельницької, північно-східні частини Львівської, Івано-Франківської і Чернівецької областей та незначну частину Вінницької області. У гідрогеологічному плані басейн характеризується сприятливими умовами формування прогностичних ресурсів підземних вод і наявністю в ньому водозабачених прісних водоносних горизонтів, які складають потужну зону (на півночі і сході до 1 км і більше. Особливою відзнакою басейну є наявність широко розвинутої системи водоносних горизонтів, які практично не відокремлені один від одного потужними водотривами і утворюють єдиний водоносний комплекс. Зона інтенсивного водообміну в регіоні обмежується глибиною розвитку тріщинуватості порід, яка складає 100–110 м у західній та центральній частинах басейну і 300–350 м – у північно-східній частині [2; 19, с. 120-130].

Причорноморський артезіанський басейн розташований в південній частині України і охоплює території Одеської, Миколаївської, Херсонської областей, західної половини Запорізької області та частину Рівнинного Криму. Більша частина басейну приурочена до Причорноморської западини, степової частини Кримського півострова, яка розташована на північ від Гірського Криму – до Скіфської платформи. Гідрогеологічні умови в регіоні складні, внаслідок різноманітності та невтриманості поширення водоносних горизонтів і слабопроникних порід, фаціальної мінливості літологічного складу водовміщуючих відкладів, строкатості якісного складу підземних вод. Регіон належить до зони недостатньої зволоженості і живлення підземних вод. Зона активного водообміну збільшується з півночі на південь від 50 до 300 м [4, с. 91-103; 5, с. 39; 7, с. 21; 9, с. 32; 13, с. 170].

Гідрогеологічна провінція Донецької складчастої області розташована у південно-східній частині України і приурочена до центральної зони Донецької складчастої споруди (Донбасу). Вона охоплює більшу частину Донецької, південну частину Луганської та південно-східну частину Харківської областей. Зона зчленування Донбасу і Дніпровсько-Донецької западини відзначається складними гідрогеологічними умовами формування підземних вод (невтриманість по площі і в розрізі водоносних пластів). Регіон характеризується посушливим кліматом та інтенсивним освоєнням підземних вод, а також суттєвим впливом шахтного водовідливу, який посилює перетоки між різними водоносними горизонтами, активізує дренаж підземних вод. Зона активного водообміну у різних частинах регіону змінюється від 100 м до 300 м і більше [2; 12; 18; 20].

Область тріщинних вод Українського щита розташована в центральній частині України у межах великого підняття стародавнього кристалічного фундаменту і охоплює територію Житомирської, Вінницької, Кіровоградської, східну частину Хмельницької, південні частини Київської і

Дніпропетровської, південно-західну частину Черкаської, північні окраїни Одеської і Миколаївської, а також північно-східну частину Запорізької областей. Гідрогеологічні умови накопичення і циркуляції підземних вод у басейні несприятливі для формування значних об'ємів водних ресурсів, обводнення водоносних порід по площі і на глибину вкрай нерівномірне. Підземні води містяться, як у тріщинуватій зоні кристалічних порід докембрію, так і у осадових відкладах, що виповнюють заглиблення у кристалічному фундаменті. Зона активного водообміну підземних вод складає 100-150 м. Тріщинуваті породи розвинуті повсюдно, але вони відзначаються різним ступенем тріщинуватості, що обумовлює нерівномірне обводнення. Водоносність осадових відкладів, які розвинуті переважно на вододільних територіях, має локальний характер. Ці породи характеризуються неглибоким заляганням, що нерідко призводить до погіршення якості підземних вод [2; 3, с. 83-93; 10, с. 42; 11, с. 45; 13, с. 170-181; 16, с. 13-15].

Гідрогеологічна провінція складчастої області Гірського Криму розташована в південній частині Кримського півострова і приурочена до мегантиклінорю Гірського Криму, охоплюючи гірську частину Автономної Республіки Крим. Гідрогеологічні умови регіону досить складні, що обумовлено складчастим характером геологічного розрізу та й широким розвитком карстових зон, які активно дренують верхню товщу порід та посилюють підземний стік. Значна дренованість, слабка тріщинуватість, малі площі розвитку водоносних порід при невеликій кількості опадів та значному випаровуванні, не сприяють накопиченню значних ресурсів підземних вод [2; 18; 20].

Гідрогеологічна провінція складчастої області Українських Карпат розташована на південному заході України в межах молоді складчастої споруди Карпат, Закарпатського прогину та Прикарпатського пригірського прогину і охоплює Закарпатську область, центральні і південні частини Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Територія провінції характеризується складними гідрогеологічними умовами, що обумовлено значною різноманітністю особливостей геоморфологічної та геолого-структурної будови. Для водоносних горизонтів характерна невтриманість поширення, складність взаємовідношень у розрізі та нерівномірність обводнення у плані. Наявність соленосних і глинистих утворень у Прикарпатському прогині, розчленування рельєфу, структурна порушеність і низькі фільтраційні та ємкісні властивості порід не сприяють накопиченню в даній провінції значної кількості підземних вод, незважаючи на те, що регіон у цілому є найбільш зволеним в Україні [2; 18; 20].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко І.А. Загальна характеристика та особливості умов формування підземних вод на території Полтавської області як основного джерела водопостачання / І.А. Бойко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – №2. – 2011. – С. 169–173.
2. Води підземні // ДНВП «Геоінформ України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://minerals-ua.info/golovna/vodi-pidzemni/>.

3. Давибіда Л.І. Закономірності динаміки рівнів підземних вод і чинників їх формування у межах території Дніпропетровської області / Л.І. Давибіда, Е.Д. Кузьменко // Геодинаміка. – 2011. – №1(10). – С. 83–93.
4. Даценко Л.М. Гідрогеологічні умови території Мелітопольського міського водозабору / Л.М. Даценко, Ю.М. Волоха, О.В. Непша // Мій рідний край Мелітопольщина: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю М.О. Алексєєва. – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – С. 94–103.
5. Даценко Л.М. Гідрогеологічні умови Мелітопольської ділянки Мелітопольського міського водозабору / Л.М. Даценко, О.Бі. Сухаренко, М.М. Ганчук, А.О. Ангеловська // Матеріали науково-практичної конференції «Меліорація та водокористування» – екологічна безпека водних об'єктів. – Мелітополь, 2018. – С. 39–41.
6. Іванова В.М. Гідрогеологічні умови формування ресурсів підземних вод Запорізької області / В.М. Іванова, О.В. Непша // Матеріали науково-практичної конференції «Меліорація та водокористування» – екологічна безпека водних об'єктів // м. Мелітополь, Відділ з благоустрою та екології ММР ЗО, 30 березня 2018 р. – Мелітополь, 2018. – С. 59–62.
7. Іванова В.М. Гідрогеологічні умови водоносного горизонту нижньокрейдових відкладів Новомильської ділянки Мелітопольського міського водозабору / В.М. Іванова, О.В. Непша // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: Матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 29-30 березня 2018 року. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2018. – С. 21–24.
8. Лютий Г. Г. Фактори погіршення якості підземних вод у процесі експлуатації водозаборів в Україні / Г.Г. Лютий, І.В. Саніна // //Збірник наукових праць УкрДГПІ. – 2011. – №1. – С. 91–103.
9. Непша О.В. Гідрогеологічна характеристика територій Мелітопольського, Михайлівського та Токмацького районів Запорізької області / О.В. Непша, І.Л. Князькова // Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика// Збірник наукових праць. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Мелітополь, 2014. – С. 32–37.
10. Непша О.В. Гідрогеологічні умови водоносних горизонтів четвертинних та верхньокрейдових відкладів Новомильської ділянки Мелітопольського міського водозабору / О.В.Непша, В.М. Іванова, П.Ф. Будей // Science, research, development, 29.04.2018-30.04.2018, Barcelona (Spain). – Warszawa: Sp. z.o.o. «Diamond trading tour», 2018. – pp. 40–42.
11. Непша О.В. Гідрогеологічні умови підземних вод у неоген-палеогенових відкладах басейну річки Молочна / О.В. Непша, Л.А. Прохорова, М.М. Сакун // Актуальные научные исследования в современном мире. – Вып. 10 (42). – Ч. 2. – 2018. – С. 45–50.
12. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан/Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 308 с.

13. Педан Г.С. Гідрогеологічні умови та особливості формування підземних вод сарматського водоносного горизонту в південно-західній частині Одеської області / Г.С. Педан, А.А. Сенькович // Вісник Одеського національного університету. Сер.: Географічні та геологічні науки. – 2015. – Т. 20. – Вип. 2. – С. 170–181.
14. Прохорова Л.А. Геолого-екологічна оцінка підземних вод у четвертинних відкладах басейну річки Молочної / Л.А. Прохорова, О.В. Непша, Т.В. Зав'ялова // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Херсон: ПП Вишемирський, 2017. – С. 62–66.
15. Прохорова Л.А. Геоекологічні проблеми використання підземних вод Запорізької області та шляхи їх вирішення / Л.А. Прохорова, О.В. Непша, Т.В. Зав'ялова // Екологічні дослідження у вищих навчальних закладах: збірка наукових праць. – Херсон: ФОП Вишемирський В.С., 2018. – С. 159–162.
16. Прохорова Л.А. Гідрогеологічні умови підземних вод коси Бирючий Острів / Л.А. Прохорова, О.В. Непша, Т.В. Зав'ялова // Матеріали VIII науково-практичної конференції «Меліорація та водокористування». Зрошення – потужний фактор розвитку садівництва і виноградарства. – Мелітополь: ФОП Ландар С.М., 2018. – С. 13–15.
17. Прохорова Л.А. Якість поверхневих та підземних вод Запорізької області та її вплив на здоров'я населення / Л.А. Прохорова, О.В. Непша, Т.В. Зав'ялова // Збірник статей, тез і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія здоров'я – здоровий спосіб життя – здорова нація». – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2018. – С. 202–209.
18. Рубан С.А. Гідрогеологічні оцінки та прогнози режиму підземних вод України / С.А. Рубан, М.А. Шинкаревський. – К.: ДВ УкрДГРІ, 2005. – 571 с.
19. Саніна І.В. Комплексна оцінка еколого-гідрогеологічних умов Українського Полісся / І.В. Саніна, Н.Г. Люта, Г.Г. Лютий, Л.І. Шевчук // Збірник наукових праць УкрДГРІ. – №1-2. – 2017. – С. 120–130.
20. Стан підземних вод України. Щорічник. – К.: Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2018. – 121 с.
21. Стецишин М.М. Гідрогеологічна характеристика водоносного горизонту бучацької свіги Новопилипівського родовища підземних вод Мелітопольського міського водозабору / М.М. Стецишин, Т.В. Зав'ялова, О.В. Непша // Матеріали науково-практичної конференції «Меліорація та водокористування» – екологічна безпека водних об'єктів. – Мелітополь, 2018. – С. 39–41.

ЕКОЛОГІЯ

УДК 504.3.064.3(045)

*Любов Євтєєва, Олег Гриценко
(Київ, Україна)***АНАЛІЗ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕЦ**

Об'єктивною реальністю світового розвитку людського суспільства являється зростання впливу промисловості. Збільшення і накопичення в оточуючому середовищі різних забруднень здатні порушити існуючі природні процеси в біосфері.

ТЕЦ є одним з найголовніших забруднювачів навколишнього середовища міста.

При спаленні різних видів палива в котлоагрегатах в атмосферу виділяються наступні забруднюючі речовини: вуглецю оксид, сірчаний ангідрид, оксиди азоту, зола вугільна (пил неорганічний), сажа, оксиди ванадію, пил вугільного концентрату.

***Ключові слова:** ТЕЦ, атмосфера, гідросфера, літосфера, шкідливі речовини, гранично допустимі концентрації.*

Objective reality of world development of human society is an increase of influence of industry. An increase and accumulation in the environment of different contaminations are able to perturb existent natural processes in a biosphere.

Heat electropower station is one of the most important pollutants of environment of.

At firing of different types of fuel in steam generating unit in an atmosphere next contaminants are emitted: carbon monoxide, sulphuric anhydride, nitric oxide, coal ash (a dust is inorganic), soot, vanadium oxide, dust of coal concentrate.

***Key words:** heat electropower station, atmosphere, hydrosphere, lithosphere, harmful substances, maximum concentration limit.*

Людина впливає на природу, щоб отримати корисні копалини, які є сировиною для її діяльності. Сировина надходить до суспільства і розподіляється по виробництвах. В результаті суспільство отримує необхідний продукт, але, при цьому, і шкідливий вплив, як від самого продукту, так і від відходів виробництв. Шкідливий вплив відчуває також і сама природа, що знову-таки відбивається на людині: зменшення природних продуктів харчування, збільшення захворювань (від хронічних простудних до генетичних і навіть мутацій) і тому подібне. При цьому за впливом на навколишнє середовище виділяють чотири сфери дії:

1) *атмосфера* (зовнішня газоподібна оболонка Землі з постійно зменшуючою концентрацією газів до висоти 1100–1400 км):

- споживання кисню (в основі сучасних енергозабезпечуючих технологій, металургійних, хімічних, транспортних, лежать процеси горіння);
- викид газів і твердих часток, отриманих при горінні;

- тепловий вплив;
 - електромагнітний вплив;
 - іонізація;
- 2) *літосфера або земна кора* (тверда зовнішня оболонка, що включає і ґрунтовий шар разом з біоценозом):
- споживання копалин;
 - викид на поверхню ґрунту твердих часток і рідинних стоків;
- 3) *гідросфера* (переривчаста водна оболонка Землі, що включає поверхневі і підземні води):
- забруднення рідинними стоками відходів виробництв, «кислотними дощами» і тому подібне;
 - тепловий вплив охолоджуючою водою;
- 4) *біосфера*, окрім людини, оскільки інтереси людини враховуються інтересами соціуму (нижня частина атмосфери, уся гідросфера і верхня частина літосфери Землі, населена живими істотами):
- споживання невикопних видів енергоносіїв (тріска, деревина);
 - порушення біоценозів (біоценоз - це організована група популяцій рослин (фіто-), тварин (зоо-) і мікроорганізмів (мікробо-), що живуть у взаємодії в одних і тих же умовах середовища);
 - міграції і вимирання тварин і рослин від різного роду впливу на них [3].

Таким чином, розглянуто екологічну сторону розвитку енергетики. На рис. 1 показана типова схема взаємодії сучасної ТЕЦ з усіма сферами довкілля. Зі схеми видно, наскільки велика і різноманітна дія ТЕЦ на середовище.

При спаленні різних видів палива в котлоагрегатах в атмосферу виділяються наступні забруднюючі речовини: вуглецю оксид, оксиди азоту, зола вугільна (пил неорганічний, який містить SiO_2 20–70%), ангідрид сірчаний, сажа, оксиди ванадію, пил вугільного концентрату [1].

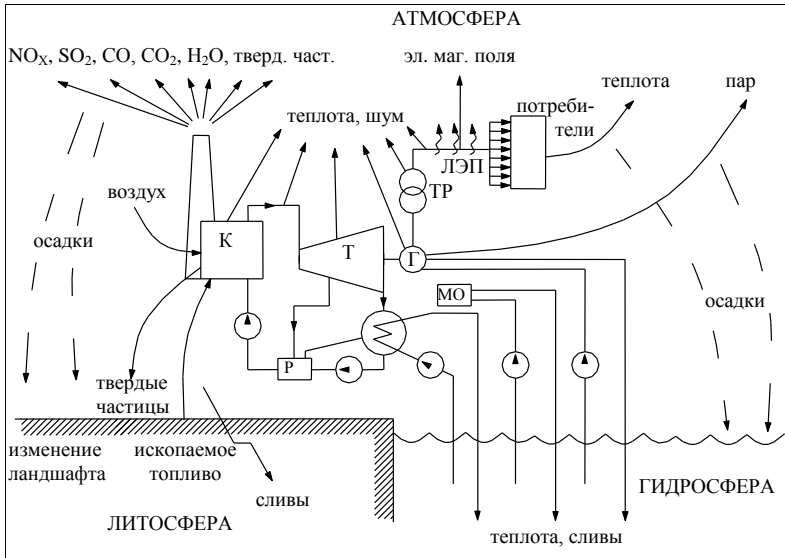

Рис. 1. *Схема взаємодії ТЕЦ з довкіллям (без урахування біосфери): К – котел; Т – турбіна; Г – електрогенератор; Р – система регенерації; МО – маслоохолоджувачі; ТР – трансформаторні підстанції; ЛЭП – лінії електропередач*

Теплові електростанції суттєво впливають на стан повітряного басейну в районі їх розташування.

Газоподібні викиди утворюють сполучення вуглецю, сірки і нітрогену. Оксиди вуглецю практично не взаємодіють з іншими речовинами в атмосфері і час їхнього існування майже не обмежений. До числа таких домішок відносяться передусім оксид і двоокис вуглецю.

Зміни, що відбуваються в продуктах згорання, при русі їх в межах енергоустановки, зумовлені високими абсолютними температурами, великими перепадами температур, високими швидкостями руху, взаємодією з конструкційними матеріалами (вогнестійкі та ізоляційні матеріали, метали і сплави), а також взаємодією компонентів самих продуктів згорання, що утворюються в цих умовах.

При виході в атмосферу викиди містять продукти реакцій в твердій, рідкій і газовій фазах. Зміни складу викидів після їхнього виходу можуть виявлятися в вигляді: осадження важких фракцій; розпаду на компоненти по масі і розмірам; хімічних реакцій з компонентами повітря; взаємодії з повітряними течіями, з хмарами, з атмосферними опадами, з сонячним опроміненням різноманітної частоти (фотохімічні реакції) і ін. В результаті склад викидів може істотно змінитися, можуть утворюватися нові компоненти, поведінка і властивості яких (зокрема токсичність, активність, спроможність до нових реакцій) можуть значно відрізнитися від вихідних. Не всі ці процеси

в нинішній час вивчені з достатньою повнотою, але по найбільш важливим є загальні уявлення, що стосуються газоподібних, рідких і твердих речовин.

Ще одним важливим компонентом, який забруднює атмосферу в районі розташування ТЕС, які працюють на твердих паливах, є летюча зола, не вловлена в пиловловлювачі (ЗУ) [2].

Пил чинить шкідливий вплив на людину, рослинний і тваринний світ, поглинає сонячну радіацію і тим самим впливає на термічний режим атмосфери і земної поверхні. Частинки пилу слугують ядрами конденсації при утворенні хмар і туманів.

Промислові викиди, що містять оксиди сірки та азоту негативно впливають на деревні насадження нашого міста, в першу чергу хвойні, такі як ялина, ялиця, сосна, тому що ці види дерев є дуже чутливим до атмосферного забруднення. На інших видах дерев, які більш стійкі відносно забруднення атмосферного повітря, можуть виникати хлорози та некрози, що є наслідком впливу промислового забруднення, збільшення концентрації оксидів сірки та азоту в атмосферному повітрі міста.

Протягом року біогеоценоз міста підлягає забрудненню викидами шкідливих речовин південного та східного промислових вузлів у 45 – 50 % випадків. З урахуванням 20 % штилів у річному ході вітру навантаження при концентрації забруднюючих речовин вище ГДК складає 65 – 70 % випадків.

На території України зосереджений найбільш енергоємний сегмент промисловості колишнього СРСР. Це, і в тому числі значна питома вага ТЕЦ в структурі виробництва електроенергії (більш ніж 40%), привело до того, що в Україні в атмосферу викидається значна кількість речовин, шкідливих для здоров'я людини (табл. 1).

Таблиця 3.1.

Кількість шкідливих речовин, які поступають в атмосферу при роботі ТЕС в Україні

<i>Компоненту у викидах ТЕС</i>	<i>Сумарна кількість у викидах ТЕС за рік</i>
З'єднання сірі (в основному SO ₂)	1,7 млн. т
Оксиди азоту (NO _x)	0,4 млн. т
Марганець	45 т
Миш'як	12 т
Фтор	7 т
Кобальт	3,5 т
Берилій	3 т
Нікель	1,5 т
Бенз(а)пірен	72 кг

Приведені цифри відповідають випадку відсутності штучного скорочення забруднювачів, коли вони повністю поступають в атмосферу. Насправді ж технології використання вугілля знаходяться в постійному розвитку. Створено велике число високоефективних технологій, які

заслужують уваги, оскільки в тому або іншому ступені вважаються екологічно чистими [3].

СПИСОК ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко Е.А. Снижение выбросов вредных веществ и токсичных газов ТЭС в атмосферу. – М.: «Энергетик», 2007.
2. Анализ технологий и методов утилизации твёрдых продуктов десульфуризации и частиц золы/ Украинский финансово-промышленный концерн «УФПК» в лице генерального директора Ковалю О.Н.
3. Бурдяк Б.Г., Дерев'янюк В.О., Кривульченко А.І. Навколишнє середовище та його охорона. – К.: Вища школа, 1993.

*Науковий керівник: Євгенія Любов Іванівна,
к.т.н., асистент, кафедра інженерної екології, інститут
енергозбереження та енергоменеджменту, КПІ ім. Ігоря Сікорського.*

УДК 631.4

*Бахтияр Жоллыбеков, Мурат Жоллыбеков, Диана Жанибек кызы
(Нукус, Узбекистан)*

КАЧЕСТВО ОРОСИТЕЛЬНЫХ ВОД В ЮЖНОМ ПРИАРАЛЬЕ

В статье изучен динамики концентрации загрязняющих веществ в эпицентре зоны Аральской экологической катастрофы.

Ключевые слова: Амударья, минерализация, коллектор, водоем, Приаралье.

The article presents studies on dynamics of concentration of polluting elements in the epicenter zone of the Aral Sea ecological crisis.

Key words: Amudarya, mineralization, collector, reservoir, near the Aral Sea.

Распашка и промывка земель от воднорастворимых солей изменяет соотношение между поверхностным и грунтовым питанием рек. Реки являются не только естественными дренажами для водного стока, но и вынужденными коллекторами всех сточных вод водосборного бассейна. Загрязнение водотоков и водоемов не только сказывается на их санитарном состоянии но и ухудшает качество воды и отрицательно влияет на здоровье человека [1, с. 62-66].

Наибольшее количество воднорастворимых солей поступает в водные объекты с орошаемых массивов. В связи с применением минеральных удобрений часть их выносятся вместе со сточными и дренажными водами загрязняя их.

В настоящее время в Приаралье экологическая ситуация сильно обостряется. Большинство специалистов связывает это только с понижением

уровня Аральского моря. Они начинают бить в колокола, при этом забывая о роли самой Амударьи в сохранении природных комплексов и о здоровье людей, живущих в этом регионе [2, с. 17; 3, с. 8-9].

Могучая река Амударья, когда – то приносила свои целительные воды в Аральское море. В это время её минерализация не превышала 0,3–0,4 л и считалась самой чистой рекой. Вода Амударьи стала более солёной и загрязняется разнообразными химическими веществами в результате неразумного освоения и использование засоленных земель в верхнем течении реки для выращивания хлопка и других сельскохозяйственных культур. В связи с повышением жесткости и минерализации воды в Амударье на территории Каракалпакии возникла непредвиденная ситуация.

Нами изучен динамика концентрации воднорастворимых загрязняющих веществ в оросительные воды каналов Суенли, Кызкеткен, Кегейли и Куанышжарма, расположенных в эпицентре зоны Аральской экологической катастрофы. Отбор проб проведен в соответствии с требованиями передвижной лаборатории НАСН. Выполнение анализов производилось в соответствии с требованиями и рекомендациями НАСН, а также по методикам, принятыми Агентством США по охране окружающей среды, а также в соответствии с рекомендациями Всемирной организации здравоохранения 1993 г. И ГОСТами Республики Узбекистан.

В водах канала Кызкеткен содержание хлоридов в зимние месяцы, когда река переходит на грунтовое питание, не превышает ПДК (350 мг/л). Фактическое содержание хлоридов достигает 650 мг/л. Максимальная концентрация хлоридов в канале Кызкеткен наблюдалась в сентябре 2018 г (650 мг /л) а минимум – в январе 2018 г (50 мг /л)

Содержание железа в августе и сентябре превышало нормы (0,8 мг/л), а в остальное время оно было ниже ПДК. Минимальная концентрация железа в канале Кызкеткен наблюдалась в декабрь 2018 г. в феврале достигала 0,002 мг/л.

Показатели марганца в июле и январе превышали нормативы (0,2–0,7 мг/л) а, в остальное время соответствовали или были ниже нормы. Минимальные концентрации марганца наблюдаются в 2018 г. (июль, август, декабрь).

Содержание меди в период с апреля превышало норму и достигало 1,46–3,22 мг/л, а в остальное время во всех сезонах года встречаются показатели ниже ПДК. Минимальная концентрация меди наблюдалась в сентябре, декабре.

Полифосфаты в канале Кызкеткен во время исследования были ниже ПДК. Показатель рН воды – один из важнейших показателей качества воды. От величины форм миграций элементов, агрессивное действие воды на металл и бетон. Величина рН воды влияет на процесс превращения различных форм биогенных элементов, изменяет токсичность загрязняющих веществ.

Водородный показатель рН в период наблюдений находился в пределах 7,0 а, в августе 8,0–9,0.

Общая жесткость воды по месяцам и сезонам регулярно была выше нормы. Максимальная жесткость наблюдалась в март месяц и достигала 19 мг-

экл. Жесткость представляет собой свойство природной воды, зависящее от наличия в ней растворенных солей кальция и магния. В естественных условиях ионы кальция, магния и других щелочно – земельных металлов, обуславливающих жёсткость, поступают в воду в результате взаимодействия растворённого диоксида углерода с карбонатными минералами в других процессах растворения. Источником этих ионов являются также микробиологические процессы, протекающие в почвах, на площади водосбора в донных отложениях, а также в сточных водах различных предприятий. Высокая жёсткость ухудшает органолептические свойства воды, придавая её горьковатый вкус и оказывая воздействие на органы пищеварения.

Сухой остаток в июне, августе, сентябре отвечал требованиям ГОСТа, а в остальное время по месяцам, сезонам постоянно превышал нормы. Максимальное содержание сухого остатка в канале Кызкеткен достигло в декабре 2018 года 3,5 г/л, а минимальное в июле 0,65 г/л. Вода содержащая большое количество солей отрицательно влияет на растительные и животные организмы, технологию производства и качество продукции, вызывает образование накипи на стенках котлов, коррозию и засоление почв. Фтор в период исследования постоянно находился ниже нормы. Содержание хлоридов в январе, феврале, апреле, мае, июле, январе превышало предельно допустимые концентрации. Максимальная концентрация хлоридов наблюдалась апреля. И достигала 1160 мг\л а минимальная в – июле (110 мг\л). Повышенное содержание иона хлора наблюдается в зимние- весенний период года.

Антропогенное воздействие проявляется в уменьшении стоков реки и резком ежегодном возрастании сухого остатка, жёсткости, гидрокарбонатов, сульфатов, хлоридов натрия и магния. В результате полива минерализованными водами орошаемые почвы на территории Республики Каракалпакстан подвергаются вторичному засолению, и огромная площадь культивированных земель выходит из оборота и становится неплодородной.

Таким образом, происходит глубокое преобразование природных комплексов из-за загрязнённости воды в каналы Суенли, Кызкеткен, Кегейли и Куанышжарме, поскольку в дельте отражаются все негативные результаты хозяйственной деятельности населения всего бассейна реки Амударья. Окружающая среда постоянно находится под негативным влиянием естественных природных, а также вызванных антропогенными воздействиями факторов.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Жоллыбеков Б., Турманова О. Контроль качества воды в оросительных системах и водопроводах Южного Приаралья. Вестник ККОАНРУз, №4. – 1994. – с. 62–66
2. Жоллыбеков Б., Турманова О.К., Мамутова Т.А. Мониторинг качества воды в эпицентре зоны Аральской катастрофы Проект по природоохранной политике и технологии. Октябрь, 1996. Контракт №ССТ-0003-Q-00-3166. «ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ ОТЧЕТ» Прикладной

демонстрационный проект №7. Подготовлен для миссии в Центральной Азии Агентства США по международному развитию. – с. 17

3. Жоллыбеков Б. Мониторинг качества воды в Эпицентре Аральской катастрофы. Новости здравоохранения. Приложения к журналу «Здравоохранение Казахстана» Инфор. Бюллетень №5 выпуск. – февраль, 1997 г. – Алма-ата. – с. 8–9

УДК 631.4.

*Бахтияр Жоллыбеков, Мурат Жоллыбеков, Беклолат Тажимуратов
(Нукус, Узбекистан)*

ПУСТЫННО-ПЕСЧАНАЯ ПОЧВА ДНА АРАЛЬСКОГО МОРЯ

В статье показаны появление современного антропогенного пустынно-песчаного почв на дне Аральского моря и его характеристика.

Ключевые слова: Аральское море, почва, экология, саксаул, биогеоценоз, Амударья.

The article presents appearance of modern anthropogenic desert-sandy soil on the base of the Aral Sea and its characteristics.

Key words: aral sea, soil, ecology, saksaul, biogeocenosis, Amudarya.

Усыхание Аральского моря сопровождался усилением аридности Приаралья, выражающимся в повышении летней температуры и понижении зимней, дефиците насыщения воздуха парами воды усилении суховеев, пыльных бурь, процессов засоления почвогрунтов, снижении влажности воздуха, уровня грунтовых вод, возрастании суточных, месячных и годовых амплитуд, экстремальных значений температуры, нарушении гидрометрических условий биогеоценозов Приаралья.

Напряженность экологической ситуации Приаралья, порожденная усыханием Аральского моря, дельтовых разливов Амударьи и Сырдарьи, возрастает под действием новой пустыни «Аралкум», формирующейся на его осушенном дне [1, с. 244; 4, с. 29-31].

В связи с регулированием стока Амударьи и Сырдарьи полностью усыхал Аральского моря, произошли большие изменения природных комплексов.

Исследования обнажившихся побережий начались после интенсивной регрессии моря. Результаты этих исследований были опубликованы во многих работах [2, с. 29-31; 3, с. 80].

Вслед обсыхания начинаются процессы почвообразования. Направленность этих процессов однозначна – формирование почв пустынной зоны – определяется пустынными климатическими условиями. Помимо зональных факторов, стремящихся сnivelировать различия почв, важную роль играют литолого-геоморфологические условия, преломляющие направленность биогеохимических процессов почвообразования и определяющие пространственно-временную неустойчивость образующихся

ландшафтов [1, с. 244.]. Несмотря на это, до сих почвенный покров обсохшего дна Аральского моря остается малоизученным [5, с. 38-39].

Физико-химические свойства пустынно-песчанной почв характеризуется однородным песчаным гранулометрическим составом (песок преимущественно мелкозернистый и тонкозернистый), различной карбонатностью (3,9-8,6% CO_2) сильнощелочной реакцией среды (рН 7,4–9,5), засоленностью (1,0–1,71%). Отмечается континентальный тип соленакопления с наличием сульфатных солей и высоким содержанием хлористого натрия. Содержание гумуса-0,1–0,6%.

Профиль пустынно-песчанной почвы в основном состоит тонко зернистым песком желтыми ржавшими железами (рис. 1).

Рис. 1. Профиль пустынно-песчанной почвы

Разрез – 3 заложено в 5 июня 2017 года около скважины «Сургиль» – 3. Ровнина. Растительность отсутствуют. Пустынно-песчаная почва. Тонко зернистый песок.

0-20 см	Темновато серый, уплотненный, с включением ракушника и ржавчина в 14 см, переход резкий по цвету.
20-50 см	Желтый с ржавчинами железа, тонко зернистый песок, влажный, средне-уплотненный, переход заметный
50-100 см	Желтовато-красноватый, влажный, среднезернистый кварцевый песок, слабо уплотненный

Поверхности пустынно-песчанной почв дна Аральского моря покрыты солевыми корками и местами встречаются ракушник. Растительность белесексаульники и различные травянистые растений, которые можно использовать, в качестве пастбищ (рис. 2).

Рис. 2. Пустынно-песчанная почва дна Аральского моря

В некоторых местах на больших площадях распространены пустынно-песчаные голые сыпучие барханы, которые абсолютно не встречаются растительности.

На этих территориях в срочном порядке требуется фитомелиоративные работы по закреплению подвижных барханов (рис. 3).

Таким образом, пустынно-песчанная почва дна Аральского моря является малоизученным и в будущем требуется проведение разностронные крупномасштабные научно-исследовательские работы как перспективные районы в народном хозяйстве.

Рис. 3. Пустынно-песчанная почва дна Аральского моря (голые сыпучее, без растительности)

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Жоллыбеков Б. Изменение почвенного покрова и ландшафтов Южного Приаралья в связи с антропогенным воздействием. Нукус, Изд. «Билим», 1995. – 244 с.
2. Жоллыбеков Б. «Аралкум» – новая пустыня в Центральной Азии / Узбекский биологический журнал, №2, 1997. – С. 29–31.
3. Aladin N., Chida T., Cretaux J.-F., Ermachanov Z., Jolibekov B., Karimov B., Kawabata Y., Keyser D., Kubota J., Micklin P., Mingazova N., Plotnikov I., Toman M. Current status of Lake Aral – challenges and future opportunities // Abstracts of the 16 World Lake Conference «Lake Ecosystem Health and Its Resilience: Diversity and Risks of Extinction». – November 7-11. – Bali, Indonesia, 2016. – с. 80
4. Аладин Н.В., Жоллыбеков Б., Чиди Т., Крето Ж.Ф., Ермаханов З.К. Современные проблемы и возможное будущее Аральского моря. Гидроэкология. Ученые записки №48. – Москва, 2017. – С. 41–54
5. Жоллыбеков Б. Почвы обсохшего дна западной части Аральского моря Илмий Амалий журнал. Агрокимё химоя ва усимликлар карантини. 2017 йил. – №2. – С. 38–39.

ЕКОНОМІКА

УДК 334.02:3-05

*Олена Кір'ян
(Харків, Україна)***САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЕФЕКТИВНОГО КЕРІВНИКА**

Керівник сучасної організації є не тільки важливим співавтором ефективної стратегії, але й живою людиною, яка постійно змушена розвиватися для забезпечення власної відповідності постійним змінам навколишнього середовища, вимогам суспільства та потребам колективу.

Ключові слова: *бізнес-мислення, зміст сучасного самоменеджменту, керівник, стиль життя, тайм-менеджмент, стресостійкість, світогляд, самоосвіта, мета.*

The head of a modern organization is not only an important co-author of an effective strategy, but also a living person, who is constantly forced to develop to ensure his own compliance with constant changes in the environment, the requirements of society and the needs of the team.

Key words: *business thinking, content of modern self-management, leader, lifestyle, time management, stress resistance, world outlook, self-education, purpose.*

Діяльність керівника сучасної організації, як і життєдіяльність в суспільстві, все більше прискорюється, постійно доповнюється новим змістом, новою специфікою. Крім того, поява новітніх технологій, запитів суспільства додатково вимагають постійного розвитку, постійного оновлення як бази професійних знань та навичок, так і розширення й приведення до відповідності власного загального, базового світогляду. І якщо механізм розвитку професіоналізму знаходить відображення в багатьох працях сучасних науковців (як досвідчених, так і початківців) [2; 4], то системі саморозвитку саме керівника вітчизняної організації приділено значно менше уваги [3].

Керівник вітчизняного підприємства сприймає себе більшою мірою як найманого працівника, тому й застосовує до себе вимоги та правила самоменеджменту саме як до працівника. Але, на нашу думку, для забезпечення стійкого розвитку та прибуткової діяльності організації керівник повинен в першу чергу мислити як бізнесмен, тобто, як капіталовласник. Задля цього йому необхідно переформатувати не тільки сприйняття себе, але й стилю власного життя на стиль бізнесмена. Одним з перших класичних рекомендації для цього сформував Пітер ф. Друкер в книзі «Ефективний керівник», яку переклали на багато мов та перевидують і в Україні [1]. Тому, на нашу думку, самоменеджмент сучасного керівника для забезпечення формування, існування та розвитку прибуткової, успішної організації повинен включати декілька основних складових, присутність яких диктує бізнес-середовище середовище.

В першу чергу завданням керівника стає вміння ставити та досягати

мету – не тільки для організації, але й для себе в організації та за її межами. Ці процеси повинні йти паралельно, з аналізом та віддзеркаленням один одного. Це дозволить керівнику навчитись сприймати організацію як власний бізнес, а своє життя – як керовану систему. І при відсутності явних проблем та переваг в одній системі їх наявність та динаміку потенційного розвитку можна дослідити більш наочно в іншій (оскільки стиль управління організацією та власним життям в переважній більшості керівників ідентичні).

Для прийняття вдалих управлінських рішень керівнику необхідно постійно досліджувати середовище (нажаль, в організаціях більшість з них доручають цей процес підлеглим і повністю відсторонилися; інформацію по зміні середовища отримують через призму розуміння їх значущості одним-двома людьми, що не призводить до дисонансу в управлінських рішеннях). За умова глобалізації економіки і посилення конкуренції вже не стільки внутрішніх виробників, скільки світових лідерів в кожному ринковому сегменті, виникає необхідність вивчення світових брендів, пропозицій, попиту, тенденцій розвитку діяльності, запитів на персонал, на сировину та технології, інших впливових економічних, соціальних та ін. питань, які прямо або опосередковано перетинаються з діяльністю відповідної організації. Тобто керівник змушений навчитися працювати зі значною кількістю інформації, з різними інформаційними джерелами, засвоїти навички більш швидкої обробки значних інформаційних масивів. Це дозволить йому знаходити не стандартні стратегічні рішення щодо розвитку організації та забезпечення її стійкості на ринку.

Другою вимогою глобалізації стає володіння декількома мовами [5], що дозволяє вивчати більш різноманітні інформаційні потоки та вести перемовини з різними партнерами без додаткового ризику витоку інформації та унеможливлення втрат часу і вигод при пошуку перекладача або відсутності перекладачів зі специфічним знанням термінології, яка відповідає діяльності організації.

Окрім керівники вважають за необхідне приймати на роботу підлеглих, які б в подальшому не зайняли їх місце – менш обізнаних, не достатньо впевнених в собі тощо. І це за умов, що посилення конкуренції викликає необхідність залучати до роботи кращих фахівців, розумітися на оточенні, забезпечувати швидке якісне виконання управлінських рішень, що потребує від керівника значних психологічних здібностей і вміння швидко навчатися. Тому, на наш погляд, керівнику важливо засвоїти не тільки ази, але й основні сучасні знання психології, прийоми та методи впливу на оточуючих. Тобто, самоменеджмент керівника повинен містити вивчення психології та застосування її і до себе щодо ліквідації страхів роботи з висококласними фахівцями в підпорядкуванні. Замість цього наявність таких працівників повинна стати стимулом до більш наполегливого навчання та розвитку.

З прискоренням розвитку суспільства підвищується стресовий вплив на людей: чим вище рівень відповідальності особистості, тим вище для неї вірогідність відчути стрес. Це вимагає від керівника вміння уникати стресових ситуацій, не створювати їх, попереджати та гасити. І в першу чергу сучасний керівник повинен сам вміти вийти зі стану стресу (без додаткового впливу,

зовнішньої допомоги фахівця). Тому важливим елементом самоменеджменту є, на наш погляд, вивчення керівником і цього процесу, дослідження власних «вузьких», проблемних місць та тематик і напрацювання заходів їх зменшення та нейтралізації. Але, оскільки ситуації можуть бути непередбачуваними, важливо мати контакти та доступ до перевіреного фахівця, який зможе допомогти, якщо стан вийшов з під контроль, і керівник не може швидко з ним впоратись. Тому важливо навчитися відрізняти обидва стани і реагувати відповідно на кожен (прийняття рішень в стресовому стані може містити більше помилок, негативно впливати на підлеглих, шкодити іміджу керівника та організації).

Для здатності ефективно мислити, довго працювати, бути достатньо витривалим та стресостійким керівник змушений навчитися та вести здоровий спосіб життя, змінити світогляд щодо здоров'я, харчування, спілкування тощо. Світовий досвід визначає, що переважна частка успішних людей сприймає цю складову життя як одну з рівнозначно важливих для успіху; тоді як серед осіб з поганим відношенням до себе лише одиниці є відносно успішними в бізнесі. Цей механізм ґрунтується на фізіологічних процесах – треновані люди зі здоровим харчуванням більш якісно використовують мозок, тому й стають більш успішними. Одночасно дотримання режиму, спортивні регулярні навантаження привчають до організованості, посилюють цілеспрямованість, виробляють вміння постійно долати лінощі та складності, що і є частиною успішного бізнесу. Тобто, керівник з подібними якостями краще впорається з тривалим напруженням, здатен досягати довгострокової мети організації та дотримуватись проміжних термінів в отриманні певних показників, що є важливим показником успішності та привабливості для інвесторів і партнерів.

Значна частка керівників вважає, що мають мало часу для занять собою та саморозвитку. Тому однією з важливих складових їх самоменеджменту повинен стати тайм-менеджмент. Саме навчання розподілу часу, його ефективному використанню, доцільному делегуванню повноважень та перерозподілу справ є важливим кроком до формування дійсно дієздатного сучасного керівника, а не середнього рівня адміністратора. Тобто, самоменеджмент повинен містити вивчення та реалізацію тайм-менеджменту, який повинен застосовуватись не тільки для роботи (що помилково роблять окремі особи), але й щодо всього життя керівника.

На нашу думку, застосування запропонованих елементів самоменеджменту керівника дозволить йому створити з себе не тільки успішну особистість, але й активного беззаперечного лідера, який отримує задоволення від ефективної діяльності підпорядкованої організації.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білянin Г.І. Управлінська компетентність менеджера в системі безперервної освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1508 – (дата звернення: 17.02.2019).
2. Редько С.І. Психологічні умови розвитку управлінських здібностей майбутніх фахівців економічного профілю: дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Київ, 2007. – 207 с.

3. Жалінська І.В., Артерчук В.О. Сучасні підходи до розвитку особистості керівника / І.В. Жалінська, В.О.Артерчук // Економіка і суспільство. – №6. – 2016. – С. 148–153. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.google.ru/url?url=http://www.economyandsociety.in.ua/journal/6_ukr/25.pdf&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwjF9e6nmMLgAhUhs4sKNZ-NBЕсQFggpMAQ&usg=AOvVaw0hAiwI13F2qGUhwCjaWr0R – (дата звернення: 17.02.2019).

4. Друкер П. Ефективний керівник / Пітер Ф. Друкер [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://samoosvita.in.ua/piter-f-druker-efektyvnyj-kerivnyk/>. – (дата звернення: 01.02.2019).

5. Романів Т.В. Моделі та методи управління комунікаційними бар'єрами в складних проектах на основі ціннісноорієнтованого підходу : автореф.дис... канд. техніч. наук: 05.13.22 / Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова Міністерства освіти і науки України; Університет економіки та права «КРОК». – Харків, 2015. – 22 с.

УДК 336.662

*Диана Максимчик, Мария Хованская
(Барановичи, Беларусь)*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ПУТИ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ В ОАО «ТОРГМАШ»

В статье представлен анализ основных средств ОАО «Торгмаш» и предложены пути повышения эффективности их использования.

Ключевые слова: *основные средства, анализ эффективности, пути повышения эффективности.*

The article presents the analysis of fixed assets of JSC «Torgmash» and suggests ways to improve the efficiency of their use.

Key words: *fixed assets, efficiency analysis, ways to improve efficiency.*

ОАО «Торгмаш» занимает доминирующее положение на рынке Республики Беларусь по производству технологического оборудования для предприятий торговли и общественного питания.

В структуре предприятия имеются четыре основных цеха: сборочный; механический; литейный; заготовительно-сварочный. А также ряд вспомогательных цехов и участков – инструментальный, энергомеханический, транспортный и станция технического обслуживания.

Для анализа состава и динамики основных средств ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 годы рассмотрим таблицу 1.

Таблиця 1.
Анализ состава и динамики основных средств ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 годы, тыс.руб.

Группы основных средств	2015 год	2016 год	Темп роста, %	2017 год	Темп роста, %
Здания и сооружения	6636	6438	97,02	6319	98,12
Передаточные устройства	764	830	108,64	695	83,73
Машины и оборудование	4495	4701	104,58	4973	105,79
Транспортные средства	186	166	89,25	196	118,07
Инструменты, инвентарь и принадлежности	85	80	94,12	81	101,25
Итого	12166	12215	100,40	12264	100,40

Примечание. Источник: [5].

Исходя из таблицы 1 видно, что к концу 2017 года произошло уменьшение таких видов основных средств, как: здания и сооружения – на 119 тыс. руб.; передаточные устройства – на 135 тыс. руб.

Количество машин и оборудования увеличилось на 272 тыс. руб., также произошло увеличение таких видов основных средств, как: транспортные средства – на 30 тыс. руб. и инструменты, инвентарь и принадлежности – на 1 тыс. руб. В целом общее количество основных средств к концу 2017 года увеличилось на 49 тыс. руб.

В ОАО «Торгмаш» 554 единицы оборудования находится в возрасте от 20 лет и выше. Это составляет 72,3% от общего количества оборудования предприятия. Таким образом, большая часть оборудования предприятия является устаревшей. А износ оборудования увеличивает длительность производственного цикла и снижает его конкурентоспособность. Так на 01.01.2018 износ оборудования составил 55,1%.

Далее проведем оценку эффективности использования основных средств ОАО «Торгмаш» (таблица 2).

Таблиця 2.
Анализ эффективности использования основных средств

Показатель	2015 год	2016 год	2017 год
Выручка от реализации продукции, товаров, работ, услуг, тыс.руб.	19 845,5	14 695,7	14 044,7
Основных средств, тыс.руб.	12 077	12 215	12 264

Среднесписочная численность, чел.	639	581	629
Прибыль от реализации продукции, товаров, работ, услуг, тыс.руб.	1 473	1 567	1 243
Фондоотдача, тыс. руб.	1,64	1,2	1,15
Фондоёмкость, тыс. руб.	0,61	0,83	0,87
Фондовооруженность, тыс. руб.	18,9	21	19,5
Фондорентабельность, %	12,2	12,8	10,1

Примечание. Источник: [1], [4].

На рисунке 1 представлено изменение фондоотдачи ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 годы.

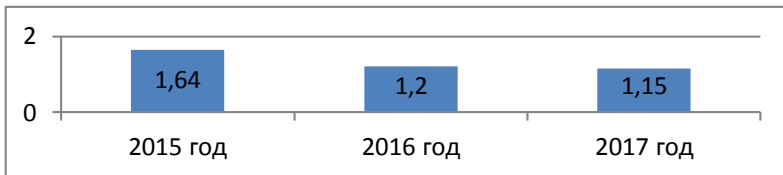

Рисунок 1. Фондоотдача ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 годы, тыс. руб.

Примечание. Источник: данные таблицы 2.

С каждым годом снижается фондоотдача основных производственных фондов и соответственно увеличивается фондоёмкость, что происходит из-за увеличения стоимости основных средств и снижения выручки от реализации продукции.

На рисунке 2 отражено изменение фондовооруженности ОАО «Торгмаш».

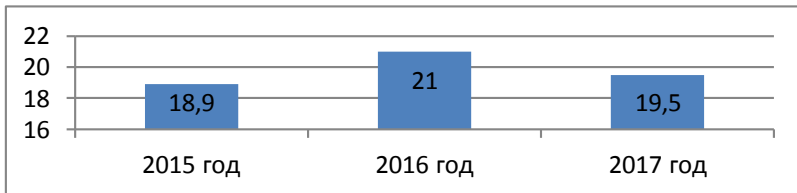

Рисунок 2. Фондовооруженность ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 годы, тыс. руб.

Примечание. Источник: данные таблицы 2.

Фондовооруженность в 2016 году увеличилась по сравнению с 2015 годом на 2,1 тыс. руб. за счет сокращения численности работников на 58 человек и увеличения стоимости основных средств на 138 тыс. руб., а в 2017

году она снизилась по сравнению с 2016 годом на 1,5тыс.руб. из-за увеличения среднесписочной численности на 48 человек.

Фондорентабельность ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 годы приведена на рисунке 3.

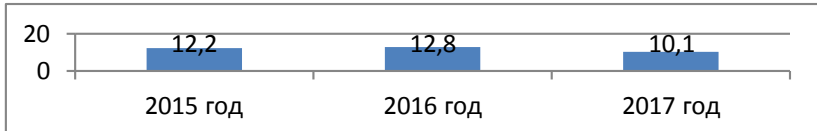

Рисунок 3. *Фондорентабельность ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 годы, тыс. руб.*

Примечание. Источник: данные таблицы 2.

В 2016 году фондорентабельность возросла на 0,6% за счет увеличения прибыли на 94 тыс. руб. и снизилась в 2017 году на 2,7% из-за снижения прибыли на 324 тыс. руб.

Таким образом, в целом в ОАО «Торгмаш» в 2017 году по сравнению с 2016 годом снизилась эффективность использования основных фондов. В основном это произошло за счет снижения выручки от реализации продукции и прибыли предприятия. Поэтому в дальнейшем предприятию следует повышать эффективность использования основных фондов.

Следует отметить, что экономический рост невозможно обеспечить без повышения эффективности отечественных предприятий посредством обновления всей технико-технологической базы страны. На микроуровне – при выборе формы воспроизводства основных средств важно ориентироваться на качественную, а не количественную оценку результатов, ускорение темпов обновления основных средств, сокращение разрыва в сроках физического и морального износа. Сбалансированная структура основных средств, их своевременное обновление позволяет укреплять экономическую безопасность. Усиление действия интенсивных факторов (инновационное воспроизводство, концентрация и специализация производства, расширение реконструкции и модернизации действующих предприятий) способствует улучшению технологической и отраслевой структуры основных средств, которые, безусловно, нуждаются в оптимизации. Ввод новых и выбытие старых мощностей должно осуществляться на единой методологической основе и в непрерывном воспроизводственном процессе. Особое внимание следует уделить улучшению использования основных фондов: повышению загрузки оборудования, ликвидации простоев и сезонности, перевод высокопроизводительного и дорогостоящего оборудования на многосменный режим работы [2, с. 70].

В процессе проведения анализа было установлено, что в ОАО «Торгмаш» используется устаревшее оборудование, которое приводит к увеличению длительности производственного цикла, что снижает конкурентоспособность предприятия. Поэтому предлагается его замена на

более производительное, что позволит сократить время на обработку деталей и повысить эффективность использования основных производственных фондов.

На предприятии производится деталь «Стакан», которую обрабатывают последовательно на 8 операциях. Наибольшее время занимает обработка детали на фрезерно-сверлильно-расточной операции на многоцелевом специальном станке ИР800ПМ1Ф4 (рисунок 4). Время на обработку на данной операции составляет 6,9 минут.

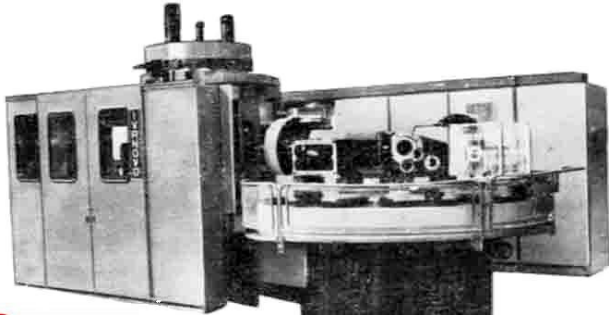

Рисунок 4. Станок многоцелевой специальный ИР800ПМ1Ф4

Примечание. Источник: данные ОАО «Торгмаш».

Рассмотрим основные характеристики станка ИР800ПМ1Ф4: год выпуска: 1987; класс точности: П; длина рабочей поверхности стола, мм 800; ширина стола, мм 800; наибольшее перемещение по осям X, Y, Z, мм 1000_710_800; частота вращения шпинделя, об/м: 3000; мощность, кВт: 14; размеры (Д_Ш_В), мм: 7885_6691_3455; масса станка с выносным оборудованием, кг: 20850.

Для того, чтобы сократить время на обработку детали на данной операции предлагается внедрить многоцелевой специальный станок 400V (рисунок 5).

Рисунок 5. Станок багатоцелевої спеціальний 400V

Примечание. Источник: [3].

Основные характеристики внедряемого станка: частота вращения шпинделя 8000 об/мин; мощность 23 кВт; габариты станка (длина ширина высота), 2300 x 2450 x 2620 мм; масса станка, 5000 кг, год выпуска: 2009.

Данный станок новее станка, используемого на предприятии. У внедряемого станка больше частота вращения шпинделя в 2,7 раза, мощность – в 1,6 раза. Внедряемый станок занимает меньше площади и весит в 4 раза меньше.

На приобретение нового станка по рыночной стоимости будет выделено 15 тыс. руб. Его приобретение будет осуществляться за счет собственных средств ОАО «Тормаш».

Производительность станка ИР800ПМ1Ф4 равна 1,75 кВт/ч., а производительность нового станка 400V составит 2,875 кВт/ч. Таким образом, она увеличится на 64%.

Скорость резания станка ИР800ПМ1Ф4 равна 894,9 мм/мин, а нового станка 400V – 2386,4 кВт/ч. Так она увеличится на 166,7%.

Таким образом, при обработке детали на станке 400V время с 6,9 минут сократится до 2,7 минут. Соответственно сократится и длительность производственного цикла с 25,85 минут до 21,65.

Открыто акционерное общество «Тормаш» работает в одну смену, длительность рабочего дня составляет 8 часов. В одну смену производится 18 деталей, а при сокращении длительность производственного цикла с 25,85 минут до 21,65 на предприятии в смену может быть произведено 22 детали. При этом выручка от реализации данных деталей за год увеличится с 40 050 руб. до 48 950 руб.

Показатели, необходимые для расчета экономической эффективности предложенного мероприятия представлены в таблице 3.

Таблиця 3.

Показатели, необходимые для расчета экономической эффективности проекта

Показатели	Условное обозначение	Численное значение
Капиталовложения, руб.	К	15000
Годовой объем реализации продукции, шт.	V	4500
Цена реализации, руб. / шт.	Ц	8,9
Выручка, руб.	$B = V \times Ц$	40050
Издержки (себестоимость продукции), руб.	С	28401,8
Прибыль от реализации, руб.	$Пр = B - C$	11648,2
Налог на прибыль, %	СНП	20
Налог на прибыль, руб.	$Нпр = 0,01 \times СНП \times Пр$	2329,64
Чистая прибыль, руб.	$ЧП = Пр - Нпр$	9318,56
Расчетный период, лет	T	5
Амортизация	$A = 1 : T \times K$	3000
Норма дисконта, %	Е	10

Примечание. Источник: собственная разработка.

Годовой объем реализации продукции составляет 4500 шт., цена за единицу продукции составляет 8,9 руб., себестоимость продукции равна 28401,8 руб.

В таблице 4 приведены рассчитанные показатели экономической эффективности от внедрения станка многоцелевого специального 400V.

Таблиця 4.

Показатели экономической эффективности проекта

Показатели	Численное значение
Чистый дисконтированный доход, руб.	31 697,03
Индекс доходности	3,1
Внутренняя норма доходности	39,3
Срок окупаемости, лет	1,6

Примечание. Источник: собственная разработка.

Таким образом, внедрение нового станка 400V в ОАО «Торгмаш» является целесообразным, так как чистый дисконтированный доход больше нуля, индекс доходности больше единицы, внутренняя норма доходности больше ставки дисконтирования, а срок окупаемости проекта меньше периода его жизни. При обработке детали на станке 400V время с 6,9 минут сократится до 2,7 минут.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бухгалтерский баланс ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 гг.
2. Максимчик Д.В., Хованская М.М. Пути улучшения использования основных производственных фондов промышленности Республики Беларусь / Д.В. Максимчик, М.М. Хованская // Гуманитарное пространство науки: опыт и перспективы: XX Международная науч.-практ. интернет-конф., Пересляв-Хмельницкий, 30 ноября 2018 г. / ДВНЗ «ПХДПУ»; редкол.: В.П. Коцур [и др.]. – Пересляв-Хмельницкий, 2018.
3. Многоцелевые станки с ЧПУ [Электронный ресурс] / Сведения о станке 400V. – Режим доступа: http://stanki-katalog.ru/sprav_400v.htm. – Дата доступа: 10.12.2018.
4. Отчет о финансовых результатах ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 гг.
5. Приложение к бухгалтерскому балансу № 1 ОАО «Торгмаш» за 2015–2017 гг.

УДК 331.101

*Ольга Мартин, Зінаїда Живко
(Львів, Україна)*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано управління персоналом на підприємстві та основні принципи практичної реалізації в сучасних умовах. Обґрунтовано необхідність поділу принципів управління персоналом на дві групи: принципи, що характеризують вимоги до формування системи управління персоналом; принципи, що визначають напрями розвитку системи управління персоналом. Конкретизовано чинники, функції та методи управління персоналом на підприємстві.

Ключові слова: *управління персоналом, підприємство, принципи управління, методи управління, функції управління*

The personnel management at the enterprise and the basic principles of practical implementation in the modern conditions are analyzed. The necessity of dividing the principles of personnel management into two groups is substantiated: the principles characterizing the requirements for the formation of a personnel management system; principles defining directions of development of the personnel management system. The factors, functions and methods of personnel management at the enterprise are specified.

Key words: *personnel management, enterprise, management principles, management methods, management functions.*

Рівень ефективності функціонування сучасного підприємства в умовах становлення та динамічного розвитку ринкової економіки в Україні залежить від якісного складу кадрового потенціалу, який відповідає сучасним параметрам до нього і формується за допомогою економічних і соціальних

заходів, які взаємопов'язані між собою, тобто в результаті управління персоналом. Управління персоналом підприємства спрямовано на створення реальних умов розвитку й використання сформованого потенціалу робочої сили на мікрорівні, є центральною компонентою управління підприємством, виступає як управління людьми та їх колективами. Головна мета системи управління персоналом – це забезпечення підприємства якісними кадрами, організація їх ефективного функціонування та професійного і соціального зростання і розвитку.

Досягнення мети управління персоналом підприємства на практиці визначається низкою чинників, зокрема:

1) організаційно-економічними чинниками, які пов'язані з організаційно-правовою формою підприємства, організацією праці, системою комунікацій, системою стимулювання працівників, напрямками використання прибутку тощо;

2) адміністративно-управлінськими чинниками, які пов'язані з методами управління і особливостями реалізації функцій управління, вибором принципів і методів управління тощо;

3) правовими чинниками, які проявляються при застосуванні законодавства в галузі трудових відносин.

Управління персоналом базується на конкретних принципах, причому людина і персонал, як основа корпоративної культури, є в центрі управління персоналом. До принципів управління персоналом віднесемо економічність, адаптивність, комплексність, науковість, справедливість, інноваційність та відповідальність. Проте деталізація принципи управління персоналом підприємства передбачає поділ принципів управління персоналом підприємства на дві групи: принципи, що характеризують вимоги до формування системи управління персоналом; принципи, що визначають напрями розвитку системи управління персоналом [2, с. 132]. До принципів, що характеризують вимоги до формування системи управління персоналом віднесемо принципи: обумовленості функцій управління персоналом цілям виробництва; первинності функцій управління персоналом; оптимального співвідношення функцій, спрямованих на організацію системи управління персоналом, і функцій управління персоналом: потенційних імітацій; економічності; прогресивності; перспективності; комплексності; оперативності; оптимальності; простоти; науковості; ієрархічності; автономності; погодженості; стійкості; багатоаспектності; прозорості; комфортності. До принципів, що визначають напрями розвитку системи управління персоналом віднесемо принципи: концентрації зусиль на вирішенні основних задач; спеціалізації; паралельності; адаптивності; спадкоємності; безперервності; ритмічності; упорядкованості і цілеспрямованості необхідної інформації для розробки певного рішення.

На наш погляд, управління персоналом підприємства доцільно розглядати як складну систему управління, метою якої є, по-перше, формування сучасного з високою кваліфікацією персоналу з розвиненим почуття професійної гордості та сучасним ринковим мисленням, а по-друге,

забезпечення високої соціально-економічної ефективності функціонування колективу.

Реалізація цієї мети управління персоналом забезпечується за допомогою виконання певних функцій, а саме:

- 1) аналіз персоналу;
- 2) планування персоналу;
- 3) набір і звільнення працівників;
- 4) управління працею (діяльністю);
- 5) мотивування і стимулювання;
- 6) розвиток персоналу;
- 7) створення умов і налагодження стосунків у процесі праці;
- 8) контролінг персоналу [1, с. 68].

На наш погляд, всі функції управління персоналом концентровано можна звести до трьох функцій, а саме організаційної, соціально-економічної і відтворювальної. Організаційна функція реалізується в процесі планування потреб і джерел комплектування персоналу підприємства. В сучасній економічній науковій літературі звертається увага на необхідність створення на кожному підприємстві організаційно-інноваційної структури управління персоналом підприємства [4, с. 148]. Соціально-економічна функція передбачає обов'язкове забезпечення комплексу чинників та умов, які спрямовані на раціональне розміщення та ефективне використання персоналу. Відтворювальна функція реалізується в процесі забезпечення динамічного розвитку персоналу.

Організаційна, соціально-економічна і відтворювальна функції управління персоналом конкретизуються і деталізуються через такі функції – вивчення, аналіз і планування персоналу; підбір персоналу; управління показниками роботи персоналу; управління винагородами персоналу; навчання і розвиток персоналу; підтримка персоналу.

Система управління персоналом підприємства та її окремі функції реалізуються за допомогою конкретних напрямів діяльності у сфері управління персоналом підприємства, з використанням конкретних методів побудови системи управління персоналом підприємства.

Методи представляють собою послідовність дій, що дають можливість отримати бажаний результат. До методів побудови системи управління персоналом підприємства відносяться обстеження, аналіз, формування, обґрунтування, впровадження [3, с. 130-131]. Зокрема, впровадження як метод побудови системи управління персоналом передбачає вивчення, перепідготовка й підвищення кваліфікації працівників апарату керування, матеріальне й моральне стимулювання нововведень; залучення суспільних організацій, функціонально-вартісний аналіз.

Головними напрямами діяльності у сфері управління персоналом підприємства є:

- 1) Визначення потреби у персоналі (планування кількісної та якісної потреби у персоналі, вибір методів розрахунку кількості потреби у персоналі).
- 2) Відбір персоналу (аналіз джерел відбору персоналу, встановлення зв'язків із зовнішніми організаціями, ділова оцінка кадрів під час відбору).

3) Розстановка персоналу (поточна періодична оцінка кадрів, цілеспрямоване переміщення кадрів).

4) Розвиток персоналу (адаптація, навчання, службове та професійне просування, вивільнення працівників).

5) Підтримка комфортного соціально-психологічного клімату (регулювання стосунків керівника та колективу, трудових взаємостосунків, зниження рівня конфліктності у колективі).

6) Вплив на мотивацію поведінки (адекватна оплата, створення творчої атмосфери, підтримка кар'єри, виховання «корпоративного духу»).

7) Управління безпекою персоналу (створення нормальних умов праці, охорона праці, запровадження навчаючих програм, спрямованих на формування у працівників безпечних дій, забезпечення соціальної інфраструктури).

8) Правове та інформаційне забезпечення процесу управління персоналом (правове регулювання трудових взаємостосунків, облік та статистика персоналу, інформування колективу) [6, с. 94].

Створення на підприємстві високоефективної системи управління персоналом підприємства з урахуванням наведених принципів і методів управління персоналом є запорукою високої результативності виробничої діяльності і отримання підприємством конкурентних переваг на ринку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1 Десслер Г. Управление персоналом / Пер. с англ. – М.: БИНОМ, 1997. – 432 с.

2 Кибанов А.Я. Управление персоналом организации / 2-е изд., доп. и перераб. / А.Я. Кибанов. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 638 с.

3 Погорелова Т.О. Система управління персоналом як основний елемент системи управління підприємством / Т.О. Погорелова, Ю.І. Ігнат'єва // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2013. – №21. – С. 127–134.

4 Продан І.О. Формування організаційно-інноваційної структури управління персоналом підприємства / І.О. Продан // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2013. – Вип. 24. – С. 145–152.

5 Сербиновский Б.Ю. Управление персоналом: Учебное пособие для вузов / Б.Ю. Сербиновский, С.И. Самыгин. – М.: Приор, 2009. – 232 с.

6 Спивак В. А. Организационное поведение и управление персоналом / В.А. Спивак. – СПб.: Питер, 2000. – 312 с.

УДК 331.556.4

*Марта Панковець
(Львів, Україна)***ДО ПИТАННЯ ПРО МІГРАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ В ТРАНСКОРДОННИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ**

Глобалізація, що виражається у зростаючому взаємозв'язку та поглибленні взаємозалежності між державами та цілими світовими регіонами, стала причиною інтенсифікації міжнародних міграційних потоків. На значущість міграційної проблематики вказують численні дослідження та студії ООН. За статистикою цієї організації загальне число осіб, що зараз проживають за межами країн, у яких вони народилися, на початку XXI ст. перевищило 175 млн. осіб, що складає близько 2,5% від загальної чисельності населення світу, і продовжує стрімко рости. Питання, пов'язані із міграційними процесами набувають сьогодні небувалої гостроти й в Україні, тому їх дослідження визначаються, як одні із найактуальніших і пріоритетних.

Ключові слова: міграція; соціально-економічні чинники міграції; транскордонні регіони; глобалізація; державна стратегія регулювання ринку праці України.

The globalization, which is expressed in an increasing interconnection and deepening interdependence between states and the whole world regions, has become the cause of international migration flows intensification. The significance of migration issues was pointed out by numerous researches and studies of UN. According to the statistics of this organization the general number of individuals, that are currently living outside countries, where they have been born in, at the beginning of XXI century exceeded 175 million of people that compose around 2.5% of world population and continues to grow dramatically. Issues, related to migration processes, are getting more and more topical in Ukraine, therefore their research is pointed out as one of the highest priority and actuality.

Key words: migration; social-economic causes of migration; cross-border regions; globalization; state strategy for regulating the labor market of Ukraine.

Міграція є складним комплексним явищем, існування і перебіг якого зумовлений дією різноманітних чинників, зокрема соціально-економічних, демографічних, політичних, етнокультурних [1, с. 697]. В Україні з-поміж названих безумовно переважають соціально-економічні чинники: високий рівень безробіття (9% за офіційними даними, які є істотно заниженими) [2], низький рівень заробітних плат (середня місячна зарплата на початок 2019 року становила 10573 грн., або близько 370 дол., а мінімальна – 4173 грн., або 149 дол.) [3], невідповідність структури попиту на робочу силу до її пропозиції, а також негативні очікування населення, пов'язані з тривалим пробуксовуванням ринкових реформ у країні, відсутністю довіри населення до державної влади, недосконалими системами соціального захисту і пенсійного забезпечення, низькою якістю послуг медичної сфери тощо. В сукупній дії ці

чинники дають потужний поштовх для міграційних процесів. За даними Міжнародної організації з питань міграції сьогодні за межами України перебуває від 8 до 20 млн. осіб українського походження, що покинули країну з початку 90-их років минулого століття. Така розбіжність у даних пояснюється тим, що виникають труднощі із підрахунком осіб, які за цей час вже отримали громадянство інших країн, із так званими маятниковими мігрантами, які курсують між Україною та іншими державами сезонно, на нетривалий час і без оформлення дозвільних документів на працю, із особами, що перебувають за кордоном нелегально. Позиції лідерів серед країн-реципієнтів українських мігрантів вже не один рік поспіль займають Польща, не зважаючи на військовий конфлікт з Україною - Росія, а також Чехія та Італія.

Найбільшим джерелом міграції з України є її транскордонні регіони, тобто прилеглі до сусідніх держав території, по яких проходить державний кордон. Трудова міграція в транскордонних регіонах України є масовим явищем і має вагомі історичні, культурні, психологічні та світоглядні причини та наслідки. Посиленню міграції економічно активного населення західних прикордонних територій України сприяло також запровадження в червні 2017 року безвізового режиму перетину кордону з країнами ЄС, а також певні інституційні переваги працевлаштування в країнах євразони для осіб з українським громадянством, що мають так звані карти поляка, чи угорця, які реалізуються у першочерговому праві серед інших мігрантів на отримання робочого місця, у можливішому призначенні фінансової допомоги з бюджету країни-реципієнта і т.п.

У Польщі, Угорщині, а незабаром до цих країн можливо приєднається Німеччина, діє регламент спрощеного працевлаштування українців на сезонні роботи. Насамперед це стосується аграрного виробництва, а також туристично-рекреаційної сфери. У зв'язку з цим довготривалу трудову міграцію до країн далекого зарубіжжя (Італії, Португалії, Греції та Іспанії) у західних областях України почала переважати сезонна транскордонна міграція, яка має ряд важливих для мігрантів переваг, серед яких є можливість частіше бачитися із сім'єю, менші витрати на переїзди, більша ментальна спорідненість із місцевим населенням. Особливо інтенсивно розвиваються міграційні процеси в Закарпатській та Чернівецькій областях, які разом із Львівською та Івано-Франківською входять до складу «Карпатського» єврорегіону. Цей єврорегіон включає також прикордонні території Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. Окрім нього на території України існують ще й інші єврорегіони, що є конкретним проявом реалізації транскордонного співробітництва, наприклад, «Буг», що охоплює прикордонні території України, Польщі та Білорусі, «Нижній Дунай» і «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), кілька єврорегіонів, що поєднують прикордонні території України, Росії та Білорусі – «Дніпро», «Слобожанщина», «Ярославна», «Донбас», «Чорноморський», доцільність яких сьогодні є під сумнівом через затяжну кризу в політичних відносинах між Україною та Росією. Створення єврорегіонів мало і має на меті випробування на практиці європейського інтеграційного досвіду, координацію спільної діяльності та участь у спільних

економічних, екологічних та культурних проєктах, поглиблення співробітництва і можливе спільне фінансування проєктів, у яких зацікавленими були б усі сторони.

Безперечно практика співробітництва і залучення до європейських національних ринків праці робочої сили з України як у межах єврорегіонів, так і загалом для населення всієї України має немало позитивних наслідків. Перед усім варто зазначити, що завдяки українським трудовим мігрантам обсяги приватних грошових переказів в Україну з закордону за період 2013-2017рр. склали більше 25 млрд.дол., а це сума, співставна із вартістю усього того, що спроможна експортувати вся українська економіка за приблизно півроку (з січня по вересень 2018 року обсяг українського експорту склав 34,55 млрд.дол.) [4]. Ці кошти підтримують у нашій національній економіці рівень споживчих витратків, вкладаються у придбання житла, інших матеріальних активів, витрачаються на освітні та медичні послуги, йдуть на організацію власного дрібного бізнесу. Проте останнім часом державні служби України, що вивчають і регулюють демографічні та міграційні процеси, почали бити на сполох. Потоки української міграції набувають для економіки та й для самої держави загрозливих розмірів. Наростаюча динаміка спостерігається щодо виїзду українців на постійне проживання в інші держави, щодо міграції українців молодого віку, які обирають навчання закордоном із тим, щоб згодом саме там шукати роботу і не повертатися на батьківщину, щодо працівників із високим рівнем кваліфікації. Якщо на початку століття середньостатистичний український мігрант був особою середнього, ближче до похилого віку, переважно безробітний, або залучений до низькокваліфікованої праці, готовий виконувати закордоном важку неprestижну роботу, то зараз постать українського мігранта змінюється. Сучасний мігрант з України в середньому істотно помолодшав, має у багатьох випадках вищу освіту і готовий докласти значних зусиль, щоб здобути відповідний рівню своїх знань та досвіду статус закордоном. Такі тенденції руйнують те, що сьогодні є найбільш конкурентним на міжнародному рівні в українській економіці – людський капітал, який створюється поколіннями, десятками років і немалими державними коштами, витраченими на освіту, починаючи з вивчення абетки в дитячих садках, закінчуючи підготовкою кадрів із науковими ступеннями. Тому очевидним сьогодні є те, що проблеми зростання української міграції потребують розробки ефективної соціальної політики та державної стратегії регулювання українського ринку праці, які системно підійшли б до розв'язання цих проблем. Контекст українських міграційних проблем є значно ширшим, ніж міг би бути в якійсь іншій сучасній державі, що також має подібні проблеми. Кожен, хто живе й працює, чи працював в Україні, не з підручників знає і розуміє глибину і масштаби кризи, в яку втягнуто українське суспільство й економіку недолугою і недержавницькою політикою влади, що десятиліттями розкрадала країну й продавала національні інтереси. Рух України до поступового зближення з європейськими партнерами, наближення до європейських норм і стандартів як у бізнесі, так і в державному управлінні, забезпечення соціальної справедливості, прозорості механізмів розподілу суспільних фондів, повернення довіри суспільства до державних

інституцій, відстоювання і культивування національної культури і самоідентичності здатні зламати кризову ситуацію в українській економіці, розвернути економіку в бік зростання і тим самим зупинити темпи української міграції закордон.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Малиновська О.А. Міграція зовнішня (міждержавна) \ \ Енциклопедія історії України: у 10 т. \ редкол.: В.А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2009. – т.6 – 784с.
2. [http: \ \ www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
3. [http: \ \ indeks.minfin.com.ua](http://indeks.minfin.com.ua).
4. [http: \ \ www.ukrinform.ua](http://www.ukrinform.ua).

УДК 637.07:638.162

*О.В. Шумський, Н.І. Чорній
(Львів, Україна)***ТОВАРОЗНАВЧІ І КОМЕЦІЙНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО
ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ПОКРІВЕЛЬНИХ БУДІВЕЛЬНИХ
МАТЕРІАЛІВ**

Висвітлені товарознавчі аспекти актуальної ситуації на ринку покрівельних будівельних матеріалів України. Подано особливості їх товарознавчої характеристики та сучасні тенденції роздрібної торгівлі ними.

Ключові слова: будівельні матеріали, дах, покрівля, покрівельні матеріали та виробы, ринок покрівельних будівельних матеріалів.

The article deals with the aspects of the current situation in the market of roofing building materials of Ukraine. The features of their commodity specific characteristics and modern tendencies of retail trade are highlighted.

Key words: building materials, roof, roofing, roofing materials and products, market of roofing building materials.

Товарознавчі аспекти сучасного українського ринку будівельних матеріалів (БМ) для облаштування покрівлі. Аналіз фахових інформаційних джерел щодо ситуації на сучасному вітчизняному ринку БМ і виробів у секторі «покрівельні будівельні матеріали» (ПБМ) за період з 2012 по 2016 рр. дозволяє виділити 3 найважливіші тенденції [1-4].

1 *Неоднорідність товарного об'єкту* – протягом останніх 3–5 років у сучасних покрівельно-монтажних роботах спостерігається чітка тенденція до максимального урізноманітнення номенклатури використовуваних ПБМ.

Так, у будівельній практиці найпоширенішими, в залежності від виду покрівельного покриття [8], є такі види скатних покрівель: з черепиці, з азбестоцементного шиферу, з металу (фальцева сталева, профнастил, алюмінієва, мідна), з хвилястих бітумізованих покрівельних листів (єврошифер), зі сланцю, з натуральних матеріалів та зі світлопрозорих покриттів [5-7].

За даними експертів, структура споживання покрівельних матеріалів для скатних покрівель в Україні ще у 2010 р. мала такий вигляд: керамічна черепиця – 1%; цементно-піщана черепиця – 2%; бітумна черепиця – 7%; оцинкований лист – 4%; еврошифер – 8%; профільований лист – 6%; металочерепиця – 13%; шифер – 59% [5; 6]. За останні 5 років така тенденція в цілому збереглася, однак спостерігається поступове зменшення частки азбестоцементного шиферу і збільшення частки інших покрівельних матеріалів [5; 6].

2 *Скорочення обсягів вітчизняної товарної пропозиції.* Дані офіційної статистики переконливо свідчать, що за останні 5-6 років в Україні відбувається зменшення обсягів виробництва промислової продукції

будівельного призначення, в т.ч., призначеної для покрівельно-монтажних робіт [3, 4]. В той же час, оперативна статистика 2017 р. вселяє певний оптимізм: порівняно із січнем-листопадом 2016 р. у виробництві гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції обсяги випуску зросли на 6,8% [2]. Також зафіксовано приріст продукції у виробництві гумових (+ 2,6%) і пластмасових виробів (+ 12,2 %), скла та виробів зі скла (+8,6%), вогнетривких виробів (+2,8%), будівельних матеріалів з кераміки (+ 10,0%), виробів з бетону, гіпсу та цементу (+2,7%) [2].

3 Значні структурні зміни споживання і товарної пропозиції. Протягом 3-х останніх років сектор «покрівельні будівельні матеріали», зокрема його елітний сегмент, до сих пір відчуває наслідки світової фінансової кризи (2008–2010 рр.), яка і зараз впливає на зарубіжні ринки будівельної продукції. В Україні цей негатив посилюється власною “військовою” кризою 2013–2015 рр. і продовжує гальмувати спроби швидкого відродження національного будівельного комплексу.

4 Не дивлячись на особливий статус «елітного сегменту» ПБМ, нестабільність негативно позначається і на ньому [5; 6]. Навіть у кращі роки, у структурі українського ринку матеріалів для скатних покрівель елітна продукція займала не більше 10%, а у нинішніх умовах цей показник тим більше знизився і становить не більше 8%. При цьому значну частку (біля 5%), як і в кращі роки, складає керамічна черепиця. Покрівельна мідь, композитна та ексклюзивні серії бітумної черепиці, займають по 1% ринку ПБМ, а сланцева покрівля «не дотягує» і до 0,01% у структурі споживання покрівельної продукції для скатних дахів [5; 6].

Водночас, за оцінками експертів, цей сегмент, незважаючи на нинішню непросту ситуацію, як і раніше затребуваний серед українських забудовників, оскільки престижні приватні об'єкти, на яких застосовуються елітні покрівельні матеріали, як і раніше проектується, будуються і навіть здаються в експлуатацію.

«Покрівельна еліта» на українському ринку представлена, в основному, продукцією зарубіжних виробників: керамічна черепиця – Tondach (Австрія), Creaton, Rupp Keramik, Muller Koramic Group, Laumans, BRAAS (Німеччина), Koramik, Roben (Польща); композитна черепиця – Metrobond (виробник – Metrotile Europe N.V., Бельгія), Gerard (Ahi Roofing, Нова Зеландія); покрівельна мідь – OUTOKUMPU (Фінляндія), ГЗОЦМ (Росія). Найширший модельний ряд ексклюзивної бітумної черепиці пропонує італійський виробник – компанія Tegola.

Дещо інша ситуація у сегменті металевих ПБМ – на українському ринку активно та успішно присутні біля 25–30 компаній, які виробляють профнастил і металочерепицю, серед яких багато вітчизняних: ТОВ ТД «Альбатрос», ПГ «Арсенал», завод «Майстер-Профі», компанія «Ruukki Україна», компанія «ГПК» та ін.

В цілому ж, внаслідок нестабільної фінансово-економічної і політичної ситуації в Україні, не дуже сприятливого інвестиційного і ділового клімату та падіння купівельної спроможності населення, головною структурною зміною на ринку матеріалів для скатної покрівлі стало збільшення середнього і

дешевого сегментів. Що ж до останнього, то у ньому безальтернативно переважають дахи покриті азбестоцементним шифером, частка яких в середньому складає від 45% до 70%.

Особливості номенклатури та змісту споживних властивостей сучасних покрівельних БМ. Неоднорідність товарного об'єкту і чітка сегментація сучасного ринку ПБМ в Україні, потребують, на наш погляд, насамперед, узагальнення та уніфікації підходів до оцінювання їх споживних властивостей. Водночас, результати аналізу фахових літературних джерел, нормативних документів і засобів товарної інформації від провідних виробників і трейдерів дають підстави стверджувати, що споживні властивості виробів товарної підгрупи «покрівельні будівельні матеріали» відзначаються суттєвою специфікою, як щодо їх номенклатури, так і за змістом, а саме:

- властивості соціального призначення, ергономічність, безпечність, взаємозамінність, екологічні та естетичні властивості – можна і слід трактувати у загальноприйнятому контексті, як для всіх інших груп непродовольчих товарів;

- властивості функційності і надійності ПБМ/виробів, зважаючи на особливості процесу їх «споживання-експлуатації», мають глибоку специфіку – за вимогами НД щодо них прийнято вживати терміни «фізико-технічні характеристики» та «експлуатаційні властивості» [7];

- «набори» одиничних показників фізико-технічних характеристик та експлуатаційних властивостей для кожного конкретного виду/різновиду ПБМ визначають їхню функціональність, надійність та деякі інші властивості;

- для прикладу, *функційність* черепиці визначається показниками стійкості, міцності і теплотехнічними характеристиками; *ергономічність*, у значній мірі, обумовлюється акустичними характеристиками і масою; *властивості безпечності* – частиною показників стійкості (біологічна стійкість, жаростійкість, вогнетривкість, вогнестійкість, хімічна, ерозійна, кавітаційна і радіаційна стійкість та ін.);

- ще одною важливою специфікою споживних властивостей ПБМ і виробів є те, що їхня функційність у значній мірі може співпадати з властивостями надійності та іншими властивостями (!), при цьому теорії товарознавства це не суперечить [9];

- для прикладу, частина фізико-технічних показників всіх різновидів черепиці разом з довговічністю, граничним станом, старінням, деформівністю і крихкістю, визначає також їх функційність, і надійність; такі ж експлуатаційні властивості як «проникність» і «технологічність» обумовлюють її ергономічність (зручність укладання та гігієнічність), а електричний опір – безпечність [7; 9].

Специфіка номенклатури і змісту споживних властивостей сучасних ПБМ та виробів, у свою чергу, обумовлює та формує особливості їх класифікаційних систем у виробництві, у сфері зовнішньоекономічної діяльності (для митних цілей) та в практиці гуртової і роздрібної торгівлі.

Специфіка чинних класифікаційних систем сучасних ПБМ. Критичний аналіз чинних класифікаційних систем ПБМ показав, що кожна з

них має як певні переваги, так і окремі недоліки [7; 8; 10].

Навчальна класифікація, зокрема, на нашу думку, є не зовсім досконалою (не всі класифікаційні ознаки відповідають теорії товарознавства) і неповною, оскільки в цілому вона не відповідає структурі сучасної виробничої номенклатури ПБМ та не охоплює їх повноту і глибину. В той же час, вона досить поширена у практиці торгівлі будматеріалами і виробами для покрівлі, оскільки дозволяє оперативно формувати їх роздрібний асортимент.

Класифікація ПБМ за вимогами чинних ДСТУ порівняно з навчальною класифікацією, на наш погляд, відзначається більшою «науковістю» і глибиною щодо конкретних виробів (враховується більше класифікаційних ознак, в т.ч., комплексних, на рівні їх різновидів у «класичному» товарознавчому трактуванні). При цьому, методологічною базою для подальшої класифікації самих ПБМ тут є, насамперед, поділ власне «покрівель (дахів)» за ознакою «застосовувані матеріали» (за вимогами ДБН В. 2.6-220:2017 – на 10 різновидів) [8].

Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД-2014), як ієрархічна система найбільше відповідає науковим принципам класифікації і відзначається максимальною повнотою і глибиною охоплення товарної маси, в т.ч., і товарів – об'єктів нашого дослідження, забезпечуючи високу достовірність ідентифікації ПБМ і виробів для митних цілей у процесі ЗЕД.

Водночас, як у самому описі УКТЗЕД, так і в «Поясненнях до УКТЗЕД» [10], на наш погляд нечітко прописані, або ж зовсім відсутні описи як традиційних ПБМ, («бітумна черепиця», «металочерепиця», «полімерпіщана черепиця», «толь» та ін.), так і новітніх («фальцева покрівля», «склоізол», «ондулін» та багатьох ін.). Це можна вважати методичним недоліком, який суттєво ускладнює ідентифікацію ПБМ при декларуванні і митному оформленні для здійснення експортно-імпорتنних операцій у процесі ЗЕД. Особливо це актуально, враховуючи стабільну тенденцію до збереження на сучасному ринку ПБМ вагомої частки саме імпорتنих товарів [10].

Актуальні тенденції розвитку і функціонування роздрібно торгівлі покрівельними будівельними матеріалами в Україні. Сучасна вітчизняна торгівля у такому специфічному сегменті як «будівельні матеріали та вироби для облаштування покрівлі» останнім часом зазнає істотних структурних змін в цілому, в межах яких можна виділити 3 основні, чітко виражені тенденції розвитку роздрібних торговельних підприємств) [11].

1 Інтенсивний розвиток мережевого роздрібу, в т.ч. загальнонаціонального масштабу, який включає десятки РТП, що належать єдиному власнику. Тут доцільно виділити 2 напрями розвитку: а) зростання частки сучасних форматів торгівлі (супермаркети, гіпермаркети) в загальному обсязі роздрібно торгівлі у порівнянні з традиційними (класичними) форматами; б) прискорене зростання роздрібного товарообороту у закладах сучасних форматів та їх подальший регіональний розвиток.

2 Поява на вітчизняному ринку БМ і поступове «зміцнення» новітнього формату – торговельної мережі для фахівців будівництва і ремонту типу «Professional».

3 Модернізація ТП традиційного формату – т. зв. непродовольчих магазинів або ж магазинів загального профілю, котрі представлені як класичними (універсальні магазини, «магазини знижок», спеціалізовані магазини), так і відносно новими («спеціалісти в категорії», ТЦ будматеріалів/виробів, «демонстраційні зали» та ін.) типами роздрібного ритейлу [11].

Модернізація «традиційних РТП» в Україні відбувається через їх вузьку і глибоку спеціалізацію з переформатуванням у тип «спеціалізований магазин» з «набором» визначальних характеристик: широта асортименту – «вузька/дуже вузька»; глибина асортименту – «глибока»; рівень сервісу – «високий»; рівень цін – «високий»; параметри площі – 450–1300 м²; середня кількість товарних одиниць – 3000–5000; розташування – заміські торговельні центри і місця традиційного скупчення споживачів (автостанції, вокзали, речові ринки, «розкручені» торговельно-розважальні центри, транспортні розв'язки та ін.). На нашу думку, ця тенденція на ринку виявляється у вигляді успішного функціонування вузькоспеціалізованих магазинів під типовими назвами «Все для підлоги», «Салон ламінату», «Дахцентр», «Ванни і джакузі», «Салон дверей і замків», «Світ сантехніки», «Опалювальні системи», «Студія кольору», «Лаки і фарби», «Дім інструментів», «Системи для кріплення», «Електросвіт» та багатьма іншими. Перспективним варіантом може стати об'єднання таких РТП у невеликі локальні вузькоспеціалізовані мережі, які торгують лише однією товарною групою: матеріали для даху, сантехніка, електротовари, килимові покриття, лакофарбові матеріали, оздоблювальні і опоряджувальні будматеріали і т.д.

Ще одним варіантом є концентрація вузькоспеціалізованих магазинів різного профілю у спеціалізованих торговельних центрах у складі (на території) більших торговельних центрів (торговельних об'єднань, комплексів). Прикладом є успішна діяльність ТЦ «Будмайстер» на території одного з найбільших у Західній Україні торговельно-виробничого комплексу «Південний» (ТОВ «АЙПС-Л», м. Львів) [11].

Обидва варіанти у майбутньому можуть стати певною альтернативою розвитку торговельних форматів DIY і Professional. Водночас, на нашу думку, за більшістю характеристик (торгова площа, широта і глибина асортименту, ціновий діапазон, рівень сервісу, очікування вигоди при відвідуванні) та відповідністю вимогам (до планування торгових залів, обладнання, персоналу, асортименту та викладки товарів) значну кількість сучасних РТП, які успішно функціонують на *локальних ринках будматеріалів*, цілком можна віднести саме до типу «супермаркет».

Приклади таких підприємств: ТМ «Лео Кераміка» (м. Львів, мережа у 23 містах України), ТМ «АРС» (торгова група «АРС-Кераміка», м. Львів, регіональна роздрібна мережа у 8 містах України), ТМ «БУМ» (м. Мукачєво), ТМ «USK» (регіональна мережа у м. Вінниця, Житомир, Хмельницький) та ін.

Найвагомішою проблемою в Україні для РТП традиційного формату у сегменті «будматеріали/вироби» є порівняно низька середня норма прибутку, яка разом з високою вартістю нерухомості обумовлює тривалий термін повернення інвестицій. Це суттєво погіршує потенційну

конкурентоспроможність таких РТП, навіть вузькоспеціалізованих, порівняно з гіпер- і супермаркетами формату «DIY».

Висновки.

1 Матеріали і вироби для облаштування покрівлі формують окремий, дуже важливий і перспективний сегмент ринку БМ, і тому вимагають особливого підходу до формування їх торговельного асортименту, подання товарної інформації про них; їм властива специфіка методів продажу, рекламної діяльності та інших питань, вирішення яких складає суть повсякденної фахової діяльності товарознавця-комерсанта при організації роздрібною торгівлі даними виробами в умовах нестабільного економічного та конкурентного середовища.

2 Потенційна перспективність і комерційна «привабливість» ринку ПБМ/виробів на сучасному етапі його функціонування ще не забезпечується стабільним розвитком будівельної галузі, темпи якого залежать від багатьох позагалузевих та інших «нетоварознавчих» чинників.

3 Вказане обґрунтовує актуальність, доцільність і необхідність подальших комплексних наукових досліджень ринку ПБМ, як з товарознавчих, так і комерційних позицій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТЛІТЕРАТУРИ

1 Статистичний щорічник України за 2016 рік / За ред. І.Є. Вернера. – Державна служба статистики України: К. – 2017. – С. 268–280. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm/.

2 Доповідь «Про соціально-економічне становище України»: за січень-листопад 2017 року. / За ред. І.Є. Вернера. – Державна служба статистики України: К. – 2017. – С. 40–45. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm/.

3 Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності у січні-липні 2017 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp/orp_u/orp0717_u.htm/.

4 Об'єми виробництва шифера в Україні упали на 22,3%. – Обозреватель: Новости. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/realty/news/obemyi-proizvodstva-shifera-v-ukraine-upali-na-223.htm/>.

5 Першина Л.О. Аналіз і критерії вибору черепиці для покрівель / Л.О. Першина, О.В. Макаренко // Науковий вісник будівництва. – 2016. – №2. – С. 263–269. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvb_2016_2_59/.

6 Першина Л.О. Сланець як елітний варіант покрівельного покриття / Л.О. Першина, О.В. Макаренко // Науковий вісник будівництва. – 2016. – Т. 86, №4. – С. 138–143. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvb_2016_86_4_30/.

7 Дворкін Л.Й. Будівельне матеріалознавство: підручник / Л.Й. Дворкін, С.Д. Лаповська. – Рівне: НУВГП, 2016. – 448 с.

8 Покриття будівель і споруд: ДБН В.2.6-220:2017. – [Чинні від 01.01.2018]. – К.: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та

житлово-комунального господарства України, 2017. – 43 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_6_220/1-1-0-1776/.

9 Артюх, Т.М. Теоретичні основи товарознавства [елект. ресурс]: навчальний посібник / Т.М. Артюх, І.В. Григоренко. – К. : НУХТ, 2014. – С. 159–160. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/73.24.pdf/>.

10 Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.qdpro.com.ua/uktzed/>.

11 Чорній Н.І. Особливості організації торгівлі будматеріалами для покрівлі у підприємствах інноваційних форматів / Н.І. Чорній, О.В. Шумський // Проблеми та перспективи розвитку економіки України в умовах євроінтеграції: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Львів, 24 січня 2019 р.): тези доповідей. – Львів: Львівський торговельно-економічний університет, 2019. – С. 152–155.

ЖУРНАЛІСТИКА

УДК 1:316:930.1

*Ольга Ядловська
(Дніпро, Україна)***ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ**

У статті розглядається питання впливу засобів масової інформації на формування громадянського суспільства та громадської думки. Визначається особливе місце засобів масової інформації як визначального ресурсу впливу на розвиток індивіда, соціальної групи, суспільства. Прослідковується, що преса залишається універсальним засобом фіксації та передачі інформації, важливим елементом соціальної взаємодії.

Ключові слова: *засоби масової інформації, громадська думка, інформація, комунакація, соціум, аудиторія.*

The article examines the impact of the media on the formation of civil society and public opinion. Determined a special place of mass media as a determining resource of influence on the development of the individual, social group, society. It is observed that the press remains a universal means of fixing and transmitting information, an important element of social interaction.

Key words: *mass media, public opinion, information, communication, society, audience.*

У сучасній соціокультурній ситуації кожна людина повинна бути медіа компетентною: вміти орієнтуватися в умовах перенасичення різноманітною інформацією, об'єктивно оцінювати її, розуміти, аналізувати, мати уяву про механізми та наслідки її впливу на читачів. Значну роль у процесі комунікації відіграють засоби масової інформації. Комунікація стає символом сучасної епохи, адже комунікація розуміється і як магістраль сполучення, і як процес спілкування.

Враховуючи зростаючий вплив засобів масової інформації на формування громадської думки дуже актуальними залишаються проблеми визначення позиції авторської позиції журналіста (або ЗМІ-ресурсу) та можливий ступінь його втручання та впливу на суспільне життя громади, що здійснюються і розглядаються в сенсі репрезентації знань, образів, стереотипів, соціальних настанов та установок, пропагування цінностей, які тою чи іншою мірою засвоюються як індивідами, так і соціальними групами і в подальшому впливають на їх практичну діяльність і на суспільство в цілому. Великий потенціал впливу на розвиток суспільно-політичного життя громади, яким можуть володіти ЗМІ, залишатися певною мірою нерезалізованим, що потребує проведення відповідних досліджень, осмислення та уваги з боку суспільства.

Сучасне суспільство розглядають як новий спосіб буття інформації, тобто інформаційне суспільство є якісно новим соціальним устроєм [10, с. 159]. Інформація – характерна риса сьогоденного суспільства, що відіграє вирішальну роль у виборі напрямів соціального та культурного розвитку [22, с. 101].

Наприкінці XX – на початку XXI ст. інформація перетворилась на один з основних ресурсів впливу на суспільні відносини. Якщо ще в середині попереднього сторіччя інформаційні процеси виконували лише допоміжну роль, обслуговуючу роль, то в наші дні центр тяжіння впливу на суспільну думку перемістився в бік інформації. В інформаційному суспільстві чим більшим обсягом організованої, цілепідпорядкованої інформації володіє людина, тим більш адекватно вона зможе сформувати свій образ та праобраз об'єктивної реальності. Як результат, індивід зможе гармонійно влитися в соціум, що дозволить з максимальною повнотою розкрити свій духовний потенціал, громадянську позицію, найбільш сприятливим чином проявити себе в соціетальних відносинах.

Сучасні зміни у сфері духовної культури є також результатом спільної дії двох різних за своєю природою культурних зламів, або криз. По-перше, загальносвітового, пов'язаного із розвитком механізмів масової культури та одночасною переоцінкою елітарної культури. По-друге, специфіки пострадянської кризи, пов'язаної з переходом від директивної культури до відкритої і масової. Переломна, і в цьому сенсі, кризова культура XX ст. лише протягом останніх десятиліть по-справжньому вилася до нашого соціокультурний простір, де ані соціальні інститути, ані людина не готові були її повною мірою прийняти та засвоїти [6, с. 58].

Разом з тим, слід враховувати, що ЗМІ виконують такі функції: пізнавальну – задоволення інформаційних потреб суспільства, забезпечення гласності, контролю і спостереження за діями суб'єктів влади, політичної соціалізації – участь у процесі засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей суспільства, формування громадянськості, підтримку або критику програм і діяльності держави, державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, партій тощо. Крім загальних функцій, засоби масової інформації мають ще свої специфічні функції, властивих лише їм. До них належать функції редагування – відбір і коментування інформації та оцінювання, що істотно впливає на формування громадської думки та суспільних настроїв [5, с. 72]. Зауважимо також, що значна частина українських ЗМІ орієнтована не на задоволення комунікативно-інформаційних та просвітницько-виховних потреб суспільства, а на формування суспільної свідомості в інтересах політичних сил, захищає приватні чи корпоративні інтереси певних фінансово-економічних угруповань [5, с. 75]. Це створює своєрідний дисбаланс у сприйнятті ЗМІ як таких, що мають за мету створити сучасне модерне громадянське суспільство.

Характерною рисою інформаційного суспільства є масова комунікація, основні складові якої такі: масова аудиторія, масова інформація та ЗМІ як засіб трансляції цієї інформації до аудиторії. Масовою аудиторією називають незібрану публіку, яка формується мас-медіа та є її постійним

споживачем [8, с. 92]. З одного боку, відзначають активність масової аудиторії, називаючи її активним соціальним суб'єктом у питанні вибору – що їй читати, слухати, переглядати. З іншого боку, вибір обмежується тим переліком, що пропонують ЗМІ, тобто аудиторія, як і будь-яка категорія суб'єктів соціальної дії, не має повної свободи дії. Вона є об'єктом рекомендацій, впливів і обмежень. Слід наголосити, що зміст моральної парадигми не виробляється масами, а задається тими, кому належить влада, інформація та можливості впливу за допомогою інформаційних технологій [3, с. 27].

Журналістика посідає певні позиції у суспільних відносинах, відносно неї складаються очікування, що обумовлюються цими позиціями. Універсальність журналістики пояснюється й тим, що вона проникає у всі галузі соціального життя.

Зміст духовного життя суспільства виражається у циркуляції норм та цінностей, ідей та ідеалів. Під нормами розуміють принципи та стандарти поведінки, прийняті в певному соціальному середовищі, котрі засвоюються свідомістю людини. Духовні цінності – це ті досягнення цивілізації, з яких складається культурне багатство суспільства та на збереженні яких ґрунтується спадковість поколінь, не дивлячись на безперервну появу нових ціннісних орієнтирів. Вони можуть носити морально-етичний, естетичний, науково-теоретичний характер. Під ідеєю, враховуючи очевидну полісемію поняття, мається на увазі думка, поняття, уява про сутність явища [7, с. 165].

У загальному, засоби масової інформації відіграють значну роль у своєрідному наданні естетичної інформації. Однією з особливостей естетичної інформації є те, що вона «відкрита» для отримання: її вербальна мова загальнодоступна і зрозуміла навіть для невідготовленого читача; емоційно-образний зміст публікації, зорієнтований на почуття і переживання людини, також стає досить доступним, хоч, можливо, й не зовсім зрозумілим, уже під час першого його прочитання [1, с. 30]. Текст ЗМІ виступає публіцистичним, тобто передбачає полеміку та творчість, внаслідок чого створюється нова духовно-інтелектуальна цінність (публіцистичний твір) і задум створення таких текстів – дослідження, узагальнення й пояснення явищ життя, з подальшим впливом на громадську думку й суспільну свідомість. Журналіст-публіцист не просто описує чи констатує факти, висвітлює питання про сучасні проблеми, а роз'яснює, переконує, полемізує, викриває, закликає до дії. У різноманітних джерелах підкреслюються такі головні функції журналістики. Таким чином, ЗМІ можуть або формувати громадську думку, або викликати зміни чи, навпаки, підтримувати в суспільній свідомості критерії та оцінки соціальних подій.

Для стандартизації естетичної інформації важливо зорієнтуватися на динамічному характері відношення інтуїтивного, чуттєвого і логічного, знати механізми чуттєвого відбиття предмета публікації. Необхідно зазначити, що для розуміння специфіки естетичної інформації, а також визначення завдань і мети естетичного виховання, чуттєвого значення надає відповідність функцій людської діяльності функціям творчості, адже щодо відношення до дійсності це пізнавальна, оцінювальна, перетворююча функції, а у відношенні до людини – функція комунікативна [3, с. 31].

ЗМІ не тільки конструюють суб'єктивний світ людей, а й можуть конструювати суспільні інститути. Серед базових цінностей сучасної молоді виділяють такі групи: 1) стійкі основні життєві цінності: комфортність внутрішнього світу людини та її мікросвіту; спокійна совість, сім'я, друзі, цікава робота; 2) цінності особистісної реалізованості: влада, визнання, успіх; 3) цінності матеріального характеру. За окремими даними, цінності духовно-морального характеру, які завжди превалювали в нашому суспільстві, починають витіснятися цінностями матеріального прагматичного характеру (окрім сімейних цінностей). Частину населення складає група з протирічним типом ціннісної свідомості. До неї належить прошарок людей, для яких характерною є роздвоєна свідомість. З одного боку, ця група поповнюється носіями індивідуалістської системи цінностей західного типу. З іншого – частиною населення, котра в цілому сповідує традицій для нашого населення систему ціннісних орієнтацій [2, с. 270].

В останні роки українські ЗМІ стали реальним засобом політичної комунікації між владою і суспільством. Проте, оскільки вони активно залучаються до політичної боротьби між різними політичними партіями і громадськими організаціями, то в сучасному українському суспільстві політична комунікація часто набуває суперечливого характеру, що призводить до дезінтеграції суспільства. Очевидно, що створення в Україні правової, демократичної держави неможливе без переходу від інформаційної закритості до інформаційної системи відкритого суспільства, що передбачає нові форми взаємодії держави і громадян. Першою ознакою демократичного суспільства є те, що ЗМІ не залежать від держави та ведуть чесну взаємодію з громадськістю. Саме за таких умов вони зможуть виконувати роль демократичного чинника на шляху побудови демократичної держави [12, с. 117].

Багато дослідників відзначають руйнування «старого нормативного порядку» цінностей: зміна місць та ролі освічених прошарків, інтелігенції в сучасному українському суспільстві, девальвацію цінностей культурної активності, відтиснення їх на культурну периферію, зміна гуманістичної риторики на ринкову у суспільстві [11, с. 549-550]. У цьому розрізі ЗМІ можуть впливати на формування певної ідеології. Але задля цього ідеї та погляди повинні бути систематизовані. Теоретично українські ЗМІ можуть повністю реалізувати таке завдання. Однак, на нашу думку, воно виконується частково через строкатість поглядів самої читацької аудиторії, яка «знаходить» і «бачить» те, що сповідує сама, а також через політичну заангажованість самих ЗМІ.

Не дивлячись на колізії та протиріччя культурного сучасного світу, ЗМІ продовжують залишатися важливим елементом соціальної взаємодії та універсальним засобом фіксації та передачі інформації, одним з найбільш пристосованих до сприйняття. Додаткового дослідження потребує розгляд впливу Internet-ресурсів, як потужного чинника формування та впливу на громадську думку, і, у вузькому розрізі, на виявлення соціальних груп, в яких актуалізується цей сегмент ЗМІ. Однак у розумінні загального впливу на суспільство та визначення векторів розвитку соціальної, політичної та ін. сфер,

ЗМІ посідають провідні позиції у формуванні громадської думки як окремих осіб, так і суспільства в цілому.

СПИСОК ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Банкул Л. Інформаційне середовище у навчанні і вихованні студентів / Л.Д. Берестень, Н.О. Швець // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 2001. – Вип. 10. – С. 29–31.
- 2 Баскакова О. Воздействие СМИ на формирование общественного мнения и ценностных ориентаций / О.В. Баскакова // Актуальные проблемы современной науки. – М.: 2004. – №6. – С. 266–272.
- 3 Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура. Глобальний підхід / Дж. Лалл. – К.: К.І.С., 2002. – 264 с.
- 4 Квіт С. Масові комунікації: підручник / С. Квіт. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 206 с.
- 5 Лапшин С. Вплив засобів масової інформації на формування сучасного інформаційного суспільства в Україні / С.А. Лапшин //Збірник матеріалів «круглого столу» інформаційні ресурси та інтелектуальна власність в освітньо-науковому просторі: правові та філософські виміри / упорядники: Довгань О.Д., Беланюк М.В., Лапшин С.А., Радзівська О.Г., Яременко О.І.; ВДПУ, НДІП НАПрН України. – Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. – С. 68–76.
- 6 Лычковская О. Проблемы и парадоксы культурно-коммуникативных трансформаций (по материалам книгоиздательской политики в современном украинском обществе) / О.Р. Лычковская // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – Том 8. – Вип. 9. – Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2003. – 782 с. – С. 57–63.
- 7 Михайлик І. Мас-медіа та дійсність / І.І. Михайлик // Журналістика як всесвіт: Вибрані медіа дослідження. – Х.: Прапор, 2008. – 512 с.
- 8 Різун В. Маси / В.В. Різун. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 150 с.
- 9 Техніка оформлення газети / Укл. В.Ф. Іванов. – К.: Центр вільної преси, 1997. – 80 с.
- 10 Ручка А. Масмедіа і культура в контексті соціальних перетворень / А.О. Ручка, Н.В. Костенко, Л.Г. Скокова // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: Монографія. – К., 1999. – С. 541–599.
- 11 Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу / Ю. Турченко // Політичний менеджмент. – №4, 2009. – С. 115–118.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 371.3(075.8)

*Асел Аубакирова, Розай Юсантаева, Гулбахар Құлмұрат
(Арқалық, Қазақстан)*

«АУЫЗША САБАҚ – 1» КАРТАСЫН ФИЗИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ

Ф.Я. Вассерманның «Биоақпараттандыру және синергетика» технологиясы оқушылардың ойлану жылдамдығын арттыруына, есте сақтау қабілетін арттыруға, оқу үлгерімінің сапасын жақсартуда, оқу материалын игеру кезінде үлкен жетістіктерге жеткізетіні тәжірибеде дәлелденген. Бұл технология оқушыларда дағды қалыптастырады, бір-бірімен қарым-қатынас орнатады және тапсырманы орындауда уақытты үнемдеуді үйретеді.

Кілт сөздер: *биоақпараттандыру, синергетика, технология, мұғалім, оқыту, дағды, қарым-қатынас, есте сақтау, ойлау, қабілет.*

FY Wassermann's technology of Bioinformatics and Synergies has proven to be of great benefit in improving students' thinking speed, improving their memory, improving academic performance, and developing learning materials. This technology builds students' skills, interacts with each other, and teaches them time saving in performing tasks.

Key words: *bioinformatics, synergetics, technology, teacher, teaching, skills, communication, memory, thinking, ability.*

Қазіргі таңда оқыту сапасын көтеру – бүгінгі техникасы қарыштап дамыған өркениетті заманның өзекті мәселесінің бірі. Ғалымдар мен мұғалімдерді осы мәселе қатты ойландырып отыр. Қазақ педагогикасы мен мектебі алдында білім, тәрбие берудің тың жаңашыл бағыттары жолға қойылып жатыр. Олар – оқу, тәрбие, даму процестерін жандандыру. Бұлардың барлығы жүйелі білім, саналы тәрбие беру ісіне тәуелсіз ел талабы тұрғысынан қарау қажеттігінен туындап отыр.

2011–2012 оқу жылынан бастап Астана қаласы білім басқармасының бұйрығымен қазақстандық ғалым Ф.Я. Вассерманның «Биоақпараттандыру және синергетика» білім беру технологиясын қабылдады. Қазақстандық ғалым Ф.Я. Вассерман көптеген қазақстандық және халықаралық педагогтардың тәжірибесін оқып, зерттей отырып, «Биоақпараттандыру және синергетика» (БжС) білім беру технологиясын тамаша қарастырып, оқыту сапасының нормативтік көрсеткішін құрды. Биоақпарат дегеніміз – биологиялық кеңістіктегі бірнеше ақпараттың алмасу заңдары мен принциптері болып табылады, синергетика дегеніміз – күрделі (бір қалыпты емес) жүйелердің өзін-өзі басқаруы. Ф.Я. Вассерманның жасаған қорытындысы бойынша оқыту сапасын басқару – оқыту нәтижесін толық көрсететін көрсеткіштер мен критерийлердің талабын орындауға бағытталу және оқытудың сапасын нақты анықтайтын стандарттық өлшемдер жүйесін құру. Өлшем нормаларының бірі -

тапсырманы орындау уақыты болып табылады. Оқу процесін дамытуда «БЖС» білім беру технологиясын ойлану жылдамдығын арттыру еске сақтауда, оқу үлгерімінің сапасын жанартуда, оқу материалын игеруде үлкен жетістіктерге жеткізетіні тәжірибеде дәлелденіп отыр. «Биоақпараттандыру және синергетика» жана технологиясы оқушылардың ойлау жылдамдығын, есте сақтау қабілетін, сөздік қорларын, оқушылардың жетекшілік (лидерлік) қасиеттерін дамытуға мүмкіндік береді [1, б. 145].

«БЖС» технологиясының «Ауызша сабақ-1» картасы бойынша өткізілген сабақтардың дәстүрлі сабақтардан белгілі бір айырмашылықтары бар. Мысал ретінде айтатын болсақ, әр сабақта тақырыптық тірек сөздерді есте сақтау, жаңа сабақты оқу кезінде қажетті ақпараттарды жинастыру, өз ойларын емін-еркін қағаз бетіне түсіру, сондай-ақ өзара бәсекеге түсу, сыни және қарама – қарсы сұрақтарға жауап беру. «Ауызша сабақ –1» картасының өзіндік ерекшелігі, құрылымы, мақсаты бар. Олар гуманитарлық пәндеріне және жаратылыстану пәндеріне негізделген. Мұғалім – пікірталасты ұйымдастырушы, білім алуды ұйымдастырушы. Ғалым Ф.Я.Вассерман жүргізген зерттеу тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарының нәтижесінде оқыту сапасының нормативтік көрсеткішін құрды. Ол көрсеткіш 63% төмен емес. Әр сабақтағы оқушылардың білім сапасын есептеп, 63% салыстырып отыру керек [2, б. 291].

Біз физика пәнінен «**Ауызша сабақ-1**» картасын кеңінен қолданамыз. Осы картамен жұмыс жасай отырып, сабағымызда мынандай іс – әрекеттер мен өзгерістерді байқадық:

- -студенттер көп уақыт бойы белсенді, тапсырмаларды өз беттерінше орындайды;

- -дағды қалыптасады, шаршамайды, білетінін басқаға үйретеді ;
- -өзара қарым-қатынас қалыптасады;
- жеке және жұптық жұмыс түрлері қолданылады;
- -бағалаудың түрлі формаларын пайдаланады;
- -студенттердің тапсырманы орындауы үнемі уақытпен шектеледі;
- -топтағы ешбір студент қалыс қалмайды;
- -топтағы әр студентпен жұмыс жасауға мүмкіндік бар.

«Ауызша сабақ – 1» картасының құрылымы төмендегідей болады:

I. Ұйымдастыру кезені (көшбасшыға сөз беру)

II. Үй тапсырмасын тексеру. Әр балаға алдын ала үйге берілген тапсырма бойынша оқушы санына байланысты сұрақ дайындап келу.

III. Тақырыптық тірек сөз. Норма бойынша берілген сөздерді есте сақтап жаттау, мәтінмен жұмыс жүргізу.

IV. Қарама – қарсы сұрақтар. Тақырыптың соңында берілген тақырыптық сұрақтарға жауап береді.

V. Сыни сұрақтар. Оқушыларға қатесі бар сұрақтар қойылады, ал оқушылар сол қатені табу арқылы өз ойларын дәлелдей алады.

VI. Тақырыптық сөздік. Тақырыпты оқу барысында есте қалған сөздерін және эссе жазады [3, б. 20].

Корыта келгенде, ауызша сабақтарда «Ауызша сабақ-1» картасын қолдану арқылы төмендегі мәселелердің шешімін табады.

1. Оқушылардың білім сапасы көтеріледі, олар әрбір пән бойынша мемлекеттік стандарт деңгейінің ең аз қажетті көлемін 100% үлгеріммен қамтытуына кепілдік алады.

2. Оқушы қабілеті жететін пәндерден жоғары деңгейлерге дейін көтеріле алады.

3. Дарынды балалар дер кезінде анықталынып дами алады.

4. Оқыту сапасының мониторингісі және диагностикасы оқушы білімін бағалаудың әділеттілігі қамтамасыз етіледі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Болашақ педагогтардың технологиялық құзыреттілігін жетілдіру [Мәтін]: оқу құралы / Г.К. Килыбаева, Қ.М. Нағымжанова. – Өскемен: б.ж., 2008. – 145 бет.

2. Федотовская Е.И. Развитие критического мышления как задача высшей школы // Актуальные вопросы практики преподавания иностранных языков. М., 2003. 291 б.

3. Ақтанова А. Оқытудың жаңа технологиясын пайдалану – сапалы білім негізі // Математика және физика. 2005. – №15. – 20 бет.

УДК 004:37.031.4:378

*Катерина Головенько, Жанна Герасименко
(Вінниця, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ WOLFRAMALPHA ПРИ ВИВЧЕННІ МАТЕМАТИКИ

В статті охарактеризовано web -service WolframAlpha. Проаналізовано можливості використання WolframAlpha для систем рівнянь. Визначення перспективи використання web -service WolframAlpha в навчальному процесі студентів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, математика, система нерівностей, WolframAlpha.

This article describes computational knowledge engine WolframAlpha. Analyzed in detail the possibility of using web-service WolframAlpha for the system of inequalities. Determine the prospects of using the WolframAlpha web-service in the student's learning process.

Key words: information and communication technologies, mathematics, the system of inequalities, WolframAlpha.

WolframAlpha – система, яка видає відповідь на пошуковий запит, створений у ній самій, а не у вигляді посилань на різні наявні в Інтернет-мережі сайти. Ця принципово нова пошукова система здатна «розуміти», практично, будь-які запити користувача і видати на них вельми ґрунтовну і глибоку відповідь. Вона має здатність розв'язувати дуже широкий спектр

математичних задач, однак, зважаючи на специфіку подібного роду запитів, користувачеві цієї пошукової системи слід ознайомитися з синтаксисом математичних запитів. Цікавими є дослідження Ю.В.Триуса щодо впровадження в навчальний процес ВНЗ web-СКМ SAGE та WolframAlpha [1, с. 52]. У статті Ю.В. Горошка та Д.А. Покришена [1, с. 54] наведено загальну характеристику бази знань WolframAlpha та описано можливості використання до розв'язування окремих математичних задач.

Засновник проекту Стівен Вольфрам пояснює, що він зможе перевести природно-мовні питання у формат, зрозумілий для комп'ютерів, що дозволить проводити обчислення і пошук через трильйони одиниць «Кураторів даних» з використанням мільйонів рядків алгоритмів для надання користувачу відповідей. Він здатний перетворювати дані між різними одиницями вимірювання, системами числення, підбирати загальну формулу послідовності, знаходити можливі замкнуті форми для наближених дробових чисел, обчислювати суми, границі, інтеграли, розв'язувати рівняння і системи рівнянь, проводити операції з матрицями, визначати властивості чисел і геометричних фігур.

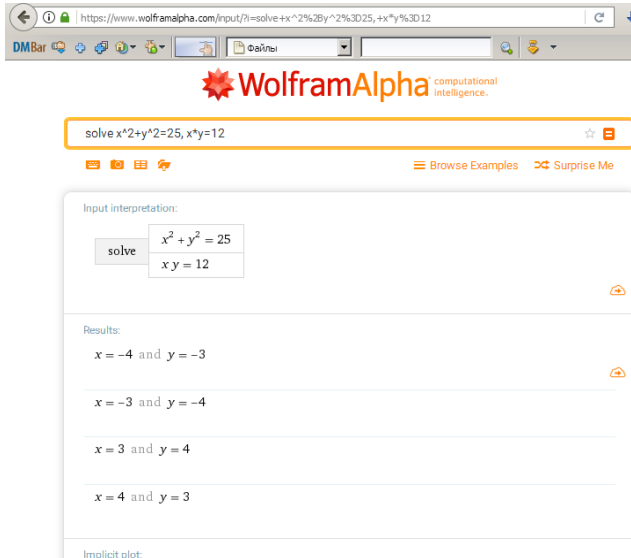
Зокрема у навчанні математики, Програму WolframAlpha можна застосовувати при вивченні таких розділів:

- елементарна математика: основні арифметичні операції;
- властивості та операції пов'язані з цілими та комплексними числами, математичні константи;
- побудова графіків функцій однієї та кількох змінних (на площині та в просторі), розв'язування рівнянь та систем рівнянь;
- розв'язування нерівностей та систем нерівностей, перетворення раціональних дробів, робота з поліномами;
- обчислення визначників, робота з матрицями;
- обчислення сум числових послідовностей, границь послідовностей, знаходження похідних та обчислення інтегралів (невизначених та визначених);
- геометрія на площині та в просторі;
- комбінаторика та теорія графів;
- оптимізація функцій;
- логіка та теорія множин;
- статистика та аналіз даних [3].

Розглянемо приклад застосування WolframAlpha для розв'язання системи алгебраїчних рівнянь. Для розв'язання цієї системи у командному рядку набираємо запит *solve* і записуємо рівняння системи через кому. Цей запит означає: «Розв'язати систему алгебраїчних рівнянь».

$$\text{Приклад 1. Розв'яжемо систему} \quad \begin{cases} y^2 + x^2 = 25, \\ xy = 12. \end{cases} \quad (\text{Рис 1}).$$

Для розв'язання цієї системи у командному рядку можна не набирати запит *solve*, а достатньо просто записати всі рівняння системи через кому.

https://www.wolframalpha.com/input/?i=solve+x^2+y^2=25,+x*y=12

WolframAlpha computational intelligence.

solve $x^2 + y^2 = 25$, $x y = 12$

Input interpretation:

solve $x^2 + y^2 = 25$
 $x y = 12$

Results:

$x = -4$ and $y = -3$

$x = -3$ and $y = -4$

$x = 3$ and $y = 4$

$x = 4$ and $y = 3$

Implicit plot

Рис. 1.

Крім відповіді, можна переглянути графічний метод розв'язання системи (Рис. 2)

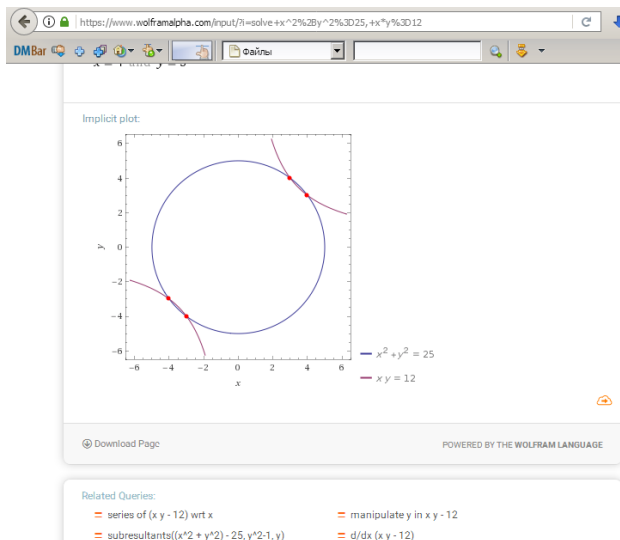

Рис. 2.

Також сервіс інколи показує хід розв'язування задачі. Коли справа від відповіді з'являється «Showsteps», можна побачити всі подробиці розв'язання.

У розділі «Examples» студенти та учні можуть переглядати покрокові приклади розв'язання завдань з різних тем алгебри та геометрії (Рис 3.).

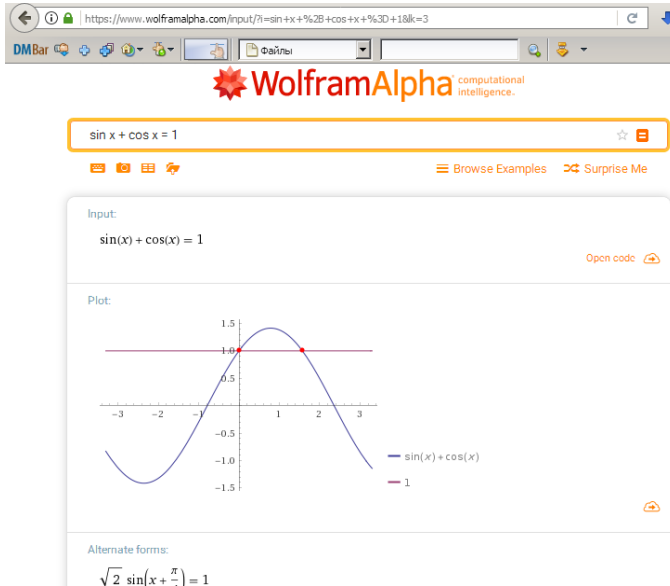

Рис. 3.

Висновки. Електронний ресурс WolframAlpha може бути корисним школярам і студентам в процесі самостійного розв'язування домашнього завдання з математики. За допомогою WolframAlpha школярі і студенти можуть перевіряти отримані відповіді до розв'язаних ними систем рівнянь, а також отримувати певні ідеї щодо розв'язання завдання. Перевагами ресурсу «WolframAlpha» є його доступність, працює при відсутності підключення до глобальної мережі, а також можливість встановлення на мобільних пристроях. Недоліками є англomовний інтерфейс.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гриб'юк О.О. Використання систем комп'ютерної математики у контексті моделі змішаного навчання / О.О. Гриб'юк, В.Лі. Юнчик// Збірник статей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Математика. Інформаційні технології. Освіта» (12–14 червня 2015 р., м. Луцьк, Світязь). Луцьк. 2015. –С. 52–71.
2. Решение систем линейных алгебраических уравнений [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.wolframalpha.ru.com/2011/08/blog-post_09.html.

3. WolframAlpha [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.wolframalpha.com/>.

УДК 51(075.8)

*Мәрзия Жармаганбет, Гүлжан Аубакирова
(Арқалық, Қазақстан)*

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

В данной статье затрагиваются вопросы методики проведения уроков в начальных классах средней школы в рамках обновленной программы образования. Раскрыты аспекты критериального оценивания как важного фактора эффективности в процессе обучения в школе.

***Ключевые слова:** обновленное образование, критериальное оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, дескрипторы.*

This article addresses the issues of how to conduct lessons in primary schools in the renewed education program. The aspects of criterion assessment are revealed as an important factor of efficiency in the process of learning in school.

***Key words:** updated education, criterial evaluation, formative evaluation, summative evaluation, descriptors.*

Мектеп-кеме, білім – теңіз» деп, Қ. Аманжолов айтқандай, ұшықиырсыз білім теңізінде батып кетпей, сол теңізде еркін жүзе алатын шәкірт тәрбиелеу- ұстаздың басты міндеті.

Бүгінгі таңда мектеп оқушыларының белсенділігін арттыру, сапалы білім беру көкейкесті мәселе болып отыр. Егеменді еліміздің тірегі, болашағы – білімді ұрпақ. Қазіргі мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған басты міндет – оқушыларды бәсекеге қабілетті, жан-жақты тұлға ретінде қалыптастыру.

Бүкіл дүние жүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Осы мақсатта орта білім беретін мектеп бағдарламаларындағы жаңартылған білім мазмұны бойынша білім алушылардың оқу жетістігі деңгейін тәжірибелік сабақтар арқылы дамыту, білім сапасын арттыру қолға алынған болатын. Жаңартылған білім мазмұны бойынша оқытудың міндеттері-қалыптастырушы және жиынтық бағалау жүйесінің түрлері, тоқсандық, жылдық баға қою механизмі жолдарын болып табылады.

Бағалау жүйесіндегі тиімділігі маңызды көрсеткіштердің бірі орта білім беретін мектептердегі білім беру әрекеттерінің қалай қызмет ететінін, даму жағдайын, білім алушыға, оның нәтижесіне әсер етуін көрсететін білім алушылардың оқу жетістігінің деңгейі болып табылады. Сондықтан білім алушылардың оқу жетістігі деңгейін бағалау жүйесінің қаншалықты сапалы құрылуы білім беру сапасын арттырудың шама деңгейіне соншалықты байланысты.

Бағалау жүйесі түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериалық бағалау жүйесіне көшті. Критериалды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдына белгіленген критерийлердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау.

Критериалды бағалау – белгіленген критерийлер негізінде білім алушылардың нақты қол жеткізген нәтижелерін оқытудың күтілетін нәтижелерімен сәйкестендіру үдерісі.

Қалыптастырушы бағалау – оқу үдерісін дер кезінде түзетуге мүмкіндік беретін, білім алушы мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етіп, үздіксіз жүргізілетін бағалаудың түрі.

Жиынтық бағалау – оқу бағдарламасындағы бөлімдер/ортақ тақырыптар бойынша белгілі бір оқу кезеңі (тоқсан, оқу жылы) аяқталғанда өткізілетін бағалаудың түрі.

Критериалдық бағалау жүйесі Филиппин, Сингапур, Жапония, Франция, Финляндия, сынды дамыған елдерде пайдаланылады. Бұл бағалау жүйесінің артықшылығы, баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылыммен айналысуына ықпалын туғызады. Кеңестік заманнан қалған бес балдық бағалау жүйесі қойылады.

Қалыптастырушы бағалау үздіксіз жүргізіле отырып, оқушылар мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді және балл не баға қоймастан оқу үдерісін түзетіп отыруға мүмкіндік береді.

Қалыптастырушы бағалау үдерісінде мұғалім оқу бағдарламасындағы барлық оқу мақсаттарын қамтуы тиіс. Мұғалімдерге көмек ретінде қалыптастырушы бағалаудың тапсырмалар жинағы дайындалған, онда оқу мақсаттарына сәйкес бағалау критерийлері, дескрипторларымен бірге тапсырмалар үлгілері берілген [1].

Мұғалім қалыптастырушы бағалау үдерісінің тиімділігін арттыру үшін жинақта берілген тапсырмаларды қолдануына болады. Одан басқа мұғалімдерге қалыптастырушы бағалаудың құралдарын өз бетінше дайындауға мүмкіндік беріледі. Ол үшін жоспарлау кезеңінде мұғалімге:

• оқу бағдарламасымен, оқу жоспарымен танысу, оқу мақсаттарына талдау

- жасау;
- оқу бағдарламасына сәйкес оқу мақсаттары негізінде бағалау
- критерийлерін құрастыру;
- тапсырма құрастыру кезінде саралау (дифференциялау) тәсілін қамтамасыз ету үшін бағалау критерийлерін ойлау дағдыларының деңгейлеріне бөлу;
- бағалау критерийлеріне сәйкес тапсырмалар құрастыру;
- әр тапсырмаға оның орындалу кезеңдерін сипаттайтын дескрипторлар

• құрастыру ұсынылады.

Әр тапсырмаға дескрипторлар анықталады. Бағалау кезінде мұғалімнің шешімі анық болу үшін тапсырмалардың дескрипторлары дәл, нақты болуы

кажет. Бұдан басқа дескрипторлар білім алушыға тапсырманы орындаудың қай кезеңінде қиындық туғызғанын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл білім алушылар мен олардың ата-аналарына сындарлы (конструктивті) кері байланыс беруге жағдай жасайды.

Орта мектеп мұғалімдері жаңартылған білім беру мазмұнында оқытудың әдіс-тәсілдерін жетік меңгеруі тиіс. Оқыту мен оқу өзара тығыз байланысты үдеріс екенін түсіну маңызды. Мұғалімдер білім алушының қалай оқитынын неғұрлым жақсы түсініп, өздерінің оқыту тәжірибесін жақсартқан сайын, олардың тиімді оқуға жетелеу қабілеті соғұрлым арта түспек.

Ауқымды зерттеу нәтижелері оқушылардың үлгерімін жақсартатын тәсіл ретінде оқытудың ұйымдастырылған формалары арқылы жүзеге асырылатын төмендегі әдіс-тәсілдерді анықтаған:

- белсенді оқу;
- кері байланыс;
- сенімін нығайту;
- оқыту сапасы.

Белсенді оқу -оқу үдерісі өзінің тбиғаты бойынша ойлаудан тұруы керек және ми құрылымында өзгеріс туғызуға жетелеуге тиіс. Ал белсенді оқу, керісінше, оқушылардың белсенді қызметпен айналысу арқылы мұғалім берген ақпараттың мәнін ұғынып, алған білімдерін есте сақтап, оны қолдана алуын қамтамасыз етуді көздейді.

Белсенді оқу оқушының мұғалімді енжар тыңдап қана қоймай, белсенді жұмысқа тартылуын көздейтін оқыту және оқу әдістерінің бірі болып табылады. Бұл тәсілдер оқу үдерісі жаттығудың алдында емес, оны орындау барысында жүзеге асырылатын құбылыс екендігін түсіндіреді. Сыныпта қолданылатын мұндай тәсілдерге топтық жұмыстар (Brodie, 2000), ойын «баламалары» (Bergen, 2002) және пән бойынша белгілі тақырыптағы ойын түрлері кіреді (Peters, 1998). Оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамытуда ойын «баламалары» шынайы өмірдің белгілі бір аспектілерін модельдеу және зерттеу үшін ұсынылған мүмкіндік болып табылады [2].

Кері байланыс сабақтың әр кезеңінде қолданылады, мұғалімнің білім алушылармен үздіксіз өзара әрекет етуін жүзеге асыруға, нәтижесінде оқу үдерісін түзетіп, сабақты әрі қарай жоспарлауына мүмкіндік береді.

Кері байланыс беру кезінде мұғалімдерге:

- білім алушылардың жақсы жақтарын ескеруі;
- тапсырманың дұрыс орындалмағанын нақты түсіндірмей тұрып, «олай емес», «дұрыс емес» деген сөздерді қолданбауы;
- білім алушылардың жұмысын жетілдіру немесе кемшілік тұстарын жөндеудің жолдарына ұсыныс беруі ұсынылады. Қажет болған жағдайда кері байланыс ауызша, жазбаша, графикалық немесе кез келген басқа түрде берілуі мүмкін.

Оқушылардың сенімін нығайту мақсатында оқушыларды уәждеу тәсілдері әдетте сыртқы уәж және ішкі уәж деп бөлінеді. Алайда, оларды қатаң түрде екіге бөліп талдағаннан гөрі, ажыратуға келмейтін біртұтас ретінде қарастырған орынды болады (Vallerand, 2000). Сыртқы уәжді (оқушыға

сырттан әсер ететін факторларға негізделген) арттыруға арналған тәсілдер Б.Ф. Скиннер (Skinner, B.F., 1953) ұсынған бихевиористік қағидаттарға негізделеді. Бұл ретте оқытудағы негізгі мәселе мұғалімдер оқушылардың уәжін, атап айтқанда, ішкі уәжін қалай арттыра алатындығында болып отыр. Мұғалімдер жұмыстың жақсы екенін мойындап, оны мадақтау арқылы сыртқы уәжді қолданады, айталық, бастауыш сынып мұғалімдері оқушылардың егжей-тегжейлі орындалған жұмысы үшін оқушыларды мақтай алады, ал оқушы жұмысты толық орындамаса, тіпті ол жұмысты жақсартқанның өзінде, мұндай оқушыны мақтамайды.

Бастауыш сыныптарда ойын арқылы оқыту тиімді оқыту болып саналады. Сондықтан сауат ашу пәнінен «Бинго», «Ұшты-ұшты», «Аққу ұшты, қайда? Сайға...», «Фишка лақтыру», математика пәнінен «Домино», «Ойын сүйектері», «Сулифа», «Дүкенші мен сатып алушы», «Математикалық эткеншек» секілді қазіргі заман балалары қызығып, ойнайтын ойындарды сабағыма кіріктіру арқылы оқушыларымның сабаққа қызығушылығын арттыра аламын [3].

Қай салада болмасын ондағы жұмыстың нәтижесі сапамен өлшенеді. Сапалы оқыту және өздігінен оқып білім алуға баулу негізінде ғана оқушылардың парасатты азамат тәрбиелеп шығаруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курсының деңгейлік бағдарламасы глоссарийі: оқу-әдістемелік құрал. – Астана: «Назарбаев Зиякерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2012.
2. Бастауыш сынып мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық: Оқу-әдіст. Құрал / О.И. Можаяева, А.С. Шилибекова, Д.Б. Зиеденованың редакциялауымен.– Астана: «Назарбаев Зиякерлік мектептері» ДББҰ, 2016.
3. Өстеміров К., Айтбаева А. Қазіргі білім беру технологиялары. 2014 ж.

ІСТОРІЯ

УДК 94: 338.483(477.64)

Сергій Василенко
(Запоріжжя, Україна)ДО ПРОБЛЕМАТИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА
«ХОРТИЦЯ»

У статті ставиться питання доцільності включення всієї території о. Хортиця (зі сторонніми користувачами) до Державного переліку нерухомих пам'яток історії. Крім того, побіжно перераховуються завдання національного заповідника «Хортиця», які передбачені у нормативно-правових актах про його створення та надання йому статусу «Національний».

Ключові слова: Хортиця, Національний заповідник «Хортиця», парки, завдання та перспективи.

The issue is if the whole territory of Khortytsya (with third-party users) should be included in the State List of immovable historical monuments. In addition, the tasks of the national reserve Khortytsya, which are provided for in the normative legal acts on its creation and granting it the status of "National".

Key words: Khortytsia, Khortytsia National Preserve, parks, tasks and prospects.

Протягом багатьох тисячоліть острів Хортиця є найбільш відвертим літописцем історії нашого запорозького краю, який може історію ще за тих часів, коли прадавнє людство на нашій землі тільки народжувалось.

Цілком закономірним є те, що у 1965 році острів Хортиця з прилеглими скелями, островами та територіями був оголошений Державним історико-культурним заповідником [1], який у 1993 році першим отримав статус «Національний» з посиланням на збереження природного середовища острова Хортиці [2] що було підтверджено Указом Президента України від 11.10.94 №587/94 «Про національні заклади культури».

Що було первинним: історія чи природа? Що саме надало поштовх до наявності історичної спадщини на території Національного заповідника «Хортиця» є питанням філософським. Проте, не викликає сумнівів зв'язок історії та природи на його території (на користь цього є хоча б те що у заповіднику діють природоохоронні обмеження [3], [4], а також те, що при створенні заповідника одночасно в цій же постанові планувалась закладка та впорядкування садово-декоративного парку тобто уже тоді ставилось завдання презентації визначних історичних місць у поєднанні з природою на острові Хортиця) [1].

Постановою КМУ від 27 грудня 2001 р. N1761 був затверджений перелік пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих

пам'яток України. Там у переліку є Національний заповідник «Хортиця» серед інших історико-культурних заповідників [5].

Проте, вже Постановою КМУ від 3 вересня 2009 р. №928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» виключили всі заповідники з цього переліку, однак у Запорізької області був включений археологічний комплекс «Острів Байда» [6]. Крім того, наразі у цій же області наявні 7 пам'яток археології місцевого значення, затверджених Наказами Міністерства культури України від 13.07.2009 №521/0/16-09 та від 04.07.2013 №604.

Слід зазначити, що з 2008 року чинним законодавством також передбачається Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації, де зазначено, що до переліку входить: комплекс пам'яток Національного заповідника «Хортиця». III тисячоліття до н.е. – XIII м. Запоріжжя, №911/1 [7].

Питання виключення усіх історико-культурних заповідників з переліку нерухомих пам'яток [5] у 2009 році [6] з одного боку є логічним, оскільки Кабінет Міністрів України наділений повноваженнями оголошувати комплекси (ансамблі) пам'яток історико-культурними заповідниками державного значення та територій історико-культурними заповідними територіями [8]. І тоді вже історико-культурні заповідники є ефективною формою охорони пам'яток.

Ділянки землі та водного простору в межах історико-культурного заповідника з усіма природними ресурсами в установленому законом порядку повністю вилучаються з господарського використання та з приватної власності і надаються заповіднику у постійне безоплатне користуванням.

Земельні ділянки в межах території історико-культурного заповідника не підлягають вилученню з державної або комунальної власності на користь третіх осіб, а також приватизації.

З іншого боку, виключення заповідників з переліку нерухомих пам'яток 2009 року, фактично зняло обмежувальні заходи на їх території (які не є пам'ятками), саме через те, що державні акти на право постійного користування всією заповідною територією є не у всіх заповідниках, а питання будівництва сторонніх користувачів на ній є досить актуальне (оскільки в судовому порядку такі справи розглядаються за правилами питання самочинного будівництва, а не порушення режиму охорони пам'яток) [9].

Функціонування історико-культурних територій (на відміну від заповідників – юридичних осіб), здійснюється без вилучення пам'яток, їх комплексів (ансамблів), земельних ділянок, розташованих у межах такої території, у їх власників або користувачів [8]. А юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечити збереженість пам'яток на землях, якими вони користуються, та укладати з органами охорони культурної спадщини охоронні договори.

По даній проблемі, на наш погляд, слід запропонувати все ж таки включити всю територію о. Хортиця (зі сторонніми користувачами) до Державного переліку нерухомих пам'яток історії. Підстав для цього кілька:

1. Національний заповідник «Хортиця» – здебільшого острівного типу, тому наявність культур на його території має розглядатися єдиною системою існування.

2. Національний заповідник «Хортиця» – історико-культурний заповідник, в якому «історично-природний зв'язок» підтверджений у нормативних актах загальнодержавного значення. Його мета збереження не тільки історичних об'єктів, а й природного середовища [2]. Такий підхід дозволяє розглядати його як у межах культурного шару, так й історичного ландшафту в межах усієї території Хортиці та прилеглих островів (як у випадку з островами Дубовий, Байда, Розтьобін тощо).

Острівна історична спадщина в Україні має розглядатися як комплекс археологічних пам'яток та навколишньої території острова незалежно від площі території та меж культурного шару, адже фактично існування людей простягалось на весь острів і було лімітоване межами його ландшафту, що і зумовило їхній розвиток в іншому (острівному) аспекті. Це підтверджується наявністю курганних груп, ліній фортифікаційних укріплень тощо на острові. Тому усі острови на території України, на яких були знайдені культурні шари, мають розглядатися за наявності цього шару в його межах як пам'ятка археології, а сам острів – як історичний ландшафт (тобто природні території, які мають історичну цінність [8]).

Проблема іншого характеру передбачається у виконанні завдань, що стоять перед заповідником. Підсумовуючи нормативно-правові акти про створення заповідника «Хортиця» та надання йому статусу «Національним» можна окреслити завдання для реалізації мети його створення, передбачені у них, серед яких:

- встановити в натурі межі державного історико-культурного заповідника на острові Велика Хортиця [1];
- закласти та впорядкувати тематичний садово-декоративний парк [1];
- провести інвентаризацію об'єктів, комплексів і господарств, що знаходяться на території заповідника та вирішити в установленому порядку питання про передачу їх заповіднику й відселення з його території сторонніх організацій [2];
- українській академії аграрних наук, Запорізькій обласній державній адміністрації забезпечити перебазування Інституту механізації тваринництва за межі о. Хортиця, перепрофілювати і передати заповіднику дослідне господарство «Хортиця» [2].

Опис земельних питань потребує значного об'єму, тому його опустимо.

Як свідчать матеріали Рахункової палати України передача заповіднику звільнених споруд інституту, як того вимагала вищевказана постанова, не відбулася: в порушення вимог п. 3 постанови Кабінету Міністрів України від 06.04.93 №254, розпорядженням Запорізької облдержадміністрації від 23.11.01.№532, у зв'язку з ліквідацією пульмонологічного санаторію дитячого будинку «Сонечко», займана ним територія, будівлі та споруди передані на баланс державного комунального підприємства готель «Україна», а не на баланс заповідника [10].

Про парки на о. Хортиця зупинимося більш детально.

Проектування парків на о. Хортиця проводилося з моменту оголошення заповідника (1965 р.) та вже у 1989 весь острів планувалось зробити парковим комплексом [13] (див. Рисунок 1).

Рисунок 1. «Технико-экономическое обоснование острова Хортица» (1989 р.) Державного інституту проектування міст «Діпромісто»

Реалізації цього напрямку на о. Хортиця передбачає наявність відповідного паркового підрозділу, відмінного від наявного відділу лісу, з яким будуть інші цілі та завдання.

При цьому, слід зауважити про проблемні випадки при втіленні проектів паркового спрямування. Такі проекти повинні мати спрямування на історію та природу і базуватись на принципі сформованого наукового світогляду на базі історичних процесів його творення. Створення паркових проектів, що суттєво відрізнятимуться від основних постулатів «історично-природного зв'язку» ставитиме заповідник у становище, при якому останній змушений буде постійно виправдовуватися за їх втілення.

Розважальні парки на о. Хортиця вже були та залишається актуальним предметом розгляду комерціалізації території заповідника, та, на наш погляд, зняття статусу заповідника. В умовах постійних земельних спорів, просування проекту «Сафарі-парку» [11] хоч і є цікавим для заповідника, але його реалізація, позбавить аргументів при недопущенні створення інших «неісторичних» парків, зокрема «Долина гоббітів» [12], що може негативно сказатися на сприйнятті Хортиці як заповідника – зберігача історії. В результаті, втрачається історична спадщина, духовне та культурне надбання українського народу.

Наразі проводиться науковий пошук територій о. Хортиця, які могли б посісти достойне місце як паркові (Хортицький лабіринт, Парк ім. Т.Г. Шевченка, Паркова зона, неподалік від балки Каракайка та інші) на території яких знаходяться історичні та природні об'єкти [13].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних історією запорізького козацтва» від 18 вересня 1965 №911. Збережемо тую славу: Громад. рух за увічнення історії укр. козацтва в другій половині 50–80 х рр. XX ст.: Зб. Документів та матеріалів / Упоряд.: О.Г. Бажан та ін. – К.: Рідний край, 1997. – 474 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1993 р. N254 «Про Національний заповідник «Хортиця» Електронний фонд Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254-93-%D0%BF>.
3. Розпорядження Ради Міністрів Української РСР від 7 серпня 1963р. №1180-р. Електронний фонд Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1180-63-%D1%80>.
4. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28.10.1974 №500. «Про створення заказників загальнодержавного значення в Українській РСР» Електронний фонд Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/500-74-%D0%BF/print1433829921461099>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. N1761. «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Електронний фонд Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-%D0%BF>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. N928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Електронний фонд Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF>.
7. Закон України «Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації» від 23.09.2008 №574-VI, Електронний фонд Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-17/ed20080923>.
8. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 №1805-III Електронний фонд Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
9. Електронний фонд Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44740480>.
10. Про стан правового, організаційного та фінансового забезпечення функціонування Національного заповідника Хортиця / Підготовлено за матеріалами Звіту департаменту контролю видачків на АПК та виробничу інфраструктуру, затвердженого постановою Колегії Рахункової палати від 03.09.2002 №18–2 / – Київ: Рахункова палата України, 2002. – Випуск 12. Електронний фонд Рахункової Палати України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/40710>.

11. На Хортице організують сафари-парк від 16.04.2013. Електронний фонд Паноптикон. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://panoptikon.org/articles/40739-na-khortice-organizujut-safari-park.html>.

12. На Хортице планують обустроїть екопарк «Долина хоббітов» Електронний фонд портал ONLINE.UA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.online.ua/zaporizhzhia/260275327/na-hortitse-planujut-obustroit-ekopark-dolina-hobbitov/>.

13. «Перспективи виконання постанови Ради міністрів України 18 вересня 1965 №911 «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорізького козацтва» в частині закладення та впорядкування на території національного заповідника «Хортиця» тематичного садово-декоративного парку історії запорізького козацтва» Електронний фонд www.academia.edu. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/36929045/Висвітлення_зв'язку_історії_та_природи_ос_трова_Хортиця_шляхом_впорядкування_паркових_зон_на_території_яких_на_явні_історичні_обекти.

УДК 94:32(019):343.341(4)«1492/1914»

*Дмитро Помазан
(Мелітополь, Україна)*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЕЗОТЕРИЧНИХ ТАЄМНИХ ТОВАРИСТВ ХІХ СТ.

В статті розкривається наявність культурологічного чинника в роботах сучасних дослідників езотеричних таємних організацій Англії ХІХ ст. Аналіз саме культурологічного аспектам у історіографії пов'язана з тим, що цей елемент в дослідженнях езотеричного руху – є головним. При написанні статті була врахована хронологічна послідовність робіт, що дозволяє більш системно розглянути історіографічні джерела.

Ключові слова: Таємні товариства, езотеризм, наукова думка, Англія, філософія, суспільство, культура

The article reveals the presence of a culturological factor in the work of contemporary researchers of the esoteric secret organizations of England of the nineteenth century. The analysis of cultural aspects in historiography is due to the fact that this element in the studies of the esoteric movement is the main one. When writing a gender, the chronological sequence of works was taken into account, which allows more systematic consideration of historiographic sources.

Key words: Secret societies, esotericism, scientific thought, England, philosophy, society, culture

Актуальність поставленої теми зумовлена тим, що культурологічний аспект в сучасній історіографії езотеричних таємних товариств Англії ХІХ ст.

недостатньо розкритий в контексті історичної науки. Розкриття поставленої теми дозволить краще систематизувати історіографію тасмних товариств та покращити її розуміння. Метою статті – є висвітлення культурологічного аспекту, в роботах сучасних дослідників езотеричних тасмних товариств на території Англії у XIX ст.

Переважає кількість сучасних історіографічних робіт на тему англійських езотеричних тасмних організацій – є англомовними та виданими на території Британії. Але першою роботою, яка фундаментально вплинула на становлення культурологічного підходу до дослідження історії езотеризму та окультизму є збірник лекцій видатного чикагського релігієзнавця Мірча Еліаде під назвою «Occultism, Witchcraft and Cultural Fashion» виданого у 1978 році [2]. Необхідно зауважити, що цей труд немає прямого відношення до історії англійського езотеричного руху XIX ст. Але автор був один з перших дослідників, хто вирішив розглянути езотеричний феномен з точки зору культурологічного підходу.

В збірнику піднімається доволі широкий спектр питань взаємодії окультизму, чаклунства та культури. Разом з тим, автор виділяє Західну Європу XIX ст. в окремий розділ та розкриває його більш детально [2, с. 47]. Дуже важливим елементом дослідження, є те що М. Еліаде розкриває тему езотеризму переважно в контексті тасмних товариств. Саме тасмні організації на думку автора, виконують роль провідників езотеричного знання [2, с. 47-50]. В якості вагомого аргументу на користь взаємодії суспільства та езотеризму в культурному просторі, виступає наявність великої кількості письменників та поетів у лавах езотеричних товариств. Використовуючи джерела сучасників тих подій, М. Еліаде доводить, що езотеричні знання були край потрібні, для розуміння більшості європейських літературних творів XIX ст. А велика кількість письменників шукали натхнення в окультизмі [2, с. 50-52].

Використовуючи досвід М. Еліаде, англійська дослідниця езотеризму Алекс Оувн у 2004 році видає фундаментальну монографію «The Place of Enchantment British Occultism and the Culture of the Modern» [3]. Невідмінно від попереднього автора, ця робота присвячена саме культурній спадщині англійського езотеризму XIX ст. Авторка розглядає окультну традицію Англії в контексті суспільної, політичної, релігійної та культурної кризи. Саме наявність кризисних процесів та швидких змін у суспільстві, підштовхнуло більшість людей до пошуків культурної альтернативи [3, с. 7]. А. Оувн досліджує та розкриває доволі велику кількість елементів культурної системи Англії XIX ст. та таке поняття, як «Магічне Відродження». Але головний посліл авторки у тому, що підвищена увага до окультизму та езотеричних організацій тієї епохи, було відображенням культурних тенденцій суспільства [3, с. 8-9]. Через це, культурологічному аспекту у дослідженні А. Оувн, відводиться окрема роль. Саме взаємодія культури та окультної традиції Англії, винесена в окремий розділ, що демонструє важливість цієї теми у роботі [3, с. 17].

В свою чергу, на наробках А. Оуне, які були представлені в її монографії, базується наукова дисертація з історії, англійської дослідниці

Дженіфер Волтерс під назвою «Magical revival: occultism and the culture of regeneration in Britain, c. 1880–1929» [5]. Невідмінно від попереднього автора, Д. Волтерс досліджує тільки історичний процес так званого «Магічного Відродження» на території Британії. Під терміном Магічне Відродження, мається на увазі процес активізації діяльності езотеричних таємних товариств та взагалі зростання популярності окультизму у суспільстві. Одним з ключових фактів, які наводить авторка, є різке зростання кількості езотеричних організацій. Тільки у другій половині XIX ст. на території Англії було створено 11 езотеричних товариств, що є найбільшим показником у Європі [5, с. 9]. У своєму дослідженні Д. Волтерс розділяє Магічне Відродження на два великі етапи - перший етап: 1880-1900 р. другий етап: 1900-1928 р. [5, с. 41, 113]. Авторка досліджує популяризацію езотеризму, в якості динамічного соціокультурного явища. На думку Д. Волтерс саме завдяки процесу Магічного Відродження можливо оцінити культурні тенденції XIX ст. [5, с. 13]. Можна сміливо стверджувати, що культурологічний аспект в представлений роботі грає головну роль та фактично формує все дослідження.

Однією з найфундаментальніших сучасних робіт з історії англійського езотеричного руху є монографія Алісона Батлера під назвою «Victorian Occultism and the Making of Modern Magic», яка була видана у 2011 році [1]. Дане дослідження було створене з використанням робіт вказаних вище авторів, таких, як М. Еліаде та А. Оувн. Автор досліджує окультну традицію Англії XIX ст. та головні тенденції її становлення у суспільстві. Також, окрема увага приділяється змісту езотеричних доктрин та історії формування езотеричних таємних товариств [1, с. 11-12].

Разом з тим, А. Батлер розкриває культурне значення езотеризму та його роль у соціокультурній парадигмі суспільства. Використовуючи джерела сучасників того часу, автор представляє доволі цікавий культурний контекст, для історії езотеризму. По-перше, зростання культурного значення окультизму у суспільстві було пов'язане зі зростанням протестних настроїв та ототожнювало езотеризм з протестом проти традиційних цінностей [1, с. 162]. По-друге, езотеричні таємні товариства використовували класичні міфологічні системи, особливо грецьку, для пошуків нового духовного змісту та активно транслювали античну філософію на культурну модель англійського суспільства [1, с. 164]. Як і у попередніх авторів, в роботі А. Батлера дослідження культурного феномену окультизму винесене в окремий розділ, що підкреслює його значення, для даної монографії [1, с. 162].

Іншою роботою, яка опосередковано торкається теми англійського езотеризму – є наукова дисертація російського дослідника окультної філософії Станіслава Паніна під назвою «Учение герметического ордена Золотой Зари как форма западного эзотеризма и религиозной философии» [5]. Захист цієї роботи відбувся у 2014 році, тому в контексті нашого дослідження – це найсучасніша робота. Більша частина роботи присвячена огляду історії ордена «Золота Заря» та змісту його езотеричних доктрин. Але, автор також торкнувся теми взаємодії Ордену та суспільства в контексті культурної площини [5, с. 119]. Головні доводи С. Паніна, щодо культурної взаємодії полягають у демонстрації доволі великої кількості письменників та

представників мистецтва у лавах Ордену Золота Заря Також, автор розкриває елементи езотеричного вчення у творах учасників Ордену, що підтверджує вплив окультних тенденцій [5, с. 119-120].

Отже, розглянувши більшість сучасних фундаментальних робіт з історії езотеричних таємних товариств Англії XIX ст. можна зробити висновок, що культурологічний аспект у дослідженні не просто грає важливу роль, а в багатьох роботах є домінуючих. Більшість авторів виділяє культурний аспект в окремий розділ дослідження, що демонструє особливе ставлення до цієї теми. Був встановлений діалектичний зв'язок між роботами авторів, які писали їх у різних роки та подібні елементи дослідження в контексті культурологічного підходу. До подібних елементів можна віднести: протестний рух у суспільстві, культурну кризу, руйнацію традиційних релігійних форм та зростання ролі езотеричного руху, як альтернативи сакральнo-культурної парадигми суспільства. Можна сміливо стверджувати, що наявність культурологічного підходу у багатьох дослідженнях, відображає цілісність історіографії езотеричних таємних товариств.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Butler A. *Victorian Occultism and the Making of Modern Magic*. London: Palgrave Macmillan, 2011. – 226 с.
2. Eliade M. *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashion*. Chicago: The University of Chicago, 1976. – 148 с.
3. Owen A. *The Place of Enchantment British Occultism and the Culture of the Modern*. Chicago: The University of Chicago Press, 2004. – 356 с.
4. Панин С. А. *Учение герметического ордена Золотой Зари как форма западного езотеризма и религиозной философии: дис ... канд. філос. наук: 09.00*. Москва, 2014. – 153 с.
5. Walters J. *Magical revival: occultism and the culture of regeneration in Britain, 1880–1929*. 2007. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/323/1/Thesis.pdf>.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 39(477.82):615.89:[630*28"383:322(477)

Алла Дмитренко
(Луцьк, Україна)КУПАЛЬСЬКІ ЯГОДИ У НАРОДНІЙ МЕДИЦИНІ НАСЕЛЕННЯ
ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ
(ЗА ЕКСПЕДИЦІЙНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

У статті висвітлюються традиції використання ягід, зібраних на Івана Купала. Відзначаються способи підготовки купальських ягід для тривалого зберігання (сушіння, мочіння, консервування) та їх зберігання. Наголошується, що купальськими ягодами лікували в основному шлункові захворювання, особливо у дітей. У тексті наводяться польові матеріали, що ілюструють основні положення статті.

Ключові слова: народна медицина, збиральництво, ягоди, чорниці, купальські ягоди, Правобережне Полісся.

The traditions of using collected berries during Ivana Kupala are highlighted. Methods of preparation of Kupala berries for long-term saving (drying, wetting, canning) and their storage are mentioned. It is noted, that Kupala berries were treated mainly for gastric diseases, especially in children. Expeditionary materials, illustrating the main items of this article, are noticed in the text.

Key words: gathering, berries, blueberries, Kupala berries, folk medicine, right-bank Polissia.

Прийняття Конвенції «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», до якої приєдналася й Україна, передбачає заходи, що сприяють обізнаності, поінформованості населення насамперед про національні здобутки у цій сфері. Це актуалізує дослідження різноманітних складових нематеріальної культурної спадщини, що акумулюють у собі багатівковий досвід народу [14]. Одним з таких питань є традиції, пов'язані із збиранням та використанням ягід, зокрема, збирання і використання купальських ягід.

При підготовці статті використані польові етнографічні матеріали, зібрані автором у селах Волинської, Рівненської, Житомирської і Київської областей під час експедицій Державного центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (м. Київ) та в ході етнографічної практики студентів спеціальності «музейна справа та охорона пам'яток історії та культури» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Купальськими ягодами («купалові», «іванови», «йванови», «йвановські», «івановські», «івановське», «яновеї») називають чорниці, зібрані в день Івана Купала (Івана Хрестителя – 7 липня). У більшості сіл свято називають просто Днем Івана (Йвана, Ївана, Яна), Івана Купайла (Купального Йвана, Івана Купалного), Івана Літнього, Івана Петрівського (Пітрувського,

Петровського, Петрівського) або ж «Видьмарського». У багатьох селах Правобережного Полісся, в основному західних його районів, купальські ягоди вважалися цілющими і «помічними» від багатьох хвороб [11, с. 25; 12, с. 24; 13, с. 45; 15, с. 132, 133], про що повідомляють інформанти з різних сіл:

– *«Колись, знаєте, ходили по ягоди, вже на того Івана. Бо треба набрати, бо помучили ягоди»* (с. Воронки Володимирецького району Рівненської області – далі: *Влдм.*) [3, од. зб. D9S2];

– *«Ну, казали помочни ягоди. На Івана принесеш – помочни ягоди»* (с. Великі Цепевичі Влдм.) [3, од. зб. D4S1];

– *«А малою, тоді молодою була, то ходила собі на лікарство брати»* (с. Крупове Дубровицького району Рівненської області) [7, од. зб. D12S2];

– *«На Івана ж ходілі в ліс. То ягоди такі вже, казали, лечебни»* (с. Кураж Влдм.) [3, од. зб. D10S8];

– *«На Івана треба – лечебниє»* (с. Стрільськ Сарненського району Рівненської області – далі: *Срн.*) [7, од. зб. D2S4];

– *«На Івана – на леченіє»* (с. Ремчиці Срн.) [7, од. зб. D1S5];

– *«Ходили й на Івана Купала по ягоди. Іванови, все казали, шо помочний, помочний»* (с. Задовже Зарічненського району Рівненської області – далі: *Зрчн.*) [5, од. зб. D10S1];

– *«Ето казали, на Івана Купалного, як наберуть, то гето лічебний, добрий ягоди»* (с. Соломир Зрчн.) [5, од. зб. D14S8].

Виявлені локальні особливості побутування звичаю збирання ягід на Івана Хрестителя. Найбільш характерною і збереженою ця традиція є в північних районах Волинської і північно-західних районах Рівненської областей. Спорадично звичай поширений в поліських селах Житомирщини та Київщини. У ряді сіл Дубровицького і Рокитнівського районів цілющими вважають чорниці, зібрані на Дев'ятуху та Десятуху.

Основним способом підготовки купальських чорниць до зберігання традиційно було сушіння. Однак, зважаючи на особливе ставлення до ягід, зібраних на Івана Купала, їх сушили окремо від чорниць, зібраних в інші дні. Зберігали їх також в окремих торбинках, вузликах [15, с. 132], банках, свідченням чому є матеріали з різних районів Правобережного Полісся:

– *«Івановські, їх отдельно сушеле. Кажуть помочней»* (с. Локниця Зрчн.) [5, од. зб. D4S4];

– *«Ходели. <...> Бувало отдельно їх висушать»* (с. Радове Зрчн.) [5, од. зб. D6S3];

– *«Купальськіє ягоди йдем в лес, берем <...>, хай лежать, знадоблятса. І отдельно вже там їх сушим, ложимо в торбинку»* (с. Возлякове Овруцького району Житомирської області – далі: *Овр.*) [1, од. зб. 16-4];

– *«Ну, казали, іванові ягоди, то вже їх сушать окремо. Бувало, вже сушать їх. Носять ягоди, то сушать та й так. А як уже таких принесуть, то вже окремо їх складать»* (с. Березина Влдм.) [3, од. зб. D5S5];

– *«Кажуть, купали ягоди воне вельми помочней. Ми, бало, як ходели колесь, як я була молода <...>. То принису теї ягоди, вже я їх не продаю. Да возьму, да ссушу їх, да вже держу я їх на лікарство. <...> Вже теї ягодке, вже ми удельно. Гето <...> вже збираємо ми їх, і ми їх не здаєм. Ми того дня*

вже їх сушимо. А то кажуть вельми воне помочне. А вже постаріла, то я вже їх і ни сушела, я їх вже й ни худела» (с. Малі Телковичі Влдм.) [3, од. зб. D7S1];

– «На Івана. Ото тобі сушели, каже. Батьке наши сушели оддельно. Казали, шо воне помочней» (с. Полиці Камінь-Каширського району Волинської області – далі: К-К) [6, од. зб. D2S2];

«Вже оддельно ставляєш. Священни ягоди. <...> А вже іванови одельно, зав'єзуєш» (с. Запруддя К-К) [6, од. зб. D9S4];

– «Ну, то казали на Івана, гето. То вже лічебніє єгоди. Таке казали в нас. Колєсь окремо сушели. То іванови єгоди» (с. Волиця К-К) [6, од. зб. D3S1].

Найчастіше купальські ягоди, як і інші чорниці, сушили у печі та на печі: «Колєсь, обично, всьо сушели. У печи» [6, од. зб. D9S4]. У с. Комарово (Маневицького району Волинської області) купальські ягоди намагалися сушити лише на сонці [8]. У с. Озеро (Влдм.) до купальських ягід іноді додавали й лісової малини, яка саме достигала в цей час, і сушили разом: «Ну, сушили. І з малиною <...>. Ну, то вже будуть помочни ягоди. <...> Іванови» [3, од. зб. D1S1].

Використовували купальські ягоди ощадливо, тримаючи їх аж до наступного року: «Я знаю, шо я принесу ягоди і всі на Купального Івана вісушу, у банку засиплю і закрию кришкою. І вони стоять, аж пока знов не ходимо. А кажний возьме жменю, то вже ж там не сортуєш його, коли кому схотілось, тоді взяв» (с. Поліське Брзн.) [2, од. зб. D11S4].

З покращенням добробуту, коли більш доступним став цукор та скляні ємності (банки та бутлі), купальські ягоди почали «мочити», тобто робити різноманітні настойки. Для цього чорниці складали переважно у банки чи бутлі, засипали цукром і ставили на сонячне місце, в основному на підвіконня. «Мочені» чорниці також тримали на випадок хвороби когось із членів родини:

– «<...> засипали цукром в особливо помічені банки і зберігали на випадок хвороби» (с. Згорани Любомльського району Волинської області) [11, с. 25];

– «Настойку робели, сушели. Засипали в слоїк, сахаром насипали. <...> і ту юшку пили. Воно добре» (с. Пнівне К-К) [6, од. зб. D3S2];

– «Як на Івана, да вже <...> добрий, вже зцилюєш. То засипають сахаром, да настойка така» (с. Серники Зрчн.) [5, од. зб. D13S1];

– «Я вже з тех ягуд зажди робила настойку» (с. Запруддя К-К) [6, од. зб. D9S4].

В окремих селах купальські ягоди і сушили, і засипали цукром: «І теї ягоди сушели брали. Брали у банку засипали з сахаром. <...> А в банку насипали. Банку населять, перемішають із сахаром і то вже, як живіт болей, ото дають пети, шо мол перестає. А теї ягоди тоже сушели. Тоже. Як от живіт болей, чи так шось болей, то давали тоже їсти» (с. Стобихва К-К) [7, од. зб. D2S2].

З другої половини ХХ ст. купальські ягоди іноді використовували і для виготовлення наливок, для чого їх заливати горілкою. Такі ягоди також вживають з лікувальною метою, але невеликими дозами: «Ой! Полєзніє. Полєзніє. Вони й до поносу. Хай Бог не дає, як понос, возьми трошечки да. А

сьо топеру, то вже беруть насипають свєсжє ягоди і заливають гарєлкою, гарєлкою. І ложечку возьмєть і всьо – нема ничого. Живот і перєстає, і поносу нема, ничого. Ну-ну, й деткам дають тожє» (с. Хотин Брзн.) [2, од. зб. D4S6].

В останні десятиліття, коли масово поширилось консервування ягід, купальські чорниці також закривають у вигляді компотів і використовують як лікувальний засіб: «<...> кажуть, <...> шоб живіт не болів, чи що, да закривають» (с. Соломир Зрчн.) [5, од. зб. D14S7].

При яких захворюваннях використовували купальські ягоди? Часто інформанти наголошують, що вони «на всякі болєзні» [13, с. 45], тобто «помочні від усього»: «Казали, шю оті ягоди вони помочні. Від усього» (с. Прикладники Зрчн.) [5, од. зб. D3S4]; «І або хто чи кашляє, то парили. Від всього. На самого Йвана йшли» (с. Сварині Влدم.) [3, од. зб. D2S1].

Найчастіше купальські чорниці вживали, шоб «живіт не болів» [13, с. 45], тобто лікували шлунково-кишкові захворювання:

– «А колєсь ходили, <...> вроді казали помічни. Ну, від хвороб. <...> Простуди не, найбільше вони від живота» (с. Зелене Влدم.) [3, од. зб. D13S3];

– «Казали, то тєє, шоб живіт не болів. Висушити на Івана Купала» [3, од. зб. D13S6];

– «Ето вжє ми носим на Купала <...>. Шо вжє принєсти ягод, шоб було, як живит болить, то їдять. То помочні ягоди» (с. Бишляк Влدم.) [3, од. зб. D5S5];

– «<...> шоб живот не болів, шоб там щє шось не боліло» (с. Возлякове Овр.) [1, од. зб. 16-4].

Сухі ягоди їли сухими, або ж запарювали і пили відвар («юшку»), а для діток розтирали:

– «І ворує якєсь дитєнка заболіла, висоваєши хучій їх [сухі ягоди – А.Д.], потрєш, попариш» (с. Запруддя К-К) [6, од. зб. D9S4];

– «<...> ето то шю заболіє, да ето возьмєш да напариш, вот ето кампону. І так і сам, як вроді булієш. Як кашель, <...>, як і по бульшому, понос ужє називаєтьє. То тожє паримо, да вжє їмо» (с. Малі Тєлковичі Влدم.) [3, од. зб. D7S1];

– «Ої! Полєзніє. Вони й до поносу. Хай Бог не дає, як понос, возьми трєшєчки. <...> І ложечку возьмєть і всьо – нема ничого. Живот перєстає, і поносу нема, ничого. Ну-ну, й деткам дають тожє» (с. Вітковичі Брзн.) [2, од. зб. D4S6];

– «І вжє, якщо болєть шось, а вот крєпко живіт, то всі кажуть, возьмє но попей іванових ягод, кажє, получчає» (с. Запруддя К-К) [6, од. зб. D9S4].

Купальськими ягодами лікували і дорослих, і дітей. Але все ж таки, найчастіше їх давали дітям:

– «То помочні ягоди. Як дитя больє, то парили» (с. Сварині Влدم.) [3, од. зб. D2S1];

– «Да є діти, да дають дітєм. Кажє, ето вжє будє в їх животик болєть» (с. Радове Зрчн.) [5, од. зб. D6S3];

– «<...> як, кажуть, діткам маленьким, уже животик болить, чи шо, то давали все їх» (с. Березина Влдм.) [3, од. зб. D5S5].

Респондент із с. Озеро (Влдм.) знає, що діткам давали іванові ягоди, але висловлює сумнів у тому, що потрібно давати саме їх, а не будь-які сухі чорниці: «Ну, іванови ягоди, кажуть, помошни. А хто їх знає, на шо вони добри. Ну, і дітям давали. То всякі дають. Хіба конче іванови» [3, од. зб. D1S2].

Лікувальні властивості чорниць відзначають і дослідники народної медицини, наголошуючи, що вони були помічними не тільки при лікуванні поносів, особливо у дітей, а навіть дизентерії та черевного тифу, що доведено й офіційною медициною [10, с. 111-112].

Рідше купальські ягоди використовували з іншою, не лікувальною, метою. Інколи сухі іванові ягоди продавали на міських ринках, особливо наголошуючи на тому, що вони зібрані на Івана Купала: «*Ше возели на базар, стаканчиком продавали, о. Тай вже на базари й кажемо, шо беріте, то іванови ягоди!*» (с. Сошичне К-К) [6, од. зб. D9S2].

В окремих селах Камінь-Каширщини сухі купальські чорниці використовують для приготування ритуальних страв. Зокрема, їх додають до узвару, що готується на Першу (06.01, перед Різдвом) і на Водяну (18.01, перед Водохрещенням) Коляди [15, с. 132]. У с. Видерта це намагаються робити дотепер: «*Ото на Різдво іванови ягоди, бо то добре лікарство. То казали в нас. Ну, ви знаєте як то узвар. На Різдво. Узвар. Ну, в нас вже варять, іванови ягоди. До іванових ягод ше добавлять ше трошки грушок і <...> яблук. От такий в нас, треба щоб на Коляду був <...> узвар. Да*» (с. Видричі К-К) [6, од. зб. D4S1].

Як бачимо, для багатьох районів Правобережного Полісся характерна традиція збирання купальських ягід, які вважалися цілющими і помічними переважно при захворюваннях шлунку. Інколи їх приймали і при простудних хворобах. Сухі іванові ягоди були чи не першими ліками для дітей, тому мами завжди намагалися зібрати їх, висушити і зберігали завжди окремо. З другої половини ХХ століття купальські ягоди почали і «мочити» – засипати цукром і навіть наливати горілкою, цей настій також вважається цілющим.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ (далі – *Архів ДНЦЗКСТК*), ф. Лугини–2005, оп. Дмитренко.
2. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Березне–2013, оп. Дмитренко.
3. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Володимирець–2009, оп. Дмитренко.
4. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Ємільчине–2011, оп. Дмитренко.
5. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Зарічне–2010, оп. Дмитренко.
6. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Камінь-Каширський–2012, оп. Дмитренко.
7. Архів ДНЦЗКСТК, ф. Сарни–2008, оп. Дмитренко.
8. Архів Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (далі – *Архів МEBП*), ф. 8: Календарні звичаї та обряди.

-
9. Архів МЕНП, ф. Польова етнографічна практика. Стобихва–2010, оп. Дмитренко.
 10. Болтарович З.Є. Народна медицина українців. К.: Наук. думка, 1990. 232 с.
 11. Дмитренко А. Збирання ягід і архаїчні елементи світоглядних уявлень українців Волині і Західного Полісся // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. Вип. 15. К.: Унісерв, 2003. С. 24–30.
 12. Дмитренко А. Свято Івана Купала в селах Українського порубіжжя // Матеріали до української етнології. Щорічник. Зб. наук. пр. Вип. 7 (10). К., 2008. С. 20–25.
 13. Ковальчук Н. Традиційні звичаї та обряди календарного циклу у Камінь-Каширському районі Волинської області // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський район в історії України та Волині: Наук. зб. / Упоряд. Г. Бондаренко, Н. Пась, А. Силюк. Луцьк, 2017. С. 40–51.
 14. Конвенція «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», 17. 10. 2003 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.
 15. Кондратович О. Народний календар Волинського Полісся: від свята до свята. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 200 с.

МЕДИЦИНА

УДК 611.136.43:611.95]-053.15

Андрій Бамбуляк, Олег Бойчук, Леся Лопушняк
(Чернівці, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ТОПОГРАФІЇ АРТЕРІАЛЬНИХ СУДИН ШЛУНКА 7-8-го МІСЯЦІВ ПЛОДОВОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Впродовж 7–8-го місяців плодового періоду ліва шлункова артерія у всіх випадках була першою гілкою, яка відходила від черевного стовбура. Вона на рівні кардіальної частини шлунка, у 14 випадках (з 15 досліджених) поділялася на 2 гілки – передню та задню, а 1 випадку на 3 – передню, середню та задню. Права шлункова артерія у 5-и випадках є гілкою спільної печінкової артерії, у 8-и – власне печінкової та у 2-х – лівій гілці останньої. У 11 випадках вона представлена одним стовбуром та анастомозує з передньою гілкою лівій шлункової артерії шляхом безпосереднього з'єднання, або за допомогою бічних гілок.

Ключові слова: артерії, шлунок, розвиток, плодовий період, людина.

During the 7–8th month of the fetal period, the left gastric artery in all cases was the first branch that arose from the abdominal trunk. At the level of the cardiac region of the stomach, it was divided into 2 branches – the anterior and posterior in 14 cases (out of 15 examined), and in 1 case into 3 branches – anterior, middle and posterior. The right gastric artery was a branch of the common hepatic artery in 5 cases, in 8 instances it was hepatic and in 2 – of the left side of the latter. In 11 cases, it is represented by one trunk and forms an anastomosis with the anterior branch of the left gastric artery by direct connection, or by means of lateral branches.

Key words: arteries, stomach, development, fetal period, human.

Кровообіг шлунка у постнатальному періоді онтогенезу людини вивчені достатньо повно та глибоко [1; 2]. Виявлений великий діапазон індивідуальної мінливості артерій та вен, що має велике значення для потреб практичної медицини, особливо хірургії. Все вищезазначене відноситься до шлунка як органа черевної порожнини. Досліджень, присвячених вивченню розвитку судин шлунка впродовж всього періоду пренатального онтогенезу людини у доступній нам літературі знайдено не було. Тому, у нашій публікації ми вмотивовані бажанням заповнити дану прогалину.

Впродовж 7–8-го місяців плодового періоду ліва шлункова артерія у всіх випадках була першою гілкою, яка відходила від черевного стовбура. Початковий відділ артерії, діаметр якої зростає від 0,6 до 0,8 мм, має висхідне направлення, розташовується у товщі кореня дорсальної брижі, досягає шлунка і на рівні його кардіальної частини у 14 випадках (з 15 досліджених) поділялася на 2 гілки – передню та задню, а 1 випадку на 3 – передню, середню та задню. До вказаного поділення у всіх випадках до стравоходу та

склепіння шлунка відходила висхідна гілка діаметром 0,35-0,48 мм, яка в свою чергу розгалужувалася на передню та задню гілки. Передня гілка лівої шлункової артерії спускається по передньому краю малої кривини (в деяких випадках заходячи на передню стінку), відає від 4-х до 8-и гілок III порядку, діаметр яких коливається від 0,35 до 0,45 мм. В одному випадку спостерігалось відходження лише 2-х гілок. Кількість гілок III порядку, які відходять від задньої гілки, коливається від 3-х до 7-и. Права шлункова артерія (діаметром 0,35–0,5 мм) у 5-и випадках є гілкою спільної печінкової артерії, у 8-и – власне печінкової та у 2-х – лівої гілки останньої. Далі, розташовуючись у товщі печінково-шлункової зв'язки, іде вздовж верхнього краю воротарної частини шлунка у напрямку його кута. У 11 випадках вона представлена одним стовбуром та анастомозує з передньою гілкою лівої шлункової артерії шляхом безпосереднього з'єднання, або за допомогою бічних гілок. У 4-х спостереженнях права шлункова артерія зразу поділяється на 2 гілки – передню та задню. Задня гілка у 3-х випадках анастомозує з аналогічною гілкою лівої артерії, в 1-му – коротка, розгалужується самостійно на ряд тонких гілок. Кількість гілок правої шлункової артерії III порядку, які ідуть по передній та задній стінкам шлунка коливається від 4 до 8, діаметр – від 0,25 до 0,35 мм. Права шлунково-чепцева артерія у всіх випадках була однією з кінцевих гілок шлунково-дванадцятипалої артерії, діаметр її сягає 0,55–0,8 мм, представлена одним стовбуром, розташовується по великій кривині в ділянці воротарної частини та каудального відділу тіла шлунка. Кількість гілок, які відходять до передньої та задньої стінок майже симетрично, коливається від 14 до 30. Ліва шлунково-чепцева артерія на 9 препаратах відходить від нижньої гілки селезінкової артерії, на 4-х – безпосередньо від стовбура, та на 2-х від середньої її гілки. Діаметр судини у місця відходження коливається від 0,35 до 0,54 мм. Кількість гілок до передньої та задньої стінок шлунка – 6–10. Анастомоз між обома чепцево-шлунковими здійснюється безпосередньо у 5 випадках, бічними гілками – у 6-и, а в 4-х – візуально визначених анастомозів не спостерігалось. Кількість коротких шлункових артерій (діаметром 0,3-0,5 мм) коливається від 3-х до 6-и, всі відходили від кінцевих гілок селезінкової артерії. Вони живлять задню стінку склепіння та частково тіла шлунка, а також передню стінку тіла в ділянці великої кривини.

Висновок. У плодів 7–10 місяців та переважає біфуркаційний тип розгалуження лівої шлункової артерії (14 спостережень з 15), в той час як права в більшості випадків представлена одним стовбуром (11 з 15).

СПИСОК ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Головацький А.С. Анатомія людини / А.С. Головацький, В.Г. Черкасов, М.Р. Сапін. – Вінниця: Нова книга. – Т.2. – 373 с.
2. Snell Richard S. Clinical anatomy by regions /Richard S. Snell. – Philadelphia, 2008. – 926 p.

UDC 611.711.013

*Maryna Besplitnik, Tetiana Protsak
(Chernivtsi, Ukraine)***ARTERIES OF THE LUMBAR AND SACRAL SPINE IN THE FETAL PERIOD OF HUMAN ONTOGENESIS**

The relevance and priority of the study is due to the importance of data on intrauterine development of a person for medical science in general and the lack of complete representations about the regularities of the chronological sequence of the development of the spinal column. The dynamics of its formation and the features of topographic and anatomical interrelationships among themselves and related organs and structures during the prenatal period of human ontogenesis. At present, in medical research, the question is raised not only about the causes of pathological processes, but also about the possible mechanisms of resistance to their occurrence, the existence of correlations of anthropometric features and the ordering of constitution. In modern studies, the types of growth of individual parameters of the body are not taken into account, and the recommended average norms do not provide complete information for the assessment of the physical development of the child's body, requiring a clarification of the size of the structures of the spine column in the physiological and various pathological processes.

Key words: *lumbar and sacral arteries, prenatal period, human.*

In the fetal period of human ontogenesis, the blood supply to the lumbar spine is carried out at the expense of the lumbar, medial sacral and iliac-lumbar arteries. In fruits 250,0 300,0 mm CRL the number of arteries, which blood supply to the lumbar vertebra was in the range of 7 to 13. As well as in the fruit 350.0 mm CRL, in most of the observations they were 9 [1; 2].

It should be noted that the involvement of the lumbar, median sacral and iliac-lumbar arteries in the supply of vertebrae is different. The lumbar arteries as sources of blood supply to the lumbar vertebrae were detected on 15 preparations (9 – in fruits 150.0 mm CRL, 6 – in fruits 300.0 mm CRL). In all cases, they separated from the abdominal aorta. The number of them on different drugs varies from 3 to 5 pairs. In 95% of preparations, the number of these arteries to the left and right were the same, in 5% of cases, the number of these arteries on both sides turned out to be different [3; 4; 5].

The conducted study allowed to reveal a certain dependence of the amount of lumbar arteries on the level of their branching from the abdominal aorta: 1-a pair of lumbar arteries separated from the abdominal aorta at the level of the lower edge of the anterior surface of the body I of the lumbar vertebra; 2nd pair of lumbar arteries depart from the abdominal aorta at the level II and III of the lumbar vertebrae; 3rd pair of lumbar arteries departing at the level of the intervertebral disk between the II and III vertebrae; The 4th pair of lumbar arteries depart from the aorta at the level of the intervertebral disc, which is located between the III and IV lumbar vertebrae; The 5th pair of lumbar arteries depart from the aorta at the level of the lower edge of the body IV of the lumbar vertebra [6]. Differences in the levels of

the branch of the lumbar arteries from the aorta are caused by various topographies and anatomical relationships between them and the lumbar vertebrae. In relation to the anterior-outer surface of the vertebrae's bodies, these arteries are located in the horizontal and oblique directions.

The median sacral artery participated in the blood supply of the lower lumbar vertebrae in all 15 preparations. She separated from the abdominal aorta at the level of vertebral bodies: III – 3, IV– 8 and V vertebra - on 4 preparations and was a source of power for one or two lower lumbar vertebrae.

The club-lumbar artery participated in the blood supply of the lumbar spine in 10 preparations of 15. Its branches were blood flowed from the vertebra V in the fruit 200.0 mm TKD (5), in the fruit 280.0 mm TKD (3) and in the fruit 350.0 mm TKD (2) [7; 8; 9]. They bleeding all the anatomical parts of the vertebra and on his body in newborns, anastomosed with each other and with the branches of the last pair of lumbar arteries. Thus, from the above data, it turns out that the lumbar, median sacral and iliac-lumbar arteries blood supply an unequal number of lumbar vertebrae.

REFERENCES

1. Miriam E. Peckham, Troy A. Hutchins. Imaging of Vascular Disorders of the Spine. Radiologic Clinics of North Americ. 2018 Nov; Volume 56, Issue 6: 1–12.
2. Efrat Saraf Lavi, Amit Pal, Drew Bleicher, Kyungmin Kang, Charif Sidani. MR Imaging of the Spine: Urgent and Emergent Indications. Seminars in Ultrasound, CT and MRI.2018 Dec; Volume 39, Issue 6: 551–569.
3. Benjamin P. Liu, Matthew T. Walker, Eric M. Spitzer, Murugusundaram Veeramani, Eric J. Russell. Chapter 9: Anatomy, Imaging, and Common Pain-Generating Degenerative Pathologies of the Spine. Essentials of Pain Medicine (Fourth Edition).2018: 69–98.
4. James Andrew Spain, Scott Cressman, Horia Marin, Suresh C. Patel. Cord Topographical Anatomy and its Role in Evaluating Intramedullary Lesions. Current Problems in Diagnostic Radiology. 2018 Nov; Volume 47, Issue 6: 437–444.
5. Vishy Mahadevan. Anatomy of the vertebral column. Surgery (Oxford).2018 Jul; Volume 36, Issue 7: 327–332.
6. Webb AL, Green RA, Woodley SJ. The Development of a Core Syllabus for Teaching Musculoskeletal Anatomy of the Vertebral Column and Limbs to Medical Students. Clin Anat. 2018 Dec.
7. Бесплитник МГ, Кривецкий ИВ. Основы организации поясничного отдела позвоночника человека в онтогенезе. Наука и здоровье Мат. междунар научно-практической конференции молодых ученых. 2016: 19–20.
8. Бесплитник МГ, Кривецкий ИВ. Особенности кровоснабжения крестцового отдела позвоночника у новорожденных. Матер. Конф. Самарканд. 2017;2: 1(95): 404–405.
9. Кокушин ДН, Виссарионов СВ, Баиндурашвили АГ, Барт ВА. Анализ анатомо-антропометрических параметров позвонков у детей с идиопатическим сколиозом грудной локализации с применением 3D-КТ-навигации. Хирургия позвоночника. 2016;1: 27–36.

УДК 611.136.43.018-053.31

Олег Бойчук, Андрій Бамбуляк, Леся Лопушняк
(Чернівці, Україна)

АНАТОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АРТЕРІАЛЬНИХ СУДИН ШЛУНКА У ПЛОДІВ 9–10-го МІСЯЦІВ РОЗВИТКУ ТА НОВОНАРОДЖЕНИХ ЛЮДИНИ

Судини шлунка плодів 9–10-го місяців вивчені на 10 об'єктах. Ліва шлункова артерія у 9-и випадках поділяється на передню та задню гілки, в 1-му представлена одним стовбуром. Права шлункова артерія у 6-и випадках гілка власне печінкової артерії, у 4-х – спільної. У 7 спостереженнях артерія поділяється на 2 гілки (передню та задню), які анастомозують з відповідними гілками лівої шлункової. Судини шлунка новонароджених вивчені на 5 об'єктах. Ліва шлункова артерія у всіх випадках поділяється на передню та задню гілки. Права шлункова артерія відходила від власне печінкової і в усіх випадках представлена однією судиною, яка безпосередньо, або вторинними гілками анастомозує з передньою гілкою лівої шлункової.

Ключові слова: артерії, шлунок, розвиток, плодовий період, новонароджений.

The vessels of the stomach of the 9–10-month-old fetuses are studied on 10 objects. The left gastric artery in 9 cases is divided into the anterior and posterior branches, and in one case it is represented by one trunk. The right gastric artery in 6 cases is a branch of the hepatic artery, in 4 cases – of the common one. In 7 observations, the artery is divided into 2 branches (the anterior and posterior), which are anastomosed with the corresponding branches of the left gastric one.

Stomach vessels of newborns have been studied on 5 objects. The left gastric artery in all cases is divided into the anterior and posterior branches. The right gastric artery arose from the hepatic one and in all cases is represented by one vessel, which, either directly or by secondary branches, is anastomosed with the anterior branch of the left gastric artery.

Key words: arteries, stomach, development, fetal period, newborn.

Накопичені відомості про анатомо-топографічну будову кровоносного русла шлунку [1; 2], сформована класифікація гілок внутрішньо органних судин, встановлені особливості розташування судин у різних відділах шлунку [3] тощо. В той же час відомо, що корені як закономірностей розвитку, так і поява індивідуальної мінливості знаходяться у пренатальному періоді розвитку [4]. Досліджень, присвячених вивченню розвитку судин шлунку впродовж всього періоду пренатального онтогенезу людини у доступній нам літературі знайдено не було. Наші публікації [5] вмотивовані бажанням зменшення цієї прогалини.

Судини шлунка плодів 9–10-го місяців вивчені на 10 об'єктах. Ліва шлункова артерія (діаметром від 0,85 до 1,3 мм) у 9-и випадках поділяється на передню та задню гілки, в 1-му представлена одним стовбуром. Діаметр гілок – 0,65–0,8 мм. Гілки III порядку у кількості від 3-х до 9-и

розташовуються та розгалужуються у підсерозному шарі передньої та задньої стінок шлунка. Права шлункова артерія (діаметром до 0,6 мм) у 6-и випадках гілка власне печінкової артерії, у 4-х – спільної. У 7 спостереженнях артерія поділяється на 2 гілки (передню та задню), які анастомозують з відповідними гілками лівої шлункової. У 3-х випадках артерія представлена одним стовбуром, який розташований по передньому краю малої кривини шлунка. Права шлунково-чепцева артерія (діаметром від 0,7 до 1,0мм) у всіх спостереженнях є гілкою шлунково-дванадцятипалої. Від неї відходять до передньої та задньої стінок шлунка від 16 до 32 гілок діаметром 0,45–0,55 мм.

Ліва шлунково-чепцева артерія (діаметром 0,5-0,65 мм) відходить від нижньої (6) середньої (3) гілок селезінкової артерії та лише в 1 випадку від основного стовбура. В одному випадку знайдена додаткова судина, яка відходила від середнього відділу селезінкової артерії та була розміщена на задній стінці шлунка, доходячи до склепіння. Кількість коротких шлункових артерій від 3-х до 5-и, діаметр 0,45–0,55 мм.

Судини шлунка новонароджених вивчені на 5 об'єктах. Ліва шлункова артерія у всіх випадках поділяється на передню та задню гілки. Права шлункова артерія відходила від власне печінкової і в усіх випадках представлена однією судиною, або вторинними гілками анастомозує з передньою гілкою лівої шлункової. Права шлунково-чепцева артерія (гілка шлунково-дванадцятипалої), розташовуючись по великій кривині, віддає до 30 гілок до стінок шлунка. Ліва шлунково-чепцева артерія віддає до 10 гілок до стінок шлунка. Анастомоз між обома артеріями у всіх спостереженнях був безпосереднім. Кількість коротких гілок від 3 до 5, зони кровопостачання аналогічні плодам 9–10 місяців.

Описані судини та перші їх гілки спочатку розташовані під серозною оболонкою шлунка. Типи розгалужень різноманітні: біфуркаційний, трифуркаційний, деревоподібний; між ними спостерігаються багаточисельні анастомози. Дрібніші гілки (IV, V порядків) проникають у підслизову основу, де розташовуються ближче до м'язової оболонки, утворюючи сітку (діаметр найбільших судин 0,42 мм, найменших – 0,044–0,048 мм). Від вказаної сітки відходить 2 види судин: перші направлені углиб і під м'язовою пластинкою слизової утворюють ще одне (глибоке) сплетення підслизової (діаметр судин 0,036–0,040 мм); другі – вертаються у підсерозний шар, де Т-подібно діляться та вступають у зв'язок із судинами підсерозного сплетення. Проходячи через м'язову оболонку, ці комунікативні судини віддають незначну кількість бічних гілок для кровопостачання м'язовий оболонки. Як свідчить рис.1 і у пізньому плодовому періоді розвитку переважною судиною кровопостачання шлунка є ліва шлункова артерія. Зони з візуально меншою кількістю судин наприкінці плодового періоду значно зменшені.

Висновок. В стінці шлунка пізніх плодів та новонароджених визначаються добре розвинені підсерозне та підслизові (поверхнєве та глибоке) сплетення, в той час як у м'язовій оболонці артеріальні судини утворюють поодинокі анастомози. На момент народження найбільшими за діаметром судинами шлунка є ліва шлункова та права шлунково-чепцева

артерії, в той же час як ареал розповсюдження гілок лівої шлункової артерії є набагато більшим.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковальчук Л.Я. Структурна організація інтраорганного кровоносного руслу стінок шлунка людини / Л.Я. Ковальчук, К.І. Сухінський, Р.К. Сухінський // Шпитальна хірургія. – 1998. – №4. – С. 55–59.
2. Небаба Н.Л. Структурная организация подслизистого кровеносного русла желудка / Н.Л. Небаба // Таврический медико-биологический вестник. 2006. – Т. 9, №3. – С. 120–123.
3. Курьгин А.А. Локальные и индивидуальные особенности ангиоархитектоники желудка и их значение в проявлении кровотечений / А.А. Курьгин, И.А. Гайворонский, И.М. Мусинов // Вестник хирургии им. Грекова. – 2004. – Т. 163, №3. – С. 19–21.
4. Ахтемійчук Ю.Т. Нариси ембріотопографії / Ю.Т. Ахтемійчук. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2008. – 200 с.
5. Лойтра А.О. Развитие артериальных сосудов шлунка у плодов 4 – 6-го месяцев пренатального периода онтогенезу людини / А.О. Лойтра, О.М. Бойчук, А.А. Шкробанець // Буковинський медичний вісник. 2017. Т. 21, №2 (82), ч. 2. – С. 60–62.

УДК 94:930.25:061.2(477)«18/19»

Валерій Єрмілов
(Миколаїв, Україна)

ТОВАРИСТВО МОРСЬКИХ ЛІКАРІВ У МИКОЛАЄВІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У комплексі реформ, що почалися в Російській імперії в другій половині ХІХ ст., здійснювалися зміни й в Морському відомстві. Ці реформаторські зміни торкнулися і морської медицини Миколаєва як центру командування Чорноморськими військово-морськими силами. У статті висвітлюються основні особливості утворення та діяльності Товариства морських лікарів у Миколаєві в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: Морське відомство, Чорноморський флот, морська медицина, товариство морських лікарів, місто Миколаїв.

In the complex of reforms that began in the Russian Empire in the second half of the XIX century, changes were also made in the Maritime Office. These reformist changes also affected the marine medicine of Mykolayiv as the command center of the Black Sea Naval Force. The article deals with the main features of the formation and activities of the Society of Marine Doctors in Mykolayiv in the late XIX and early XX centuries.

Key words: Maritime department, Black Sea Fleet, marine medicine, Society of Marine Doctors, Mykolayiv city.

Після поразки в Кримській (Східній) війні в Російській імперії в багатьох галузях почалися реформи. Суттєво торкнулися вони й військово-морське відомство взагалі та його медичну частину зокрема. Так, у 1858 р. був уведений новий «Статут про морські військові госпіталі», у 1859 р. – «Додаткова інструкція до Статуту» та «Правила про покращення медичної частини Морського відомства, за прикладом затверджених по Сухопутному відомству». У портах почалося запровадження медико-поліцейського нагляду за проституцією. Із 1861 р. стали видаватися «Медичні додатки до Морського Збірника».

Також у 1858 р. з метою надати морським лікарям можливість «удосконалення і подальшої освіти з теоретичної та практичної освіти» імператор затвердив «Проект заснування Товариств морських лікарів у портах». Згідно з цим Проектом із 15 квітня 1859 р. почало діяти «Товариство морських лікарів у Миколаєві», яке об'єднало лікарів Миколаєва і Севастополя (у Севастополі таке Товариство було створене значно пізніше). Головою Товариства обрали управляючого медичним відділенням штабу головного командира Миколаївського порту Дмитра Акимовича Голубкіна.

Згідно з статутом засідання Товариства повинні відбуватися у кожний міжнавігаційний період – із жовтня по травень. У перший 1859 р. своєї діяльності Товариство морських лікарів Миколаєва провело 4 засідання, на яких були розглянуті крім організаційних питань (вибори голови, секретаря, казначея-бібліотекаря, визначення суми членського внеску), ще й доповіді миколаївських і севастопольських лікарів про результати досліджень епідемії тифу російських та іноземних лікарів під час Кримської війни, лікування новими методами хворих (морських чинів і членів їх сімей) окремими хворобами, результати дослідження якості морської провізії у медико-поліцейському аспекті, визначали засоби, які бажано Товариству мати «для вдосконалення теоретичних знань і здійснення спостережень і дослідів» [1].

У наступні роки на засіданнях Товариства розглядалися та обговорювалися корабельні медичні журнали, оригінальні доповіді про особливі патологічні випадки та способи їх лікування в госпітальній та приватній практиці морських лікарів, часто колективно вирішувалися складні клінічні випадки, давалися пропозиції щодо будівництва, облаштування і діяльності нового морського госпіталю в Миколаєві, обговорювалися результати новаторських патологоанатомічних, мікробіологічних, біохімічних, фізичних та інших клінічних досліджень.

У Товаристві також розглядалися питання загальнодержавної та галузевої ваги, наприклад, про доцільність, періодичність і зміст Всеросійських з'їздів лікарів і природничиків; особливості організації в масштабах країни «Товариства для допомоги нужденним лікарям та їх сім'ям», про необхідність утворення секції морської медицини на Пироговських з'їздах лікарів.

Товариство морських лікарів Миколаєва постійно активно переймалося санітарно-епідемічними та загально медичними проблемами міста. Зокрема – це профілактики та лікування окремих епідемічних захворювань дорослих і дітей; утворення міського комітету громадського здоров'я, амбулаторії для

бідних; влаштування водопроводу і каналізації; організації різних складових міської медицини тощо.

Проміжний підсумок діяльності Товариства морських лікарів за 50 років було здійснено в 1909 р. За пів століття Товариство у складі 3 почесних і 144 дійсних членів провело 546 засідань, на яких було зроблено 671 доповідь. У звіті за 50 років всі доповіді (сюди ввійшли також інформації, бесіди та листи) були названі та згруповані у 16 відділів таким чином: анатомія нормальна і патологічна – 93; фізіологія – 4; фармакологія і фармакогнозія – 13; внутрішні хвороби, діагностика і терапія – 132; нервові та психічні хвороби – 69; хірургія – 107; сечостатеві хвороби – 14; очні хвороби – 40; вушні хвороби – 2; жіночі хвороби та акушерство – 12; шкірні хвороби та сифіліс – 44; гігієна, санітарна справа і медична поліція – 49; судова медицина – 5; суднові журнали, медичні статистичні та топографічні описи – 75; природничі науки – 4; різне – 8. Епідемічні питання входили до різних відділів [2].

Підсумки діяльності Товариства морських лікарів Миколаєва свідчили про те, що ці військово-морські лікарі внесли суттєвий внесок у розвиток вітчизняної морської медицини, організацію медичної допомоги морським чинам і членам їх сімей, міської медицини. Подальша плідна робота морських лікарів міста продовжувалася до буремних років Української національної революції та Громадянської війни.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Краткий обзор действий Общества морских врачей в Николаеве в 1859 году // Морской сборник. – 1860. – №2. – С. 511–514.
2. Протокол торжественного заседания Общества морских врачей в Николаеве 15 апреля 1909 года в день 50-тилетнего юбилея его деятельности. – Николаев, 1909. – 53 с.

УДК 611.447.018-053.15

*Леся Лопушняк, Тетяна Хмара, Андрій Бамбуляк
(Чернівці, Україна)***ТОПОГРАФО-АНАТОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЩИТОПОДІБНИХ
ЗАЛОЗ У ПЛОДІВ 4–5 МІСЯЦІВ ВНУТРІШНЬОУТРОБНОГО
РОЗВИТКУ**

У плодів 4–5 місяців виявлена варіабельність форми правих і лівих верхніх (ВПЩЗ) і нижніх (НПЩЗ) прищитоподібних залоз. Виявлені форми ВПЩЗ та її різновиди: видовжено-овальна, округла, веретеноподібна, овальна і бобоподібна. Встановлені такі варіанти форми НПЩЗ: округла, овальна, видовжена і півмісяцева.

Ключові слова: *прищитоподібні залози, плід, онтогенез, анатомія, людина.*

The fetuses of 4–5 months, the variability of the shape of the right and left upper (SBP) and lower (NSCH) of the parathyroid glands is revealed. The revealed forms of HPV and its variants: elongated-oval, round, spindle-shaped, oval and bran-shaped. The following variants of the form of NSPchch are established: round, oval, elongated, and semilunar.

Key words: *parathyroid glands, fetus, ontogenesis, anatomy, human.*

Встановлення закономірностей становлення будови і топографії органів і структур плода має важливе значення для тлумачення істинного напрямку процесів органогенезу, механізмів нормального формоутворення органів, виникнення анатомічних варіантів та вроджених вад [1]. Комплексним завданням пренатальної анатомії є вивчення форм анатомічної мінливості органів і структур, зокрема залоз внутрішньої секреції, упродовж плодового періоду онтогенезу людини. У джерелах літератури трапляються поодинокі повідомлення щодо пренатального морфогенезу і варіантної анатомії прищитоподібних залоз (ПЩЗ) [2], що не дозволяє повністю уявити їх вікову та індивідуальну анатомічну мінливість. Ідентифікація ПЩЗ під час хірургічних втручань може ускладнюватися у зв'язку з їх малими розмірами, кількістю, анатомічними варіаціями, близьким сусідством до важливих структур і ненадійною візуалізацією [3; 4].

На початку плодового періоду онтогенезу людини відбувається інтенсивний розвиток ПЩЗ. У 11 досліджених плодів 4-5 місяців виявлена варіабельність форми правих і лівих верхніх (ВПЩЗ) і нижніх (НПЩЗ) прищитоподібних залоз. Так, видовжена форма ВПЩЗ та її різновиди (видовжено-овальна, видовжено-округла, веретеноподібна) спостерігалася у 10 випадках, овальна форма у 7 спостереженнях і бобоподібна – у 5 випадках. Встановлені такі варіанти форми НПЩЗ: округла – 8 спостережень, овальна – 6 випадків, видовжена – 5 і півмісяцева – 3. У плодів 4-5 місяців ВПЩЗ переважно розташовані на рівні середньої третини задньої поверхні ЩЗ (9 випадків), або на межі верхньої і середньої третин ЩЗ (6 спостережень), рідше – на рівні верхньої третини часток ЩЗ – 3 випадки, на межі середньої і

нижньої третини ЩЗ – 2 спостереження чи у товщі ЩЗ – 2. Права і ліва НЩЗ займають такі положення: на рівні нижньої третини задньої поверхні часток ЩЗ (8 випадків), нижче часток ЩЗ – 6, на межі середньої і нижньої третини ЩЗ – 4, в межах судинно-нервових пучків ший – 3 і у товщі ЩЗ – 1 випадок. Зокрема, у плода 170,0 мм ТКД виявлена ЩЗ у формі літери «Н» із піднижньополосним розташуванням правої НЩЗ. Остання округлої форми, висотою 3,5 мм і шириною 4,5 мм, примикає до нижнього кінця правої частки ЩЗ та розміщується між трахеєю і правою загальною сонною артерією. Ліва частка ЩЗ примикає до бічної поверхні трахеї, перснеподібного хряща та бічної поверхні стравоходу. Перешийок ЩЗ знаходиться на рівні 3-го трахейного хряща. Топічне розміщення правої і лівої ВЩЗ, а також лівої НЩЗ без варіантних особливостей.

Висновок. У плодів 4–5 місяців спостерігається значна анатомічна мінливість верхніх і нижніх прищитоподібних залоз, що проявляється різновидами їх форми і топічного розташування. Отримані дані щодо варіантної анатомії прищитоподібних залоз слід враховувати хірургам-ендокринологам та лікарям ультразвукової діагностики під час виконання діагностичних і оперативних маніпуляцій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Нариси перинатальної анатомії / [Ю.Т. Ахтемійчук, О.М. Слободян, Т.В. Хмара та ін.]; за ред. Ю.Т. Ахтемійчука. – Чернівці: БДМУ, 2011. – 300 с.
2. Олійник І.Ю. Морфогенез анатомічних варіантів прищитоподібних залоз / Нариси перинатальної анатомії / [Ю.Т. Ахтемійчук, О.М. Слободян, Т.В. Хмара та ін.]; за ред. Ю.Т. Ахтемійчука. – Чернівці: БДМУ, 2011. – С. 284–287.
3. Efficacy of selective unilateral exploration in hyperparathyroidism based on localization tests / J.Jr. Ryan, B. Eisenberg, K.M. Pado, F. Lee // Arch. Surg. – 1997. – Vol. 132. – P. 886–891.
4. Can localization studies be used to direct focused parathyroid operations? / C. Arici, W.K. Cheah, P.H. Ituarte et al. // Surgery. – 2001. – Vol. 129. – P. 720–729.

УДК 611.92.012.2

*Тетяна Процак, Крістіна Хованець, Ольга Забродська
(Чернівці, Україна)***СУЧАСНІ ВІДОМОСТІ ПРО АНОМАЛІЇ РОЗВИТКУ ЛИЦЕВОЇ
ДІЛЯНКИ**

Знання будови кісток лицевої ділянки черепа має важливе значення для лікарів – стоматологів та щелепно-лицевих хірургів з метою дослідження співвідношення коренів зубів з кістками, а також при корекції природжених вад розвитку верхньої та нижньої щелеп. Вікові і статеві особливості черепа використовуються в стоматології при проведенні правильного вибору хірургічної тактики та протезуванні.

Ключові слова: *лицева ділянка, аномалії, розвиток, людина.*

Знание строения костей лицевого области черепа имеет важное значение для врачей – стоматологов и челюстно-лицевых хирургов с целью исследования соотношения корней зубов с костями, а также при коррекции врожденных пороков развития верхней и нижней челюстей. Возрастные и половые особенности черепа используется в стоматологии при проведении правильного выбора хирургической тактики и протезировании.

Ключевые слова: *лицевая область, аномалии, развитие, человек.*

Knowledge of the structure of the facial bones of the skull area is important for doctors – dentists and oral surgeons for the purpose of investigating the relationship of the roots of the teeth with the bones, as well as the correction of congenital malformations of the maxille and mandible. Age and sex characteristics of the skull is used in dentistry during the correct choice of surgical technique and prosthetics.

Key words: *facial area, anomalies, development, people.*

Щелепно-лицева хірургія дитячого віку – це розділ клінічної медицини, що водночас потребує глибоких знань із анатомії, стоматології, хірургії та педіатрії. Аномалії розвитку лицевої ділянки посідають 3-тє місце серед інших природжених вад, з них 70% складають природжені незрощення верхньої губи та піднебіння, а 30% форми крантосиностозів та черепно-лицевих дизостозів [24, с. 200].

Виникнення аномалій зумовлюють екзо- та ендогенні чинники. До екзогенних слід віднести радіоактивне випромінювання, іонізуюча радіація; механічна дія на плід, пухлини матки, професійна шкідливість, вірусні захворювання, гіпоксія плода, порушення екологічної рівноваги – наявність пестицидів у продуктах харчування тощо [1, с. 190; 3, с. 16; 10, с. 9].

Лицева ділянка розвивається в результаті зрощення різних відростків. Насправді, повного об'єднання відростків не відбувається, в ділянці їх злиття мезенхіма одного відростка відділяється від мезенхіми іншого борозною – зоною, що містить невелику кількість клітин. В ході розвитку ці борозни згладжуються, завдяки чому формується остаточна конфігурація обличчя. У зв'язку з формуванням обличчя і порожнини рота з різних структур, що

зливаються одна з одною, можливе виникнення ряду щелепно-лицевих аномалій, причина яких криється в порушенні процесів нормального злиття відростків [11, с. 179; 19, с. 15; 20, с. 9]

Серед аномалій розвитку обличчя найчастіше зустрічається природжена розщілена губи – так звана заяча губа (з частотою 0,1–0,14%, частіше у хлопчиків), вона виникає внаслідок порушення зрощення середнього носового відростка з верхньощелепним. Заяча губа буває односторонньою (80% усіх розщилін губи), рідше – двосторонньою. При незрощенні піднебінних відростків виникає природжений дефект – вовча паща (з частотою 0,04%, у дівчаток зустрічається частіше, ніж у хлопчиків), при якому є розщілена твердого і м'якого піднебіння. При серединній розщилі губи дефект виникає в результаті порушення злиття присередніх носових відростків. Вовча паща може поєднуватися з роздвоєним язичком, при якому виникають порушення у відростку м'якого піднебіння [2, с. 20; 22, с. 170; 23, с. 172].

Макростомія, або поперечна розщілена обличчя, яка виникає внаслідок незрощення верхньощелепних і нижньощелепних відростків в їх бічних ділянках, що призводить до формування незвично великої ротової щілини.

Мікростомія є результатом надмірного зрощення бічних ділянок верхньощелепних і нижньощелепних відростків [5, с. 22]. Синдром Трічера-Коллінза (нижньощелепно-лицевий дизостоз) – характеризується недорозвиненням виличних кісток, нижньої щелепи і деформацією вушної раковини, косими щілинами повік, колобомами нижніх повік [6, с. 46].

Синдром Робіна – характеризується порушенням розвитку першої зябрової дуги з максимальним ураженням нижньої щелепи, як наслідок – недорозвинення нижньої щелепи і мікрогнатія, що виявляється у вигляді притиснутого до грудей підборіддя у випадках олігогідрамніона [5, с. 22; 21, с. 61].

Синдром Ді-Джорджі – характеризується утворенням черепно-лицевих дефектів, зокрема мікрогнатії і гіпертелоризму (широко розставлені очі), а також частковою або повною відсутністю тимуса чи прищитоподібних залоз; можлива наявність серцево-судинних дефектів, аномалії зовнішнього вуха.

Синдром Гольденхара (півлицева мікростомія) – черепно-лицеві аномалії верхньої щелепи, тім'яних і виличних кісток, які мають менший розмір та сліпоснуті. Характеризується дефектамиочного яблука) і хребтового стовпа (злиття і щілина хребта) [9, с. 610; 12, с. 13; 17, с. 55].

Синдром П'єра-Робена аномалад – природжена гіпоплазія нижньої щелепи, мікрогнатія, незрощення піднебіння, що супроводжується аномалією язика (глосоптоз, макроглюсія), природженими вадами серця, аномаліями органа зору, вушних раковин, скелета тощо.

Синдром Трічера-Коллінза – природжений синдром із типовим комплексом симптомів: деформація або гіпоплазія виличних відростків лобової та скроневої кісток, недорозвиток більшої частини виличної дуги, нижньоорбітальні краї зміщені донизу, орбіти деформовані, може бути відсутнім зовнішній слуховий хід; деформація крилоподібного відростка клиноподібної кістки, верхньої та нижньої щелеп, часткове незрощення

верхньої щелепи; нерідко спостерігаються нориці на нижній губі, асиметрія та деформація черепа. Підборіддя може бути недорозвинутим, ніс – деформованим [10, с. 9; 12, с. 14; 18, с. 71].

Синдром Франческетті – це комплекс природжених щелепно-лицевих деформацій, що супроводжуються великим напіввідкритим ротом, верхня щелепа гіпопластична, із зменшеними верхньощелепними пазухами, високе піднебіння. Недорозвинута нижня щелепа надає обличчю “пташиного вигляду”; можливі епікантуси, антимонголоїдний розріз повікових щілин внаслідок двобічної гіпоплазії виличних кісток та дуг. Гіпоплазія обох крил носа, що може призводити до звуження ніздрів. До основних ознак цього синдрому слід віднести відсутність вій на нижніх повіках, наявність колобом, скронево-передвушне оволосіння. Часто спостерігається атрофія зовнішнього слухового ходу, повна глухота [16, с. 145].

Ото-палато-дигітальний синдром – проявляється глухотою, незрощенням піднебіння, дистрофіями обличчя та черепа (випинаються лобові горби та надбрівні дуги, гіпертелоризм, широкий ніс із запаленим переніссям, мікростомом, мікрогнатією). Також спостерігаються аномалії росту зубів, порушення прикусу, м’язово-скелетні деформації [8, с. 105; 15, с. 370].

Синдром геміфасіальної мікросомії (синдром I-II зябрових дуг) – це група вад, що виникають внаслідок порушень формування I зябрової щілини, I та II зябрових дуг та характеризується однобічною мікрогенією, мікрогнатією, недорозвитком виличних кісток і дуг, деформацією зовнішнього вуха, атрофією та парезами м’язів обличчя і піднебіння, язика, макростомією, привушні нориці та придатки. Синдром I-II зябрових дуг включає в себе також аномалії: олігофренію, деформації хребта, вади розвитку сечостатевої системи, травного каналу, вроджені вади серця, сліпоту тощо.

Синдром Апера – належить до складних синдромів щелепно-лицевої ділянки та скелета, які включають гіпертелоризм, широке перенісся, плоскі очні ямки, витрішкуватість, незрощення піднебіння, ослаблення зору. Спостерігаються зміни з боку скелета – маленький зріст, полідактилія [4, с. 269].

Синдром Кліппеля-Фейля проявляється порушеннями прикусу, незрощеннями твердого та м’якого піднебіння, деформаціями зубів, кістами щелеп. Зовнішній вигляд хворого має типову ознаку – коротку шию (голова «сидить» на плечах), рухи голови обмежені. Це зумовлено тим, що I хребець злитий з іншими хребцями чи з потиличною кісткою. Нерідко синдром поєднується з іншими аномаліями розвитку. Так, у 25–30% хворих визначаються сколіоз, крилоподібні складки шиї, ригідна кісткова форма кривоший, високе стояння лопатки – хвороба Шпренгеля. Спостерігаються аномалії розвитку верхніх і нижніх кінцівок: синдактилія, гіпоплазія I пальця кисті, додаткові пальці, гіпоплазія грудних м’язів, аномалії ребер, високе розташування лопаток, гіпоплазія верхньої кінцівки, відсутність ліктьової кістки, деформації стоп [7, с. 240].

Колобома – коса природжена розщелина, при до верхньої губи. Виникає на ранніх стадіях ембріонального розвитку, яка пов’язана із зупинкою зрощення усіх лицевих відростків. На сьогоднішній день можна спостерігати

різні варіанти розщілини: порожнини рота, часткова щілина біля ока, яка супроводжується постійною сльозотечею. При колобомі також можливі порушення мови, а також спостерігається неухильне підвищення випадків з явними порушеннями середнього або внутрішнього вуха [13, с. 268; 14, с. 228; 18, с. 72].

Висновок. Незважаючи на морфологічні дослідження різноманітних природжених вад лицевої ділянки все ще залишаються дискусійними питання відносно причин, термінів і механізмів їх виникнення.

Перспективами подальшого дослідження залишається вивчення нормального органогенезу з метою виявлення можливих відхилень у процесі становлення структур лицевої ділянки, що сприятиме правильному вибору хірургічної тактики.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бамбуляк А.В. Природжені вади носової ділянки – актуальні питання сьогодення / А.В. Бамбуляк // Клінічна та експериментальна патологія. – 2014. – Т. 13, №2. – С. 190–192.
2. Василенко В.М. Клініко-морфологічні особливості вроджених однобічних незрощень верхньої губи та їх вплив на результати первинної хейлопластики у дітей / В.М. Василенко; Харк. нац. мед. унів. – Полтава, 2010. – С. 20.
3. Вроджені аномалії розвитку – проблемні питання в неонатології / Н.Г. Гойда, Р.О. Мойсеєнко, О.Г. Суліма та ін. // Профілактика, діагностика і корекція вроджених вад розвитку в новонароджених: матер. доп. – Київ, 2001. – С. 16–17.
4. Врождённые и приобретённые аномалии и деформации челюстно-лицевой области // Справочник по стоматологии; под ред. В.М. Безрукова / В.М. Безруков, М.М. Сольев. – М.: Медицина, 1998. – С. 269–274.
5. Врожденные пороки формирования лицевого черепа в рентгенологическом изображении / Н.А. Рабухина, А.П. Аржанцев // Медицинская помощь. – 2002. – №5. – С. 22–25.
6. Галаган В.О. Множинні природжені вади розвитку: медико-генетичне консультування для визначення їх структури у дітей різного віку / В.О. Галаган // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2003. – №2. – С. 46–50.
7. Каламкарров Х.А. Деформации лицевого черепа; монография / Х.А. Каламкарров, Н.А. Рабухина, В.М. Безруков. – М.: Медицина, 1981. – С. 240.
8. Пелешко Н.А. Корекция наружного носа при врожденных пороках развития лицевого скелета / Н.А. Пелешко // Журнал Національної академії медичних наук України. – 2013. – Т. 19, №4 – С. 105.
9. Лихота К.М. Профілактика і раннє лікування зубошелепних аномалій / К.М. Лихота, О.В. Петриченко // Зб. наук. праць співробітників НМАПО ім. П.Л. Шупика. – Київ: Вип. 23, кн. 1. – 1999. – С. 610–614.
10. Минков И.П. Мониторинг врождённых пороков развития, их пренатальная диагностика, роль в патологии у детей и пути профилактики / И.П. Минков // Перинатология та педіатрія. – 2002. – №1. – С. 8–13.

11. Петриченко О.В. Вікові особливості профілактики і раннього лікування зубощелепних аномалій / О.В. Петриченко, А.Я. Сенік // Зб. наук. праць співробітників НМАПО ім. П.Л. Шупика. – К: НМАПО ім. П.Л. Шупика, 199. – Вип. 21, кн. 2. – 2012. – С. 179–183.
12. Воляк Ю.М. Поширеність, етіологія і вплив зубо-щелепних аномалій на формування лицевого черепа / Ю.М. Воляк, З.Р. Ожоган // Галицький лікар. вісн. – 2014. – Т. 21, №2. – С. 13–16.
13. Рабухіна Н.А. Рентгенодіагностика захворювань челюстно-лицевої області / Н.А. Рабухіна, Н.М. Чупрыніна // Руководство для врачей. М., 1991. – С. 267–268.
14. Рудень В.В. Профілактика природжених вад розвитку / В.В. Рудень. – Львів: «Ліга-Перес», 2002. – С. 228.
15. Савчук Н.О. Комплексний підхід стоматологічної реабілітації дітей з вродженими вадами розвитку щелепно-лицевої ділянки / Н.О. Савчук, К.А. Парналей, Ю.І. Гладун // Зб. наук. праць співробітників НМАПО ім. П.Л. Шупика. – Київ: Вип. 23, кн. 1. – 2014. – С. 370–379.
16. Колюбакіна Л.В. Синдром Франческетті : клінічний випадок / Л.В. Колюбакіна [и др.] // Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина. – 2013. – Т.3, №4. – С. 145–147.
17. Рогинский В. Современный метод лечения детей с врожденными дефектами и деформациями костей лицевого скелета / В. Рогинский, Д. Комелягин, С. Дубин и др. // Вопросы практической педиатрии. – 2007. – Т. 2, №4. – С. 55–60.
18. Рибак В.А. Сучасні можливості та перспективи застосування CAD/CAM технології в лікуванні хворих із дефектами і деформаціями кісток лицевого черепа / В.А. Рибак, А.В. Копчак // Травма. – 2015. – Т. 16, №3. – С. 71–78.
19. Макар Б.Г. Сучасні відомості про вади розвитку лицевої ділянки в онтогенезі людини / Б.Г. Макар, Т.В. Процак, Н.І. Гаїна // Вісник проблем біології і медицини. – 2011 – Вип. 3, Т. 1 (87). – С. 15–17.
20. Пикалюк В.С. Тератологічний тлумачний ілюстрований словник / В.С. Пикалюк, О. П. Антонюк. – Сімферополь-Чернівці, 2012. – 358 с.
21. Рабухіна Н.А. // Пороки формування кісток лицевого черепа у дітей // Вестник рентгенологии и радиологии. – 2004. – №1. – С. 61–64.
22. Шевченко Е. Ранняя пренатальная диагностика двусторонней расщелины лица / Е. Шевченко, Н. Марченко, А. Хертек // Пренатальная диагностика. – 2011. –Т. 10, №2. – С. 170–176.
23. Рябоконт Е.Н. Врожденные расщелины лица / Е.Н. Рябоконт // Вопросы экспериментальной и клинической стоматологии: Сборник научных трудов. / Отв. ред. Куцевляк В. – Харьков: Харьковский государственный медицинский университет, – 2004. Вып. 7. – С. 172–174.
24. Чебан В.І. Уроджені вади розвитку як показник порушень популяційного репродуктивного розвитку / В.І. Чебан // Буковин. мед. вісн. – 2003. – Т. 7, №2. – С. 200–203.

УДК 611.85.012.2:612.64

*Тетяна Процак, Крістіна Хованець, Ольга Забродська
(Чернівці, Україна)***ЛІТЕРАТУРНІ ДАНІ ЩОДО АНОМАЛІЇ ПОРУШЕННЯ ОРГАНУ
СЛУХУ ПІД ЧАС ВНУТРІШНЬОУТРОБНОГО РОЗВИТКУ**

Знання будови органу слуху має важливе значення для лікарів-оториноларингологів з метою корекції природжених вад розвитку зовнішнього, середнього та внутрішнього вуха для правильного вибору хірургічної тактики. Вади розвитку внутрішньої частини слухового апарату вимагають більш складних оперативних рішень.

Ключові слова: орган слуху, аномалії, розвиток, людина.

Знание строения органа слуха имеет важное значение для врачей-оториноларингологов с целью коррекции врожденных пороков развития наружного, среднего и внутреннего уха для правильного выбора хирургической тактики. Пороки развития внутренней части слухового аппарата требуют более сложных оперативных решений.

Ключевые слова: орган слуха, аномалии, развитие, человек.

Knowledge of the structure of the organ of hearing is important for doctors to correct congenital malformations of the external, middle and inner ear to the correct choice of surgical tactics. Malformations of the inner part of the hearing aid require more complex operational decisions.

Key words: organ of hearing, anomalies, development, people.

Проблема порушення органу слуху під час внутрішньоутробного розвитку залишається однією з актуальних в оториноларингології. Серед причин, які викликають дану патологію, мають значення наступні чинники: перинатальне ураження центральної нервової системи, недоношеність, асфіксія при пологах, пологова травма, гемолітична хвороба новонароджених, ряд перенесених жінкою інфекційних захворювань в період вагітності, дія на плід ототоксичних агентів, природжені вади розвитку, незавершений остеогенез [1, с. 656; 2, с. 16]. Особливо велика увага повинна приділятися проблемі виявлення порушень слухової функції у дітей, які народились в період гестації до 37 тижнів. У недоношених дітей відмічається збільшення частоти виникнення хронічних захворювань, затримка психомоторного розвитку, ряд порушень функції зору та слуху і, як наслідок, затримка домовного і мовного розвитку [6, с. 54; 8, с. 3].

Слух розвивається у плода з 15 по 20 тижні внутрішньоутробного розвитку. На 16 тижні вагітності плід здатний сприймати звуки, а на 26 тижні починає реагувати на них, це доведено ультразвуковими дослідженнями – різкий звук ззовні може змусити плода смикнути, а новий звук, видаваний материнським організмом, може привести до прискорення серцебиття. До 20-го тижня розвитку внутрішнє вухо плода дозріває до розміру внутрішнього вуха дорослої людини. Доведено, що саме з цього моменту плід починає розрізняти частоту та інтенсивність звуку. Однак дозрівання скроневої частки

кори головного мозку, «відповідальної» за слухове сприйняття, триває як мінімум до 5–6 років життя дитини [13, с. 101].

Починаючи з 32 тижня плід може запам'ятовувати музику, слухаючи улюблену мелодію, плід може навіть рухатися в такт музиці, а з 38 тижня – починає розрізняти музичні стилі.

Людина, позбавлена слуху, не має можливості сприймати ті звукові сигнали, які дуже важливі для повноцінного пізнання навколишнього світу, для створення повних і всебічних уявлень про предмети і явища дійсності [3, с. 257].

В залежності від того, на який відділ органу слуху був спричинений патологічний вплив, може виникати кондуктивна (ураження звукопровідного апарату – зовнішнє і середнє вухо), сенсоневральна (страждають рецепторний апарат завитки або провідні шляхи і кора головного мозку при ретрокохлеарному сенсоневральному ураженні) приглухуватість [4, с. 72; 15, с. 211].

Антенатальні і інтранатальні етіологічні чинники ведуть до формування природжених уражень слуху, постнатальні – до ранньої глухovatості.

Однією із причин глухоти є спадкове ураження слуху, механізми виникнення якого до теперішнього часу не було досконало вивчено. Спадкова глухота варіює, за даними дослідників, від 10 до 60% усіх порушень слуху.

Природжені дефекти зовнішнього слухового ходу зустрічаються рідко. Звичайною формою цих дефектів є повне зрощення, тобто атрезія. Атрезія зовнішнього слухового ходу зазвичай зустрічається одночасно з аномалією розвитку вушної раковини, частіше за все з її недорозвиненням. Із захворювань, які можуть призвести до різкого звуження, слід вказати на хронічне розлите запалення його стінок [9, с. 13].

До кондуктивних порушень можна віднести макротію – природжена аномалія розвитку вушної раковини, яка характеризується великими розмірами всієї вушної раковини або надмірним збільшенням окремих її частин.

Мікротія – природжена аномалія розвитку вушної раковини, яка характеризується малими розмірами вушної раковини і являє собою конгломерат грудок, що складається зі шкіри та жиру, а іноді з хряща. Мікротія буває односторонньою і двосторонньою, але в більшості випадків поєднується з іншими вадами – атрезією зовнішнього слухового ходу, з недорозвиненням середнього вуха. При мікротії внутрішнє вухо зазвичай буває нормальним, на що вказує збереження слуху на високі звуки і нормальна кісткова провідність. Зниження слуху при мікротії обумовлено атрезією слухового ходу і недорозвиненням середнього вуха [4, с. 72; 5, с. 11].

Анотія або природжена аплазія вушної раковини – вада розвитку, яка характеризується повною відсутністю вушних раковин з однієї або обох сторін, іноді поєднується з недорозвиненістю середнього та внутрішнього вуха. Частіше зустрічається у дітей, що мають ряд генетичних захворювань – таких, як синдром зябрових дуг, синдром Гольденхара та інших.

Патологічні канали, що зв'язують внутрішні органи зі шкірними покривами, з фістули яких виділяється рідкий вміст, утворюються внаслідок некрозу тканин, відомі як привушні норичі [10, с. 18].

Капловухість – виражена природжена деформація вушної раковини, що надає вухам неприродного вигляду. При цьому розміри і форма вушних раковин знаходяться в межах норми, але розташовані під кутом до скроневої кістки, який близький до прямого [12, с. 228].

До природжених вад розвитку слід віднести наявність додаткової вушної раковини – це невеликі шкірні виступи, розташовані попереду вушної раковини або на щоці та в ділянці привушної залози, які складаються зі шкіри та жирової тканини, іноді хряща [13, с. 10].

До значного і стійкого зниження слуху веде повне зрощення зовнішнього слухового ходу. При неповному зрощенні, коли в слуховому ході є хоча б вузька щілина, слух зазвичай не страждає. Порушення функцій в цих випадках виникає лише внаслідок одночасно існуючого патологічного процесу в середньому або внутрішньому вусі. При наявності гнійного процесу в середньому вусі різке звуження зовнішнього слухового ходу становить велику небезпеку, так як воно перешкоджає відтоку гною з середнього вуха і може сприяти переходу гнійного запалення на глибоше розташовані структури (внутрішнє вухо, мозкові оболони) [11, с. 87; 16, с. 20]. За допомогою рентгенографії скроневих кісток, томографії та комп'ютерної томографії з'ясовують зміни середнього і внутрішнього вуха. Найбільш інформативна комп'ютерна томографія, яка дозволяє виявити кісткову або хрящову структуру агрезії слухового ходу, стан барабанної порожнини, слухових кісточок, будову завитки та півколових каналів. Проводять контрастну рентгенографію слухової труби для визначення її прохідності [17, с. 7].

Вроджені дефекти розвитку середньої частини слухового апарату пов'язані з патологією барабанних перетинок і всієї барабанної порожнини. Найчастіше зустрічаються деформація барабанної перетинки, наявність тонкої кісткової пластини на місці барабанної перетинки, зміна розмірів і форми барабанної порожнини аж до вузької щілини на її місці або повної відсутності порожнини, а також патологія формування слухових кісточок [7, с. 256].

До природжених вад відносять аномалії слухових кісточок, як правило, пошкоджуються ковалдо або молоточок. Може бути порушений зв'язок між барабанною перетинкою і молоточком. При патологічному внутрішньоутробному розвитку середньої частини слухового апарату типово деформується ручка молоточка. Повна відсутність молоточка пов'язана з прикріпленням м'язів барабанної перетинки до зовнішньої стінки слухового ходу [12, с. 228; 14, с. 201].

Висновок. Незважаючи на морфологічні дослідження різноманітних природжених вад органа слуху все ще залишаються дискусійними питання відносно причин, термінів і механізмів їх виникнення. Використання сучасних методів дослідження та удосконалення організації медико-генетичної консультації підвищує ефективність клініко-діагностичного обстеження дітей для диференціальної діагностики природжених та спадкових вад слуху.

Перспективами подальшого дослідження з метою правильного вибору хірургічної тактики залишається вивчення нормального органогенезу з виявленням можливих відхилень у процесі становлення структур органа слуху.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барияк І.Р. Проблеми профілактики спадкової патології та вроджених вад розвитку / І.Р. Барияк // Журн. АМН України. – 2003. – 9, №4. – С. 656–667.
2. Гойда Н.Г. Вроджені аномалії розвитку – проблемні питання в неонатології / Н.Г. Гойда, Р.О. Мойсеєнко, О.Г. Суліма та ін. // Профілактика, діагностика і корекція вроджених вад розвитку в новонароджених: матер. доп. – Київ, 2001. – С. 16–17.
3. Загорянская М.Е. Возможности своевременной ранней реабилитации детей с нарушением слуха / М.Е. Загорянская, М.Г. Румянцева // Рос. оториноларингология (приложение №1). – 2008. – С. 257–261.
4. Селезнев К.Г. Эпидемиологические аспекты нейросенсорной и смешанной тугоухости у детей Донецкой области / К.Г. Селезнев, П.В. Андреев, Е.С. Коссе, А.А. Дмитриева // Журн. вушних, носових і горлових хвороб. – 2002. – №3. – С. 72.
5. Королева И.В. Нарушение слуха у детей в раннем возрасте: диагностика и реабилитация: Пособие для врачей / И.В. Королева. – СПб., 2004. – 78 с.
6. Кузьмин В.М. Ранняя диагностика слуху у недоношенных дітей / В.М. Кузьмин, М.Л. Вутго // Журнал вушних, носових і горлових хвороб. – 2011. – №6. – С. 54–55.
7. Лайко А.А. Дитяча оториноларингологія / А.А. Лайко. – Київ, 2008. – С. 276.
8. Лазаревич А.А. Скрининг-исследование слуховой функции у недоношенных детей различного гестационного возраста: Автореф. дис. ... канд. мед. наук. / А.А. Лазаревич. – 2009. – 26 с.
9. Минков И.П. Мониторинг врождённых пороков развития, их пренатальная диагностика, роль в патологии у детей и пути профилактики / И.П. Минков // Перинатология та педіатрія. – 2002. – №1. – С. 8–13.
10. Кирилова Е.А. Мониторинг врожденных пороков развития у новорожденных / Е.А. Кирилова, О.К. Никифорова, М.А. Жученко и др. // Рос. вестн. перинатол. и педиатр. – 2000. – №1. – С. 18–21.
11. Никифоров К.Е. Генетический скрининг мутации 35delG у детей с предлингвальной тугоухостью и глухотой в АР Крым / К.Е. Никифоров, Л.В. Гуляева // Журн. вушних, носових і горлових хвороб. – 2010. – №5. – С. 88–94.
12. Рудень В.В. Профілактика природжених вад розвитку / В.В. Рудень. – Львів: «Ліга-Перес», 2002. – С. 228.
13. Пикалюк В.С. Терагологічний тлумачний ілюстрований словник / В.С. Пикалюк, О.П. Антонюк. – Сімферополь-Чернівці, 2012. – 358 с.
14. Чебан В.І. Уроджені вади розвитку як показник порушень популяційного репродуктивного розвитку / В.І. Чебан // Буковин. мед. вісн. –

2003. – Т. 7, №2. – С. 200–203.

15. Шидловська Т.В., Заболотний Д.І., Шидловська Т.А. Сенсоневральна приглухуватість. – К.: Логос, 2006. – 779 с.

16. Щетинина Ю.В. Оценка состояния периферического звена слухового анализатора у детей с перинатальной патологией. – 2002. – С. 20.

17. Koroleva I. Development and assessment of music perception by patients with cochlear implants / I. Koroleva, J. Ogorodnikova, J. Ross // 3rd MEDEL aural rehabilitation conference «Assessment, paediatric, habilitation, adult rehabilitation» (Den Bosch, the Netherlands, March 27-29, 2008): Abstract book. – The Netherlands: MEDEL, 2008. – P. 7.

УДК 611.98.012.2

*Тетяна Процак, Ольга Забродська, Крістіна Хованець
(Чернівці, Україна)*

ПРИРОДЖЕНІ ВАДИ РОЗВИТКУ КІНЦІВОК ЛЮДИНИ

Опорно-руховий апарат слугує основним механізмом для переміщення у просторі і зміни положення тіла. Кістки є важелями, що приводяться в рух м'язами. При скороченні м'язів, частини тіла змінюють своє положення і, відповідно, переміщують тіло в просторі. Природжені патології пальців об'єднують такі поняття як синдактилія, полідактилія та ектродактилія.

В поданій роботі пропонуємо короткий огляд деяких природжених аномалій кінцівок, їх особливості формування та основні клінічні прояви. Вчасне виявлення поданих вад розвитку відіграє вагомую роль в подальшому повноцінному житті плода.

Ключові слова: синдактилія, полідактилія, клишоногість, амніотичні перетяжки та ампутація кінцівок.

Опорно-двигательный аппарат служит основным механизмом для перемещения в пространстве и изменения положения тела. Кости являются рычагами, приводимых в движение мышцами. При сокращении мышц, части тела меняют свое положение и, соответственно, перемещают тело в пространстве. Врожденные патологии пальцев объединяют такие понятия как синдактилия, полидактилия и ектродактилия.

В представленной работе предлагаем краткий обзор некоторых врожденных аномалий конечностей, их особенности формирования и основные клинические проявления. Своевременное выявление представленных пороков развития играет важную роль в дальнейшем полноценной жизни плода.

Ключевые слова: синдактилия, полидактилия, косопалость, амниотические перетяжки и ампутация конечности.

The musculoskeletal system is the main mechanism for moving in space and changing the position of the body. The bones are levers set in motion by the muscles. When muscles contract, parts of the body change their position and, accordingly,

move the body in space. Congenital finger pathologies combine such concepts as syndactyly, polydactyly, and ectodactyly.

In the presented work we offer a brief review of some congenital anomalies of the extremities, their particular formation and main clinical manifestations. The timely detection of the presented malformations plays an important role in the further full life of the fetus.

Key words: *syndactyly, polydactyly, clubfoot, amniotic banners and limb amputation.*

Вступ. Всі природжені вади кісток можна поділити на декілька груп, а саме: відсутність кінцівки, недорозвинення деяких елементів кінцівки, дефекти розвитку пальців та дефіцит або надлишок росту кістки. Етіологія розвитку природжених вад кінцівок найрізноманітніша.

Природжена ампутація кінцівки – це повна відсутність кінцівки або її дистальних відділів у вигляді ектромелії чи гемімелії. Ектромелія – це повна відсутність дистального відділу кінцівки з нормальним розвитком проксимального відділу, і при цьому є наявна природжена ампутаційна культя [1, с. 62; 2, с. 35]. Вкрай рідко трапляється повна відсутність і проксимального і дистального відділу кінцівки – гемімелія. Всі потенційні етіологічні фактори можна розділити на 3 групи: екзогенні, ендогенні та генетичні. У більшості випадків природжені ампутації виникають при впливі таких факторів у I триместрі вагітності – з 9 до 12 тижня. Саме в цей період відбувається формування кінцівок. До екзогенних факторів, що провокує природжені ампутації, відносяться механічний тиск з боку черевної порожнини або зовнішнього середовища, травми, аномальне положення плоду в утробі, рентгенівські промені та іонізуюче випромінювання, хімічні речовини, алкоголь, наркотики, інфекційні захворювання з групи TORCH, погрішності в харчуванні матері, нераціональний прийом медикаментів, а також ятрогенії [3, с. 24; 5, с. 80].

Однією із особливих вад вважається спотворення розвитку окремих відділів сегментів або суглобів. Прикладом даного недугу є синдром амніотичних перетяжок (тяжі Сімонара) [4, с. 117; 6, с. 49]. Амніотичні перетяжки – це нитки, які виникають в плодовому міхурі. Існує декілька гіпотез появи цих перетяжок. Перша з яких зводиться до того, що на самому початку вагітності відбувається частковий прорив амніотичного міхура, його оболонки, в результаті чого утворюються амніотичні нитки [7, с. 37; 8, с. 89]. Спочатку, вони не представляють ніякої небезпеки, тому що вільно плавають і не заважають дитині. Але через те, що нитки не збільшуються і не розтягуються, виникає небезпека. З кожним днем плід росте і збільшується в розмірах. У момент дотику плода і нитки, вона може огорнути частина його тіла. Після цього починається найнебезпечніший етап. У міру зростання дитини, нитка буде натягуватися, частина тіла здавлюватися, що і призводить до неправильних наслідків. Друга теорія зводиться до того, що причиною появи перетяжок стають проблеми з кровообігом і судинними порушеннями [10, с. 178].

Природжений хибний суглоб – це варіант процесу зрощення кісткових уламків, коли по закінченні подвійного середнього терміну, необхідного для формування повноцінної кісткової мозолі, рентгенологічні ознаки консолідації відсутні [9, с. 105; 11, с. 92]. Також це симптомокомплекс клінічних проявів і морфологічних змін, що характеризуються болями, порушенням функції пошкодженої кінцівки, а також рентгенологічними ознаками порушення остеорепації. Рентгенологічно виявляється лінія незарощення, склероз кінців відламків, кісткові розростання в ділянці незарощення, викривлення осі кінцівки, зміщення відламків та остеопороз [12, с. 205; 13, с. 78]. Клінічно спостерігаються біль в ділянці перелому, деформація кінцівки, зниження м'язової сили, атрофія м'язів, обмеження рухомості суглобів, патологічна рухомість і різке порушення кровообігу кінцівки. Загальні причини виникнення хибного суглоба – це авітаміноз, особливо нестача вітаміну D, гормональні зрушення, в тому числі і вагітність, різні хронічні захворювання, розлади нервової системи.

При варусній деформації відбувається нерівномірний розвиток колінного суглоба. Збільшення зовнішнього виростка стегнової кістки і зменшення внутрішнього призводить до здавлення внутрішнього меніска, суглобова щілина стає ширшою з зовнішньої сторони і вужчою з внутрішньої. Розтягуються зв'язки, які зміцнюють колінний суглоб, особливо з зовнішнього боку. Кістки гомілки часто викривлені опуклістю назовні. У складних випадках відбувається ротація (поворот) стегна назовні, а гомілки (її нижньої третини) – досередини. Стопи набувають плосковарусну установку: п'яти відхилені досередини, передні відділи стоп теж. Розвивається клишоногість. Дитина не розгинає повністю коліна, це стає помітно, якщо подивитися на нього збоку. Лікувати О-подібне викривлення ніг потрібно обов'язково, так як в запущених випадках порушується хода, дитина часто падає, швидко втомлюється [14, с. 152].

Природжена клишоногість – це важкий дефект розвитку нижньої кінцівки, що характеризується дисплазією і стійкою дислокацією всіх структур стопи, клінічно проявляється еквіно-варусною установкою стоп. Залежно від вираженості клінічних проявів деформації стоп виділяють 4 ступеня природженої клишоногості: легка, середня, важка і дуже важка. Всім хворим з природженою клишоногістю, незалежно від ступеня тяжкості деформації, проводяться консервативне лікування [15, с. 187; 16, с. 88]. Природженій клишоногості характерно вкорочення і надмірний натяг заднього великогомілкового, литкового і переднього великогомілкового м'язів, довгого згинача пальців. У дистальній частині литкового м'яза збільшений вміст сполучної тканини, яка має тенденцію поширюватися на ахіллове сухожилля і глибoku фасцію гомілки. Зв'язки з задньої і внутрішньої сторін гомілково-стопного, надп'яtkового суглобів і суглобів передплесна значно вкорочені, потовщені і напружені [17, с. 136; 18, с. 256]. В давні часи Гіппократ вважав, що клишоногість є результатом природженого вивиху суглоба Шопара. У літературі описана теорія затримки внутрішньоутробного розвитку стопи. У нормі, стопа плода на 6–8-му тижні внутрішньоутробного розвитку має багато схожого з природженою клишоногістю: еквінус, супінація, аддукція, а також

медіальне відхилення шийки надп'яtkової кістки. У нормі еквінус, супінація і аддукція з 8-го тижня зазнають зворотного розвитку і до 12–14-го тижня стопа набуває звичайну форму і будову. М. Bohm (1929) припустив, що у випадку природженої клишоногості відбувається затримка фетального розвитку стопи на цьому етапі і таким чином формується деформація. З 16–20-го тижня вагітності можлива сонографічна діагностика природженої клишоногості. Після встановлення діагнозу проводиться психологічна підготовка батьків до народження дитини з даною патологією. Рентгенологічна діагностика використовується для визначення ступеня змінення кісткових структур і контролю ефективності лікування [19, с. 608].

При клінічному огляді відзначається еквінусне положення стопи, вона супінує (підшовна поверхня повернена досередини, зовнішній відділ стопи опущений), передній відділ приведенний, збільшене склепіння стопи, ряд хворих має глибоку шкірну складку по нижньо-внутрішній поверхні стопи – борозна Адамса. П'яткова ділянка сформована неправильно: є поперечна надп'яткова борозна, п'ята стопи розташована високо [20, с. 70]. А також укорочений та напружений ахілловий сухожилок. При односторонньому процесі добре помітно вкорочення стопи на боці ушкодження і гіпотрофія м'яких тканин гомілки. Обсяг активних і пасивних рухів у гомілковостопному і надп'ятковому суглобах обмежений. У дітей грудного віку до перерахованих вище ознак додається зовнішня торсія кісток гомілки, посилюється гіпотрофія м'яких тканин всієї нижньої кінцівки, формується рекурвація в колінному суглобі [21, с. 83]. З початком ходьби всі ознаки захворювання різко посилюються. Якщо лікування розпочато несвоєчасно, то виникають вторинні зміни в кістках, зв'язково-м'язовому апараті не тільки стопи і гомілки, але і верхніх відділах кістково-м'язової системи.

Таким чином, природжені вади кісток це окрема сторінка у вивченні природжених аномалій в цілому та розвитку травматології і ортопедії як наук. Щорічно, чисельність хворих на природжені аномалії опорно-рухового апарату зростає, тому кожне із представлених захворювань вимагає відповідної уваги.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Batpenov ND, Rakhimov SK, Batpen AN, Serikov SZH, Askanov KT. Sposob lecheniya vyvikha akromial'nogo kontsa klyuchitsy. *Travmatologiya ZHENE Ortopediya*. 2018;1-2(43-44): 61–63.
2. Davletbayev MZH, Zkenov KI, Rangayev SV, Abenov DE, Tumubayev BE. Opyt lecheniya perelomov sheyki bedrennoy kosti spongioznymi vintami. *Travmatologiya ZHENE Ortopediya*. 2016;34(37-388): 34–39.
3. Solomin LN, Ukhanov KA, Sorokin YEP, Khertsenberg Dzh. Analiz i planirovaniye korrektsii deformatsiy zadnego otdela stopy v sagital'noy ploskosti. *Travmatologiya i ortopediya Rossii*. 2017;1(27): 23–33.
4. Tikhonov RM, Shubnyakov II, Pliyev DG, Bogopol'skiy OYe, Guatsev MS. Vozmozhnosti rentgenografii v ranney diagnostike patologii tazobedrennogo sustava. 2017;1(23): 117–131.

5. Kenis VM, Stepanova YUA. Analiz prichin neoptimal'nogo konservativnogo lecheniya vrozhdennoy kosolaposti u detey. *Travmatologiya i ortopediya Rossii*. 2017;3(23): 80–85.
6. Berezhnov SYU. Yatrogenny hallux varus: prichiny formirovaniya deformatsii, vozmozhnosti chreskozhnoy khirurgicheskoy korreksii (retrospektivnyy analiz serii klinicheskikh nablyudenyi). *Travmatologiya i ortopediya khirurgii*. 2017;4(23): 48–57.
7. Solomin LN, Korchagin KL, Rozbrukh RS. Klassifikatsiya defektov kostey obrazuyushchikh kolennyi sustav, u patsiyentov s protivopokazaniyami k endoprotezirovaniyu. *Travmatologiya i ortopediya Rossii*. 2018;1(24): 36–43.
8. Goncharov YEN, Koval' OA, Krasnov GO, Mironov AN, Goncharov NG. Topografo-anatomicheskaya kharakteristika anterolateral'noy svyazki kolennogo sustava. *Travmatologiya i ortopediya Rossii*. 2018;1(24): 88–95.
9. Kalenskiy VO, Ivanov PA, Sharifullin FA, Zabavskaya OA. Sravneniye trekh sposobov lecheniya perelomov pyatochnoy kosti. *Travmatologiya i ortopediya Rossii*. 2018;3(24): 103–112.
10. Fisunov BI. Apofiziarnyye perelomy i sposoby fiksatsii otlomkov. *Travmatologiya ZHENE Ortopediya*. 2017;34(41-42): 178–179.
11. Volkov VP. Aktual'nyye voprosy travmatologii i ortopedii. Monografiya: 4 izd. ANS «SibAK»; 2017: 92.
12. Yumashev GS. *Travmatologiya i ortopediya: Meditsina*, 1990: 576.
13. Shabanov AN, Kayem IYU, Sartan VA. Atlas perelomov lodyzhek i ikh lecheniye. 1972: 78.
14. Similo MI. Atlas travmaticheskikh vyvikhov. 1979: 152.
15. Ul'rikh EV, Mushkin AYU. *Vertebrologiya v terminakh, tsifrah, risunkakh*. 2005: 187.
16. Korzh AA, Filippenko VA, Dedukh NV, Zupanets IA, Khvisyuk AN, Grashchenkova TN. Diagnostika i konservativnoye lecheniye zabolevaniy i povrezhdeniy oporno-dvigatel'noy sistemy. 1997: 88.
17. Mikhaylov MK, Volodina GI, Laryukova YEK. *Differentsial'naya rentgenodiagnostika zabolevaniy pozvonochnika*. 1993: 136.
18. Kuznetsov I, Timofeyeva M, Varnas F. *Illyustrirovannaya entsiklopediya lecheniya sustavov*. 127 tselitel'nykh uprazhneniy po Dikulyu, Nishe, Yoge. 2010: 256.
19. Krasnov AF, Arshin VM, Arshin VV. *Travmatologiya. Spravochnik*. 1998: 608.
20. Khudzhanov AA. Nash opyt kompleksnogo lecheniya vrozhdennoy kosolaposti u detey. *Travmatologiya ZHENE Ortopediya*. 2018;1-2(43-44): 69–74.
21. Dosanov BA, Trofimchuk VA. Sovremennyye predstavleniya ob etiopatogeneze klinicheskoy kartiny i metodakh lecheniya akhondroplazii u detey (obzor literatury). *Travmatologiya ZHENE Ortopediya*. 2018;1-2(43-44): 83–94.

УДК 611.3:81'276.6-028.53

*Тетяна Процак, Ольга Забродська, Крістіна Хованець
(Чернівці, Україна)*

ОСНОВНІ ЕПОНІМІЧНІ НАЗВИ У ВИВЧЕННІ ТРАВНОЇ СИСТЕМИ

У статті подано епонімічні назви деяких анатомічних структур, симптомів і синдромів та оперативних маніпуляцій на органах травної системи, а також тлумачення даних термінів.

Ключові слова: епонімічні назви, травна система, симптом, синдром, больова точка.

В статті представлені епонимические названия некоторых анатомических структур, симптомов и синдромов и оперативных манипуляций на органах пищеварительной системы, а также толкования данных терминов.

Ключевые слова: епонимические названия, пищеварительная система, симптом, синдром, болевая точка.

In this article are published eponymous terms of some anatomical structures symptoms and syndromes and surgical manipulation on the organs of the digestive system and the interpretation of these terms.

Key words: eponymous terms, digestive system, symptom, syndrome, painful point.

Абрагамовича симптом [О. Абрагамович] – симптом перихолециститу з вираженим болем у ділянці живота [1, с.5; 22, с.12].

Абражанова точка [А.А. Абражанов] – больова точка, яка вказує на апендицит; знаходиться по лінії від точки Мак-Бурнея до точки перетину міжкостової та середньої лінії тіла [4, с.7; 3, с. 5].

Азеллі залоза [G. Asselli] – підшлункова залоза [4, с. 9].

Амюсса капсула [J.Z. Amussat] – фасція прямої кишки, яка є вісцеральним листком фасції тазу [6, с. 5].

Ауербахове сплетення [L. Auerbach] – сплетення нервів шлунково-кишкового тракту [26, с. 24; 15, с. 196; 4, с. 20].

Ашоффа канал [L. Aschoff] – перешийок шлунка, який є фізіологічним звуженням між тілом та воротарем шлунка [6, с. 7].

Баллі сфінктер [H. Balli] – замикальний м'яз між низхідною частиною ободової і сигмоподібною кишкою [16, с. 178].

Бартоліні протока (Ривінуса протока) [C. Bartholin] – протока під'язикової слинної залози [5, с. 9; 7, с.153; 4, с. 28].

Баршоні-Тешендорфа синдром [T. Barsony-W. Teschendorf] – множинні судоми стравоходу при фізіологічних звуженнях, які імовірно спричинені впливом вегетативної нервової системи [1, с. 8; 14, с. 7].

Баугінієва заслінка (Тюльпова, Вароліуса, Фаллопієва заслінка) [C. Bauhin] – це ілеоцекальний клапан, який відділяє тонку кишку від товстої [5, с. 9].

Березнеговського симптом [Н.И. Березнеговский] – поширення болю в ділянку над плечем у випадку холециститу чи жовчнокам'яної хвороби [1, с. 8; 25, с. 45].

Біша жирове тіло [M.F. Bichat] (грудочки Біша) – жирова тканина, яка розміщена між щічним і жувальним м'язами; особливо виражена в новонароджених під час акту смоктання [5, с. 9].

Боткіна хвороба [С.П. Боткин.] (Гепатит А) – гостре інфекційне ураження печінки [1, с. 7].

Брайцева доступ [В.Р. Брайцев] – доступ при оперативному втручанні на печінці за допомогою косоного розрізу в ділянці підребір'я [6, с.12; 8, с. 107].

Брунерівські залози [J.C. Brunner] – залози підслизового шару дванадцятипалої кишки, які продукують кишковий сік [5, с. 9].

Бузі сфінктер [К. Busi] – м'яз-замикач між сліпою та висхідної частиною ободової кишки [16, с.177; 9, с. 33].

Бурденко васкуляризація печінки [Н.Н. Бурденко] – це штучне кровопостачання, досягається приєднанням великого сальника до капсули печінки з метою покращити розподіл крові по органу [1, с. 9].

Вербрицького синдром – синдром короткої кишки [1, с. 9].

Вестфалі сфінктер [A.K.O. Westphal] – сфінктер великого дуоденального сосочка [16, с. 177].

Вінслова підшлункова залоза [J.B. Winslow] (мала підшлункова залоза) – це гачкоподібний відросток підшлункової залози [6, с. 25].

Вірсунгова протока [J.G. Wirsung] – це головна протока підшлункової залози, в яку впадають дрібні додаткові протоки; знаходиться на задній поверхні залози [5, с. 9].

Галеаті залози (Ліберкюнові залози) [D.M. Galeati] – мікроскопічні залози між ворсинками тонкої кишки, функцією яких є утворення і виведення кишкового соку [1, с. 5].

Гаусмана симптом [Ф.О. Гаусман] – симптом хронічного холециститу [2, с. 62; 19, с. 227].

Гепнера м'яз [К.Ф. Гепнер] – третій сфінктер прямої кишки [1, с. 177].

Гербста больові точки [В.В. Гербст] – точки, за допомогою яких є можливим визначення виразки воротаря шлунку чи дванадцятипалої кишки [6, с. 26].

Герлаха заслінка [J. Gerlach] – півмісяцевий клапан між сліпою кишкою і апендиксом [1, с. 177].

Гірша сфінктер [J.S. Hirsch] – м'яз-стикач між середньою і верхньою третиною ободової кишки [16, с. 178].

Гіса кут [W. His] – проєкційний кут між дном шлунка і стравоходом [6, с. 27].

Глісонова капсула [F. Glisson] – фіброзний сполучнотканинний футляр печінки [6, с. 27].

Гольцкнехта форма шлунку [G. Holzknrecht] – рогоподібна форма шлунку [6, с. 28].

Гаустона складки [J. Houston] – поперечні складки сліпої кишки [6, с. 28].

Гразера дивертикули [E. Graser] – множинні помилкові вип'ячування слизової оболонки товстої кишки [1, с. 32; 17, с. 302].

Грокка симптом [Grosso] – ознака збільшення печінки [1, с. 11].

Дежардена панкреатична точка [A. Desjardins] – больова точка при панкреатиті [6, с. 30; 24, с. 31].

Едельмана синдром [Edelmann] – комплекс захворювань: хронічний панкреатит, параліч очних м'язів, зміни психіки, кахексія, поліневрити [1, с. 13; 24, с. 31].

Зудека точка [P.H.M. Sudeck] – місце сполучення останньої аркади сигмоподібної артерії з верхньою прямокишковою артерією [6, с. 32].

Йонаша симптом [Jonas] – ознака холециститу і жовчнокам'яної хвороби [1, с. 16; 25, с. 45].

Кеннона сфінктер (Кеннона-Бема сфінктер) [W.B. Cannon] – сфінктер трикутної форми ободової кишки біля селезінкового згину [16, с. 178].

Куїно схема [C. Couinaud] – графічна схема поділу печінки залежно від поширення крові, жовчі і лімфи [6, с. 34; 1, с. 30].

Кюмеля точка [H. Kümmell] – больова точка при апендициті [6, с. 34].

Лангерганса острівць [P. Langerhans] – острівць підшлункової залози [6, с. 38; 13, с. 120].

Ланца точка [O. Lanz] – больова точка при апендициті [3, с. 31; 20, с. 201].

Літре грижа [A. Littre] – защемлення дивертикула Меккеля у паховій грижі [6, с. 39].

Лонгмайера операція [W. P. Longmire] – резекція печінки з накладанням анастомозу між тонкою кишкою і внутрішньопечінковою жовчною протокою [6, с. 41].

Лорт-Якоба синдром [E. Lortat-Jacob] – комплекс: діафрагмова грижа, жовчнокам'яна хвороба та дивертикул стравоходу [1, с. 22; 25, с. 45].

Майдля петля [K. Maydl] (спосіб Мейдля) – 2-3 петлі кишок, які можуть потрапити у гризовий мішок [6, с. 43].

Мак-Бурнея операція [Ch. Mc. Burney] – оперативна маніпуляція на апендиксі [24, с. 32].

Мак-Бурнея точка (Ленцмана точка) [Ch. McBurney] – больова точка при апендициті [3, с. 32; 25, с. 20].

Меккеля дивертикул [J.E. Meckel] – природжена вада сліпого вип'ячування кишки [3, с. 33].

Міріцці синдром [Mirizzi] – звуження загальної печінкової протоки як наслідок ускладнення жовчнокам'яної хвороби [1, с. 56; 11, с. 120; 25, с. 45].

Нелатона сфінктер [A. Nelaton] – тимчасовий сфінктер прямої кишки [16, с. 178; 12, с. 110].

О'Бейрна – Пирогова-Мутьє сфінктер [J.O'Veirne, Н.И. Пирогов, Mütthe] – сфінктер, що відділяє сигмоподібну кишку від прямої [16, с. 178].

Одді сфінктер [R. Oddi] – сфінктер великого сосочка дванадцятипалої кишки, що контролює непотрапляння жовчі та панкреатичного соку [16, с. 178].

Окснера сфінктер [A.J. Ochsner] – сфінктер дванадцятипалої кишки, що сполучається з жовчною протокою [16, с. 177; 18, с. 156].

Пайра-Штрауса сфінктер [J.K. Peyer, Schtraus] – сфінктер розташований біля селезінкового згину [16, с. 178].

Ріделя частка [B.M.K.L. Riedel] – поділ печінки на частки [6, с. 60].

Рідера форма шлунку [Rieder] – гачкоподібна форма шлунка [6, с. 60].

Россі-Мутьє сфінктер [Rossi, Müthye] – середній сфінктер сигмоподібної кишки [16, с. 178].

Сакса мішок [Ф.Ф. Сакс] – серозна сумка стравоходу [6, с. 62].

Спігелієва частка [A. Spigelius] – хвостата частка печінки [6, с. 63].

Тонкова вена [В.Н. Тонков] – вени підшлункової залози [6, с. 65; 10, с. 31].

Траубе повітряний міхур [L. Traube] – просвітлення шлунку при рентгенографії, яке є нормою [23, с. 37].

Трейтца грижа [W. Treitz] – грижі, які утворюються в слабкому місці при переході дванадцятипалої в порожню кишку [3, с. 37].

Трейтца сфінктер [W. Treitz] – зовнішній сфінктер прямої кишки [16, с. 177].

Фатерів дивертикул [A. Vater] (холідохцеле) – патологія загальної жовчної протоки (грижове утворення) [4, с. 152; 25, с. 45].

Фатерів сосок [A. Vater] – великий сосочок дванадцятипалої кишки [3, с. 37].

Хорста сфінктер [Horst] – сфінктер поперечної ободової кишки [16, с. 176].

Ценкера дивертикул [F.A. Zenker] – глотково-стравохідне вип'ячування [3, с. 156].

Шоффара-Ріве зона [A.E. Chauffart] – це трикутна ділянка живота, в якій є характерна біль при панкреатиті. Саме в цій зоні проєктується голівка підшлункової залози; має клінічне значення [3, с. 156; 24, с. 31].

Таким чином, було зібрано та систематизовано основні епонімічні назви анатомічних структур, симптомів та синдромів органів травної системи. У статті проаналізовано основні відомості про подані терміни та імена їх авторів. Розглянуту тему можна вивчати надалі та удосконалювати знання на основі даного літературного огляду.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрагамович М.О. Епонімічні назви в гепатології / За заг. ред. М.О. Абрагамович, О.О. Абрагамовича. – Львів: «Кварт», 2009. – 125 с.

2. Бухтояров Д.В. Эпонимы в клинике внутренних болезней: нарушения тромбоцитарно-сосудистого гемостаза/ Д.В. Бухтояров, А.А. Кондрашов // Клиницист. – 2011. – №1. – С. 60–62.

3. Волошин Н.А. Эпонимы в анатомии человека / Н.А. Волошин, Д.В. Мартынов, А.А. Светлицкий, А.В. Чернявский // Запорожье: Изд-во:Печатный Мир, 2011. – 116 с., Ил. 160.

4. Гончаров Н.И. Иллюстрированный словарь эпонимов в морфологии / [Н.И. Гончаров]. Волгоград. – 2009. – С. 504.

5. Денисов С.Д. Эпонимы в анатомии / С.Д. Денисов, П. Г. Пивченко // Минск. – 2012. – С. 85.
6. Извекова Т.Ф. Эпонимы в медицинской терминологии / Т.Ф. Извекова, Е.В. Грищенко, А.С. Пуртов // Новосибирск. – 2014. – №3.
7. Ильин В.Е. Епонимические термины в оперативной хирургии и топографической анатомии / В.Е. Ильин // Сумы: СумГУ, 1998. – С. 37.
8. Кондратьев Д.К. Современная медицинская эпонимическая терминология / Д.К. Кондратьев // ГрГМУ. – 2008. – №3. – С. 129–131.
9. Лаптева Е.А. Функционирование эпонимических терминов в энциклопедических статьях медицинского характера / Е.А. Лаптева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – №12 (42). – С. 106–108.
10. Меженина Е.П. Словарь эпонимических названий болезней и синдромов. Ортопедия и травматология. Руководитель авт. кол. проф. д-р мед. наук Меженина Е.П. – Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1982. – 184с.
11. Мішалов Г.Б. Епоніми судово-медичних ознак, проб, методів, класифікацій / Г.Б. Мішалов, Г.Б. Алексін, К.М. Сулоєв, О. Дунаєв, В.В. Войченко // Київ. – 2008. – С. 346.
12. Останина Е. Популярная медицинская энциклопедия / Е. Останина // 2005. –862с.
13. Пархоменко Н.В. Проблемы эпонимов в патофизиологии / Н.В. Пархоменко, И.В. Зубенко, И.В. Гребенникова // Международный студенческий научный вестник. – 2016. –№4 (часть 2) – С. 158–159.
14. Принцева Н.Ю. Анатомическая номенклатура в курсе латинского языка медицинского университета / Н.Ю. Принцева // Культура народов Причерноморья. – 2004. – 49, Т.2. – С. 196–198.
15. Романюк І.Д. Епоніми в анатомічній термінології / І.Д. Романюк //Український науково-медичний молодіжний журнал. – 2013. – №1. – С.108–112.
16. Світлицький А.О. Епонімічні назви сфінктерів та утворень шлунково-кишкового тракту/ А.О. Світлицький // Світ медицини та біології. – 2015. – №2(49). – С.176–178.
17. Томилов А.Ф. Непосредственное исследование живота и органов брюшной полости / А.Ф. Томилов // Екатеринбург. – 2006. – С. 155.
18. Удовенко Л.О. Терміни-епоніми в українській валеологічній термінології / Л.О. Удовенко // Вісник харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – №1088. – С.116–121.
19. Федів О.І. Основи внутрішньої медицини (гастроентерологія): Рекомендовано МОН України як навч. посібник для студентів ВМНЗ / О.І. Федів, Н.М. Паліброда, М.В. Патратій, Л.С. Малюх; Під ред. Федів О.І. – Чернівці: БДМУ, 2010. – 237с.
20. Филенко Д.М. Значення епонімів при вивченні гістології, цитології та ембріології / Д.М. Филенко, В.А. Ройко // Актуальні питання теоретичної та практичної медицини. – 2015. – С.153–154.

21. Червяк П.І. Медична енциклопедія [Текст]: біля 36 000 ст. з усіх галузей теор.і практ. Медицини / П.І. Червяк; Нац. акад.мед. наук України. Вид-3-е. доп. Київ: Просвіта, 2012.

22. Шайко Е.С. Эпонимы в анатомической терминологии / Е.С. Шайко. – Минск, 2014. – С. 22–26.

23. Шерстюк О.О. Епонімічні назви внутрішніх органів / О.О. Шерстюк В.Г. Гринь, В.П. Білаш, Ю.М. Северин, А.Л. Каценко // Світ медицини та біології. – 2014. – №2(44). – С. 226–228.

24. Эпонимические термины в гастроэнтерологии. Эпонимические симптомы заболеваний поджелудочной железы / [Здоров'я України]. – 2013. – С. 31.

25. Эпонимические термины в гастроэнтерологии. Эпонимические симптомы заболеваний желчевыводящих путей / [Здоров'я України]. – 2013. – С. 45.

26. Эпонимические термины в клинической анатомии человека: Словарь. –К.: Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 160с.

УДК 611.61.012.013

*Тетяна Процак, Крістіна Хованець, Ольга Забродська
(Чернівці, Україна)*

ЛІТЕРАТУРНІ ДАНІ ЩОДО АНОМАЛІЙ РОЗВИТКУ НИРОК

Спадкові і природжені захворювання нирок складають 30% усіх вад розвитку людини. 43% дітей із спадковими нефропатіями мають хронічну ниркову недостатність, займають п'яте місце в структурі захворюваності МОЗ України. Необхідність лікарів з усіма видами природженої і спадкової патології нирок призводить до гіподіагностики, що у подальшому погіршує прогноз. Класифікація, методи діагностики і лікування захворювань органів сечовидільної системи дотепер викликають гарячі суперечки спеціалістів різного профілю, котрим доводиться діагностувати і лікувати ці хвороби. Рання інвалідизація і несприятливий прогноз стає не тільки медичною, але і соціальною проблемою.

Ключові слова: нирка, аномалії, розвиток, людина.

Наследственные и врожденные заболевания почек составляют 30% всех пороков развития человека. 43% детей с наследственными нефропатиями имеют хроническую почечную недостаточность, занимают пятое место в структуре заболеваемости МОЗ Украины. Неосведомленность врачей со всеми видами врожденной и наследственной патологии почек приводит к гиподиагностики, что в дальнейшем ухудшает прогноз. Классификация, методы диагностики и лечения заболеваний органов мочевыделительной системы до сих пор вызывают горячие споры специалистов разного профиля, которым приходится диагностировать и лечить эти болезни. Ранняя инвалидизация и неблагоприятный прогноз становится не только медицинской, но и социальной проблемой.

Ключевые слова: *почки, аномалии, развитие, человек.*

Hereditary and congenital kidney diseases account for 30% of all defects person. 43% of children with hereditary nephropathy with chronic renal failure, occupy fifth place in the structure of morbidity Health of Ukraine. Ignorance doctors with all kinds of congenital and hereditary diseases of the kidneys leads to hypodyahnostyky, which further worsens the prognosis. Classes, methods of diagnosis and treatment of diseases of the urinary system is still causing heated debate various specialists who have to diagnose and treat these diseases. Early disability and the prognosis is not only medical but also social problem.

Key words: *kidney, anomalies, development, people.*

Класифікація аномалій нирок і сечових шляхів, яка була розроблена на II Всесоюзному з'їзді урологів (Київ, 1978), включає: анатомічні аномалії нирок, аномалії гістологічної структури, аномалії положення і форми нирок, аномалії структури нирок, аномалії ниркових артерій і вен, аномалії розвитку верхніх і нижніх сечових шляхів [4].

Аномалії кількості нирок можуть проявлятися припиненням росту органа на початковому етапі ембріогенезу – агенезія (аплазія) нирок. Вада може бути одно- або двобічною: дитина народжується без однієї нирки або зовсім без нирок. Спостерігається й протилежна вада – природжене збільшення кількості нирок або сечових шляхів [4].

Аномалії гістологічної структури: гіпоплазія нирки – зменшення нирки в розмірах при збереженні морфологічної структури та функціональної здатності нирки [5]. Для гіпоплазії нирки характерні всі рентгенологічні ознаки нормальної нирки з тією лише різницею, що ниркова миска та чашечка можуть бути менш розвиненими. Гіпоплазія нирок клінічно в більшості спостережень не виявляється, її діагностують при диспансерному обстеженні або при наявності супутніх захворювань у вигляді пієлонефриту, порушень сечовипускання та ін. [6].

Аномалії положення і форми нирок: дистопія – аномальне розміщення нирки. Виникає внаслідок незакінченої в ембріогенезі ротації органів вздовж їх вертикальної осі, тому ниркові ворота залишаються поверненими в бік черевної порожнини [4]. Розрізняють дистопію односторонню (гомолатеральну) та перехресну (гетеролатеральну). В залежності від рівня, на якому припинилася міграція нирки, розрізняють грудну (торакальну), тазову, поперекову та клубову дистопію [7]. Клінічним проявом дистопованої нирки здебільшого є біль. При тазовій дистопії у жінок біль виникає під час менструації та вагітності. Виявлення дистопії нирок та встановлення правильного діагнозу можна досягти такими діагностичними методами, як екскреторна урографія та ультразвукове дослідження [8].

Диференціювати дистопію частіше доводиться з опущенням нирки. Існують три стадії опущення нирок: перша стадія – з-під краю ребер виступає лише нижній сегмент нирки, друга стадія – пальпується половина нирки, третя стадія – під ребрами пальпується вся нирка (блукаюча) [4].

Аномалії взаємних зв'язків нирок виникають внаслідок їх зрощення. Розрізняють одностороннє зрощення нирок (L-подібна нирка), двостороннє

(симетричне — підковоподібна, галетоподібна та асиметричне – L- і S-подібні нирки) [9]. Зазвичай відзначають зрощення нижніх сегментів, в 1,5–3,8% випадків спостерігається зрощення у верхніх сегментах. Найчастіше зрощена підковоподібна нирка є ектопованою. У більшості випадків перешийок нирки знаходиться на рівні IV або V поперекового хребця [10]. Підковоподібна нирка – найпоширеніша аномалія форми (у 70% випадків з аномальним кровопостачанням), зустрічається з частотою 10–15% від загальної кількості природжених вад розвитку нирки, у 1:500 новонароджених, причому у хлопчиків – у 2,5 раза частіше, ніж у дівчаток [11].

При аномаліях структури нирок гіпоплазія досить часто поєднується із дисплазією органа. Відмінна особливість дисплазії нирки – різке зменшення її розмірів і ненормальна будова паренхіми, що обумовлює порушення функції. Розрізняють два варіанти цього відхилення – рудиментарну та карликову нирки [7].

Полікістоз нирок – спадкове захворювання, яке є одним із найпоширеніших генетичних хвороб людства і зустрічається з частотою 1:400 – 1:1000 новонароджених [12]. Полікістозна хвороба нирок включає в себе всі випадки утворення множинних кіст у паренхімі обох нирок. За типом успадкування розрізняють аутосомно-домінантний і аутосомно-рецесивний полікістоз нирок [13].

Мультикістоз не є генетично обумовленим захворюванням, але займає особливе місце серед кістозних уражень нирок. При мультикістозі нирка позбавлена типової конфігурації і чашково-мискової системи, тому двостороннє ураження нирок несумісне з життям [14].

Солітарна (проста) кіста нирки – доброякісне, об'ємне новоутворення, яке розвивається в паренхімі нирки і розташоване частіше на рівні нижнього полюса нирки, інколи в середньому сегменті або у верхньому полюсі [12; 15].

Губчаста нирка – досить розповсюджена аномалія розвитку. Внаслідок розширення збиральних каналців у мозковому шарі нирки утворюються маленькі кісти, в яких нагромаджуються солі кальцію і формуються маленькі камені [7].

Аномалії ниркових судин за М.О. Лопаткіним поділяються на: аномалії кількості, аномалії положення, аномалії форми, аномалії структури артеріальних стовбурів [8].

До аномалії кількості та положення належать: додаткова артерія, що прямує до верхнього або до нижнього полюса, подвійна ниркова артерія принаймні двох рівноцінних артеріальних стовбурів, множинні артерії. Останні виявляються в дистопованій нирці та при інших аномаліях нирок [7]. З даної групи аномалій найчастіше спостерігається додаткова ниркова артерія. В деяких випадках їх кількість може досягати шести і більше [16].

До аномалії структури належать аневризми та фібром'язовий стеноз основної чи додаткової артерії [4].

Природжені аномалії ниркових вен пов'язані із порушенням розвитку нижньої порожнистої вени. Аномалії правої ниркової вени трапляються рідко, лівої – частіше. Серед аномалій лівої ниркової вени практичне значення мають аномалії кількості (додаткова ниркова та множинні ниркові вени), форми і

розташування (кільцеподібна ниркова вена, ретроартеріальна ліва вена, екстракавальне впадання лівої ниркової вени) [17].

Висновок. Отже, незважаючи на сучасний рівень розвитку хірургії, аномалії розвитку нирок вимагають подальшого практичного вивчення, правильної діагностики та лікування. Особливо хірургам важливо знати походження та причини їх виникнення, оскільки це одні із найскладніших патологій сьогодення, які потребують сучасної хірургічної корекції.

Перспективи подальших досліджень. Сучасна хірургія потребує більш комплексних і детальних відомостей про причини та час можливого виникнення аномалій і варіантів будови нирок, що є необхідною умовою для розробки нових методів антенатальної профілактики та хірургічної корекції.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гельдт В.Г. Постнатальная оценка obstructивных уродпатий, выявленных пренатально / В.Г. Гельдт, Е.В. Юдина, Г.И. Кузовлева // Детская хирургия. – 2005. – №6. – С. 12–16.
2. Ризничук М.О. Поширеність уроджених вад розвитку в дітей Чернівецької області / М.О. Ризничук, В.П. Пішак // Клін. та експеримент. патолог. – 2011. – Т.10, No 1(35). – С. 140–143.
3. Пикалюк В.С., Османов А.Ю. Філо-, онтогенез органів і систем людини. – Сімферополь, 2011. – 312 с.
4. Костев Ф.І. Аномалії розвитку сечових і статевих органів. Варикоцеле. Урологія: Курс лекцій: Навч. Посібник / Ф.І. Костев, М.І. Ухаль, О.В. Борисов та ін.; За ред. Ф.І. Костева. – Одеса: Одес. держ. мед. ун-т, 2004. – с. 15–26.
5. Пасечніков С.П. Урологія: підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів / У 71 [С.П. Пасечніков, С.О. Возіанов, В.М. Лісовий та ін.]; за редакцією професора С.П. Пасечнікова. – Вінниця : Нова книга, 2015. – Видання друге, виправлене і доповнене. – 432 с.
6. Страхов С.Н., Гельдт В.Г., Бондар З.М., Косырева Н.Б. Ангиологическая диагностика степени гидронефроза и формы гипоплазии почек / С.Н. Страхов, В.Г. Гельдт, З.М. Бондар, Н.Б. Косырева // Российский вестник перинатологии и педиатрии. – 2011. – Т. 56, №3. – С. 55–61.
7. Аль-Шукри С.Х. Урология: учебник / [С.Х. Аль-Шукри, В.Н. Ткачук]; под ред. С.Х. Аль-Шукри и В.Н. Ткачука. – 2012. – 480 с.
8. Лопаткин Н.А., Камалов А.А., Аполихин О.И. и др. Урология: учеб. для студентов учреждений высш. проф. образования, обучающихся по специальности 060101.65 «Лечеб. дело» по дисциплине «Урология» / под. ред. Н. А. Лопаткина. – 7-е изд., перераб. и доп. 2011. – 816 с.
9. Глыбочко П.В. Урология. От симптомов к диагнозу и лечению. Иллюстрированное руководство: учеб. пособие / под ред. П.В. Глыбочко, Ю.Г. Аляева, Н.А. Григорьева. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2014. – 148 с.
10. Ньюшко К.М. Резекция подковообразной почки у большой почечно-клеточным раком / К.М Ньюшко, М.А Борисов, А.С. Калпинский, Б.Я Алексеев, А.Д. Каприн // Экспериментальная и клиническая урология. – 2015. – №1. – С. 102.

11. Хмара Т.В. Морфологічні передумови виникнення підковоподібної нирки / Т.В. Хмара, М.О. Ризничук, О.М. Слободян // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2015. – Т. 14, № 1. – С. 81–86.
12. Иванов Д. Д. Полікістоз нирок (клініка, діагностика, лікування) / Д.Д. Иванов // Лікування та діагностика. – 2005. – №2-3. – С. 42–46.
13. Арутюнян С.С. Савенкова Н.Д., Ларионова В.И. Аутосомно-доминантний поликистоз почек у взрослых детей / С.С. Арутюнян, Н.Д. Савенкова, В.И. Ларионова // Нефрология. – 2010. – Т14, №3. – С. 58 – 68.
14. Врублевская Е.Н. Мультикистозная дисплазия почек (клиническая картина, диагностика, тактика лечения) / Е.Н. Врублевская, С.Л. Коварский, С.Г. Врублевский // Вопросы практической педиатрии. – 2010. – Т5, №3. – С. 52–55.
15. Врублевская Е.Н. Современные представления об этиологии, патогенезе, клинике, диагностике и методах лечения солитарной кисты почки у детей / Е.Н. Врублевская, С.Л. Коварский, С. Г. Врублевский // Детская хирургия. – 2010. – №2. – С. 39–43.
16. Лопаткин Н.А. Аномалии мочеполовой системы / Н.А Лопаткин, А.В. Льюлько – К.: Здоров'я, 1987. – 416 с.
17. Калмин О.В., Калмина О.А. Аномалии развития органов и частей тела человека: Справочное пособие. – Пенза: Изд-во ПГУ, 2004. – 404 с.

УДК 616.33/34-003.6-071-089.878

T. Protsak, O. Zabrods`ka, M. Besplіtnik
(Чернівці, Україна)**CLINICAL CASES OF FOREIGN BODIES PENETRATION IN THE
GASTROINTESTINAL TRACT**

Дана робота присвячується особливим випадкам із розділу ендоскопічної хірургії та невідкладних станів. Описано декілька найяскравіших випадків присутності сторонніх предметів і тіл в органах шлунково-кишкового тракту.

Ключові слова: дитина, стороннє тіло, шлунково-кишковий тракт, спайка, безоар, магніт.

Данная работа посвящена особым случаям из раздела эндоскопической хирургии и неотложных состояний. Описано несколько ярких случаев присутствия посторонних предметов и тел в органах желудочно-кишечного тракта.

Ключевые слова: ребенок, инородное тело, желудочно-кишечный тракт, спайка, безоар, магнит.

This work is devoted to special cases from the section of endoscopic surgery and emergency conditions. A few vivid examples of the presence of foreign objects and bodies in the organs of the gastrointestinal tract are described.

Key words: child, foreign body, gastrointestinal tract, spike, bezoar, magnet.

Treatment and identification of foreign bodies (FB) in the human body has always been a source of great interest for physicians, since each such case is unique and special and requires a specific approach. FB often penetrates the body inspiratory and alimentary, sometimes cases of rectal administration are described. A significant proportion of hit FB falls on the gastrointestinal tract (GIT) [5, p. 33; 21, p. 2; 31, p. 342; 38, p. 1001].

The United States provides statistics on the location of FB in the gastrointestinal tract: about 57% of the FB in the esophagus, 41% in the stomach, in the small or large intestine – 1–2%.

Bezoars is a conglomerate or FB that is formed in the digestive tract from various swallowed objects and particles.

Usually, nooars do not have any threat, though, again, it depends on the type of subject in the body. Most commonly, FB GITs go away naturally due to bowel movements, but there are uncommon cases in which organoleptic dysfunction does not move in the body, that is, it is rigid, and this, of course, causes extreme danger and prompts X-rays and operative manipulations. In general, swallowing of various objects is more characteristic for children, in which there can be numerous small details [1, p. 14; 2, p. 52; 3, p. 37; 6, p. 50].

One of the complex finds was the metal pin, which was found out timely. In connection with this there was a bleeding, festering and necrosis of some gut region. In most cases, these noodles are removed by endoscopy or special forceps, but if the

case concerns smooth surfaces, then it is appropriate to use the Dormita baskets [4, p. 2; 7, p. 51; 8, p. 87; 10, p. 44; 30, p. 65].

The Lviv City Children's Hospital provides data on the prevalence of cardiovascular diseases in the gastrointestinal tract. Attention is drawn to the fact that children of school age often swallow office tools and prickly dentifrices. Most often foreign objects were stuck in the first esophageal physiological narrowing [9, p. 119; 11, p. 96; 12, p. 85; 13, p. 51].

Below are some of the most striking clinical cases of snoring in the body of people of different age groups.

Sokolov Yu.Yu. describes one of the most terrible and at the same time the most amazing jokes of a girl of 8 years of age. The patient's parents said that her daughter periodically tore out her hair from her head and swallowed her. Almost simultaneously, changes began on the part of the nervous system, namely: closure, reluctance to communicate, nervousness. The surgeon removed a hairbrush with a mass of 900 g. Conclusion - trichotilomania, which entailed the formation of a trichobezooer or so-called "tumor of the stomach".

It has been proved that this is the case with children who suffer from schizophrenia and the hair stone can reach a weight of 1.5 kg [14, p. 89; 15, p. 111; 16, p. 55; 19, p. 126]. When localization of a foreign body in the stomach or 12-palate gut of patients, anxious pain in the epigastric region and the right hypochondrium is disturbed, and dyspepsia is present. During the migration of the body into the intestine, there is a reminiscent pain, vomiting, and delay in the stool [17, p. 150; 18, p. 45; 20, p. 22; 22, p. 174; 23, p. 42].

One of the most aggressive FB is the magnets. Fortunately, ingestion of magnets happens extremely rarely (1-2%), but is most common in children. The complexity of the situation lies in the fact that the magnets in the digestive tract are attached to each other, and thereby adhere to the physiologically adjacent organs, this may contribute to the formation of adhesions between the organs, disturbance of blood supply and in the future - necrosis of a certain area. Another feature of the magnets is that when one of them is taken out, another can begin to move, and the course of the subject is very difficult to predict [24, p. 12; 26, p. 10; 25, c. 60; 29, p. 52].

VV Ignatyev describes the patient K, who at the age of 5 invisibly swallowed the bracelet of magnetic balls. The patient arrived at the hospital only 4 months after the incident, when severe pain and vomiting appeared [27, p. 79; 28, p. 1980]. In this case, an X-ray examination and further surgical intervention are mandatory.

In addition to swallowing a variety of objects, FBs occur in the rectum. To get into the terminal department of the digestive tract, an alien body can, through the anal passage, penetrate from the tissues and organs that are nearby. In addition, the complication of defecation may be the presence of feces, which arise when problems with the rectum. To get an outsider thing can with an unintentional fall on the buttocks, then there is a casual introduction of the body in the rectum [29, p. 53; 32, p. 36; 33, p. 468; 35, p. 737].

Leshchenko AN gives an example of hit FB (TV remote) to the rectum. Patient with FB in the rectum tried to pull it out on its own, but the subject went

behind the sphincter and complicated the situation. The body size was approximately 18 * 6 * 1.8 cm. The author argues that this case is interesting not only because the presence of such an object in the anus is a rarity, but also the simplicity of removing it from the outside (no one used instrumental methods) [34, p. 112; 36, p. 30; 37, p. 26].

Problems with the removal of the object of small diameter does not occur, there are difficulties in extracting stools of large diameter. It is desirable to get the stone gradually, from its destruction with your fingers. But such procedure is not always admissible, for example, atresia, narrowing the rectum to hold it is prohibited [2, p. 53; 13, p. 51; 25, p. 61]. When the above method is forbidden, a stone can be blurred with a soap, stretching it with siphon enemas. Remove stool and laxatives, which appoint a physician, based on the stage of the disease. Procedures are conducted in the hospital under the supervision of doctors who need to investigate the stool.

Conclusions. Consequently, FB in the gastrointestinal tract is extremely different in structure, size and localization and can lead to the most unpredictable consequences. The reason for swallowing pills can be the child's unaware of what she is doing or severe nerve disorders.

Prospects for further research. The topic is extremely relevant and requires detailed study and development of the approach to a specific problem. And also assistance to reduce such cases in Ukraine, that is, general education work on foreign objects, especially children's organisms, is relevant.

REFERENSES

1. Аверин В.И. Диагностика и хирургическая тактика у детей с магнитными телами желудочно-кишечного тракта / В.И. Аверин, С.Б. Голубицкий, А.В. Заполянский // Актуальные вопросы детской хирургии. – 2017. – С. 14–16.
2. Антонова Е.В. Случай длительного нахождения инородных магнитных тел в желудке / Е.В. Антонова, В.В. Холостова, Р.В. Халафов // Детская хирургия. – 2013. – №2. – С. 52–53.
3. Ачинович Н.В. Инородные тела желудочно-кишечного тракта у детей / Н.В. Ачинович, Ю.В. Дмитриев, А.Н. Боровский, С.В. Шайдулин, А.В. Баранчук, С.Н. Предко, Е.Г. Перлов, С.Л. Ачинович // Актуальные вопросы детской хирургии. – 2017. – С. 37–39.
4. Бабаева А.А. Множественные инородные тела желудочно-кишечного тракта (клиническое наблюдение) / А.А. Бабаева // Вестник новых медицинских технологий. – 2014. – №1. – С. 1–7.
5. Бербуришвили А.Г. Инородные тела желудочно-кишечного тракта / А.Г. Бербуришвили, В.В. Мандринов, А.И. Акинчич // [Книга]. – 2007. – С. 33.
6. Весёлый С.В. Инородные тела желудочно-кишечного тракта у ребенка на фоне частичной обтурационной кишечной непроходимости / С.В. Весёлый, Г.А. Сопов, К.В. Латышов, В.К. Литовка, А.Н. Буслаев, А.В. Лерур // Детская хирургия. – 2012. – №1. – С. 50–51.

7. Войновский А.Е. Диагностика и лечение при инородных телах желудочно-кишечного тракта / А.Е. Войновский, Г.В. Азаров, Т.Г. Коляденкова // Хирургия. – 2012. – №8. – С. 51–54.
8. Голев В.А. Инородное тело в прямой кишке / В.А. Голев, С.В. Андриенко, Ю.Г. Луценко // Український Журнал Хірургії. – 2012. – №3 (18). – С. 87–88.
9. Грона В.Н. Магниты – агрессивные и опасные инородные тела пищеварительного канала у детей / В.Н. Грона, А.Н. Буслаев, Р.П. Колодязный, А.В. Черкун, М.В. Вакуленко // Здоровье ребенка. – 2013. – №4 (47). – С. 119–122.
10. Доброхотова Ю.Э. Первичное бесплодие и инородное тело (corpus alienum) брюшной полости (клинический случай) / Ю.Э. Доброхотова, И.И. Гришин, Д.М. Ибрагимова, А.И. Гришин // Журнал акушерства и женских болезней. – 2016. – Т. LXV, С. 44–45.
11. Еловой М.М. Трихобезоар желудка и тонкой кишки у детей / М.М. Еловой, В.Г. Борозна, АА. Кухтарёв, Т. Е. Разумова // Новости хирургии. – 2012. – Т. 20, №2. – С. 96–100.
12. Игнатьев В.В. Инородные тела (магниты) желудочно-кишечного тракта у ребенка / В.В. Игнатьев, Э.Р. Аметов, Е.Н. Тютякало, А.В. Ясенев // Хірургія дитячого віку. – 2013. – №1. – С. 85–88.
13. Ионов Д.В. Редкие инородные тела желудочно-кишечного тракта у детей / Д.В. Ионов, Г.Т. Туманян, Н.П. Лисюк // Эндоскопическая хирургия. – 2011. – №3. – С. 51–53.
14. Исаев Д.Н. Опыт удаления инородных тел желудочно-кишечного тракта через червообразный отросток / Д.Н. Исаев // Экспериментальная и клиническая гастроэнтерология. – 2015. – №114 (2). – С. 89.
15. Іванців В.А. Сторонні тіла верхніх відділів травного каналу в дітей / В.А. Іванців, В.Й. Кімакович, О.Н. Кочеркевич, М.М. Семенюта, І.М. Лукасевич, І. М. Тумак // Практична медицина. – 2003. – №1. – Т. XI, С. 111–112.
16. Ковальчук Е.С. Множественные инородные тела желудочно-кишечного тракта у девочки 14 лет / Е.С. Ковальчук, Е.Э. Ланцова, В.Г. Ничик, С.С. Волков // Детская хирургия. – 2004. – №6. – С. 55.
17. Косенко А.В. Випадок довготривалого існування чужорідного тіла шлунково-кишкового тракту, яке ускладнилося перфорацією дванадцятипалої кишки / А.В. Косенко, О.Ю. Білоконь, Н.О. Гнезділова // Шпитальна хірургія. – 2001. – №3. – С. 150–151.
18. Кочнев О.С. Экстренная хирургия желудочно-кишечного тракта. [Книга]. – 1984. – С. 296.
19. Лещенко А.Н. Инонодное тело прямой кишки (телевизионный пульт) / А.Н. Лещенко // Медицина неотложных состояний. – 2009. – №2(21). – С. 126.
20. Малашенко А.А. Результаты лечения больных с инородными телами желудочно-кишечного тракта среди заключенных исправительных учреждений уголовно-исполнительной системы Кемеровской области /

А.А. Малащенко, О.А. Краснов, С.И. Минин // Медицина в Кузбассе. – 2010. – №3. – С. 22–26.

21. Немчинов Ю.М. Тактика обследования и хирургического лечения больных с инородными телами желудочно-кишечного тракта. [Автореферат]. – 2010. – С. 1–24.

22. Питкевич А.Э. Гигантский трихобезоар желудка и тонкой кишки у ребёнка 8 лет / А.Э. Питкевич, А.П. Шмаков, Н.Н. Зуев, Н.И. Зуев // Новости хирургии. – 2009. – №2. – Т. 17, С. 174–176.

23. Рудакова Э.А. Эпидемиология инородных тел у детей / Э.А. Рудакова, О.А. Ковалева, С.В. Юрков, Т.Г. Евсеенкова // Пермский медицинский журнал. – 2013. – Т. XXX, №4. – С. 41–48.

24. Румянцева Г.Н. Инородные тела верхних отделов пищеварительного тракта у детей / Г.Н. Румянцева, Т.Н. Минько, Л.М. Никифорова, Ю.Ф. Бревдо, В.В. Светлов // Верхневолжский медицинский журнал. – 2015. – Т. 14, вып. 2, С. 11–14.

25. Соколов Ю.Ю. Безоары желудочно-кишечного тракта у детей / Ю.Ю. Соколов, М.И. Давидов // Педиатрия. – 2010. – Т. 89, №2. – С. 60–65.

26. Соколов Ю.Ю. Диагностика и лечение детей с магнитными инородными телами желудочно-кишечного тракта / Ю.Ю. Соколов, Д.В. Ионов, Д.В. Донской, Г.Т. Туманян, А.В. Вилесов, И.С. Аллахвердиев, В.В. Воробьев, С.А. Коровин, С.В. Стоногин // Детская хирургия. – 2013. – №6. – С. 10–13.

27. Сторонні предмети кишечнику у дітей / Рибальський В.Д., Урін О.М., Колташ О.Т. [и др.]. // Хірургія дитячого віку. – 2010. – Т. 6, №2(27). – С. 79–83.

28. Труфанов А.И. Клиническое наблюдение. Гигантский трихобезоар желудка / А.И. Труфанов, О.Е. Семенов, А.С. Мишин, А.В. Баранов, О.Н. Ямщиков, В.А. Дубовицкий, А.С. Дробышев // Вестник ТГУ. – 2014. – Т. 19, Вып. 6., – С. 1980–1982.

29. Чекмарев В.М. Инородные тела желудочно-кишечного тракта осложненные перфорацией / В.М. Чекмарев, А.Я. Волков, И.В. Харченко, О.В. Золкина // Детская хирургия. – 2012. – №5. – С. 52–53.

30. Шапкина А.Н. Инородное тело желудочно-кишечного тракта у ребенка / А.Н. Шапкина, Е.С. Шнырева // Хирургия. – 2011. – №1. – С. 65–66.

31. Шейбак В.М. Эпидемиология и лечебная тактика при инородных телах желудочно-кишечного тракта и дыхательных путей / В.М. Шейбак, П.В. Бондарева, К.И. Балдак, Л.В. Шейбак // Современные проблемы общественного здоровья и здравоохранения. – 2016. – С. 342–344.

32. Шестакова Е.В. Редкий случай инородного тела желудочно-кишечного тракта: магнитные шарики / Е.В. Шестакова // Бюллетень северного государственного медицинского университета. – 2011. – №1. – выпуск XXVI. – С. 36–37.

33. Arana A., Hauser B., Nachimi-Idrissi S., Vandenplas Y. Management of ingested foreign bodies in childhood and review of the literature // Eur J Pediatr. 2001. V. 160(8). P. 468–472.

34. Binder L., Anderson W.A. Pediatric gastrointestinal foreign body ingestions // *Ann Emerg Med*. 1984. V. 13. P. 112–117.
35. Chen M.K., Beierle E.A. Gastrointestinal foreign bodies // *Pediatr Ann*. 2001. Vol. 30(12). P. 736–742.
36. Gracia C.C., Frey F., Bodai B.I. Diagnosis and management of ingested foreign bodies: a ten-year experience // *Ann. Emerg. Med*. 1984. Vol. 13. P. 30–34.
37. Macmanus J.E. Perforations of the intestine by ingested foreign bodies. Report of two cases and review of the literature // *Gastrointest. Endosc*. 1982. Vol. 28. P. 26–28.
38. Velitchkov N.G., Grigorov G.I., Losanoff J.E. Ingested foreign bodies of the gastrointestinal tract: retrospective analysis of 542 cases // *World J. Surg*. 1996. Vol. 20(8). P. 1001–1005.

УДК 611.813.12.013-053.2+617.514-007-053.2

*Тетяна Процак, Марія Бевз
(Чернівці, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ПАТОЛОГІЇ ТІМ'ЯЧОК У ДІТЕЙ

Природжені вади тім'ячка дітей не тільки дуже поширені, але і мають тенденцію до зростання. Саме тому залишається досить актуальною проблема пренатальної та ранньої діагностики вад розвитку, вивчення їх поширеності для проведення одного з основних своєчасно корегуючих методів лікування дітей та диспансерного спостереження.

Ключові слова: розвиток, тім'ячко, патології, дитина.

Врожденные пороки родничка детей не только очень распространенные, но и имеют тенденцию к росту. Именно поэтому остается весьма актуальной проблема пренатальной и ранней диагностики пороков развития, изучение их распространенности для проведения одного из основных своевременно корректирующих методов лечения детей и диспансерного наблюдения.

Ключевые слова: развитие, родничок, патологии, ребенок.

Congenital malformations of the fetus are not only very corrosive, but also tend to increase. That is why the problem of prenatal and early diagnostics of developmental defects, the study of their prevalence for one of the main timely corrective methods of treatment of children and dispensary observation remains very relevant.

Key words: development, germinator, pathology, child

За даними літератури кістки основи черепа проходять три стадії розвитку: перетинчасту, хрящову і кісткову. Первинна сегментація в ділянці голови у ембріонів спостерігається тільки в потиличній частці, де на рівні заднього мозку з'являється скупчення мезенхіми навколо хорди. Із ростом мозку розвивається і навколишня його мезенхіма; її глибокий листок служить похідним мозкових оболонок, а зовнішній – перетворюється в перетинчастий

череп. Перетинчастий череп у людини зустрічається тільки в ембріональному періоді і після народження у вигляді тім'ячок і прошарків перетинчастої тканини між кістками. У цей період розвиваються півкулі головного мозку, які не зустрічають перешкод з боку перетинчастого черепа [2].

На 7-му тижні внутрішньоутробного розвитку спостерігається перетворення перетинчастої тканини основи черепа в хрящову, а покрівельна і лицьова його частини залишаються перетинчастими. Хрящова тканина основи черепа поділяється на черепні поперечини, що лежать попереду хорди – прехордально і по краях хорди – парохордальні пластинки і капсули органів чуття. У цей період розвитку черепа кровоносні судини і нерви проростають у його хрящову основу і беруть участь у формуванні майбутніх отворів, щілин та каналів кісток основи черепа [3]. Черепні поперечини і парохордальні пластинки зростаються в загальну пластинку, яка має отвір на місці майбутнього турецького сідла, що міститься біля переднього кінця хорди. Через цей отвір проходять клітини задньої стінки глотки, що формують передню частку гіпофіза [1].

Загальна хрящова пластинка також зростається з нюховими, очними й слуховими капсулами і з покрівельною перетинчастою частиною черепа. Передній кінець хрящової основи черепа перетворюється у вертикальну пластинку між нюховими капсулами у вигляді майбутньої носової перегородки [4].

Пізніше, на 8–10-му тижні внутрішньоутробного розвитку, в хрящовій основі і покрівельній частині перетинчастого черепа виникають кісткові точки. На відміну від черепа дорослого, лобова кістка дитини складається з двох окремих частин, а кістки з'єднуються між собою гнучкими зчленуваннями з сполучної перетинчастої і хрящової тканини. Надалі, у процесі осифікації хрящові з'єднання стають кістковими, утворюючи черепні шви [6].

Під час проходження плода через кістково-фіброзне кільце жіночого малого таза череп дещо деформується, краї тім'яних кісток заходять по середній лінії одна на одну, а луски лобової і потиличної кісток – на тім'яні кістки. У результаті міжтім'яний і передньо-задній діаметри голови зменшуються і водночас збільшується поздовжній розмір. Саме внаслідок цього череп новонародженого доліхоцефальний. Окружність голови – 34 см, об'єм голови в хлопчиків – 375–380 см, у дівчаток – 350–360 см [9].

На черепі новонародженого в нормі налічують 6 тім'ячок: переднє тім'ячко або велике тім'ячко, два клиноподібних, два соскоподібних, заднє або мале. Іноді трапляються додаткові тім'ячка, що закриваються зразу після народження: тім'ячко майданчика – розташоване на переніссі; метопічне тім'ячко – розташоване на лобному (метопічному) шві між лобними кістками; тім'яне або сагітальне тім'ячко – розташоване на сагітальному шві між тім'яними кістками; мозочкове тім'ячко – розташоване в лусці потиличної кістки, отримало назву за розташованим поблизу мозочка [5].

Переднє тім'ячко або велике тім'ячко (*fonticulus anterior* рідше *fonticulus major*) – розташоване між лобовими і тім'яними кістками. Розміри – 3,5×2,5 см. Велике (переднє) тім'ячко – ромбоподібна ділянка черепа у новонароджених, незакостеніла, яка з'єднує кістки, що являє собою залишкове явище від

перетинчастого скелета. Вона дозволяє черепному склепінню деформуватися при пологах і безперешкодно рости головному мозку. У рік-півтора велике тім'ячко повністю закривається [7].

Клиноподібне тім'ячко (*fonticulus sphenoidalis*) – розташоване між лобовою, тім'яною, клиноподібною і скроневою кістками, на місці майбутнього клиноподібно-тім'яного шва. Розміри – 0,8×1,2 см, отримало назву за клиноподібною кісткою. Два клиноподібних тім'ячка розташовані по обох боках голови. Заростає на 2-3 місяці після народження [9].

Соскоподібне тім'ячко (*fonticulus mastoideus*) – розташоване між потиличною, тім'яною і скроневою кістками. Розміром дещо менше за клиноподібне, на відміну від інших тім'ячок повністю закрите хрящовою тканиною. Отримало назву за близькорозташованим соскоподібним відростком скроневої кістки. Два соскоподібних тім'ячка знаходяться по обох боках голови. Закривається на 3 місяці життя [5].

Заднє тім'ячко або мале тім'ячко, рідше потиличне тім'ячко (*fonticulus posterior*, рідше *fonticulus minor*, *fonticulus occipitalis*) – розташоване між потиличною і тім'яними кістками. Має форму трикутника довжиною 1 см. Заростає на 2–3 місяці життя [9].

Тім'ячка здатні до пульсації, що робить їх схожими на маленькі фонтанчики – особливість, з якою пов'язана їх латинська назва (пор. також англ. і фр. *fontanelle*). Причини пульсації невідомі, але вона вважається нормальним явищем, аналогічним звичайному пульсу – як відлуння роботи серця, що доходить до поверхні голови через артерії мозку чи мозкові оболони [5]. Причини пульсації: у дитини пульсує тім'ячко в такт роботі серця, тому що коливання продиктовані припливом крові, яка притікає при кожному черговому скороченні головного органу людського організму до головного мозку; в черепній коробці головний мозок оточує рідина, яка називається ліквором: коли відбувається пульсація внутрішньочерепних судин, вона передає коливання ліквору, які як раз і видно крізь тонку шкірку на голові малюка; припускають також що в тім'ячок є ще одна функція – терморегуляції, через хрящову мембрану охолоджуються тканини головного мозку, перегрівання яких може спричинити негативні наслідки [1].

Основні функції тім'ячок: вони є природними амортизаторами між кісточками черепа новонародженого; захищають незміцнілий маленький мозок від можливих струсів і пошкоджень, забезпечують можливість звуження черепа, що полегшує проходження голови через пологові шляхи; при підвищенні внутрішньочерепного тиску тім'ячко трохи здувається і піднімається над рештою поверхні черепа, попереджаючи дорослих про небезпеку, можна сказати, що джерельце – це індикатор можливих хвороб, промацавши його, лікар навіть може визначити, як проходили пологи; мозок дитини активно росте в перший рік життя, якби не було тім'ячка, то кістки мозку не справлялися б з навантаженням і просто розійшлися від тиску; тім'ячко забезпечує мозку необхідний простір для швидкого і природного розвитку; у разі збільшення температури тіла у немовляти вище 38 градусів, тонка плівка тім'ячка служить вентиляційною системою, забезпечуючи

природне охолодження мозку дитини; тім'ячко, яке правильно розвивається, свідчить про гармонійний і правильний розвиток дитини [8].

Формуються тім'ячка ще в утробі матері. У момент народження голівка дитини повинна проходити через вульвеоларне кільце в зігнутому положенні. За таких умов вона прорізується через статеву щілину отвором, проведеним через малий косий розмір (32 см) замість прямого розміру (35 см), як це буває при розігнутій голівці. При прорізуванні в зігнутому стані голівка мінімально стискається тканинами пологового каналу, і при цьому менше розтягуються м'язи промежини. Для попередження передчасного розгинання голівки, акушерка кладе ліву руку на лонне зчленування і прорізує голівку, допомагаючи їй не розігнутися і швидше пройти по пологовому каналу [6].

Розрізняють такі патології тім'ячка: западання тім'ячка, набухання, передчасне та пізні закриття.

Якщо западання тім'ячка сталося відразу після пологів, це може бути наслідком перенесеної вагітності. Пізніше – сигнал про втрату рідини або недоїдання. Часто виникає в результаті проносу, блювоти, високої температури тіла. Малюка терміново потрібно напоїти [7].

Набухання тім'ячка може свідчити про гідроцефалію – розширення шлуночкової системи мозку і субарахноїдальних просторів за рахунок надлишкової кількості церебральної рідини. Або про внутрішньочерепному тиску, менінгіті та ін. В цьому випадку, може бути призначена нейросонографія – спеціальне обстеження, проведене через тім'ячко [9].

Патологією вважається, якщо велике тім'ячко заросте в перші три місяці життя дитини. В інших випадках, раннє затягування вважається варіантом норми. Швидке заростання джерельця може бути викликано надлишком вітаміну D3. Так трапляється, якщо мама приймає якісь біодобавки, що містять цей вітамін у великих кількостях і при цьому, годують дитину грудьми [4].

Занадто швидке затягування тім'ячка зустрічається не так часто. Набагато частіше мам турбує, те що погано заростає тім'ячко у дитини. Насправді це явище поширене, нерідко повне окостеніння кісток черепа спостерігається тільки до трьох років. Щоб з'ясувати причини цього явища, педіатр може порекомендувати здати кров, щоб з'ясувати рівень вмісту кальцію і фосфору, а також пройти інші обстеження, щоб виключити рахіт [4].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барикова Л.Б. Анатомія людини: навч. посіб. – Івано-Франківськ: [б. в.], 2003. – 71 с.
2. Барикова Л.Б. Анатомія людини: посібник – Івано-Франківськ: [б. в.], 2002. – 83 с.
3. Барикова Л.Б. Анатомія людини: посібник – Івано-Франківськ: [б. в.], 2004. – 110 с.
4. Бобрик О.Я., Масна Л.С. Вісник морфології: журнал.12(1), 2006. – 113–115 с.
5. Вертеш А.О., Овчаренко Л.С. Здоров'я дитини: журнал./5(20), 2009. – 13 с.

6. Запорожан В.М., Чайка В.К., Маркін М.Б., за ред. В.М. Запорожана Акушерство і гінекологія у 4 томах: Т1: 2017. – 85,89 с.
7. Коцан І.Я., Гринчук В.О., Велемець В.Х. [та ін.]. Анатомія людини: підручник– Луцьк: Волин. НУ імені Лесі Українки, 2010. – 89 с.
8. Роль родничков в житті младенця. *Passion: женский журнал* / 12(2), 2012. – 13, 16 с.
9. Шабанов Н.П. Неонатология. Специальная литература: учебник: 2009. – 43,50 с.
10. Bealsey Melanie, Kim-Leong Tan. Age of closure of fontanelles / *The metopic fontanelle: scientific article* / August, 1972.

УДК 611.727.2.013.018

Віталій Руснак
(Чернівці, Україна)

АНАТОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАПСУЛИ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА В ОНТОГЕНЕЗІ ЛЮДИНИ

Закладка капсули формується навколо кісткового краю суглобової западини лопатки. Характерною особливістю капсули плечового суглоба є наявність синовіальних випинів: міжгорбкового та підлопаткового. Міжгорбковий синовіальний випин має циліндричну форму, розташовується у міжгорбковій борозні плечової кістки і є формацією піхви сухожилка довгої головки двоголового м'яза плеча, довжиною в середньому до 40,0 мм та шириною до 10,0 мм. Підлопатковий синовіальний випин представлений у вигляді підсухожилкової сумки підлопаткового м'яза та охоплює передню, верхню та задню поверхні сухожилка підлопаткового м'яза і складається із переднього та заднього випинів.

Ключові слова: капсула плечового суглоба, онтогенез, людина.

The capsule is formed around the bone edge of the articular hollow of the shoulder blade. A characteristic feature of the capsule of the shoulder joint is the presence of synovial protrusions: intergranular and subclavian. The intercostal synovial protrusion has a cylindrical shape, is located in the humerus furrow of the shoulder bone and is the formation of the tendon vagina of the long head of the two-head muscle of the shoulder, with an average length of 40.0 mm and a width of up to 10.0 mm. The proximal synovial protuberance is presented as a subclavicular subcutaneous muscle bag and covers the anterior, upper and posterior surfaces of the subcutaneous tendon tendon and consists of anterior and posterior stitches.

Key words: capsule of the shoulder joint, ontogenesis, human.

Розвиток спортивної індустрії, популяризація складних видів спорту зумовлюють збільшення кількості травматичних ушкоджень плечового суглоба. Водночас науково-технічний прогрес сприяє суттєвому зменшенню інвазивних методів діагностики [2, с. 113, 6, с. 280]. Традиційне використання в клінічній практиці лише рентгенологічного методу для діагностики

порушень з боку опорно-рухового апарата має низьку специфічність та діагностичну значимість. Особливо це стосується випадків порушень з боку м'яких тканин, що утворюють суглоби. Це диктує необхідність застосовувати сучасні методи променевої діагностики [4, с. 64]. Сьогодні прийнято вважати, що нестабільність плечового суглоба є наслідком сукупного впливу декількох причинних факторів, основними з яких є порушення нервової регуляції відповіді м'язів під час рухів, дефекти Hill-Sachs, порушення співвідношень елементів плечового суглоба тощо. Проблеми етіології та патогенезу захворювань кістково-м'язової системи, і сполучної тканини взагалі, стають дедалі актуальнішими. Останнім часом набуває все більшої поширеності синдром гіпермобільності суглобів, морфологічним проявом якого є недиференційована дисплазія сполучної тканини. Причини та механізми розвитку сполучнотканинної неповноцінності досі залишаються не в повній мірі вивченими [5, с. 60].

Відповідно до зміни уявлень про причини і умови формування механізму нестабільності плечового суглоба, змінюються й підходи до лікування пацієнтів із цією патологією [1, с. 12]. Встановлено, що товщина капсули суглоба протягом постнатального періоду неоднакова, залежить від віку, рухової активності та від біомеханічного навантаження на окремих ділянках капсули суглоба, змінюється після дії антигенів.

Суглобовий хрящ, субхондральна кістка, синовіальна рідина та капсула суглобу перебувають у постійній інерозривній взаємодії, забезпечуючи цілісність суглоба, його статиколокомоторну функцію [3, с. 55].

Капсула плечового суглоба являє собою загальне фіброзне утворення, яке відмежовується від оточуючих м'язів. Закладка капсули формується навколо кісткового краю суглобової западини лопатки. Зміщення місця початку капсули пов'язано із внутрішньосуглобовим розташуванням сухожилку довгої головки двоголового м'яза плеча та наявності на передній поверхні шийки лопатки підлопаткового синовіального випину. В залежності від місця прикріплення капсули плечового суглоба до суглобового хряща головки плечової кістки існує декілька варіацій прикріплення капсули. З віком відбувається дистальне зміщення рівня місця прикріплення капсули плечового суглоба до плечової кістки, що відбувається внаслідок вікових змін місць прикріплення м'язів плечового поясу, сухожилки яких зрощені із капсулою плечового суглоба.

Фіброзний шар капсули плечового суглоба складається з волокон, розташованих в декілька шарів, найбільш розвинений в місці прикріплення капсули до кісток і зовсім відсутній в місцях синовіальних піхв. Також відмічається тотожність напрямку фіброзних волокон капсули з напрямком волокон сухожилків оточуючих м'язів.

Товщина капсули може коливатись в межах від 1,0 мм - у верхній частині передньої стінки капсули, найтонше місце – місце утворення синовіальних піхв, до 6,0 мм – нижня частина передньої стінки капсули, найтовще місце – місце прикріплення капсули до плечової кістки та кісток плечового поясу.

Характерною особливістю капсули плечового суглоба є наявність синовіальних випинів: міжгорбкового та підлопаткового. Міжгорбковий синовіальний випин має циліндричну форму, розташовується у міжгорбковій борозні плечової кістки і є формацією піхви сухожилка довгої головки двоголового м'яза плеча, довжиною в середньому до 40,0 мм та шириною до 10,0 мм. Підлопатковий синовіальний випин представлений у вигляді підсухожилкової сумки підлопаткового м'яза та охоплює передню, верхню та задню поверхні сухожилка підлопаткового м'яза і складається із переднього та заднього випинів. Передній випин виражений в місці прикріплення сухожилка підлопаткового м'яза до малого горбка плечової кістки, задній випин розташовується між передньо-верхньою поверхню шийки лопатки і задньою поверхню підлопаткового м'яза. Випини суглобової капсули заповнені синовіальною рідиною та мають постійне сполучення із капсулою плечового суглоба. В окремих випадках розміри міжгорбкового та підлопаткового синовіальних випинів можуть збільшуватись, так як являють собою вторинний процес розвитку, що в цілому залежить від особливості морфогенезу двоголового м'яза плеча та підлопаткового м'яза.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Поздніков Р.В. Анкерна стабілізація капсули в разі передньої травматичної нестабільності плечового суглоба [автореферат] / Р.В. Поздніков // Харків: Державна установа «Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України». – 2017. – 20 с.
2. Михальченко О.М. Нормальна анатомія плечового суглоба через призму магнітно-резонансної терапії / О.М. Михальченко, В.Т. Євсєнко, І.М. Зазірний // Ортопедия, травматология и протезирование. – 2014. – №3. – с. 113–121.
3. Волошин М.А. Особливості товщини капсули кульшового суглоба в нормі та після внутрішньоплідного введення антигенів / М.А. Волошин, А.В. Федотченко, О.О. Молчанов // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2011. – випуск XXIV. – №1. – с. 55–57.
4. Литвин Ю.П. Статична та функціональна ультрасонографічна картина плечового і ключично – акроміального суглобів в нормі та при гіпермобільності / Ю.П. Литвин, М.І. Спужак, В.В. Логвиненко, О.Б. Механевич // Морфологія. – 2012. – Т-VI. – №4. – с. 64–70.
5. Волошин М.А. Морфофункціональний стан субсиновіальної основи капсули суглоба протягом постнатального періоду в нормі та при формуванні недиференційованої дисплазії сполучної тканини / М.А. Волошин, А.В. Федотченко, М.С. Щербаков, С.В. Чугін // Таврический медико-биологический вестник. – 2012. – Том 15. – №2. – 23(58). – с. 60–64.
6. Григор'єва О.А. Морфологічна характеристика формування капсули суглоба щурів у післянатальному періоді у нормі та експерименті / О.А. Григор'єва, Е.Р. Скаковський // Вісник проблем біології і медицини. – 2017. – Випуск 2 (136). – с. 279–286.

МИСТЕЦТВО

УДК 784:37.036.5

Мохигул Акбарова
(Коканд, Узбекистан)**МУСИҚАЛИ ДРАМА ТЕАТР АКТЁРЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА
«АКТЁРЛИК МАҲОРАТИ» ВА «ВОКАЛ» ФАНЛАРИНИНГ
ҲАМКОРЛИГИ**

Ушбу мақола бўлажак мусиқали театр актёрларини тарбиялашда «Актёрлик маҳорати» ва «Вокал» фанларининг ҳамкорлиги бугунги кундаги санъат таълими учун кераклиги важдан ёзилган бўлиб, бу икки фан ҳамкорлиги натижаси ижобий самара беришини илмий изохлаб беради.

Калим сўзлар: санъат, театр, спектакл, маҳорат, вокал, ария, харал, мусиқа.

Данная статья написанная для обучения научно искусства в сегодняшнее время объясняет что сотрудничество двух предметов «Актёрское мастерство» и «Вокал» даёт положительный результат при воспитании будущих актёров музыкального театра.

Ключевые слова: искусство, театр, спектакль, мастерство, вокал, ария, харал, музыка.

This article is based on the idea that collaboration between «Actor's skill» and «Vocal» is a must have for today's art education in educating potential theatre actor's explaining the effectiveness of these two science collaborators.

Key words: art, theatre, performance, proficiency, vocal, song, accompany, music.

Мусиқали драма ўзига хос жанр бўлиб, у сахна юзини кўриши учун драматург, шоир, бастакор, чолғучилар, раққосалар ва кўплаб бошқа персонажлар иштирок этади. Ўзбек мусиқали драмаларига мисол қилиб, Ҳ.Ҳ. Ниёзийнинг «Майсаранинг иши», Ф. Зафарийнинг «Ҳалима», Хуршиднинг «Лайли ва Мажнун», С. Абдулланинг «Тоҳир ва Зухра» мусиқали драмаларини келтиришимиз мумкин.

Мусиқали спектаклда актёрлик ижодининг кўп дақиқалари мусиқа билан аввалдан белгилаб қўйилган бўлади. Мусиқани тинглаш ва унга сингдирилган туйғулар мантиқини ўзининг сахна харакатига айлантира билиш қобилияти, мусиқали театр актёри ижодидаги ўзига хос хусусиятлардан биридур.

Мусиқий драма асари асосида спектаклларни туғилишида, бастакор маҳсус шу спектакл учун мусиқа ёзади. Саҳна воқеаларидаги мусиқий ечимлар, бастакор томонидан басталанади. Шундан сўнг спектаклнинг мусиқий партитураси тайёрланади. Дирижёр, концертмейстер, хормейстер ва оркестр билан мусиқали партитура устида ишлайдилар. Партитура устидаги иш жараёни мусиқали ечимга эга бўлган рол ижрочилари билан давом

эттирилади. Яъни актёрлар ария, дуэт, хор ва харал партитураларини ёдлаб, уларнинг ижросини концертмейстер ва оркестр билан тайёрлайдилар. Муסיқа, муסיқали театрнинг ажралмас бир қисми деб баралла айта оламиз. Муסיқа, актёрлик ижроси билан бир қаторда баҳоланади. Асарнинг ғояси, олий муддаоси, жанри, композитсияси, сахналар ечими ва персонажларни конкрет хатти-харакатларига аниқлиқ кирган сари, диплом спектаклини мусиқий ечими ҳам шакилланиб боради. Қаерда? қандай, ва қанча вақт давомида мусиқий фрагментлар овози янграши аниқланади. Ҳар бир мусиқий парчани ўрни, характери, сахна ечимида бадий вазифаси ва спектаклда лозим бўлган бадий яхлит шаклини очиб бериши таминланади. Сахнадаги воқеликга ҳамоҳанг бўлган мусиқа, шу воқеликни янада ривожлантириб, ошқора қилиб берувчи мусиқани, сахнадаги воқеликни очиб берувчи мусиқа деймиз. Масалан кимдир чўқаяпди ва кимлардир уни қутқариш ҳаракатида. Анашу фожеавий ўлим билан курашиш, уни қутқариш йўлидаги курашларни очиб берувчи полифоник, серкирра ва сермазмун мусиқа. Воқеликни хусусиятига қараб, шу воқеликни янада тасирчан бўлишини кўзлаб мусиқий бўртириш ҳам деса бўлади.

Мусиқа шу қадар қудратлики, у бирданига қалбни ҳам онгни ҳам вужудни ҳам эгаллаб олади. Мусиқа қудратининг яна бир ўзига хослиги шундаки, барча кишилар эътиборини эзгулик ва гўзалликка йўналтиради. Ана шу мусиқанинг қудратига актёрлик маҳоратининг сеҳрини қўшганимизда қудратли сеҳр кучи пайдо бўлади деб кўрқмай айта оламиз. Бу қудратли куч ҳар қандай одамнинг кўнглини юмшатиб қалбига йўл топа олади. Спектаклини мусиқий темаси драматургик асар ва спектакл лустига ижодий иш кетиш жараёнида туғилади. Мусиқий куйни оҳанги, йўналиши, темпо-ритми, ишлатиладиган созлар ва куйнинг ҳаракатлари орқали белгиланади. Асар мавзуси асосан асарни пинҳоний ички ва эмотсионал ошқора ташқи ҳаётини сахна кўринишларида куй орқали унинг эмотсионал туғғени орқали ифодаланиб туради.

Ўзбек мусиқали драма театрларининг бошқа бир театрлардан фарқи шундаки, драматург яратган асарга мос тарзда, шу асарнинг воқеалари ва актёрларининг ҳолатидан келиб чиққан ҳолда бастакор ўз ижод намунасини ноталар орқали баён этади. Бастакор ижодини биз «Ариялар» деб атаймиз. Бу «Ариялар» спектаклдаги қаҳрамонларнинг ички, яники юракдаги нидоларига сўзлар орқали ифода топаолмаса, мусиқа ёрдам гақелишидан ҳосил бўлади. Сўз ва оҳанг уйғунлигида ижро ўзгача бир тасирга эга бўлади. Мусиқали драма театрларининг бўлажак актёрларини тарбиялашда ана шунинг учун ҳам «Актёрлик маҳорати» фанига ҳамоҳанг «Вокал» ҳамда «сахна нутқи» фанларини бирга ҳамоҳангликда олиб боришимиз мақсадга мувофиқ бўларди. Вокал сан'ати мусиқий асарларнинг энг қадимги шаклларида бири бўлган кўшиқ овози орқали мусиқа ишининг мафқуравий ва ижодий таркибини этказиб бериш санъати ҳисобланиб, бунда талабаларнинг тўғри ва соф ижросига эришиш учун дарслар олиб борилади. Бўлажак актёрнинг овоз диапозонига қараб рол танланади. Вокал фанининг нафақат актёрнинг ария ижроси пайтида балки, ҳар бир нутқида ҳам соф сўзлашига қатта бир тасири борки, агарда актёр қувнок бир образдан бошқа бир образга ўтиш жараёнида

нафасини тўғри таксимламаса бундай ҳолда у ўз овозини бўғиб қўйиши мумкин. Тўғри нафас ва товушлар ирғитимини эса вокал фанида мукамал ўрганиш мумкун. Юқорида тақидлаганимиз «Ария» тушунчасига бир тўхталиб ўтсак. Ария – бу опера ёки анъанавий ижронинг аниқ бир кўриниши эмас балки. Бу иккала йўналишнинг қоришими десак ҳам муболага бўлмайди. Мусикали драма театри жанри айнан Осиё халқларига ва айнан ўзимизга ҳос жанрдур. Даставвал Озарбайжонда кейинчалик эса бизнинг юртимизда илдиз отган бу жанрда ария яни кўшиқ ижроси миллий ҳамда опера уйғунлигида вужудга келган десак муболага бўлмайди.

«Вокал» фаининиг яна бир хусусияти борки, нафақат бир актёр балки бутун бир жамоавий овозларни ҳам бир бутунликда ижросини таминлаши мумкун. Мусикали драмаларда «Хор» жамоалари томонидан «Харал» лар ижро этиладики, хозирги кунда хор мусикали спектаклнинг, мусикали драматургиянинг ажралмас қисмига айланган. Мусикали спектакл устида иш жараёнида асарнинг ғоявий мазмунидан, қаҳрамонларнинг характеридан келиб чиқиб ария, дует, трио, кватрет, квинтет мусикали номерлар яратилар экан, уларга ҳамоҳанг хор ва ҳарал партиялари ҳам ёзилади. Хорни ҳам актёрлардан бири деб ҳисоблаш керак. Бутун бир жамоа бўлиб ижро этилган «Хор» асарга ўзгача бир муҳитни яратиб бериши мумкун.

Шуни ҳам айтиш керакки бугунги кунда мусикали драма театрларида жуда катта муаммолардан бири овоз имконияти паст актёрлардур. Тўғри балки бу ёш актёрнинг актёрлик маҳорати жуда юқори даражададур лекин унда овоз имконияти паст бўлсачи. Ёки аксинча овозимконияти юқори актёрлик маҳорати нўнок. Юқоридаги иккала ҳолат ҳам бир – бирини оқлай олмайди. «Актёрлик маҳорати» ва «Вокал» фанлари бир – бири билан ўзаро ва узвий боғлиқ ҳисобланади. Бу ўз навбатида илк мусикали драм театрлари яралган пайтлардан шундай эди ва шундай бўлиши керак. Мусикали драма театри актёри ҳам актёрлик маҳорати билан ҳамда куйлаш имконияти билан ҳам юқори маҳоратга эга бўлиши керак. Бугунги кун ёш актёрлари буюк устозларимиз: Л. Саримсоқова, Х. Носирова, Р. Ҳамраев, М. Ғофуров, Й. Ҳатамова, Н. Алиевалардек юракларни актёрлик маҳорати билан, сахналарни овозлари билан титрата олмас эканлар, худди кеча чиқиб бугун ботган бази бир актёрлардек дом дараксиз кетишлари муқаррар.

Хулоса қилиб айтганда юқорида тилга олинган икки фан бир бирига боғлиқ ҳолда ҳамфикрликда олиб борилиши керак. Актёрларни тарбиялаётган талим масканларида ҳам бу иккала фанни ҳафтасига уч мартаба гуруҳли ҳамда якка тартибда олиб бориш мақсадга мувофиқдур. Зеро бугун тақдорланган машқ эртага мустаҳкамланса, индинга яна бир янги мавзунини ўрганиш онсонроқ кечади. Биз бўлажак мусикали драма театрлари актёрларини тарбиялар эканмиз уларга бир вақтнинг ўзида ҳар бир мутахассислик фанларидан мустаҳкам билим беришимиз ва келажак авлода ктёрлари бугунги кун ҳатоликларини тақдорлашларини. Зеро юртимиз келажаги ҳар қайси соҳа каби санъат соҳасига ҳам боғлиқ деб ўйлайман. Театр – тарбия маскани ва манавият ўчоғидур.

MANBALAR VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Турсунов Т. XX аср Ўзбек театр тарихи. – Т.: «Art-press» 2010. – 282 б.
2. Гапуров М. Ансамбл синфи. – Тошкент, 2011.
3. Абдусаматов Х. Сахна сардори. Тошкент: «Шарк» нашриёт-матбаа акционерлик компанияси бош тахририяти 2003. – 24-бет.
4. Турсунбоев С. Ўзбек театри сархадлари. – Тошкент: ЎзДСМИ, 2010

УДК 78:325.14

Мохиғул Акбарова
(*Коканд, Ўзбекистан*)

**БЎЛАЖАК ИЖОДКОРЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА МИЛЛИЙ ВА
АНЪАНАВИЙ ҚАРАШЛАР ВА УЛАРНИНГ АХАМИЯТИ**

Ушбу мақола ёш ижодкорларни тарбиялашда миллий спектаклларнинг ахамияти ва бугунги кунда миллий асарларимизга бўлган ехтиёж вазидан ёзилган бўлиб, бунда ўсиб келаётган ёш авлод қалбига ватанпарварлик, миллий ғурур, инсонийлик, одоб-ахлоқ ғояларини сингдиришда театр бошқа санъат турларидан таъсирчанлиги ва самарадорлиги жиҳати билан ардоқланиши лозимлигига тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: *Санъат, театр, спектакл, маданият, миллий маънавият, миллий колорит, анъана, ватанпарварлик, миллий ғурур.*

Эта статья рассказывает какое большое значение имеют национальные спектакли в воспитании творческой молодёжи, и в ней говорится о необходимости национальных произведений. Ещё в статье говорится, что театр, в сравнении с другими видами искусства, является более эффективным во вложении в сердца молодого поколения идеи патриотизма, человеческих качеств, культуры и национальной гордости, за что его стоит восхвалять.

Ключевые слова: *искусство, театр, спектакл, культура, национальной духовность, национальной акценти, традиция, патриотизм, национальной гордость.*

This article is about the importance of national plays in the upbringing of young artists and the need for national art in our days. At the heart of the younger generation, patriotism is the embodiment of national pride humanity, morality, sensitivity.

Key words: *art, theatre, play, culture, national spiritusliti, national coloring, tradition, patriotism, national pride.*

Дунёда халқлар кўп, миллатлар кўп. Уларнинг ҳар бири ўз тақдирларини, ўз яшаш тарзларини ҳақли муаллифи эканлиги шубҳасиз. Бу дунёда ҳар бир миллат ўз муаллифлигидаги тушунчалардан ғурурланадилар, уларни асраб авайлашга интиладилар. Маълум халқнинг ўзига хослигини ифода этувчи воситалар талайгина. Четдан нигоҳ ташлаган ҳар қандай

халқнинг кўзига ташланадиган шакл, қиёфа, хусусият, маданият бу миллатга хос хазина, миллатга хос анъана ва ўзликни ташкил этади. Том маънода, бу миллий колорит яъни, миллатнинг ўзига хослигидир, у миллатнинг ранг-баранглигини ифода этувчи жиҳатларни қамраб олади. Умуман олганда, миллий колорит асосини нималар ташкил этиши мумкин?! Шу хусусда фикр юрийтишга ҳаракат қиламиз.

Миллий колорит ифодасининг дастлабки долзарб хусусияти миллий маънавият тушунчасини англаш ва юксалтиришга бориб такалади. Ҳар қандай шахсда аввало, миллатга хос қалб, миллатга хос қараш, миллатга хос ғурур, миллатга хос онг бўлиши лозим. Мана шундагина бу шахс миллат учун жасорат кўрсатишдан, миллат учун хизмат қилишдан чарчамайди. Демак, шубҳасиз, миллий маънавиятни юксалтириш давр ва яшаш тарзимизнинг асосий муҳим талабидир. Миллий маънавиятни ҳар томонлама юксалтириш масаласини ўз олдимизга асосий вазифа қилиб қўяр эканмиз, бугунги кунда маънавиятимизни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳлил қилиб, уларнинг бу борада қандай ўрин тутишини яхши англаб олишимиз мақсадга мувофиқ бўлади. Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий кадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Демак, миллий менталитет ва миллий кадриятларни асраб-авайлаш лозим. Нега деганда, инсониятнинг кўп минг йиллик тажрибаси шундан далолат берадики, дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар қайси бир халқ ёки мамлакатни ўзига тобе қилиб, бўйсундирмоқчи, унинг бойликларини эгалламоқчи бўлса, авваламбор, уни қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш миллий кадриятлари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринади. Бу вазифани ҳал этишга оддий халқ каторида санъат ва маданият вакиллари ҳам масъулдир. Айтиб ўтилган миллий тамойиллар ва уларга қарашли воситалар ҳар бир халқнинг хазинаси, бу хазинани оммага қайтариш, кейинги авлод вакиллариغا етказишда биз санъатнинг хусусан, театрнинг имкониятларини юқори баҳолаймиз.

Театр санъати ўзининг жонли таъсир кучи билан ажралиб туради. Театр томошабин учун ҳам тарбия маскани, ҳам эстетик завқ улашувчи томошахонадир. Унда бугунги инсоният ҳаётидаги миллий ва умуминсоний ғоялар, кундалик турмушимизнинг долзарб муаммо ва ҳақиқатлари акс этади. Тетрнинг бугунги кундаги аҳамиятини театр эшигидан кириб келган санъат ихлосмандининг кўнглидаги ҳаяжоню, театр эшигидан чиқиб кетаётган томошабиннинг илиқ таассуроти билан ўлчаш мумкин. Театр – маънавият кўзгуси. Маданиятнинг узвий қисми бўлган театр чинакам тарбия ўчоғидир. Унда аввало, миллат тақдири, инсон ҳаёти, юрт қайғуси ва шодлиги ўз аксини топади. Инсоннинг руҳий камолоти ҳақида гапирар эканмиз, бу мақсадга эришишда театр санъатининг ўрни алоҳида. Чунки театр инсонларни ҳар томонлама етуқ, комил инсон қилиб тарбиялашга хизмат қилади. Дарҳақиқат, театр тарбия ўчоғи бўлиб, у инсонлардаги салбий хусусиятларни, камчилик ва хатоларни кўрсатиб, яхши ва ёмонни, оқ-қорани ажратишга ўргатади. Мана шу

билим ва тафаккур эса миллий ва анъанавий спектакллар орқали юзага келади. Мана шу ҳақиқатни теран англаган мусиқали драма театрларининг тарихий фаолиятдан бугунги кунига қадар кўплаб анъанавий ва миллий руҳдаги асарлар сахналаштирилди.

Хусусан, уларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш ўзини оклайди:

- халқ дostonлари;
- адабий дostonлар;
- афсона ва ривоят мотивлари асосидаги асарлар;
- тарихий руҳдаги бадиий асарлар;
- эртақ ва тарихий ҳикоялар асосидаги асарлар ва хоказо.

Мазкур асарлар орқали инсоният, миллат дунёқараши шаклланади, миллий колорит ифодасида миллий менталитет, миллий онг ривожланади. Халқ тарихий келиб чиқиши ва миллатига хос бадиий хусусиятларни теран англаши лозим.

Инсон тафаккури шаклланиб боргани сари маданият тушунчаси ҳам ривожланади. Инсоният бутун ер юзида онгли мавжудот ва унинг эзгу сифатларини сақлаб қолиш ҳамма замонда ҳам ўзининг долзарблигини йўқотмаган. Театр санъати инсонлар ҳаётига кириб келганидан сўнг, у ибрат ва маданият такомили учун хизмат қиладиган бекиёс воситага айланди.

Театр шубҳасиз шахс тарбиясида муҳим рол ўйнаши мумкин. Қачонки, спектаклда мана шу талабни тақазо этувчи моҳият ва бадиият бўлса. Миллий ва классик спектакллар орқали шахсда қуйидаги жиҳатлар шаклланади:

- билим;
- тасаввур-дунёқараш;
- инсонийлик.

Дейлик, бундай турдаги спектаклларда миллий қиёфа хусусида тушунча шаклланади. Бу жиҳат ҳар бир миллатнинг ўзига хос ташки жиҳатларини қамраб олади. Маълум халқнинг ўзига яраша матолари, бош кийимдан тортиб то оёқ кийимгача ўзига хос миллий либослари мавжуд бўлади. Четдан қарашдаёқ, либослар маълум миллатни таниб олишга хизмат қилиши мумкин. Масалан, ҳиндларнинг «сари»си, японларнинг «тога»си, японларнинг «кемано»си бутун дунёга ўз миллатини тараннум этади. Шу асосда, либосларга хос безак берувчи миллий тақинчоқлар – билагузук, маржон, тиллақош, узук ва бошқалар ҳам ўзининг аҳамиятига эга. Ҳар бир миллатнинг юз тузилиши, соч турмаги, кўзлари, пардози, ўзини тутиши ҳам миллий қиёфани муҳим таъминловчи воситалари ҳисобланади. Шунингдек, ҳар бир миллатнинг туғилган ва яшайдиган макони табиий шароитларни қамраб олади. Қайсидир ҳудуд тоғлари, қайсидир ҳудуд боғлари билан машҳур. Ҳудудларнинг ўзига хос жиҳатларини ташкил этувчи шароитларга ўрмонлар, саҳролар, тепаликлар, денгизлар, дарёлар, шаҳар манзаралари ва кишлоқ манзараларини мисол қилиб келтириш мумкин. Табиий шароитлар эса

мавжуд тарздаги уй-жой ва яшаш тарзини ташкил этади. Масалан, сахро худудларида салқинлаштирувчи чодирлар бўлса, ўрмон худудларида ёғоч уйлар кўзга ташланади. Демак, спектакл орқали дастлаб давр қиёфалари хақида билиб олиш мумкин.

Кейинги навбатда, ҳар бир миллатнинг халқ хусусиятларидан келиб чиққан ўз тил анъаналари мавжудлигини эсга солиш мумкин. Масалан, бизнинг халқимизда «Уйинг бугдойга тўлсин» дея тилак билдиришади. Чунки, бугдой – ризқ-рўзимиз, биз учун муқаддас неъмат. Лекин японларда «Уйингиз гуручга тўлсин» деб тилак билдиришар экан. Чунки, улар учун энг муқаддас неъмат айнан гуруч ҳисобланади. Бундан ташқари ҳар бир халқ донишмандлигини ифодаси сифатида мақоллар, иборалар ишлатилиши ҳам миллий тил асосини ташкил этади. Ҳаттоки миллий тил тамойилида ноадабий қатламлар ҳам муҳим ўрин тутати. Бу борада Шарқнинг ўзига хос ранг-баранглигини эътироф этмасдан илож йўқ. Чунки азалдан, Шарқ таъсирчан халқ, шу билан бирга улар ижодкор ва гапдон бўлишга интилган. Бу борада тилимиздаги «бир қайноғи йўқ» гаплар, қочирмаларнинг кўплиги фикримиз далилидир. Спектакллар орқали миллий тил хусусиятлари ўрганилади.

Биламиз, маълум миллат яралибдики, жуда кўп синоат, синов ва ҳодисалар кўйнида қолади. Бу ўз ўрнида ана шу миллатнинг тарихини яратади. Ҳар миллатнинг миллий тарихида муҳим воқеалар учрайди. Бу мустақилликка эришиш ё аксинча, мустамлакага айланиш воқеалари бўлиши мумкин. Ҳар миллатнинг миллий тарихида халқ қаҳрамонлари учрайди. Булар халқни оғир кунида жасорат кўрсатган шахслардир. Шунингдек, ҳар миллат ғурурлана оладиган аждодлари мавжудки, улар миллатнинг ё илми, ё санъати, ё тинчлиги, ё фаровонлиги йўлида хизмат қилган. Бу восита ва воқеаликларсиз шахс камолотини тасаввур этиб бўлмайди.

Миллатнинг улкан хазиналаридан бири бу бадииятдир. Бу ҳам тил нормаларини, ҳам санъатни ўз ўрнида шакллантиришга хизмат қилади. Кишиларга маънавий озуқа, эстетик завқ ва руҳий таскин беришда адабиётнинг ўрни бўлак. Бу назмдаги шашқатор шеърлар бўладими, насрдаги забардаст романлар бўладими, драматургиядаги умрбоқий драмалар бўладими ўлчаб бўлмас мезондаги таъсир кучига эга воситалар ҳисобланади. Халқ оғзаки ижоди намуналари доирасидаги эртақлар, ривоятлар, ҳикоятлар, ҳикматлар, дostonлар эса бизнинг бутунлай миллий концепциямизни белгилашда муҳим омил сифатида хизмат қилади ва улар томошалар орқали шахс тасаввури ва қалбига етказилади.

Яна шунини таъкидлаш ўринлики, ўз ўрнида миллатнинг санъатсиз миллийликни тасаввур этиб бўлмайди. Гарчи халқлар ўзаро бир-бирдан андоза олсалар-да, маҳаллий санъат элементлари асосий ўринда қолаверади. Бу ана шу халқнинг асрлардан бери сақланиб келаётган қимматли мероси ҳисобланади. Бу санъатнинг барча турлари микёсида бўлиши мумкин. Рақс, кўшиқчилик, фольклор томошалари, миллий куй, амалий безак санъати, тасвирий санъат ва бошқа санъат турларида ана шу миллатнинг яшаш тарзи, ўй-хаёллари, характери ўз ифодасини топган бўлади. Бу ифодани театр орқали томошабинга етказиш эса бирмунча самарали бўлиши мумкин.

Ҳар бир инсоннинг умрида яхши ва ёмон кунлар мавжуд. Энг асосий воқеалар – туғилиш, мучал, никоҳ ва ўлим ҳам маросимлар билан, ўзига хос урф-одатлар билан уюштирилади. Бир халқнинг маросим ва одатлари иккинчи халқникидан фарқланиши мумкин. Бунга таъсир этувчи омиллар дин, яшаш шароити, халқнинг кайфияти, имкониятлари, характери ва азаллий меросларидир. Саҳна асарларида бунинг яққол ифодаси киши тафаккури ва тарбиясида муҳим рол ўйнаши табиий.

Томошаларда мавзу ва ғоялар ҳам тарбияга таъсир этувчи омил бўлиши мумкин. Халқнинг тарихий ва жорий яшаш тарзидаги ҳолатлар, жараёнлар ва воқеалар миллий мавзуларни яратади ва миллий ғояларни юзага чиқаради. Масалан, мустамлака даврида эрк, мустақиллик даврида шукроналик мавзулари долзарблик касб этади. Халқ эса мана шу мавзулар асосида ғоялар изидан эргашади. Шунингдек, айни яшаб турган кун, давр изма-из маълум муаммоларни етаклаб юради. Бу долзарб муаммо бўлиши мумкин. Масалан, одамлар ҳалокатига олиб борувчи (ғиёҳвандлик, одам савдоси ва ҳ.к.з), табиат ҳалокати (атроф-муҳитнинг бузилиши, орол муаммоси ва ҳкз). Ҳар бир халқнинг мавжуд шароити ва вазиятлари миллий муаммоларни тақазо этади.

Демак, миллий менталитет ва миллий қадриятларни асраб-авайлаш лозим. Нега деганда, инсониятнинг кўп минг йиллик тажрибаси шундан далолат берадики, дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар қайси бир халқ ёки мамлакатни ўзига тобе қилиб, бўйсундирмоқчи, унинг бойликларини эгалламоқчи бўлса, авваламбор, уни қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш миллий қадриятлари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринади. Бу вазифани ҳал этишга оддий халқ каторида санъат ва маданият вакиллари ҳам масъулдир. Айтиб ўтилган миллий тамойиллар ва уларга қарашли воситалар тарбиянинг муҳим омили сифатида баҳоланар экан, бу хазинани асраб-авайлаш, кейинги авлод вакиллариغا етказиш лозим. Бунда биз санъатнинг имкониятларини юқори баҳолаймиз ва театр санъатига бу вазифани юклаймиз.

Мусикали драма театрлари фаолиятида мавжуд бўлган, тарихий, афсонавий ва халқ ижодиёти намуналарига оид асарларнинг мавжудлиги шубҳасиз кишини ватанпарварлик, миллий ғурур, тарихий ҳақиқатларга садоқат ва инсонийлик нуқтаи назаридан тарбиялайди. Биз куйида санаб ўтган спектакллар «Тохир ва Зухра», «Лайли ва Мажнун», «Фарҳод ва Ширин», «Юсуф ва Зулайҳо», «Равшан ва Зулхумор», «Гул ва Наврўз», «Отабек ва Қумушбиби», «Алпомиш» ҳамда буюк сиймоларимиз Бобур, Алишер Навоий, Амир Темур, Ал-Фарғоний, Мирзо Улуғбеклар ҳаёти ва ибратли умр йўли ҳақидаги асарлар миллий театр санъатимизнинг буюк хазинаси ва йиллар давомида ўзининг тарбиявий аҳамиятини йўқотгидиган улкан маданий меросдир. Бир сўз билан айтганда, айнан анъанавий ва миллий мавзудаги бу асарлар мусикали драма театрининг ажралмас қисми ҳисобланади ва бундан сўнг ҳам бундай асарлар театр репертуарида муҳим рол ўйнайди ва бугунги кун бўлажак ижодкорлари ва томошабинлари учун хизмат қилади деган умиддамиз.

MANBALAR VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч, Т.: «Маънавият», 2008. – 11 бет.
2. Келдивой Умрзоқов. Юксалиш ўз қўлимизда. «Санъат» ж., 1990-й., 2-сон.
3. Махмудхўжа Бехбудий. Танланган асарларю – Тошкент: Манавият, 2006.
4. Театр журналы 2006. – 1 сон. – 13 бет.
5. Акбарова М. «Муסיкали драма театрларида миллий ва классик асарлар талкини» магистрлик десертатсияси.

УДК 51(075.8)

Назерке Баянбаева
(*Арқалық, Қазақстан*)

КЕСТЕ ТІГУ ӨНЕРІНІҢ ТАРИХЫ МЕН ТҮРЛЕРІ

В статье описывается история искусства вышивки. Рассматривается тип шитья и вышивки. Приведены материалы, использованные для вышивки.

Кілт сөздер: *жапсырма тігіс, жөрмеу тігіс, қабырға тігіс, қайып тігу, таңдай тігіс, бұрме тігіс, тышқан із тігісі, шалып тігу, есін жөрмеу*

The article describes the history of the art of embroidery. We consider the types of sewing and embroidery. The materials used for embroidery.

Key words: *seamless stitches, stitched stitches, wall stitches, sewing, embroidery stitches, sewing stickers.*

Қазақ халқының қолөнерінің шығуы ежелгі дәуірден басталады. Осы ойымызды Қазақстан аумағынан табылған қола дәуіріндегі ескерткіштер: сүйектен жасалған керамикалық бұйымдар, мыс, қола және алтыннан жасалған әшекейлерде дәлелденеді. Жалпы алғанда қазақ халқының қолөнерінің түрлері өте көп. Соның ішінде ең көп қолданылатын кесте өнері. Кесте өнері қазіргі таңда өте кенінен қолданылады. Себебі, әр түрлі маржан моншақтармен қазақтың ұлттық киімдерін кестелеуге болады. Мысалы, әр түрлі үй жабдықтарына қолданатын бұйымдар жасауға болады.

Кесте – қазақ халқының қолөнерінің ерекше бір түрі. Кесте тігу өнерінің қазақ халқына ерте кезден болғандығын археологиялық қазбалар мен жазба ескерткіштері дәлелдейді. Кесте – сан ғасырлар бойына халқымыздың талантты істерінің көркем қиялдарының шеберлік құрметімен бейнеленген ақыл-парасатының жауһары. Небір керемет кесте үлгілері ұрпақтан –ұрпаққа жалғасып, толықтырылып, жаңғыртылып отырады. Кестешілік дәстүрі толысып, кемелденуі мен бірге өзінің көзартар көркемділігімен, жан сергітер әсемдігімен, өміршәнділігімен халқымыздың тірлік-тынысына, мән-мағынасына қосып, заттық және рухани өмірін әрлей түсті, сән-салтанаты артып отырады. Кесте өнерінде ертеден бүгінге дейін қолданылып келе жатқан кесте түрлері:

«біз кесте», «шым кесте», «жапсырма тігу», «жөрмеу», «жара тігіс», «кабырға тігіс», «қайып тігіс», «әбістіру тігіс», «таңдай тігіс», «бүрме тігіс», «шалып тігу», «тышқан із тігіс», «тепшу тігіс», «бөртпе тігіс», «шекпе кесте», «тығыз кесте», «маржандау», «түкті кесте-бұны кейде төкпе кесте депте атайды» т.б [1].

Кесте және көркемдеп тігу ою-өрнекті әшекейлеудің ертеден келе жатқан элементтерінің басты түрі. Кестені бізбен және инемен әшекейлеп тігу барлық халықтарға да ортақ өнер. Қазақ халқының дәстүрінде киім-кешек пен төсек-орын жабдықтары, қалыңдық пен күйеудің, батырлар мен сауыққойлардың (салдардың) бас киімі, белбеуі, киімнің жең жағалары мен балақтары әртүрлі жамылғыштары мен кежемдер және басқа да осы сияқты жол-жорық, үй-іші мүліктері кесте өрнегімен жиі безендірілген. Халық салтында мұндай өрнектеудің кейбіреулері күні бүгінге дейін сақталып келеді. Оның себебі әдемі ұнасымды кесте ою-өрнегінің барлық түрлеріне бірдей қолдануға тиімді. Міне, осы сияқты бізбен, машинамен және инемен көркемдеп тігілген кестені әшекейлеп кестелеу «художественная вышивка» деп атайды. Өнер қазынасының сарқылмас мұхиты халық «адам өнері мен әсем, аң жүнімен әсем», деп келіп «кестені көңіл сызады, қол тігеді көз сынайды» деп қорқытқан [2].

Кесте өнері осы айтылған нағыз халықтың, алуан әдісті, таңдауы көп өнер. Кесте өнерінің байырғы көне түрлері біз кесте, айқас тігу, айқыш-ұйқыш тігу, басып тігу, қайып тігу т.б.

Біз кесте – дөңгелек немесе төртбұрышты етіліп кергіш ағашқа керілген материалдың бетіне түсірілген ою-өрнек бойынша қармақтыбізбен өткермелеп шалу арқылы кестеленеді, жіпті бері іліп сызылған ою-өрнекті сызық бойымен кестелеп, сонан соң ішкі жағын түрлі өңді жіптермен толтырылады. Қалған бөліктері фон ретінде қалады.

Шым кесте – деп тігілетін материалдың ашық жерін қалдырмайнемесе ашық орынды өте аз қалдырып, тұтас кестеленген шымқай кестені айтады. Шым кесте, тұс киіз, сандыққап, мақпал шапан, орамалдың алақаны, жастық жапқыш, кежім сәукеле сияқты басқа да көптеген заттарға төгіледі немесе бөлек материалдарға төгіп қондырылады. Инемен тігілетін кестені керіп, инеге сабақталған жіппен алуан түрлі мәнерлеп тігіп кестелейді. Ол үшін кесте салынатын матаға әуелі өрнек түсіріп алады да, сол өрнек ізімен тігеді. Кесте тігетін инелер молтақ, иненің көздері кең болғаны жөн.

Тұс киіз және оны кестелеу-кестелі мтұс киіздің халық арасына ең көп тараған негізгі үш түрі бар. Оның біріншісі – тұтас матаны әр түрлі жіппен шымқай кестелеу, екіншісі – әр түрлі маталарды оюластырып кестелеу, үшіншісі – маталарды бөлек кестелеп, киіз бетіне оюлап жапсыру. Сонда мұндай тұс киіздің бір жері мата бір жері киіз болып көрініп тұрады. Ертерек кезде қара былғарыны ақ күміспен әшекейлеп те тұс киіз де жасаған. Қазақтың тұс киіз үлгісі «су», «мүйіз», «гүл», «жапырақ», «шырмауық», «түйетабан», «айбалта», «алқа» оюлары жиі кездеседі. Кесте ісімен шұғылданып жүрген шеберлер көп.

Есіп жөрмеу – көбіне су таситын қарын, мес, матадан, кенептен тіккен сондай ыдыс қапшықтардың шеттерін тіккенде, кейде орамалдың шетін бүгіп

тіккенде қолданады. Ондай заттардың қусырындысын, шеттерін сол қолдың көмегімен ширата бүктемелеп отырып жөрмеп тігеді [3].

Жапсырма тігіс – бір заттың бетіне жамау салып жапсырғанда әдіптердің шетін тіккенде әдіп орнына лента сияқты кенерелі заттарды бастырғанда қолданылатын әдіс.

Жөрмеу тігіс – қатарласқан екі бөлік затты жапсарластырып тігу. Бұл тігісті екі кенеренің шеттерін бірдей етіп беттестіре, қос жапсардың қырын баса орай тігеді. Осы орай тігілген жіптің сирек не жиіленгеніне қарай кейде екі жапсарды қосып, өзара қымқыра ширатып барып жөрмеуден тігістің әр түрлі атаулары шыққан. Олар: жай жөрмеу, жиі жөрмеу, ширатып жөрмеу деп әр түрлі атаулары шыққан.

Қабырға тігіс инемен көркемдеп тігу әдісінің бір түрі. Қабырға тігісімен ұзынды-қысқалы жасыра тігілген ұзын сызықтар арқылы өндіріме, бастыма қабырға өрнектері тігіледі. Қабырға тігісі екі сызықтың арасымен немесе матаның бетіндегі тоқыманың белгілі бір жолағымен үнемі біркелкі етіп көлденең орай шаншып отыру әдісі арқылы тігіледі.

Қайып тігу – әрі беріктік әрі әдемілік үшін қолданылады. Бұл тігістің бет жағы кәдімгі тігін машинасының тігісі тәрізді тігіліп түседі. Қайып тігу әдісінде астына шаншып алған инені ілгері шаншып үстіне шығарған соң, оны шегіндіре әкеліп манағы шпнышқан ізге қайтадан астына түсіреді де тағы ілгері шаншып үстіне шығарады.

Таңдай тігіс – бұл да көркемдеп тігу істерінде қолданылатын әдіс. Оны үш сызықтың үстімен, үнемі қиғаш шаншып тігілетін «қос қабырға» мәнерімен орындайды. Мұндай кестелі тігістермен киім-кешектің жақтарын жаға-қалпақтарды, жеңінің ауызын, кестеленген материалдардың шеттерін өрнектеген.

Бүрме тігіс – әр түрлі желбірлерді, қос етектерді бүре жапсырғанда, бүрмелі жағаларға егіктің басын қалыпқа салып ұлтрақша жапсырғанда, бір заттың шетін жинай тіккенде қолданады. Тепшу ең көп қолданылатын тігістің бір түрі. Мұны иненің шеттерімен қоспаларын, жұқа маталардың үгістерін тигуде қолданылады [4].

Тышқан із тігісі – үш сызық арасымен не шаршы сызықтар арасымен тігіледі. Алғашқы шаншымды инені төменгі сызықтан жоғары көтеріп үстіңгі сызыққа шаншып матаның астына түсіреді.

Шалып тигуде біз кестемен тіккен сияқты ілмек болып түседі. Шалып тигуде шанышқан иненің сақталған жібін сол қолдың барлығымен баса бүгіп тұрады.

Жалпы кесте әр түрлі материалдармен соның ішінде ең маңыздысы жібек жіп болып саналады. Кестеге пайдаланатын матаны қазақтар саудасаттықпен Ресей, Қытай, Парсы, Үндістан, Стамбул т.б жақтардан Қазақстан жері арқылы өткен Ұлы Жібек Жолы арқылы әкелінген. Кесте өнерінің танымалдылығы соншалық, оны тіпті ақын-жазушыларымыз тілге тиек еткен. Мысалы, ақын Абай:

«Өткірдің жүзі,
Кестенің бізі,
Өрнегін сондай сала алмас,

Білгенге маржан,

Білмеске арзан,

Надандар баһра ала алмал»,-

Осындағы «Кестенің бізі» кәдімгі қазақ шеберлерінің пайдаланған құралы- қолөнер кестесінің ізі еді [5].

КӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қасиманов С. «Қазақ халқының қолөнері». – Алматы, 1995 ж.
2. Мұхамеджан З. «Қазақтың кесте өнері». Алматы, 2008 ж.
3. Төленбаев С., Өмірбекова М. «Қазақтың ою-өрнектерінің жасалу жолдары».
4. Өмірғазин Қ. «Қазақ қолөнері». – Алматы, 1996 ж.
5. Шокпарұлы Д. «Альбом». – Алматы. Өнер, 2005 ж.

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.016:614.8]:004

*Світлана Горденко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)***ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ»**

У статті показано, що поєднання освіти з інформаційно-комунікаційними технологіями дозволяє активізувати аналітичну діяльність студентів, поглибити демократизацію методики викладання безпеки життєдіяльності, краще розкрити творчі можливості молоді.

Висвітлено головні загальнокультурні та професійні компетенції студентів в результаті вивчення даної дисципліни.

Ключові слова: *інформаційні технології, безпека життєдіяльності, компетенції, студенти, Інтернет, мультимедіа.*

The article shows that the combination of education with information and communication technologies makes it possible to intensify the analytical activities of students, to deepen the democratization of teaching methods of life safety, to better unlock the creative possibilities of young people. The main general cultural and professional competencies of students as a result of studying this discipline are covered.

Key words: *information technology, life safety, competence, students, Internet, multimedia.*

Сучасний розвиток суспільства характеризується швидкими інформаційними змінами в усіх галузях життєдіяльності людини. Комп'ютерні технології тісно ввійшли в повсякденне життя, що змушує суспільство визнавати їх необхідність та використання в усіх сферах життя й діяльності людини.

Інформаційні потоки, які з кожним днем зростають, потребують осмислення та структурування людським інтелектом. Не винятком з цих глобальних процесів є і виховання та освіта студентів з безпечної життєдіяльності, яка за останні десятиліття значно змінилась та набула нового змісту. Дисципліна «Безпека життєдіяльності» стала необхідною в сучасних умовах інтенсивного розвитку урбанізації та техногенного навантаження [2, с. 109].

Мета вивчення дисципліни полягає у набутті студентом компетенцій, знань, умінь і навичок для здійснення професійної діяльності за спеціальністю з урахуванням ризику виникнення техногенних аварій й природних небезпек, які можуть спричинити надзвичайні ситуації та привести до несприятливих наслідків на об'єктах господарювання, а також формування у студентів відповідальності за особисту та колективну безпеку.

Завдання вивчення дисципліни передбачає опанування знаннями, вміннями та навичками вирішувати професійні завдання з обов'язковим урахуванням галузевих вимог щодо забезпечення безпеки персоналу та захисту населення в небезпечних та надзвичайних ситуаціях і формування мотивації щодо посилення особистої відповідальності за забезпечення гарантованого рівня безпеки функціонування об'єктів галузі, матеріальних та культурних цінностей в межах науково-обґрунтованих критеріїв прийнятного ризику.

Засвоївши дисципліну «Безпека життєдіяльності» студенти повинні володіти сукупністю загальнокультурних та професійних компетенцій з питань безпеки життєдіяльності у відповідних напрямках підготовки для вирішення професійних завдань, пов'язаних із гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу об'єктів господарювання (ОГ) в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

В результаті вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності» студенти у відповідних напрямках підготовки повинні мати такі головні загальнокультурні та професійні компетенції.

Загальнокультурні компетенції охоплюють:

- культуру безпеки і ризик-орієнтоване мислення, при якому питання безпеки, захисту й збереження навколишнього середовища розглядаються як найважливіші пріоритети в житті й діяльності;

- знання сучасних проблем і головних завдань безпеки життєдіяльності та вміння визначити коло своїх обов'язків з питань виконання завдань професійної діяльності з урахуванням ризику виникнення небезпек, які можуть спричинити надзвичайні ситуації та привести до несприятливих наслідків на об'єктах господарювання;

- вміння оцінити середовище перебування щодо особистої безпеки, безпеки колективу, суспільства, провести моніторинг небезпечних ситуацій та обґрунтувати головні підходи та засоби збереження життя, здоров'я та захисту працівників в умовах загрози і виникнення небезпечних та надзвичайних ситуацій;

- здатність приймати рішення щодо безпеки в межах своїх повноважень.

Професійні компетенції за видом діяльності охоплюють:
виробничо-технологічна діяльність:

- здатність орієнтуватися в основних методах і системах забезпечення техногенної безпеки, обґрунтовано вибирати відомі пристрої, системи та методи захисту людини і природного середовища від небезпек;

- вміння оцінити сталість функціонування об'єкту господарювання в умовах надзвичайних ситуацій та обґрунтувати заходи щодо її підвищення;

- вміння обґрунтувати та забезпечити виконання комплексу робіт на об'єкті з попередження виникнення надзвичайних ситуацій, локалізації та ліквідації їхніх наслідків;

організаційно-управлінська діяльність:

- здатність орієнтуватися в основних нормативно-правових актах в області забезпечення безпеки;

- знання організаційно-правових заходів забезпечення безпечної життєдіяльності та вміння обґрунтувати та забезпечити виконання у повному обсязі заходів з колективної та особистої безпеки;

- вміння забезпечити координацію зусиль виробничого колективу в попередженні виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків;

проектно-конструкторська діяльність:

- вміння ідентифікувати небезпечні чинники природного та техногенного середовищ і віднайти шляхи відвернення їхньої уражальної дії використовуючи імовірнісні структурно-логічні моделі;

- вміння оцінити безпеку технологічних процесів і обладнання та обґрунтувати заходи щодо її підвищення;

- вміння обґрунтувати нормативно-організаційні заходи забезпечення безпечної експлуатації технологічного обладнання та попередження виникнення надзвичайних ситуацій;

педагогічно-консультативна діяльність:

- обґрунтування та методичне забезпечення проведення навчання серед працівників та населення з питань безпеки життєдіяльності та дій за надзвичайних ситуацій;

- вміння надати допомогу та консультації працівникам та населенню з практичних питань безпеки життєдіяльності та захисту у надзвичайних ситуаціях;

контрольно-консультативна діяльність:

- оцінювати стан готовності підрозділу до роботи в умовах загрози і виникнення надзвичайної ситуації (НС) за встановленими критеріями і показниками та надавати консультації працівникам організації (підрозділу) щодо підвищення його рівня;

- здатність аналізувати механізми впливу небезпек на людину, визначати характер взаємодії організму людини з небезпеками середовища існування з урахуванням специфіки механізму токсичної дії небезпечних речовин, енергетичного впливу та комбінованої дії уражальних факторів.

Основним завданням викладача вказаного курсу є навчити студентів:

- застосовувати методи оптимізації сучасних знань та інформаційних технологій;

- організувати навчальний процес так, щоб у студентів з'явилося бажання до активної участі у ньому [1].

До сучасних інформаційних технологій належать: програмоване навчання, інтелектуальне навчання, експертні системи, гіпертекст і мультимедіа, мікросвіти, імітаційне навчання, демонстрації.

Ці методики мають застосовуватися залежно від навчальної мети і ситуацій, коли в одних випадках необхідне усвідомлене розуміння потреби студента, у інших – важливість демонстраційного матеріалу чи облік психологічних принципів навчання.

Значну допомогу викладачу в підготовці та проведенні занять надає пакет Microsoft Office, який містить, окрім текстового процесора Word, ще й систему баз даних Access і електронні презентації PowerPoint. Текстовий редактор Word дозволяє підготувати роздатковий і дидактичний матеріал. Система баз даних передбачає велику підготовчу роботу викладача під час планування занять, що у кінцевому результаті надає ефективну і універсальну систему навчання та перевірки знань [3, с. 356].

Використання інформаційних технологій навчання на заняттях з безпеки життєдіяльності забезпечує орієнтацію навчального процесу на самостійну пошуково-творчу пізнавальну діяльність, диференціацію й індивідуалізацію за темпами засвоєння матеріалу, методами різноманітного оволодіння матеріалом, методами контролю і самоконтролю, перехід до суб'єкт-суб'єктного навчання.

Реалізація перелічених умов стимулює внутрішню і зовнішню активність студентів, їхню самостійну творчу діяльність, формує ґрунтовні дієві знання, розвиває уміння й навички професійної діяльності. Під час таких занять студенти вчать аналізувати, зіставляти, узагальнювати, систематизувати навчальний матеріал, формується система власних поглядів на проблеми, небезпечні ситуації які оточують сучасний світ і людство, відбувається розширення кругозору студентів, підвищується активність, самостійність та творчий розвиток особистості.

У зв'язку з цим можна виділити три напрямки застосування сучасних інформаційних технологій на заняттях з «Безпеки життєдіяльності».

По-перше, використання імітаційно-моделюючих програм, які дають можливість відтворювати дію та природу різного прояву небезпеки, будь-які надзвичайні ситуації, в тому числі й аварійні, та моделювати правильну поведінку. Традиційні засоби навчання не завжди дозволяють вирішити такі дидактичні завдання.

По-друге, Інтернет пропонує унікальний безмежний ресурс отримання інформації з питань різного характеру. Така інформація має унікальну форму вираження, є завжди актуальною, різноманітною, доступною у будь-який час. Викладач може розмістити на сайті університету свої методичні рекомендації, посібники, додаткові Інтернет ресурси з тем дисципліни, які дозволять полегшити і розширити для студентів доступ до навчально-методичних матеріалів.

По-третє, мультимедіа – як засіб чи інструмент пізнання на заняттях з «Безпеки життєдіяльності». Це дає доступ викладачам і студентам до нових ресурсів і може використовуватись у різноманітних навчальних ситуаціях. Мультимедіа сприяє розвитку мотивації, комунікативних здібностей, соціальної компетенції, отриманню необхідних навичок, накопиченню знань. Усе це сприяє розвитку інформаційної грамотності [3, с. 357].

Отже, використання інформаційних технологій розширює та урізноманітнює програму вивчення безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах, змінює виклад матеріалу, покращує якість засвоєння знань, підвищує мотивацію студентів до навчальної діяльності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Жалдак М.І. Вплив нової інформаційної технології на зміст освіти / Жалдак М.І. та ін. // Сучасна інформаційна технологія в навчальному процесі: зб. наук. праць. – Київ: Знання, 1991.
2. Опара Н.М. Інформаційні технології у процесі викладання та вивчення безпеки життєдіяльності у вищій школі / Н.М. Опара // Вісник Полтавської державної аграрної академії, 2014. – №1. – С. 109–111.
3. Савчук О.П. Використання сучасних інформаційних технологій на заняттях з безпеки життєдіяльності / О.П. Савчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми Зб. наук. праць. Київ-Вінниця, ТОВ фірма «Планер», 2015. – Вип. 42. – 471 с.

ПЕДАГОГІКА

УДК 510.2

*Мейрамкул Абдрахманова, Айгерім Турар
(Арқалық, Қазақстан)*

МАТЕМАТИКА ПӘНІНІҢ БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОРТА БУЫН ОҚУШЫЛАРЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА БАУЛЫП, ОЙ- ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ

Бұл мақалада математика пәнінің бағдарлы оқытулары арқылы орта буын оқушыларын шығармашылыққа баулып, ой-қабілетін жетілдіру әдістемесі қарастырылады.

Негізгі сөздер: қабылдау, логика, қызықты логикалық тапсырмалар.

In this article, the math program is designed to help middle class students learn how to be creative and improve their thinking skills.

Key words: acceptance, logic, interesting logical problems.

Қазіргі кезде ғылым мен техниканың даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білімнің, іскерліктің болуын, білім алушылардың белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін және кең, әрі терең ойлауға қабілетті болуын талап етеді. Бүгінгі күнде математика – жан-жақты байланыстармен басқа ғылымдардың дамуына үлес қосатын ірі ғылым ретінде ғылыми-техникалық прогрестің базасы және жеке тұлғаның дамуының құрамды бөлігі болып табылады. Математиканы оқыту мақсаттарының бірі – адамның ойлауын, оның ішінде ең алдымен абстрактілік ойлауын, абстрактілеу қабілетін және ойға елестетуге қиын нысандармен жұмыс істеу дағдысын қалыптастыру және дамыту. Математиканы оқыту барысында логикалық (дедуктивтік) ойлау, алгоритмдік ойлау, жүйрік ой, бейімді ойлау, абстракциялық т.б. секілді ойлаудың көптеген қасиеттері құрылуы қажет.

Қабылдау – бұл оқушының құбылыстар немесе нысаналарды толығымен өз санасында сыртқы байланыстармен бірге бейнелеуімен сипатталатын білімді меңгеру үдерісі. Оқушыны оқу материалын қабылдауға даярлау үшін оларды нақты білімге ие болуға құштарлығын ояту керек. Бұл құштарлық қызықты-логикалық есептердің дұрыс қойылуы арқылы туындайды, мұғалім оқушының ақыл-ой қызметін белсендіріп, жаңа материалды меңгеруге зерттеу тұрғысынан келуге жетелейтін түрлі сұрақтар мен проблемалық ситуациялар тудырып отырады. Оқу материалын балалардың ойлау қабілеті жетерліктей жас ерекшеліктерін ескере ұйымдастырса ғана оның ойлау қабілетінің дамуына мүмкіндік туады. Сондықтан да мұғалім балаларды үнемі логикалық тұрғыдан ойлай білуге бағыттауы тиіс. Бұған оқу үрдісін жүйелі ұйымдастыру, сабақта бала логикасын дұрыс дамыта алатын мүмкіндіктерді мол пайдалана арқылы жетуге болады.

Қызықты-логикалық тапсырмаларды математиканың мектептік курсына мәселесін тек педагогтар мен психологтар емес, сонымен бірге математик әдіскерлер де зерттеуі керек. Математикалық білімнің негізгі мәселесінің бірі – оқушыларды кеңістіктегі қиял арқылы ойлаудың жалпы тәсілдерімен қаруландыру, берілген тапсырманың мағынасын түсіну белсенділігін дамыту, логикалық пайымдауға дағдыландыру, алгоритмдік ойлау біліктілігін игеру болып табылады. Әрбір оқушы талдау жасауды, ақиқаттан болжамды айыра білуді, өздерінің ойларын нақты жеткізуді үйренуі, екінші жағынан – қиял мен сезгіштікті (кеңістіктегі елестету, нәтижені болжау және шешу жолдарын табу біліктілігін) жетілдірілуі қажет. Атап айтқанда, математикаға ерікті, еңбексүйгіштікті, қиындықты жеңудегі жігерді, мақсатқа жетудегі қайратты тәрбиелеу үшін қолайлы мүмкіндіктерді жаратады. Сондықтан «математика барлығы үшін» деген жаңа тұжырымдаманың негізін қалаушы қағидалардың бірі ретінде, бірінші орынға математиканы оқытудың дамытушы қызметінің идеясы алға тартылады. Осы қағидаға сәйкес математиканы оқытудың әдістемелік нысаны – математика ғылымының негізін оқыту ғана емес, сонымен қатар тұлғаның бұл өмірге тез бейімделуі және әлеуметтенуі салдарынан адамның қоршаған ортаны математиканың амалдары арқылы тану болып табылады.

Математикалық білімнің негізгі мақсаты – математикалық дағдыны дамыту болуы керек, демек, шынайы әлемнің құбылыстарын логикалық және сезіне отырып зерттеу қажет. Бұл мақсаттың іске асырылуы математика сабағындағы әртүрлі күрделі қызықты-логикалық тапсырмалардың шешімін белсендендіруі талап етеді. Сондықтан, осы тапсырмаларды мұғалім математика сабағында қалауы бойынша емес, математиканы оқытудың қажетті элементі ретінде пайдалануы керек.

Біздің ғылыми және кәсіби әдібиеттерге жасалған талдауымыз, қазіргі кезде математиканы оқыту әдістемесінің бағытты даму үстінде екенін көрсетті. Дегенмен, қазіргі білім беру және тәрбиелеу жүйесінде жаңа талаптарға сәйкес оқушыларды есеп шығаруға қызықтыру үшін математика сабақтарында «қызықты-логикалық есептерді» қолданудың жекелеген аспектілерінің теориялық және тәжірибелік тұрғыдан зерттелуінің жеткілікті орын алмағанын тұжырымдауымызға тура келді. Еліміздегі оқыту жүйесінің дүниежүзілік мәні бар оқытуға гуманизациялық тұрғыдан келу мәселесін бағыт ұстанған кезеңінде оқушыларды математика пәніне қызықтыру проблемасы өзекті мәселелердің біріне айналып отыр.

Қарастырылып отырған концепцияның өзіндік ерекшелігі – оның білім берудің көкейесті мәселелерінің логикалық жақтан келуі, қызықты-логикалық есептер шығаруды есеп шығаруға қызығушылықты дамытудың алғы шарты, ал логикалық ойлау деңгейін оқыту және тәрбиелеу қорытындысы ретінде қарастыруы болып табылады. Логикалық ойлауды дамыту екі өлшемде жүргізіледі: жалпы мәдениеттің бөлігі бола отырып, бұл – тәрбиенің қорытындысы және адамның қоршаған ортаға, өзінің дүниетанымына және өзіне қатысты гармонияға жетуге ұмтылысы [1, б. 277].

Математикалық логикалық ойлау түсінігі – адамның қоршаған ортамен қарым-қатынасының бүкіл спектріне тарайтын және оның бүкіл жеке тұлғалық

структурасын ашып көрсететін кешенді ұғым. «Логикалық ойлауды дамыту» ұғымының мақсатты бағытталған педагогикалық үрдіс ретінде тарлау мағынада қолданылатынын ескерте кеткен жөн.

Сабақ үрдісінде қызықты-логикалық есептерді пайдалану жалпы білім беретін мектептерде математика пәнін ұнатпайтын оқушылардың базалық математикалық компетенцияларын қалыптастыруды ерекше әдістемесі болып табылады. Осындай қызықты әдістемелердің бірі – оқыту үрдісінде қызықты-логикалық есептерді пайдалану.

Әрбір мұғалім оқушылардың логикалық ойлауын дамытуға міндетті. Бірақ мұны қалай істеу керек екендігі жайлы мұғалім әрқашан біле бермейді. Кейде логикалық ойлаудың дамуы өз-өзінен жүреді деп түсіндіріледі, сондықтан көптеген оқушылар, тіпті жоғары сынып оқушылары да логикалық ойлаудың алғашқы тәсілдерін (анализ, синтез, салыстыру, болжау т.б.) меңгермейді. Логикалық ойлауды дамытуда математиканың ролі өте жоғары. Олай дейтініміз математика – бұл мектептегі барлық оқытылатын пәндердің теориялық ғылымының бірі [2, б. 102].

Төменде осындай қызықты-логикалық есептерден мысалдар келтірейік.

1. Тоғанаға бірін-бірі жеп қоятын 30 шортан балық жіберілді. Бір шортан 3 (тоқ, аш) шортанды жесе ол тоқ болып есептелінеді. Тоғандағы шортандардың қаншасы тоқ болады?

Шешуі: Шортандардың 9-ы тоқ болады. Осыны дәлелдейік. Негізінде 9-дан артық шортанның тоқ болуы мүмкін емес. Егер 10-ы тоқ болғанында, олар 30 шортанды жеуі керек еді. Бірақ барлығы 30. Ал қайсы біреуі бізде қалуы керек.

Жауабы: 9-дан кем болмауы керек.

2. Цифрларының қосындысы 2-ге тең болатын бес таңбалы қанша сан бар?

Жауабы: бес сан бар, олар: 20000, 11000, 10100, 10010, 10001

3. Егер түнгі сағат 12-де жаңбыр жауып тұрса, алда 84 сағаттан кейін ашық күнді көруге бола ма?

Жауабы: 84 сағат, 365 сәтке, тал түс ашық күнді көруге болады.

4. 3 әкесі мен 6 ұлы серуенге шықты. Олар 42 алма сатып алды. Әрқайсысына 6 алмадан тиді. Бұл қалай болғаны?

Жауабы: 1 ата, 2 әкесі, 4 баласы

5. Бес 3 санын пайдаланып 37-ні қалай жазуға болады?

Жауабы: $3:3+33+3=37$.

6. Төртбұрыштың бір бұрышын кесіп тастасаң неше бұрыш қалады?

Жауабы: 5.

7. Қосарланып жегілген үш ат бір сағаттың ішінде 12 км жол жүреді. Осы уақыттың ішінде бір ат қанша жол жүрген?

Жауабы: 12 км.

8. Үш түйеқұс ұшып келе жатты. Аңшы олардың бірін атып алды. Олардың қаншасы қалды?

Жауабы: Түйеқұс ұшпайды

9. Қайында 7 бұтақ бар, 7 бұтақта 7 алма өсіп тұр, әр бұтақта 7 бұтақшадан бар, 7 бұтақшада 7 алмадан бар. Барлығы неше алма өсіп тұр?

Жауабы: қайында алма өспейді.

10. Бір топ үйрек ұшып келе жатты. Біреуі алдында, екеуі артында, бірі артында, екеуі алдында, біреуі екуінің ортасында. Бұлар тізбектеліп ұшып келеді. Қанша үйрек ұшып келеді?

Жауабы: 3

11. Ағаш үстінде 100 торғай отырды. Аңшы 10 торғайды атып алды. Торғайлардың қаншасы қалды?

Жауабы: ұшып кетпеген 10 торғай.

12. Орындықта Мақпал, оның анасы, әжесі және қуыршағы отыр. Әжесі қуыршақтың емес немересінің қасында отыр. Ал қуыршағы анасының жанында отырған жоқ. Мақпалдың қасында кім отыр?

Жауабы: әжесі.

КӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қаңлыбаев Қ. И., Сатыбалдиев О.С., Джанабердиева С.А. Математиканы оқыту әдістемесі. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2013. 270–277 б.
2. Аралбай Қ.М. Математикалық сауаттылық-Астана, 2018. 97–102 б.

УДК 510.51

*Мейрамкул Абдрахманова, Мөлдір Айтқалиева
(Арқалық, Қазақстан)*

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЖОО-ҒА БЕЙІМДЕУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ 10-11-СЫНЫПТАРДА МАТЕМАТИКАДАН ФАКУЛЬТАТИВТІК КУРСТАР ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларын ЖОО-ға бейімдеу құралы ретінде 10-11-сыныптарда математикадан факультативтік курстар ұйымдастыру әдістемесі қарастырылады.

Негізгі сөздер: *факультативтік курстар, қабылданатын ақпараттар, өз бетімен білім алу.*

This article discusses the methodology of organizing elective courses in mathematics in grades 10-11 as a means of adaptation of high school students to the university.

Key words: *elective courses, information received, self-education.*

Қазіргі кезеңде мектеп алдында тұрған басты мақсаттардың бірі – оқушылардың жалпы білім деңгейін арттыру, өз бетімен білім алу жолдарын үйрету, болашақта алған білімдерін практикалық мұқтаждарына пайдалана алатын жолдарға бейімдеу болып табылады. Математикалық білімдерді толықтырудың басты көзі – кітап, ғылыми-көпшілік әдебиеттер. Оқушыларды қосымша әдебиеттермен жұмыс істей білуге үйрету – мұғалімнің басты міндеттерінің бірі

Ғылыми-математикалық әдебиеттермен жұмыс істегенде оқушылардың біліктілігі мен дағдыларын қалыптастырудың негізгі құраушылары төмендегідей:

- 1) мәтінді терең түсіну біліктілігі;
- 2) ең бастысын ажырату және еске сақтай білу;
- 3) әңгіме жасалынып отырған мәселелерді іштей қорыту біліктілігі;
- 4) жоспар, конспект құра білу, көшіре ала білу;
- 5) қабылданатын ақпараттарға өз бетімен сын көзбен қарай білу;
- 6) математикалық мәтіндерде кездесетін қиындықтарды жеңе білуге,

өзін-өзі жұмыс істеуге мойындауға үйренуі.

Қазіргі кезеңде математиканы білетін мамандарға мұқтаждық өте үлкен. Сол себептен математикаға деген қажетті ықыласты мектеп қабырғасынан қалыптастырған жөн. Математика сабақтарында оқушыларды осы пәннің мазмұнымен қызықтыратын мүмкіндіктер аз емес. Сонымен қатар сабақтың басты мақсаты – оқушыларды математикалық сипаттағы процедураның белгілі бір кешеніне үйрету; ал түсіндірудің (оқытудың) қызықтылығы осы мақсатқа бағынады; оқушылардың қабілеттіліктерінің дамуы міндетті түрде оқылатын материалды игеру барысында қалыптасады.

Оқушылардың қабілеттілігін дамыту мен оларды математикаға қызықтырудағы қосымша мүмкіндіктер математикадан жүргізілетін факультативтік және мектептен тыс сабақтарда туады. Олар, кейде математикадан білімді кеңірек және тереңірек игеруді басты мақсат деп көздемей, ойлау мен оқушы мінезінің белгілі бір жағын дамытуға бағытталуы мүмкін. Сабақ барысында тәрбиеленген табандылықтың, пәнге деген қызығушылықтың нәтижесінде осындай кеңею қалыптасады [1, б. 219].

Факультативтік сабақтардың мақсаты оқушылардың жалпы білім деңгейін кеңейту, математикалық ойлау қабілеттерін дамыту, математикаға қызығушылығын арттыру, көзқарасын және жеке бастарының ерекшеліктерін тәрбиелеу болып табылады.

10–11 сыныптарға арналған факультативтік курс оқушылардың білімін әрі қарай жалғастыруға, яғни олардың жалпы математикалық білім деңгейін арттыруға бағытталған. Бұл сыныптардағы факультативке қойылған негізгі шарт – оқушыларды қалаған мамандықтарына сәйкес жоғары оқу орындарына түсу үшін қабылдау емтихандарына әзірлеу.

Факультативтік сабақтарда алгебралық теңдеулер, теңсіздіктер, олардың жүйесі, сөз есептері, функциялар және функциялардың сызбалары, сан және сан тізбектері, стандарт емес теңдеулер және теңсіздіктер, параметрі бар есептер, планиметриялық және стереометриялық есептер және оларды шығару әдістері қарастырылады.

$1. x^4 + x^3 + x^2 + x + 1 = y^2$ теңдеуін қанағаттандыратын x, y натурал сандарын табындар.

Теңдеудің сол жағын түрлендірейік.

$$x^4 + x^3 + x^2 + x + 1 = \left(x^2 + \frac{x}{y} + \frac{3}{8}\right)^2 + \frac{5}{8}x + \frac{55}{64}\left(x^2 + \frac{x}{2} + \frac{3}{8}\right)^2 + \frac{5}{8}x + \frac{55}{64} = y^2$$

Теңдеудің екі жағын да 64-ке көбейтелік.

$$(8x^2 + 4x + 3)^2 + 40x + 55 = (8y)^2.$$

Бұдан, $8y > 8x^2 + 4x + 3$ теңсіздігі шығады.

$2y \geq 2x^2 + x + 1$ (Теңсіздіктің оң жағындағы 3-ті 4-пен ауыстырдық.

Сол себепті артық таңбасы, артық немесе тең таңбасымен ауыстырылды).

Демек, $2y \geq 2x^2 + x + 1$ және $(2y)^2 \geq (2x^2 + x + 1)^2$ яғни,

$$4y^2 \geq 4x^4 + x^2 + 1 + 4x^3 + 4x^2 + 2x;$$

$$4y^2 \geq 4x^4 + 4x^3 + 5x^2 + 2x + 1.$$

Берілген теңдеудің екі жағын да 4-ке көбейтелік.

$$4x^4 + 4x^3 + 4x^2 + 4x + 4 = 4y^2$$

$$4y^2 \geq 4x^4 + 4x^3 + 5x^2 + 2x + 1.$$

Демек,

$$4x^4 + 4x^3 + 4x^2 + 4x + 4 \geq 4x^4 + 4x^3 + 5x^2 + 2x + 1$$

$$x^2 - 2x - 3 \leq 0$$

$$x_1 = -1 \quad x_2 = 3$$

Яғни, $x \leq 3$ және $x \in N$. Олай болса, $x = 1, x = 2, x = 3$ жағдайларын қарастыру керек.

а) $x = 1 \Rightarrow y^2 = 5$

ә) $x = 2 \Rightarrow y^2 = 31$

б) $x = 3 \Rightarrow y^2 = 121$. Демек, $x = 3, y = 11$

2. Теңдеулер жүйесінің бүтін шешімдерін табындар.

$$\begin{cases} xz - 2yt = 3 \\ xt + yz = 1 \end{cases}$$

Жүйедегі әр теңдеудің екі жағын квадраттайық.

$$\begin{cases} (xz - 2yt)^2 = 9 \\ (xt + yt)^2 = 1 \end{cases}$$

Алдымен екінші теңдеудің екі жағын да 2-ге көбейтелік, одан екі теңдеуді мүшелеп қосайық [2, 125 б].

$$(xz - 2yt)^2 + 2(xt + yt)^2 = 11$$

$$x^2z^2 - 4xzyt + 4y^2t^2 + 2x^2t^2 + 4xyt + 2y^2z^2 = 11$$

$$x^2z^2 + 4y^2t^2 + 2x^2t^2 + 2y^2z^2 = 11$$

$$x^2(z^2 + 2t^2) + 2y^2(2t^2 + z^2) = 11$$

$$(x^2 + 2y^2)(z^2 + 2t^2) = 11$$

Бұл жағдайда $x^2 + 2y^2 = 1$ немесе $z^2 + 2t^2 = 1$

а) $x^2 + 2y^2 = 1 \Rightarrow x = \pm 1, y = 0$. Олай болса $z = \pm 3, t = \pm 1$

ә) $z^2 + 2t^2 = 1 \Rightarrow z = \pm 1, t = 0$

Олай болса, $x = \pm 3, y = \pm 1$

Жауабы: (1;0;3;1), (-1;0;-3;-1), (3;1;1;0), (-3;-1;-1;0)

КӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қаңлыбаев Қ.И., Сатыбалдиев О.С., Джанабердиева С.А. Математиканы оқыту әдістемесі. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2013. 156–219 б.

2. Фарков А.В. Внеклассная работа по математике 5–11 классы: школьные олимпиады: пособие. – Москва, 2009.

УДК 510.6

*Мейрамкул Абдрахманова, Ұлжалғас Халилла
(Арқалық, Қазақстан)***ОРТА СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН МАТЕМАТИКАДАН
ОЛИМПИАДАЛАРҒА ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ**

Бұл мақалада орта сынып оқушыларын математикадан олимпиадаларға дайындау әдістемесі қарастырылады.

Негізгі сөздер: *қиындығы жоғары есептер, зияткерлік жарыс, шығармашылық тапсырмалары.*

This article discusses the method of preparing middle-class students for mathematical olympiads.

Ke ywords: *high score, intellectual competition, creative tasks.*

Егеменді елдің ертені оның білімінің тереңдігімен өлшенеді. Қазір – ғылым мен білімнің, техниканың дамыған кезеңі. Сондықтан да қазіргі қоғам әр оқушының сапалы терең білім алуын, жаңаша ойлау қабілетінің жоғары болуын талап етеді. Осы мақсатта әрбір оқушы үшін мектепте өткізілетін әр деңгейдегі пәндік олимпиадалардың маңызы зор.

Олимпиада – бұл ең алдымен, дайындығы неғұрлым жоғары, қабілетті оқушылармен жүргізілетін зияткерлік (интеллектуалды) жарыс. Олимпиадалық есептерді шығара білу, әрқашан оқушының математикалық дарындылығының көрсеткішінің бірі болып табылады. Олимпиадаға қатысу оқушының отбасында және мұғалімдер ортасында ғана емес, сыныптастар арасында да беделінің көтерілуіне мүмкіншілік береді. Олимпиада тапсырмаларын таңдап алу ұйымдастырудың өте маңызды кезеңі. Онда күрделі тапсырмалар ғана емес, сонымен қатар қызықты да, практикалық қолданысы бар болатын әр түрлі шығармашылық сипаттағы тапсырмалар болуы қажет. Олимпиадалық есеп термині есепті классификациялау нәтижесінде емес, олимпиадалық жұмыстың мәтінін құру үшін есептің ерекше түрлерін қолдану практикасы нәтижесінде пайда болған.

Математикада олимпиадалық есеп деп құрылымы немесе оларды шығару әдістері бойынша стандартты емес, қиындығы жоғары деңгейдегі есептерді түсінеді. Мектеп оқушылары олимпиадаларының негізгі мақсаты осы облыста барлық қатысушылардың ішінен қабілетті, талантты және дарындыларды анықтаудан тұрады. Негізінен, олимпиадалық тапсырмалар шығармашылық сипатымен ерекшеленеді.

Олимпиадалық есептердің басты ерекшелігі оның тұжырымы мен шығару жолы мектеп бағдарламасы шеңберінен шықпайтыны және бұл есептерді шығару әдістері оқушыларды біртіндеп жоғары математиканың ұғымдары мен әдістеріне бейімдейтіндігінде.

Олимпиадаға қатысушыларға мектеп оқушысы үшін ерекше болып табылатын сұрақтар ұсынылады. Мұндай жағдайларда берілген тапсырманы орындауда дайын формуланы пайдалану мүмкін емес және қатысушыға өз бетімен жол тауып, есеп шешімін құруға тура келеді. Қабілетті бала

олимпиадаға қатыса отырып, өзімен тең дәрежелі оқушылар қатарынан табылады. Ол өзінің басымдылығын дәлелдеу үшін басқамен жарысқа түсіп, жеңіске ұмтылады. Олимпиададағы ерекше жағдай, жарысқа еркін қатысу (өз еркімен) мүмкіндіктері қызықтырады. Сондықтан басты назарды оқушыларды интеллектуалды сайыстарға дайындауға аударған дұрыс.

Олимпиаданың ең басты құндылығы жеңімпаздарды анықтаудан ғана емес, оқушылардың математикалық мәдениеті, интеллектуалды деңгейінің жоғарылауын бағалаудан тұрады. Сондықтан осы мәдениет пен интеллектуалды деңгейді көтеру үшін оқушыларды математикалық олимпиадаға дайындау қажет. Бүгінгі күні олимпиада нәтижесі бойынша мектепте, ауданда математикадан сыныптан және мектептен тыс жұмыстардың қорытындылары бағаланады. Математикадан мектептік, аудандық олимпиадалар математикалық дайындық сапасын салыстыруға, мектептерде математиканы оқыту жағдайын бағалауға мүмкіндік береді. «Білім – инемен құдық қазғандай», сондықтан ұстаз - оқушыны жан-жақты дайындайтын тұлға болғандықтан, ол оқушының білім деңгейіне тереңірек үніледі [1, б. 124].

Олимпиадаға қатысу оқушының интеллектуалды потенциалының ашылуына мүмкіндік туғызады, ал нәтиже көрсеткіштері оқушының өзіндік сана сезімін нығайтады. Олимпиадаға дайындауға мұғалім өте үлкен үлес қосады. Олимпиаданың мектептік кезеңінде тандалған оқушыларды келесі күрделі кезеңдерге дайындайды. Бұл мұғалімнен өзінің пәні бойынша терең білімді, олимпиадалық тапсырмаларды шебер орындауды және оқушыларды осы ерекше жұмыс формасына дайындаудың әдістемесін меңгеруді талап етеді. Мұғалім тарапынан олимпиада – өзін-өзі танытудың жолы екенін мектеп оқушыларына көрсетуі өте маңызды. Оқушыларды олимпиадаға дайындап жүрген математика мұғалімінен күрделі әрі қиын есептерді шешудегі тәжірибенің бар болуы талап етіледі.

Мұғалім жұмысының нәтижесі – олимпиаданың әр түрінен қандай және қанша оқушы жүлделі болғанымен анықталады. Математика мұғалімі оқушыларды олимпиадаға дайындап, олардың математикалық дамуына барлық жағдай жасайды. Сабақ үстінде де тақырыппен тығыз байланысты олимпиадалық есептерді шығартуға болады. Осындай есептердің бірнеше мысалдарын қарастырайық. Сөз есептерді арифметикалық әдіспен шешу біріншіден, күрделі теңдеулер құрып шешуді әлі үйрене қоймаған оқушылар үшін өте тиімді. Екіншіден, оқушылардың логикалық ойлау деңгейін көтеріп, ақыл-ойын өсіреді.

Жойылту (арылту) тәсілін қолданып сөз есептерді шешу.

1. Үш қарындаш пен 5 дәптердің барлық құны 265 теңге, 3 қарындаш пен 3 дәптердің барлық құны 183 теңге. Қарындаш және дәптердің әрбірінің бағасы неше теңге?

Шешуі. $265 - 183 = 82$ теңге (екі дәптердің бағасы)

$82 : (5 - 3) = 41$ теңге (бір дәптердің бағасы).

Осыған ұқсас есептерде екі белгісіз санды табу талап етіледі, оның бірі қарындаштың бағасы, енді бірі дәптердің бағасы. Есепті шешкенде алдымен олардың біреуін жойылтып (қарындашты жойылтып), онан кейін дәптер

санының екіге кемуіне негізделе отырып (2 дәптер 82 теңге) белгісіз сан табылады. Осындай шешу тәсілі жойылту (арылту) тәсілі деп аталады.

Жорамалдау тәсілі.

2. Кино билетінің алдыңғы қатардағы орындығының бағасы 500 теңге, артқы орындығының бағасы 450 теңге. Қазір 36 билет сатылып, сатудан 16900 теңге ақша жиналды. Екі түрлі билеттің әр бірінен қаншасы сатылған?

Бұндай есептерді шарт пен сұралған мәселеге негізделіп, жорамалдау тәсілін қолданып шешуге болады. 36 билет түгелдей алдыңғы орындықтыкі деп жорамалдасақ, $36 \cdot 500 = 18000$ теңге болады. Ол іс жүзіндегі ақшадан 1100 теңге артық, бұл неліктен? Себебі артқы қатардың әр біреуіне 50 теңге аз жұмсалады. Сондықтан 1100-ді 50-ге бөлсек артқы қатардағы орын саны шығады: $1100:50=22$, алдыңғы орын саны: $36-22=14$. Бұндай шешу тәсілі «жорамалдау тәсілі» немесе орын алмастыру мәселесі деп аталады [2, 56].

Артық қалу, жетпей қалу (артық, кем) мәселесі.

3. Бір қорап кәмпитті әр балаға 6-дан бергенде 36 кәмпит артық қалады; әр балаға 8-ден бергенде 4 кәмпит жетпей қалады. Балалар саны қанша? Кәмпит саны қанша?

Талдау. Бұл есептің ерекшелігі белгілі сан шамасындағы кәмпитті белгілі сан шамасындағы балаларға үлестіріп беру. Екі рет үлестіргенде біріншіде 36 кәмпит артық қалады, екінші ретінде 4 кәмпит кем қалады. Артық қалған сан мен жетпей қалған сан берілген. Кәмпит санын бөлуге қатысқан адам санын табу керек. Ол үшін заттар айырмашылығын үлестіру айырмашылығына бөлу керек. Бұл «Айырмашылығын айырмашылығына бөлу тәсілі» деп те аталады.

Шешуі. Балалардың саны: $(36+4) \div (8-6) = 40 \div 2 = 20$ кәмпит саны: $6 \cdot 20 + 36 = 156$. Жауабы: балалар саны 20, кәмпит саны 156.

КӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қаңлыбаев Қ.И., Сатыбалдиев О.С., Джанабердиева С.А. Математиканы оқыту әдістемесі. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2013. – 124–139 б.

2. Ырысбек Мәуіт. Математика олимпиадасына дайындық бастамалары. – Астана, 2017.

UDC 378+37.04+614.2

*Maryna Besplitnik
(Chernivtsi, Ukraine)***PERSPECTIVES OF DISTANCE TRAINING MEDICAL EDUCATION**

The intellectual potential of society includes a set of creative abilities of individuals and their educational-qualification level, which give. Possessing, using intelligent means, to master the acquired and create new knowledge for effective socio-economic development of society. The urgent task is to ensure the possibility of obtaining quality education during life for all citizens. At the same time, the content of education and organization should be constantly updated the educational process in accordance with the current state of development of science. One of ways to implement the principle of continuity of education is to provide conditions for learning personality throughout life. This can be achieved through introduction and development distance education.

Key words: *distance education, distance education, electronic content, educational portal.*

During the period of stay of medical students in the departments, which is relatively short, it is necessary not only to present the practical part of the material, but also to familiarize them with future perspectives and scientific directions, which will promote improvement of further practical experience and creative development of the personality of the doctor [1].

To date, innovative technologies play an important role in the educational process around the world. Inevitable components of professional education in our time is a personal computer and the Internet. The quality of the learning process and the enhancement of overall student motivation improves through the introduction of innovative technologies [2]. Distance learning is becoming more widespread, which covers the highest degree of higher education. It is characterized by a convenient system of information delivery, which extends the thematic range of material that is taught.

The distance learning process allows you to reduce your time learning due to the speed of communication between the teacher and the student, as well as the possibility of using all other forms of training. Of course, practical skills for a future doctor need a traditional visual contact with a teacher, but the theoretical part of training is possible and in a distant form. For future practice, medical students need to acquire comprehensive technological knowledge in order to understand the subject matter of the study and the part of the information that can not be found in the textbook. Distance learning is constructed in accordance with the same goals as full-time education, but the forms of presentation of the material and the form of interaction between the subjects of the educational process differ significantly[3, 4].

Distant education has become intensive in the last century and is associated with the creation of a number of open universities of distance education. The effectiveness of distance learning depends on the teaching staff, which uses the most advanced teaching materials to achieve a high level of work with students in the

Internet space. Interactive features that are used in the distance learning system have a number of benefits and greatly expand the range of potential students. It is very important in this system to hold consultations when students receive from the teacher answers to certain questions remotely [5]. Along with all the benefits of distance learning, there are also some disadvantages. In case of insufficient technical communication capabilities of users, low speed Internet access and in the absence of a personal computer, a student in the countryside. The methodological problem is the lack of methods for the creation and use of distance courses in the educational process based on modern information and pedagogical technologies [6].

Thus, distance learning allows you to conduct high-level training and get an objective assessment of the acquired theoretical knowledge and skills. As a result, the general motivation of the students to study is increased and the quality of the educational process improves accordingly.

REFERENCES

1. Дубініна В.Г. Оцінка навчання іноземних студентів в умовах кредитно-модульної системи / В.Г. Дубініна, А.І. Рибін, О.В. Кузнецова // Матеріали Всеукр. наук. навч.-метод. конф., Тернопіль, 12-13 травня 2011 р. – Тернопіль, 2011. – С. 223–224.
2. Дубініна В.Г. Особливості навчання англомовних студентів на клінічних кафедрах / В.Г. Дубініна, О.В. Кузнецова, А.І. Рибін // Медична освіта. – 2013. – №3. – С. 68–76.
3. Костєв Ф.І. Активні методи навчання студентів-медиків / Ф.І. Костєв, Р.В. Савчук, О.М. Ухаль, В.Д. Швєць, О.В. Борисов, М.В. Шостак // Медична освіта. – 2016. – №1. – С. 29–31.
4. Тихомирова В.П. Дистанционное образование – образовательная система XXI века / В.П. Тихомирова // Сучасна освіта. – 2008. – №10 (52). – С. 22.
5. Хоружа Р.Ю. Організаційні форми самостійної роботи студентів стоматологічного та міжнародного факультетів, можливості впровадження дистанційного навчання / Р.Ю. Хоружа, О.П. Педорець, О.І. Ківа, Д.К. Каліновський, С.В. Тарануха // Український журнал телемедицини та медичної телематики – 2009. – №2.
6. Манюк Л.В. Структура й зміст електронного дистанційного курсу з англійської мови для студентів-медиків / Л.В. Манюк // Вісник ЛДУ БЖД. – 2013. – №7. – С. 275–280.

УДК 373.3.091.12:36-051:37.091.33-027.22:796

Христина Ваків
(Кам'янець-Подільський, Україна)**ТЕХНОЛОГІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ІГРОВИХ МЕТОДИК У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті проаналізовано результати виявлення тривожності та агресії у молодших школярів. Запропоновано соціально-педагогічну програму із застосуванням ігрових технологій з метою подолання проявів тривожності та агресії у молодших школярів.

Ключові слова: гра, ігрові технології, молодші школярі, тривожність, агресія.

In the article the results of exposure of anxiety and aggression are analysed for junior schoolchildren. The socialpedagogical is offered programs with application of playing technologies with the aim of overcoming of displays of anxiety and aggression for junior schoolchildren.

Key words: game, game technologies, junior schoolchildren, anxiety, aggression.

Актуальність теми дослідження. Гра протягом усієї історії людства привертала до себе увагу видатних мислителів, філософів, соціологів, психологів, педагогів. Соціальна педагогіка розглядає гру як інтерактивний метод педагогічної взаємодії, досліджує можливості та особливості соціалізуючої ролі гри [4, с. 41].

Проблему технологій практичного застосування ігрових методик, які доцільно було б використовувати в практиці соціальної роботи, вивчало багато вітчизняних дослідників, зокрема: О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, О.Ю. Закусило, Н.В. Зімівець, І.В. Захарченко, Т.В. Журавель, В.П. Лютий, Т.Л. Лях, В.С. Петрович, Т.П. Цюман та інші.

Метою статті є аналіз результатів експериментального дослідження тривожності та агресії у молодших школярів.

Проаналізувавши науково-теоретичний матеріал з проблеми тривожності та агресії у дітей молодшого шкільного віку, ми з'ясували, що дана соціально-педагогічна проблема є не достатньо дослідженою.

Дослідження проводилося на базі Надіївської ЗОШ I-III ступенів села Надіїв Долинського району Івано-Франківської області. У дослідженні взяли участь 30 учнів молодшого шкільного віку з них 12 хлопців, 18 дівчат. Дане дослідження проводилося за допомогою ряду психодіагностичних методик, а саме:

- методика діагностики рівня шкільної тривожності Філліпса;
- методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптований варіант А.К. Осницького);

Опрацювавши результати нашого дослідження, ми прийшли до наступних висновків. За допомогою методики діагностики рівня шкільної

тривожності Філіпса, ми мали змогу виявити рівень тривожності, пов'язаної зі школою в дітей молодшого шкільного віку.

Визначаючи рівень тривожності серед учнів, ми виявили, що висока загальна тривожність проявляється у 13% опитаних, підвищена загальна тривожність 20%, норма становить 27%, нижче за норму 40%. Однак слід мати на увазі, що дуже низька тривожність може бути результатом активного витіснення особистістю своєї високої тривоги й бажання показати себе в кращому світлі.

Порівнюючи результати за статевим критерієм, варто відмітити той факт, що у дівчат показник загальної тривожності вищий ніж у хлопців. Проте серед показників норм та низької тривожності більший показник у дівчат.

Використовуючи методику діагностики стану агресії Басса-Дарки, ми мали змогу виявити такі види реакцій, як: фізична агресія, непряма агресія, роздратування, вербальна агресія, образа, підозрілість, негативізм, почуття провини.

Підсумувавши види реакцій виявляли загальний індекс агресивності та індекс ворожості. Аналізуючи отримані результати високого рівня фізична агресія проявилася у 3 учнів, що складає 10% опитуваних; непряма агресія – 4учні (13%); роздратування – 5 учнів (17%); негативізм – 5 учнів (17%); вербальна агресія – 7 учнів (23%); Образа – 8 учнів (27%); підозрілість – 8 учнів (27%); почуття провини – 19 учнів (63%).

Результати середнього рівня такі: фізична агресія 18 учнів (60%); підозрілість – 17 учнів (57%); роздратування – 16 учнів (53%); негативізм – 15 учнів (50%); вербальна агресія – 15 учнів (50%); непряма агресія – 13 учні (43%); Образа – 7 учнів(23%); почуття провини – 7 учнів (23%).

Результати низького рівня такі: фізична агресія 9 учнів (30%); непряма агресія – 13 учні (43%); роздратування – 9 учнів (30%); негативізм – 10 учнів (33%); вербальна агресія – 8 учнів (27%); Образа – 15 учнів(50%); підозрілість – 5 учнів (17%); почуття провини – 4 учнів (13%).

Підсумувавши отримані результати, щодо видів реакцій виявили загальний індекс агресивності Результати показали що 3 учнів мають високий рівень агресивності, це 10% всіх опитуваних; 15 учнів – середній рівень агресивності (50% опитаних); 12 учнів – низький рівень агресивності (40% опитаних). Та індекс ворожості, де 10 учнів (33%), маю високий рівень ворожості; 11учнів (37%) – середній; 9 учнів (30%) – низький.

В ході дослідження ми з'ясували, що у 13 % опитаних спостерігається висока загальна тривожність. У дівчат показник загальної тривожності вищий ніж у хлопців. Проте серед показників норм та низької тривожності більший показник у дівчат. Також, нами було виявлено, що високий рівень агресії виявлено у 10% дітей, а ворожості у 33%.

Таким чином, аналіз отриманих результатів, дозволив нам дійти висновку про наявність серед молодших школярів як агресії так і тривожності. Що спонукало нас до розроблення соціально-педагогічної програми подолання тривожності і агресії у дітей молодшого шкільного віку засобами ігрових технік.

Розроблена нами соціально-педагогічна програма «Мій світ, світ в

якому я живу» вміщала сукупність інтерактивних групових форм роботи та складалася з 10 занять.

Впроваджуючи програму «Мій світ, світ в якому я живу», ми орієнтувалися на комплекс загально-педагогічних, психологічних, соціально-педагогічних методів, що містять прийоми соціально-педагогічної діагностики, арттерапії, казкотерапії, соціотерапії та психогімнастики, ігротерапії, та різних її видів, ситуаційно-рольових ігор, групових бесід, обговорень, тренінгових технік, творчих завдань тощо.

Тривалість даної програми – 3 місяці, частота зустрічей – 1 раз в тиждень. Програма складається з 10 занять. 7 тренінгових занять, 2 казка-гра, 1 ігротека, арт-терапія. 1 заняття розраховане на 40-60 хв.

Завдання програми:

1. зниження рівня тривожності в дітей молодшого шкільного віку, та агресивної поведінки до стану норми;
2. формування навичок спілкування та поведінки в ситуаціях емоційної напруги; позитивного ставлення до школи;
3. формування вміння долати непевність та тривогу, пов'язану з ситуаціями в шкільному житті;
4. тренувати увагу до дій іншого, вміння знаходити засоби вербального та невербального спілкування, зрозумілі іншим;
5. розвиток навичок самоконтролю і саморегуляції.

Опрацювавши особливості і проблеми кожного з опитаних, ми ретельно підібрали ігри і вправи і визначили структуру нашої програми «Мій світ, світ в якому я живу», подана у таблиці 1.

Таблиця 1.

Структура програми «Мій світ, світ в якому я живу»

п/п	Тема заняття	Форма заняття	Мета заняття
1.	«Привіт, друг»	тренінг	знайомство, розвиток навичок невербальної взаємодії, емоційної чутливості, емпатії, корегувати нетерплячість.
2.	«Чарівна зброя»	тренінг	розвиток уваги, уміння визначати власний емоційний стан, формування позитивного ставлення до школи, навичок спілкування та поведінки в ситуаціях емоційної напруги.
3.	«Повний капелюх емоцій»	тренінг	розвиток навичок міжособистісного спілкування, емоційної саморегуляції, конструктивної поведінки в конфліктній ситуації, формування єдиних цінностей групи та відчуття захищеності її членів.
4.	«Дуже доброзичливе»	казка-гра	корекція шкільної агресії і тривожності, розвиток навичок спілкування та

	цукця»		поведінки в ситуаціях емоційної напруги.
5.	«Веселкова ціль»	тренінг	відреагування негативних емоцій, розвиток навичок самоконтролю і саморегуляції, самопрезентація членів групи.
6.	«Краще в тобі»	тренінг	корекція шкільної тривожності, стимулювання позитивної самооцінки, розвиток навичок спілкування в групі, формування позитивної Я-концепції особистості учнів, позитивного ставлення до партнерів по спілкуванню.
7.	«Про господаря лісу»	казка-гра	формування позитивного ставлення до партнерів по спілкуванню, виховувати взаємодопомогу, доброту.
8.	«Ігро-бум»	і гротека, арт- терапія	корекція шкільної агресії і тривожності, розвиток навичок самоконтролю і саморегуляції.
9.	«Таємний подарунок»	т ренінг	активізувати учасників до роботи в групі, тренувати увагу до дій іншого, вміння знаходити засоби вербального та невербального спілкування, зрозумілі іншим, формувати навички етикету.
10.	«Підсумковий»	т ренінг	закріплення позитивного ставлення до себе, формування вміння долати непевність та тривогу, пов'язану з ситуаціями в шкільному житті.

У процесі реалізації завдань структури програми нам було важливо допомогти молодшим школярам усвідомлювати власні та чужі потреби, розширюють діапазон своїх поведінкових можливостей, стають більш підготовленими до вирішення життєвих проблем, більш сприйнятливими до почуттів інших людей, усвідомити неконструктивні способи спілкування, звільнитися від виконання нав'язаних програм поведінки.

Таким чином, наша програма передбачала насамперед корекцію агресивних проявів поведінки та тривожності у молодших школярів, навчання їх щирого ставлення до себе, до батьків, вчителів, друзів, однолітків, більш точно розуміти і вербалізувати свої почуття, вирішення міжособистісних конфліктів, взаємодіяти із соціальним оточенням, закріпити нові форми поведінки, зокрема ті, котрі будуть сприяти адекватній адаптації і функціонуванню в сімейному та суспільному житті.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ігрові технології навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lvschool2.org.ua/teacher/pedag-teh/igrovi>.
2. Ігрові технології як інструмент профілактичної роботи спеціалістів психологічної служби закладів освіти: [навчально-методичний посібник] / Автор-упорядник Т. В. Войцях. – Черкаси: Черкаський ОІПОПП, 2014. – 92 с.
3. Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філліпса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ped-kopilka.com/ua.
4. Опалюк О.М., Опалюк Т.Л., Лісовий О.І., Левицький В.Е. Соціальна робота в сфері дозвілля: навч.-метод. посіб. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2012. – 180 с.
5. Опитувальник проявів агресії і ворожості, А. Басса і А. Дарки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://azps.ru/tests/tests_agression.html.
6. Рибалко О.О. Методика створення навчальних веб-ігор для учнів молодшого шкільного віку / О.О. Рибалко // Матеріали III Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій. – Черкаси : ЧОПОПП, 2012. – С. 167–171.
7. Руденко А.В. Ігри і казки які лікують / А.В. Руденко. – Х. : Вид. група «Основа», 2017. – 208 с.
8. Топ-5 ігор для профілактики дитячої агресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4mama.ua/uk/kids/raisig/102019-top-5-igor-dlya-profilaktiki-dityachoi-agresii>.
9. Туріщева Л.В. Психологічні тренінги для школярів / Л.В. Туріщева. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 124 с.

*Науковий керівник: Гевчук Наталія Сергіївна,
канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.*

УДК 37.018.1-056.36

Аліна Власова
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОТРЕБ СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті наголошено на основних труднощах сімей, в яких виховуються діти з особливими освітніми потребами. Визначаються та аналізуються потреби та міра забезпечення освітніми, соціальними та іншими послугами сімей дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, основні потреби сімей, особливі освітні потреби, труднощі сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, виховання дитини з особливими освітніми потребами.

The article highlights the main difficulties of families in which children with special educational needs are raised. The needs and measures of providing educational, social and other services for the families of children with special needs are identified and analyzed.

Key words: children with special educational needs, basic needs of families, special educational needs, difficulties of families raising children with special educational needs, education of the child, with special educational needs.

Постановка проблеми дослідження. У Концепції сімейного і родинного виховання наголошується на тому, що «сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку».

Сім'я – це мікросоціум, в якому формуються моральні якості дитини, її відношення до людей, уявлення про характер міжособистісних взаємин. І цей факт не можна упускати як в діагностичній, так і в подальшій корекційній роботі із дитиною з проблемами в розвитку. Гармонійна внутрісімейна атмосфера розцінюється як корекційне середовище для дитини [3].

Виховання дитини з особливими освітніми потребами надзвичайно складне і відповідальне. Цю відповідальність батьки зобов'язані нести перед своєю дитиною та суспільством. Якщо дитина з особливими потребами позбавлена правильного виховання, то її особистісний недорозвиток поглиблюється, а самі діти можуть стати тягарем для родини і суспільства.

Залежно від низки обставин, у тому числі й ступеню адаптованості членів родини до проблем інвалідності дитини, сім'я може сприяти або гальмувати процес її реабілітації. Тому особливої актуальності набуває визначення потреб даної сім'ї, щоб в подальшому можна було правильно організувати соціально-педагогічну роботу з батьками, спрямовану на підвищення рівня їх адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини [5].

Аналіз останніх досліджень: різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення у наукових працях Т.Г. Богданової, В.А. Вишневського,

Т.А. Власової, Б.А. Воскресенського, Т.А. Добровольської, Г. М. Дульнєва, О.І. Дячкова, А.И. Захарова, О.Г. Комарової, В.А. Крутецького, І.Ю. Левченко, Н.В. Мазурової, Р.Ф. Майрамяна, І.І. Мамайчук, В.Л. Мартинова, Е.М. Мاستюкової, Ж. Піажже, Г.В. П'ятакової, А.С. Співаковської, та ін.

Дана тема є малодосліджуваною, що підштовхнуло нас до її вибору і подальшого накопичення теоретичних та емпіричних відомостей, що стосуються даної теми.

Метою нашого дослідження є дослідити основні потреби та проблеми сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.

Народження дитини з порушеннями в розвитку завжди є стресом для сім'ї. Труднощі сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, істотно відрізняються від тих турбот, які хвилюють звичайну сім'ю. Хвора дитина потребує незрівнянно більше, ніж здорова, матеріальних, духовних і фізичних витрат. Люди з родин цієї категорії кардинально змінюють своє життя. Вони стають виборчими в спілкуванні, звужуючи коло своїх знайомих і обмежуючи спілкування з родичами. Це пов'язано зі станом дитини, а також з особистісними установками батьків.

Т.Г. Соловійова [4] зазначає, що переживання сім'єю стресу, що виникає під час народження (чи встановлення діагнозу) дитини з особливими потребами порушує структуру сім'ї кількісно (з'являється новий член сім'ї) та якісно (збільшується ризик відмови батьків від дитини, можливе розлучення батьків, змінюється стиль сімейних взаємин, прогресує соціальна ізоляція родини). Подібні структурні зміни викликають функціональні порушення: такі сімейні функції, як економічна, репродуктивна, рекреаційна, виховна тощо, набувають нового значення, з'являються нові, специфічні функції, як реабілітаційна, компенсуюча, корекційна.

Сім'ї, в яких виховуються діти з відхиленнями в розвитку живуть під вантажем багаточисельних проблем, не кожен батько чи мати виявляються здатними прийняти недугу дитини, адекватно реагувати на постійно виникаючі проблеми [3].

Але є батьки, котрі не опускають руки та навпаки, прагнуть жити повноцінно, знаходять радість, професійно творять і зростають. Деяких випробування підштовхнули на рішучі кроки до власних змін, у більшості випадків за рахунок розвитку дитини.

Згуртованість, атмосфера взаємної підтримки, адекватне сприйняття ситуації, допомагають родині впоратись із різними труднощами, що виникають в процесі виховання дитини, а саме: труднощами мовленнєвої комунікації, соціальна інфантильність, несформованість соціально-побутової компетентності, емоційного розвитку, порушення поведінки, нечіткі уявлення про систему поведінки, порушення загального психічного розвитку та ін. [5].

Важливою є наявність у батьків стресостійкості, що необхідна для підтримки дитини. Відсутність цієї якості вказує на нездатність батьків здійснювати виховання та соціальний супровід власної дитини протягом всього життя, взаємодіяти з фахівцями різного рівня.

Неабияке значення має економічна стабільність сім'ї, наявність роботи для батьків або одного з них, що дає можливість вдовольняти потреби дитини. А також труднощі в реалізації гарантованих державою пільг [2, с. 4].

Певне значення має успішність оволодіння дитиною культурними навичками та життєво-необхідними знаннями.

Коло проблем, з якими може стикатися сучасна українська родина, що виховує неповносправну дитину, досить широке та багатоманітне.

Серед основних проблем в царині освіти дітей з особливими потребами можна виділити: незручне територіальне розташування спеціалізованих закладів освіти; недостатній рівень освітньої і виховної роботи у специфічних закладах; брак талановитих педагогів тощо [1].

Дуже важливою і поширеною проблемою, яка може проявлятися у різних сферах життєдіяльності родини, є проблема нестачі інформації стосовно особливостей порушення здоров'я дитини, можливостей корекції та лікування, особливостей виховання, прав на соціальну допомогу, пільги, відповідних закладів освіти, наявних державних та громадських організацій тощо. Це найчастіше робить неможливою своєчасну і відповідну допомогу дітям з обмеженими можливостями та їх родинам.

Не подолані в нашій країні і труднощі соціально-медичного характеру. Це виражається в недостатньому розвитку та доступності технологій ранньої діагностики, корекції, реабілітації, прогнозування медичних наслідків інвалідності, в невисокому рівні забезпечення безкоштовними медичними послугами та ліками, у нестачі кваліфікованих спеціалістів.

З метою кращого визначення проблем та потреб сімей, що виховують дитину з особливими освітніми потребами, нами було проведено анкетування батьків, які виховують таких дітей. Загалом, участь в опитуванні взяло 15 респондентів. Це були батьки, що виховують дитину з ООП.

За даними анкетування ми з'ясували, що вік дітей опитаних – від 11 до 15 років. З них 8 хлопчиків (53%) та 7 дівчат (47%).

Що стосується діагнозу, то вони є досить різноманітними. Проте значна частина батьків вказали, що виховують дитину з ДЦП. Кількість таких дітей становить 9 осіб (60%); 2 дітей (13%) мають порушення зору; 3 дітей (20%) – слухові вади; 1 дитина (7%) має хворобу Пертеса (захворювання кістково-суглобового апарату). 67% цих хвороб є вродженими (10 опитаних) і 33% – набуті (5 опитаних). На запитання «Чи отримувала ваша дитина лікування в необхідному обсязі?» 11 опитуваних (73%) дали відповідь «так», 4 опитаних (27%) – «ні».

Респонденти зазначили, що мають потребу у консультуванні таких фахівців, як психолог, ортопедагог, тифлопедагог, отоларинголог, офтальмолог, олігофренопедагог. Також ми визначили, які потреби сімей, де виховуються діти з ООП, задовільняються найменше:

- Потреба в інформації, підтримці, обміні досвідом – 13%
- Потреба в спілкуванні дитини з однолітками – 23%
- Потреба у навчанні (відповідно до ступеня порушення) та дозвіллі дитини – 27%
- Потреба в роботі на дому – 17%

• Потреба у вільному доступі до всіх видів інфраструктури – 20%
Безперечно всі перераховані потреби є важливими у житті дитини та сім'ї.

Отже, як показують результати дослідження, майже всі, необхідні для розвитку даної категорії дітей, потреби задовільнюються далеко не повністю. Але, як бачимо, найбільший відсоток сімей гостро відчують незадоволення потреби у навчанні та дозвіллі дитини. Недалеко стоїть і потреба у спілкуванні дитини з однолітками. Якщо не змінити ситуацію, то це в подальшому призведе до дезадаптації дитини в суспільстві, затримки інтелектуального розвитку, відсутності міжособистісної взаємодії та соціальних контактів.

Для покращення ситуації можна використовувати такі групові форми роботи з батьками дітей з вадами психофізичного розвитку: дні відкритих дверей; анкетування; батьківські збори; тематичні консультації; інформаційно-методичні виставки; відкриті заняття; спільний перегляд відеоматеріалів з певної проблеми.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус В.М. Соціально-педагогічні умови реалізації моделі комплексної медико-психологопедагогічної реабілітації дітей-інвалідів у Луганській області // Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: інноваційний розвиток освітніх систем. – Луганськ, 2007. – Ч.3. – С. 235–238.
2. Дікова-Фаворська О.М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології: монографія. – Житомир: Полісся, 2009. – 488 с.
3. Інклюзія в дошкільлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pedagogy.lnu.edu.ua>.
4. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами: навчально-методичний посібник / Сост. Н.В. Заверико, Т.Г. Соловійова. – Запоріжжя: ПП «Тандем», 2008. – 53 с.
5. Ткачева В.В. Психолого-педагогическое изучение семьи, воспитывающей ребенка с отклонениями развития / В.В. Ткачева // Психолого-педагогическая диагностика. – М.: Академия, 2003. – С. 280–290.

*Науковий керівник: Гевчук Наталія Сергіївна,
канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.*

УДК 371.321:377

*Ольга Внукова
(Київ, Україна)***ТАКТОВНІСТЬ ЯК ОЗНАКА МАЙСТЕРНОСТІ ПЕДАГОГА
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

У статті проаналізовано тактовність як ознаку майстерності педагога, визначено та розкрито зміст основних компонентів тактовності, обґрунтовано значущість цього феномену у підготовці педагога. Також визначено умови формування тактовності майбутніх педагогів професійної освіти.

Ключові слова: *такт, педагогічна тактовність, педагогічна майстерність, педагог професійної освіти, професійна підготовка.*

The article highlights the tactfulness as a sign of teacher's skill, the contents of the main components of tactness are defined and revealed, the significance of this phenomenon in the preparation of teachers is substantiated. The conditions for forming the tactfulness of future teachers of vocational education are identified.

Key words: *tact, pedagogical tact, pedagogical skills, teacher of vocational education, professional training.*

Актуальність проблеми. У сучасних умовах, коли відбувається модернізація системи освіти різних рівнів, висувається на чільне місце питання формування майстерності педагога. Адже саме від педагога, який володіє певним комплексом властивостей особистості, що забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності [3], залежить успіх реформ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням педагогічної майстерності присвячено чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних учених (А. Зязюн, Л. Крамушенко, І. Кривонос, Є. Барбіна, Н. Кузьміна, А. Щербаков, Ю. Азаров, А. Астахов, С. Гончаренко, М. Дяченко та ін.). Тактовність педагога була предметом розгляду К. Ушинського, В. Сухомлинського, І. Синиці, В. Страхова, Л. Мар'яненко та ін. Проблеми підготовки майбутніх педагогів професійної освіти присвячено роботи Е. Зеєра, В. Безрукової, О. Коваленко, І. Прокопенка, А. Мойсеюка, М. Сметанського та ін. Але не достатньо сьогодні звертається увага у педагогічній теорії та практиці на аспекти формування тактовної поведінки майбутнього педагога професійної освіти.

Мета статті – розгляд тактовності як характерної ознаки педагогічної майстерності, її компонентів та умов формування у майбутніх педагогів професійної школи.

Виклад основного матеріалу. Сучасне підростаюче покоління відрізняється від попередніх тим, що має розвинені інтелектуальні здібності, багату уяву, обдарованість, інтенсифіковану комунікацію завдяки поширенню технічних засобів обміну інформацією і, водночас, надзвичайну чутливість і вразливість. Також попри повсюдне використання комп'ютерів у освітньому

просторі залишається вагомим вплив особистості педагога на вихованців. Тому в освітніх закладах недопустимі форми міжособистісної педагогічної взаємодії, які передбачають нестриманість, наказовий тон розмови, авторитарний стиль спілкування. Сьогодні, як ніколи, від педагогів очікується з боку вихованців, батьків, колег, адміністрації, громадськості прояв тактовності як ознаки педагогічної майстерності.

«Такт» розуміється як почуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності [5, с. 25]. Тобто, це категорія, що допомагає регулювати комунікаційні процеси між людьми. «Спираючись на принцип гуманізму, тактовна поведінка вимагає у найскладніших і найсуперечливіших ситуаціях зберегти повагу до людини» [2, с. 147]. Тактовність, як форма прояву поваги, передбачає уміння співставляти свою поведінку з почуттями інших людей, усвідомлювати межі дозволеного, визначати правильний тон у спілкуванні. Тактовна людина є привабливою для оточуючих, тому що вона не нав'язлива, не ображає, недоречно не жартує, не поводить себе безцеремонно.

Педагогічний такт відрізняється від загального поняття такту тим, що означає не тільки позитивні якості педагога (повагу, любов до дітей, ввічливість), а й уміння вибрати правильний підхід до вихованців. В Українському педагогічному словнику такт педагогічний трактується як почуття міри в застосуванні засобів педагогічного впливу. Він проявляється в умінні поводитися належним чином, просто й переконливо розмовляти з вихованцями, поважати їхню гідність, ставити розумні й педагогічно обгрунтовані вимоги [1, с. 325]. Джерелом прояву педагогічного такту, за В. Сухомлинським, є любов до дитини [6, с. 358]. Актуальною, на наш погляд, є думка І. Синиці, що тактовність – найбільш характерна професійна ознака педагога, що педагогічний такт для вчителя – це все одно, що голос для співака чи слух для музиканта [4, с. 18]. Педагогічний такт часто розглядається як педагогічна здібність, яка зумовлює досягнення педагогом вищого рівня педагогічної самореалізації у професійній діяльності. Хоча іноді педагогічний такт ототожнюють просто з уміннями «у кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки» [7, с. 76].

Педагог-майстер, як відомо, володіє такими важливими властивостями: гуманістична спрямованість, професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка [2]. Відповідно до цих складових педагогічної майстерності виділяємо компоненти тактовності педагога-майстра. По-перше, гуманістично спрямований педагог зорієнтується, як правильно діяти у педагогічній ситуації, буде делікатним, не підкреслюватиме свою перевагу, з повагою буде ставитися до учнів, не буде нав'язувати свою думку чи позицію.

По-друге, професійна компетентність педагога-майстра дасть можливість йому встановити найбільш доцільний стиль спілкування чи спосіб взаємодії, активно використовувати техніки «Ми - взаємодії».

По-третє, педагогічний такт проявляється у здатностях педагога бути спостережливим, володіти гарними манерами, заохочувати пізнавальну активність учнів, тримати дисципліну на уроці, розуміти мотиви поведінки учнів, завойовувати довіру у вихованців, авторитет, правильно

використовувати систему заохочень та покарань, створювати позитивний психологічний клімат під час занять та у виховних заходах, проявляти оптимізм у ставленні до учнів. Педагог-майстер знає, що карати учнів треба, але образити – ніколи. Судження педагога часто може бути більш вагомим, ніж сама оцінка, для учнів. Тобто, тактовний педагог буде орієнтуватися не на минулі невдачі, а на майбутні успіхи. Він проявлятиме довіру у поєднанні з вимогливістю.

По-четверте, педагогічний такт передбачає відповідну ситуації педагогічну техніку (зовнішню та внутрішню). Тактовний педагог володіє культурою мови, є відповідно одягненим, проявляє стриманість, витримку, зовнішній спокій, не байдужість, виваженість у прийнятті рішень, нейтралізацію негативних емоцій і почуттів, зокрема, гнів, невдоволення, ненависть, відразу, демонструє вміння розряджати емоційну напруженість. Тактовний педагог – хороший слухач, уважно вислуховує учня, проявляючи розуміння та повагу до його позиції.

Педагог професійної освіти працює з учнями, які можуть бути педагогічно занедбаними, з поганою дисципліною, професійно не спрямованими тощо. Тобто цей контингент учнів потребує педагогічної майстерності з боку майстрів виробничого навчання та викладачів. Педагогічний такт набувається у процесі підготовки педагогів та у педагогічній діяльності. Основою для цього є глибокі знання психології учнів, врахування їх психологічних особливостей, індивідуальних рис, ставлення до навчання, психологічного стану й конкретних умов педагогічної взаємодії.

Під час підготовки педагогів професійної школи варто акцентувати увагу на формуванні складників педагогічної майстерності студентів під час вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу та педагогічної практики. Студенти мають оволодіти знаннями про такт, педагогічний такт, усвідомити значущість цих понять для власної особистості та професійної діяльності. У виховній роботі варто проводити заходи, які спрямовані на формування вольових якостей, комунікативних вмінь та особистісних характеристик, найважливішими з яких є повага до інших та доброзичливість. Також навчання тактовності передбачає розвиток здатності до самоспостереження, самопізнання, саморозвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз компонентів тактовності педагога відповідно до складників педагогічної майстерності вказує на те, що тактовність можна вважати ознакою майстерності педагога. У підготовці педагогів професійної освіти варто звертати увагу на формування тактовності студентів під час теоретичних, практичних занять та у виховній роботі. Подальших зусиль потребують розробки конкретних методик навчання студентів умінню поводитися тактовно стосовно інших учасників педагогічного процесу, ефективних технік взаємодії і спілкування у сучасних умовах.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Основы педагогического мастерства / Под ред. И.А. Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
3. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид. допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.
4. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя. – К.: Радянська школа, 1981. – 319 с.
5. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) та інші; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 10. – 1979. – 660 с.
6. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Київ, 1976. – Т. 1. – С. 613–637.
7. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. – К.: Академвидав, 2010. – 456 с.

УДК 378:37.047

Микола Драч
(Новоград-Волинський, Україна)

ВПЛИВ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАТЬ» НА ФОРМУВАННЯ АКсіОЛОГІЧНИХ ФАХОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

У статті проаналізовано вплив навчальної дисципліни «Основи філософських знань» на формування фахових цінностей та орієнтацій у студентів-медиків. Визначену провідну роль свідомості у формуванні якісних фахових принципів у майбутніх медичних працівників.

Ключові слова. *Аксіологія, цінності, професійні цінності, ціннісна орієнтація.*

The article analyzes the influence of the discipline «Fundamentals of Philosophical Knowledge» on the formation of professional values and orientations in the medical students. The leading role of consciousness in formation of qualitative professional principles in future medical workers is determined.

Key words: *axiology, values, professional values, value orientation.*

Процес життя людини складається з певних етапів, кожен з яких наповнений змістом та вимогами, що опановуються. Починаючи з дитячого віку, людині прищеплюється певна система цінностей, яка залежить від тих осіб, які здійснюють виховний вплив на неї, та від навколишнього соціального середовища: сім'ї, дитячого садка, школи, групи однолітків та друзів тощо. У таких умовах формується і світогляд людини, схильність до певних видів

діяльності. Не останню роль у професійному зростанні відіграють здібності людини, помножені на діяльність щодо їх розвитку та вдосконалення.

Кожна професія має свої якісні характеристики та ознаки, що відрізняють її від інших. Фах медичного працівника також не є винятком. Специфічними рисами та вимогами професії медичного працівника є:

- особливий рівень відповідальності, оскільки людське життя та здоров'я є об'єктом професійного впливу;
- високі морально-етичні якості, здатність до емпатії та налагодження контакту з будь-ким;
- високий рівень ціннісно-нормативних установок, спрямованих на високий професіоналізм та постійне самовдосконалення.

Формування цих рис та здатності відповідати високим вимогам професії медичного працівника на посаді фельдшера чи медичної сестри є завданням медичних коледжів в Україні.

Питанню якісної підготовки студентів-медиків посвячено багато досліджень, проте визначення місця дисциплін соціально-гуманітарної підготовки, а саме дисципліни «Основи філософських знань» є невисвітленим, а, отже, **актуальним**.

Аналіз останніх публікацій. Тематика розвитку особистості залишається актуальною вже тривалий час. Сучасна філософія, психологія та соціологія мають спільним об'єктом дослідження людину та зміни, які з нею відбуваються. Бурхливий розвиток інформаційних технологій змінює структуру відносин у суспільстві, створює нові умови формування особистості, змінює методи пізнання та формування пізнавальних інтересів молодого покоління. Значної ролі набувають інноваційні підходи до організації освітнього процесу, покликано забезпечити високий рівень засвоєння знань та здатності їх відтворення на практиці. Сучасні дослідження дають узагальнений огляд та аналіз вимог до різних професій, умови формування висококваліфікованих фахівців, загальні та спеціальні вимоги до практичної діяльності за обраним фахом тощо. Серед праць про формування деонтологічних засад професійного розвитку варто відзначити праці та дослідження І.А. Зязюна, М.Б. Євтуха, О.А. Черепакіної, Л.А. Сатановської та інших.

Багатоваріантність методів до визначення дефініції цінностей породжує плюралізм думок вчених.

Виклад основного матеріалу. При викладанні дисципліни «Основи філософських знань» досить часто виникає потреба обґрунтування вивчення студентами медичного профілю предметів гуманітарної та соціально-економічної підготовки. Проте саме ці дисципліни формують особистість майбутнього медичного фахівця, а професійно-практична підготовка – кваліфікованого працівника. Визначаючи вплив дисципліни «Основи філософських знань» на цей процес зазначимо, що філософія як наука лежить в основі усіх інших наук. Вона визначає теоретико-методологічний зміст усіх навчальних дисциплін. Окрім того, саме поняття цінностей вивчає та пояснює філософська наука аксіологія, що сформувалася на початку ХХ століття.

Семантично поняття цінностей є предметом дискусій та започатковане ще Аристотелем у період класичного розвитку античної філософії Греції, у філософській обіг введене у 60-х роках XIX століття представниками німецької школи неокантіанства В. Віндельбантом та Г.Ріккертом. Оскільки цінність розглядається багатьма науками, ціннісні феномени можуть розглядатися на різних рівнях усвідомлення та абстракції. Цінність можна тлумачити як понятійну конструкцію, що належить до системи різного рівня усвідомлення особистісного, суспільного, культурного тощо. Вона є невід'ємною частиною взаємовідносин людини зі світом, в якому протікають процеси життєдіяльності та пізнання. Цінність – це властивості буття, які створює людина або які мають певне значення для неї. В аксіології категорія «цінності» виступає як залежна від історичного розвитку, соціальних умов, діалектичних протилежностей абсолютного і відносного чи об'єктивного та суб'єктивного [2, с. 992].

Що ж до поняття «професійні цінності», то дослідження цього терміну відповідно до різних наукових напрямів (соціального, історичного чи філософського), дало можливість окреслювати його як базис соціально-педагогічної діяльності соціальної категорії особистості, яка включає в себе певні принципи взаємодії з оточуючими людьми, морально-етичні основи діяльності, сутінно-змістовні елементи тощо.

Дефінітивно «професійні цінності» розуміються як підґрунтя особистісного усвідомлення себе як кваліфікованого представника обраної професії, для якого орієнтиром виступають кваліфіковане виконання та дотримання визначених обов'язків та професійна відповідальність за свою діяльність [1, с. 7].

Ціннісна орієнтація – це вибіркове ставлення до носія цінності, який може бути реальним предметом задоволення потреб окремої людини чи соціальної спільності. В ціннісній орієнтації акумулюється життєвий досвід людей. Наявність усталених ціннісних орієнтацій свідчить про зрілість людини як особистості. Виявляються вони в діяльності та поведінці людини. Вони є своєрідним індикатором ієрархій переваг, які людина надає матеріальним чи духовним цінностям у процесі своєї життєдіяльності. Ціннісна орієнтація, сформована на рівні переконань, адекватно виявляється в реальній поведінці й діяльності людини. Діяльність людини невіддільна від ціннісної орієнтації, яка спирається на ціннісні уявлення. Ціннісна орієнтація завжди має індивідуальний характер. На відміну від неї, ціннісні уявлення, хоч і здаються людині суто індивідуальними, насправді ж завжди є типовими уявленнями певних соціальних груп, представником яких є певний індивід. Вони є зовнішніми стосовно конкретного індивіда, який може привласнити їх шляхом засвоєння. У такий спосіб забезпечується механізм взаємозв'язку і взаємодії індивіда й суспільства, одиничного і загального, внутрішнього й зовнішнього.

Зважаючи на те, що до професії медичного працівника висуваються досить серйозні фахові вимоги – опанувати цю професію може далеко не кожен, а навчальна дисципліна «Основи філософських знань» покликана сформувані ціннісні орієнтири для професійного зростання майбутніх

медиків. У своєму змістовному спрямуванні ця дисципліна поєднує елементи історії медицини, етики та деонтології, методології та практики. Для філософії людина є невичерпним об'єктом вивчення та пізнання, адже дискусії серед філософів та науковців щодо її природи та сутності тривають вже не одне століття. Однак, для всіх є очевидним найвищі цінності у людини – життя та здоров'я. Саме ці цінності матеріально перебувають «в руках» медицини. Усвідомлення своєї ролі у житті інших, визначення себе як відповідального за здоров'я оточуючих людей, визнання здоров'я абсолютним благом людини – це ті завдання, що намагається реалізувати філософія у процесі формування світогляду майбутнього медичного працівника. Тому викладач при навчанні майбутніх медиків застосовує спонукальні дії-повчання: «Ви зобов'язані...», «Ви повинні...», «Вам необхідно» тощо. Таким чином відбувається прив'язка діяльності до внутрішніх зобов'язань.

Цінності як одне із центральних особистісних утворень виявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й у цій своїй якості визначають широкую мотивацію її поведінки та здійснюють вплив на всі напрямки її діяльності. Отже, природно, що оволодіння певною системою цінностей, що характеризується індивідуальним наповненням, набуває статусу життєвих орієнтаційних принципів та настанов, нерозривно пов'язаних з діяльним компонентом у процесі життя [3, с. 99].

Значну роль у формуванні ціннісних орієнтирів майбутніх медичних фахівців відіграє усвідомлення та внутрішня інтерпретація студентом понять «життя», «здоров'я», «хвороба» тощо. Саме ж визнання життя та здоров'я найвищими цінностями постає фундаментальним осердям свідомості медика, а метою своєї діяльності майбутній медичний працівник визначає їх збереження. Окрім того, важливе чітке усвідомлення хвороби як загрози життю та здоров'ю і потребу якісної боротьби з нею. Саме ці категорії і формує філософія у свідомості студента-медика.

Висновок. Отже, навчальна дисципліна «Основи філософських знань» виступає теоретичним фундаментом у формуванні аксіологічних професійних принципів майбутніх медичних працівників. Поєднуючи у своїй змістовній структурі теоретичні основи усіх наук та дисциплін, філософія має на меті вплив на основу формування особистості студента-медика – його професійну свідомість. Так підтверджується визначальна роль дисципліни «Основи філософських знань» у формуванні фахових ціннісних орієнтацій у студентів-медиків.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гордєєва К.С. Професійні цінності в системі соціально-педагогічної роботи: психологічний аспект / К.С. Гордєєва // Гуманізація начальновиховного процесу: збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В.І. Сипченка]. – Слов'янськ: ДДПУ, 2014. – Випуск LXVIII. – Ч. I. – С. 182–188.
2. Енциклопедія освіти [енциклопедія] / В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

3. Павліченко А.А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості / А.А. Павліченко // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 98–120.

ОӘЖ 373.5.016:53

*Манат Қожахмет
(Арқалық, Қазақстан)*

РЕФЛЕКСИЯ ЖӘНЕ ТИІМДІ КЕРІ БАЙЛАНЫС ҰСЫНУ

Мақалада жаңартылған жалпы білім беру бағдарламасы негізінде физика пәнін оқытуда оқушылардың өзіндік рефлексия жасау дағдылары қарастырылған және рефлексия сын тұрғысынан ойлау технологиясының бір кезеңі екендігі көрсетілген. Сонымен қатар тиімді кері байланыс жайлы жазылған. Рефлексия мен кері байланыстың арасындағы қатынас ашып көрсетілген.

Түйінді сөздер: жаңартылған, білім, бағдарлама, рефлексия, тиімді, кері байланыс, үйрену, зерттеу, дағды, нәтиже.

The article outlines the skills of self-reflection in the teaching of physics by students on the basis of the updated general educational curriculum and reflects that reflection is a stage of critical thinking. There are also good reviews. The relationship between reflection and feedback is revealed.

Key words: updated, Education, Software, Reflection, Effective, Feedback, Training, Research, Skills, Result.

Сабақта белсенді әдістер қолдану оқушының өзіндік рефлексия жасау дағдыларының дамуына, сыныптағы жалпы жұмысқа үлес қосып, қатысқанын сезінуге, оқу үрдісінің белсенді мүшесі болуына, құрдастармен қарым-қатынасының дамуына, танымдық белсенділігінің артуына мүмкіндік береді. Сондай-ақ мұғалімнің сабағын қызықты ұйымдастыруына, оқушылардың танымдық әрекетін күшейтіп, өзінің кәсіби шеберлігін шыңдай түсуіне ықпал етеді.

«Рефлексия» сөзі латын тіліндегі «reflexio» - «артқа қарау» деген ұғымнан туындайды. Джон Дьюи рефлексиялық ойлауды былай сипаттайды: «Қандай да болмасын бір пікірді не білімнің ықтимал көрінісін олардың негіздерін ескере отырып белсенді түрде, толассыз және мұқият қарастыру, осының салдарынан туындаған қорытындыларды талдау».

Жалпы алғанда рефлексия зерттеу секілді: адам мұнда өзінің ішкі дүниесін жан-жақты қарастырады, яғни өзін өзі зерттейді. Бұл зерттеудің басты тақырыбы адамның өзі болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда рефлексия адамның өзінің ішкі ахуалы мен өзгерістерін тануы іспеттес: адам жасап жатқан әрекеттерін бір сәтке доғарып, өзінің ішкі жан дүниесіне үңіледі, өзімен өзі әңгімелеседі, сырласады, әрекеттерін талдап, оларға баға береді, өзіне «сырт көзбен» қарайды. Осыдан кейін әрекеттеріне өзгерістер енгізеді, кемшіліктерін түзейді, оларды болдырмаудың жолдарын қарастырады,

болашақта қандай істер жасайтындығын жоспарлайды. Жалпылама алғанда, рефлексияның қадамдары мұндай болуы ықтимал: 1) аялдама жасау (тоқтау); 2) артқа қарау: түсіну, талдау, бағалау; 3) өзгерістер енгізу; 4) болашақты жоспарлау.

Рефлексия сыни ойлау арқылы жүзеге асырылады, өйткені мұнда дайын жауап жоқ, оны іздеу керек, іздену қажет, жобалау мен жоспарлау керек, болжам жасап, жаңалық ашу қажет. Рефлексия күмәндану мен терең ойлануды қажет етеді, мұнда өз әрекетіңді, ойларыңды, ұстанымдарыңды жан-жақты қарастыру керек, өзіңе өзің толассыз түрде сұрақтар қойып, оларға жауап табуға ұмтылу. Бұл туралы Дж. Дьюи «Егер пайда болған ой лезде қабылданатын болса, онда алдымызда сыни ойлау емес, мұнда рефлексия минимум түрінде болады» деп айтқан да, әрі қарай рефлексияны «затты жан-жақты зерделеу, ойлану, ойды дамытатын және оны не құптайтын, не жоққа шығаратын қосымша деректер мен жаңа жәйттерді іздестіру» деп атайды [1].

Рефлексия – өзіндік тәжірибе, өзін-өзі тану мен өздігімен үйрену туралы ойлану. Ол білім алушыларға өзінің үйрену әрекеттері мен амалдарын айқындау мен нақтылау, үйренудің мақсат-міндеттерін тұжырымдау, үйрену нәтижелерін сараптап, ой елегінен өткізу мүмкіндіктерін береді.

Сондықтан да рефлексияның оқу процесінде алатын орны ерекше. Өйткені үйрену деңгейі адамның өз әрекеттерін ұйымдастыру мен өзгертулерді қалайша ойластыра білетіндігіне байланысты. Осыған байланысты үйрену адамның өзінің жасаған әрекеттерін есіне түсіріп, оларды нақты айқындағанда ғана іске асырылады, яғни рефлексия арқылы әрекеттердің реті мен мазмұны қарастырылып, проблема шешіледі де, адам осындай тұжырымдау арқылы өзіндік пікір мен ұғым қалыптастырады. Үйрену – рефлексияның нәтижесі.

Оқушыларды әр сабақты рефлексия жасауға үйрету керек. Өйткені бала рефлексия жасай алмаған жағдайда, яғни өз әрекеттерін түсіндіріп, оларға талдау жасап, бағалай алмаса, онда оның берілген оқу әрекеттерін ғана орындап, бірақ олардың өзінің дамуындағы маңызын түсінбейтіндігі анық. Басқаша сөзбен айтқанда, рефлексия жасай алмайтын оқушы өзінің өзгерістерін де байқамайды.

Рефлексия күнделікті оқыту процесінде оқушының толғанысын ұйымдастыру, өзіне, басқаға сын көзбен қарап, баға беруге үйретеді. Оқушылар өз ойларын, өздері байқаған ақпараттарды өз сөздерімен айта алады. Бұл сатыда оқушылар бір-бірімен әсерлі түрде ой алмастыру, ой түйістіру, өз үйрену жолын, кестесін жасау мақсатында басқалардың әр түрлі кестесін біліп үйренеді. Бұл үйрену сатысы – ойды қайта түйіп, жаңа өзгерістер жасайтын кезең болып табылады. Әр түрлі шығармашылықпен ой түйістіру болашақта қолданылатын мақсатты құрылымға жетелейді [2].

Рефлексия адамның өз білімі мен әрекеттерін талдау, сол туралы өзіне есеп беру болғандықтан мұнда басқа адамдардың пікірлері мен бағалауының алатын орны ерекше, өйткені өзіне сырт көзбен қараған адам басқа адамдардың өзі туралы пікірлері арқасында рефлексиясын тереңдете түседі. Өзі туралы сырт пікірлерді адам қарым-қатынаста біледі. Осындай қарым-қатынаста өзі туралы пікірді есту мен білуді кері байланыс деп атайды. Сырт

пікірлер адамға өзінің қайда және қандай екендігін білуге көмектесіп, болашақ әрекеттеріне түзету енгізіп, оларды жоспарлау мүмкіндігін береді. Сол себепті кері байланыс – келесі әрекеттерді ынталандыруға бағытталған рефлексияның ақпараттық негізі.

Кері байланыс (ағылш. feedback) – адамның өзі куә болған оқиғаға немесе басқалардың әрекетіне айтылған пікірі, реакциясы. «Сырт көз сыншы» дегендей, мұндай сырт пікірдің өз әрекеттерінді реттеуге, жақсартуға тигізетін септігі өте жоғары. Сол себепті бүгін де кері байланыс үйренудің (білім алу жүйесінің) маңызды ұғымы деп есептелінеді. Кері байланыс арқылы алынатын мәліметтер әсіресе өз біліміне түзету мен өзгертулер енгізу ісінде өте құнды болып табылады. Кері байланыстың мәнін «Екі жұлдыз, бір тілек» атты тәсіл жақсы келтіреді. Алдымен біреудің әрекеті мен жасаған ісін мақтаймыз. Оның жағымды және тиімді жақтарын атап көрсетеміз, содан соң бұл жұмысты қалай жақсартуға болатындығы туралы ұсыныс айтамыз, бағыт-бағдар сілтейміз.

Кері байланысты қолданғанда мынандай жәйттерді есте ұстаған дұрыс:

Кері байланыстың үйренудің ең тиімді әдісі екендігін ұмытпаңыз, өзіңізге қажетті екендігін де естен шығармаңыз. Бұған қоса кері байланысты жұмысымызды жақсартудың, өз олқылықтарымызды түзетудің ең тиімді нысаны деп қабылдау керек. Сол себепті кері байланысты сабырлықпен және іштей болса да ризашылықпен қабылдау керек.

Кері байланыс дегеніміз сабақтың соңында оның тиімділігі мен қандай дәрежеде өткендігі туралы үйренушілердің пікірлері. Үйренушілердің пікірлері мен қойған сұрақтары ұстаз тарапынан ескеріліп, келесі сабақ соларға жауап беруімен басталуы керек. Кері байланыс ұстаз бен шәкірттердің арасында сенімге негізделген қарым-қатынас орнатуға бағытталады. Сонымен қатар ол өткен сабақты бағалау мен талдаудың, келесі сабақты жоспарлаудың тиімді түрі болып табылады.

Оқушылардың қажеттіліктерін анықтау және тиімді кері байланыс кезінде бұл үдерісті табысты етуге көмектесетін бірқатар элементтер бар:

✓ Мұғалімдер оқушылардың қателік жіберуге қорықпай, тәуекелге бару мәдениетін қолдайды;

✓ Мұғалімдер оқушылардың жұмыстары туралы ауызша және жазбаша кері байланыс ұсынады, бұл кері байланыс уақытылы, айқын болып, нақты критерийлерге негізделеді [1].

Мұғалімдердің кері байланыс алу ережесі

- ✓ Кері байланысты мұқият оқыңыз/тыңдаңыз;
- ✓ Кері байланысты жақсы ниетпен қабылдаңыз;
- ✓ Кері байланысқа қатысты өз ойыңызды білдіре аласыз;
- ✓ Тәжірибе алмасуға, ынтымақтастыққа мүмкіндік беретін кері байланысқа ризашылығыңызды білдіріңіз;
- ✓ Кері байланысқа мұқият талдау жүргізіңіз, ұсыныстармен келісуге не келіспеуге құқыңыз бар;
- ✓ Өз қажеттігіңіз бен мүмкіндіктеріңізге сүйене отырып, өз тәжірибеңізді келешекте өзгерту туралы шешім қабылдаңыз;

✓Қажет болған жағдайда өзгерістерді жүзеге асыру үшін ұжымнан, үйлестірушіден көмек сұраңыз.

Кері байланыс қағидаттары

Кері байланыс:

✓Бағалаушы тұрғысында емес, *сипаттамалық түрде* болуы тиіс. Біз адамның әсерін жай сипаттағанда, ол осы ақпаратты оған керек болатындай етіп пайдалануға ерікті болуы тиіс. Бағалау санаттарынан аулақ болып, біз адамның ұмтылысын қолдаймыз.

✓Жалпыланған емес, *нақты* болуы тиіс. Яғни толық мінез-құлқына емес, оның қатысушының нақты жеке көрінісіне қатынасы болуы керек. Әлдекімнің «басымды» болғаны соншалықты пайдалы еместігін айту: «сол сәтте біз осы проблеманы талқылағанда, маған басқалардың не айтып отырғанын сенің тыңдамайтыныңды көрсетті және мен қысым көрсететініңді немесе шабуыл жасайтыныңды сездім».

✓Кімнің кері байланысты алатынын және кімнің беретінін *қажеттілікте ескеруі* тиіс. Кері байланыс егер ол оны беретін адамның ғана көзқарасын қорғайтын болса және оны алатын адамның қажеттіліктерін ескермесе, қауіпті болуы мүмкін.

✓Кері байланыс оны алатын адам *өзгертуі мүмкін* жағдайға бағытталуы тиіс. Егер кері байланыс қандай да бір жөнделмейтін ақауға қатысты болса, онда кері байланысты алушы оны бақылай және нақты өзгерте алмайды, бұл жағдайды сәтсіздік жаңдайы тек ұлғаюы мүмкін.

✓Бездіретін емес, *тартымды* болуы тиіс. Кері байланыс алушы байқауға жауап бере алатын сұрақтарға тұжырым жасағанда, барынша пайдалы.

✓*Уақтылы* болуы тиіс. Жалпы алғанда, кері байланыс орындалған әрекеттен кейін дереу берілгенде пайдалырақ болады (әрине, оны қабылдаушы адам тыңдауға дайын болса).

✓Хабарламаны дұрыс түсінгеніне күмәні болмауы үшін кері байланыс *тексерілген* болуы тиіс. Мұны тексерудің бір жолы – кері байланысты алушы естігенін қайтадан түсіндіріп айтуы керек.

✓*Топтың мән мәтінінде іске асырылуы* тиіс. Кері байланыс тренингтік топта берілгенде және кері байланысты беруші мен оны алушы топтың басқа мүшелері де осылай қабылдағанына көз жеткізу арқылы оның дұрыстығын тексере алады.

Кері байланысты қалай береді:

1. Өзіңіз туралы бірнеше сөз айтыңыз;
2. «Мен» есімдігімен өз сөйлеміңізді бастаңыз;
3. Алдымен жақсы жақтарын атап шығыңыз;
4. Түсіністік білдіріңіз;
5. Сізге ұнамайтынын нәрсені нақтылап айтыңыз. Жалпылама айтудан аулақ болыңыз;

6. Сөкпеніз;

7. Қолдануға пайдалы болатын нақты кеңес беруге ұмтылыңыз.

Кері байланысты қалай алуға болады:

1. Кері байланысты соққы емес, ұсыныс ретінде қабылдаңыз;

2. Сіз кайсы іс/қимыл/әрекет бойынша кері байланыс алғыңыз келетінін айтыңыз;
3. Ұқыпты тыңдаңыз, сөйлеп тұрған адамның сөзін бөлмеңіз;
4. Қорғанбаңыз. Айтылған кері байланысқа талас тудырмаңыз;
5. Кері байланыс үшін алғыс айтыңыз.

Қорыта айтқанда оқушыларды оқуға ынталандыратын факторлардың маңызын түсініп, тиімді қолдана білу мұғалімнің кәсіби қызметінде аса маңызды рөл атқарады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Физика» пәні бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016.

2. Аубакирова А.А., Қожахмет М.С., Успанова В.Ж. Сын тұрғысынан ойлау технологиясын физика сабағында қолдану. Оқу әдістемелік нұсқаулық. Арқалық, 2017.

УДК [378.147:37.011.3-051]:005.591.452.(4)

*Тетяна Колупасва, Оксана Міщеня, Оксана Третьяк
(Рівне, Україна)*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

На сучасному етапі євроінтеграції та розбудови системи вищої освіти в Україні зростає потреба в пошуці нових педагогічних ідей і технологій, вивченні та запровадженні як вітчизняного педагогічного досвіду, так і досвіду функціонування системи педагогічної освіти європейських країн. Глобалізаційні процеси об'єктивно змушують сучасну людину бути критично та творчо мислячою, громадянсько-активною та відповідальною, поінформованою у всіх аспектах життя, а відтак і постійно умотивованою до власного особистісного та професійного розвитку, навчання, освіти тощо. Тому особливій вагомості набуває роль учителя як провідника змін у формуванні активної позиції громадян, здатних відповідати сучасним вимогам суспільства. Інтенсифікація процесів глобалізації та європейської інтеграції вимагає докорінної зміни підходів до освіти, в тому числі і до педагогічної освіти. Професія вчителя зазнає докорінних змін унаслідок суспільної динаміки у світі загалом та в Європі зокрема, що пов'язано з проникненням ринкових механізмів, основ менеджменту у сферу освіти. У зв'язку з цим значно підвищуються вимоги до якості підготовки педагогічних кадрів, до цілеспрямованого формування в них системи знань, умінь, якостей, необхідних для здійснення професійної діяльності на рівні, відповідному соціальному замовленню суспільства.

Ключові слова: європейський вимір, професійна підготовка, вимоги до вчителя, компетентність, професійні здібності, професійно-особистісні риси, світоглядна позиція, морально-гуманістичні якості, загальний інтелектуальний і культурний рівень.

At the present stage of European integration and the development of a higher education system in Ukraine, there is a growing need for new pedagogical ideas and technologies, the study and implementation of both domestic pedagogical experience and the experience of the functioning of the pedagogical education system of European countries. Globalization processes objectively force a modern person to be critical and creative thinking, civic, active and responsible, informed in all aspects of life, and thus constantly motivated to personal and professional development, education, education, etc. Therefore, the role of the teacher as a leader of changes in the formation of citizens capable of meeting modern requirements of society becomes of special importance. Intensification of the processes of globalization and European integration requires a radical change in the approaches to education, including to pedagogical education. The teacher's work is undergoing fundamental changes as a result of social dynamics in the world in general and in Europe in particular, which is related to the penetration of market mechanisms, the foundations of management in the field of education. In this regard, the requirements for the quality of teaching staff training, the purposeful formation of a system of knowledge, skills, qualities necessary for carrying out professional activities at the level corresponding to the social order of the society, are significantly increased.

Key words: *European dimension, professional training, requirements for a teacher, competence, professional abilities, professional personality traits, outlook position, moral and humanistic qualities, general intellectual and cultural level.*

Вступ. На сучасному етапі євроінтеграції та розбудови системи вищої освіти в Україні зростає потреба в пошуці нових педагогічних ідей і технологій, вивченні та запровадженні як вітчизняного педагогічного досвіду, так і досвіду функціонування системи педагогічної освіти європейських країн [1, с. 331].

Аналіз літературних даних та постановка проблеми. Професійна підготовка вчителя до педагогічної діяльності була і залишається об'єктом досліджень провідних учених багатьох країн Європи. Зокрема, вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних засад розвитку системи вищої педагогічної освіти зробили відомі німецькі науковці Й. Абель (J. Abel), Ф. Бонзак (P. Bohnsack), Г. Белленберг (G. Bellnberg), Д. Беннер (D. Benner), З. Бльомеке (S. Blomeke), Е. Терхарт (E. Terhart); британські вчені М. Барбер (M. Barber), Р. Гарднер (R. Gardner), Л. Грей (L. Grey), Дж. Еліот (J. Elliot), Д. Свейн (D. Swain), Л. Стенхауз (L. Stenhouse); французькі вчені М. Альте (M. Altet), Ф. Ваніскотт (F. Vaniscotte), Ж. Венсан (G. Vincent), Ж. Капель (J. Capelle), П. Ладер'єр (P. Laderriere), Ж.-П. Обен (J.-P. Obin), Ф. Перрену (Ph. Perrenoud) та інші.

Теорія та практика професійної підготовки майбутніх учителів у системі вищої педагогічної освіти є одним із напрямів досліджень вітчизняних

науковців. Так, вивченням проблеми гуманізації, гуманітаризації та філософії освіти займалися В.П. Андрущенко, О.О. Базалук, В.Г. Кремень; особливості педагогіки вищої школи розглядали Н.Б. Булгакова, В.Л. Оргинський, Т.І. Туркот, М.М. Фіцула. Питанням професійно-педагогічної підготовки вчителя та стратегій формування його професіоналізму присвячено наукові праці А.М. Алексюка, Г.П. Васяновича, О.А. Дубасенюк, І.А. Зязюна, а психології професійної діяльності та професійного розвитку педагога – праці Г.О. Балла, Н.А. Побірченко, В.В. Рибалки, В.А. Семиченко, О.П. Сергеєнкової, Б.О. Федоришина та інші.

Удосконалення системи початкової освіти передбачає науково обгрунтоване управління навчально-виховним процесом школи.

У зв'язку з цим значно підвищуються вимоги до якості підготовки педагогічних кадрів, до цілеспрямованого формування в них системи знань, умінь, якостей, необхідних для здійснення професійної діяльності на рівні, відповідному соціальному замовленню суспільства.

Оптимізація управління навчально-виховним процесом (НВП) педагогічних закладів потребує, в першу чергу, постановки стратегічної цілі, тобто розробки моделі вчителя.

Мета статті полягає у виявленні особливостей підготовки вчителів початкових класів на сучасному етапі та формування професійних якостей учителя у європейському вимірі, так як професія вчителя зазнає докорінних змін унаслідок суспільної динаміки у світі загалом та в Європі зокрема, що пов'язано з проникненням ринкових механізмів, основ менеджменту у сферу освіти.

Виклад основного матеріалу. В сучасному європейському суспільстві все більшої ваги набувають загальноєвропейські проблеми. Для вчителів, які є відповідальними за підготовку майбутніх поколінь європейців, ці питання мають особливо важливе звучання. В той же час, коли в Європі в рамках Болонського процесу проводяться реформи щодо гармонізації освітніх систем, а діяльність вчителів різних європейських країн все більше орієнтується на загальноєвропейський контекст, європейська громадськість ще мало обізнана щодо того, якими мають бути «загальноєвропейські характеристики» вчителів, або, іншими словами, – якими є фахові педагогічні вимоги в контексті європейського професіоналізму [4, с. 101].

Загальні вимоги до «корошого» вчителя формувалися віками і в кожній країні світу вони орієнтовані на високий педагогічний професіоналізм викладача, глибокі знання своєї предметної галузі та вміння таким чином організувати навчальний процес, щоб учні/студенти досягали найкращих результатів. Конкретніше ці вимоги можна розкрити як уміння:

- організувати навчальний процес;
- ефективно керувати навчальною діяльністю учнів;
- застосовувати диференційовані підходи навчання відповідно до здібностей учнів;
- розвивати в учнів мотивацію до роботи та навчання;
- працювати в колективі;

- ефективно сприяти розвитку навчального закладу та брати участь в різних педагогічних організаційних заходах;
- залучати батьків та громадськість до підтримки діяльності навчального закладу;
- використовувати нові технології в своїй повсякденній практиці;
- сумлінно виконувати свої професійні обов'язки і етично поводитися;
- управляти особистим професійним розвитком.

До цього варто додати, що компетентність і професійні здібності вчителя будуть розвиватися лише тоді, коли вчитель постійно займатиметься творчістю, науковими дослідженнями і орієнтуватиметься в загальних соціальних змінах.

Щодо європейського виміру професійних якостей вчителя, то сутність цього питання може бути визначена за контекстом міжнародних угод і настанов, прийнятих в рамках Болонського процесу, і загалом розкривається як гармонійне поєднання національної й транснаціональної складової в реалізації освітньої діяльності та вихованні громадян сучасного глобалізованого суспільства.

Справжній вчитель – це, передусім, особистість, яка характеризується тривкістю особистих настанов на ціннісні орієнтації; здатністю до свідомого самоуправління, до формування мотивуючих систем; гармонійністю розвитку раціональної, емоційної і вольової сфер. Особистість має також розвинуту здатність до переборювання перешкод; при цьому вона може діяти індивідуально, в нових проблемних ситуаціях, тобто істинна особистість має свободу.

Вольові якості вчителя припускають його цілеспрямованість і наполегливість, витримку і самоконтроль, вимогливість до себе і критичність, спрямованість на подолання труднощів.

До професійно-особистих рис треба віднести наявність професійного інтересу, його глибину і силу; комунікативність (встановлення контакту, довірчі відношення, емоційний клімат); організаційні здібності (уміння вести за собою, брати на себе відповідальність тощо).

Під спеціальними якостями розуміються ті специфічні риси, уроджені і свідомо розвинуті, які характеризують здатність особистості до засвоєння спеціальних наук і ефективної, а бажано і творчої діяльності в цій галузі.

Світоглядна позиція, морально-гуманістичні якості, загальний інтелектуальний і культурний рівень формуються під впливом середовища та системи загальних гуманітарних знань з літератури, мистецтва, культури, історії, суспільних наук.

Морально-гуманістичні якості вчителя, необхідні для виховання людини майбутнього, активного громадянина, духовно розвинутого суспільства, для якої притаманні чесність і сумлінність, природність та щирість, скромність і гідність, тактовність, справедливість і об'єктивність, самовідданість і оптимізм, розумна любов до дітей і вимогливість одночасно.

Прагнення жити потребами суспільства; патріотизм та інтернаціоналізм; високі ідеали, життєві цілі і переконання повинні відрізнити світоглядну позицію вчителя.

Загальний інтелектуальний і культурний рівень характеризується спостережливістю, уявою та інтуїцією; швидкістю і точністю орієнтування; тривким пізнавальним інтересом та потребою самоосвіти; самостійністю, гнучкістю, критичністю мислення та творчою спрямованістю; ерудицією, культурною мовою і поведінки; естетичним рівнем.

Індивідуальність – це сукупність неповторних особливостей функціонування організму і унікальних якостей особистості [3, с. 52]. Тобто, окрім особистих якостей, придбаних в результаті великої свідомої роботи, значну роль для ефективного виконання професійної діяльності грають психолого-фізіологічні риси людини. Це її фізичний і психічний розвиток, нормальний стан здоров'я і нервової системи; врівноважений темперамент, швидкість переходу від збудження до гальмування, здатність розподіляти і зосереджувати увагу.

Фундаментальною основою для оволодіння необхідною системою знань і розвитку здібностей до теоретичного мислення є знання з філософії та методології, викладені доказово, в історичному аспекті і збагачені успіхами спеціальних наук. Це сучасне трактування проблеми буття, матерії, свідомості і пізнання; закони діалектики; вчення про всебічний і гармонійний розвиток молодого покоління; основи наукових досліджень тощо [2]. На них будуються знання психолого-педагогічного циклу, управлінські, спеціальні і загальні гуманітарні.

Кожний з цих аспектів містить різноманітні види знань: терміни і поняття; факти повсякденної дійсності і наукові перспективи; основні закони науки; теорії, що містять систему наукових знань; методологічні знання, специфічні для даної галузі науки; оціночні знання.

Щоб ефективно керувати навчальним процесом, необхідно знати його закономірності розвитку і структурні зв'язки, встановити критерії ефективності діяльності. Тому, зрозуміло, що вчитель повинен досконало володіти психолого-педагогічними знаннями.

При цьому, необхідно знати та розуміти, що педагогіка розкриває закономірності і принципи навчання, форми і методи організації навчально-виховного процесу, єдність загальної та професійної освіти.

В свою чергу, знання з психології дають можливість вчителю враховувати психологічні особливості учнів певного віку, психологію різних аспектів їх розумової та практичної діяльності, психологію створення позитивного емоційного клімату занять тощо.

Показниками педагогічної майстерності вчителя є також чіткість і стислість, ясність і доступність, логічність та яскравість викладу необхідної інформації; ерудиція та культура мови і поведінки; уміння знайти свій педагогічний і методичний стиль тощо.

Наявність високої фахової підготовки дозволяє вчителю здійснювати інтелектуальну діяльність, інструментом якої є володіння логічними операціями аналізу, синтезувати зрівняння, узагальнення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковтун Г.І. Реформування вищої педагогічної освіти України в умовах євроінтеграції / Г.І. Ковтун, О.В. Маргиненко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – №2. – С. 329–336.
2. Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа» (Електронний ресурс)/ упор. Л. Гриневич, за заг. Ред. М. Грищенка –Київ, 2016. –36 с. – [Режим доступу]. – %2020%16080000% Дата звернення 05.06.18 –назва з екрану.
3. Небеснова А.В., Вовк Л.В., Мацюк В.В. Методика діагностики якості уроків // Наша школа. – №1. – 2002. – с. 50–55.
4. Субіна О.О. Європейський вимір педагогічної освіти у 21 столітті / О.О. Субіна // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2012 рік, 9-10 лютого 2013 року / укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П. Ємільянова. – К.: Вид-во. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 101–102.

УДК 378.24

*Елла Кривошеїна, Світлана Пасічник
(Красноград, Україна)*

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ КАЗКИ

Казка – це скарбниця народної мудрості, найпопулярніший вид усної творчості. Вона захоплює і полонить серце не тільки дітей, а й дорослих.

За допомогою казки у дошкільників виховуються найкращі людські якості: доброта, людяність, порядність, співчуття, працьовитість та інші. Казки дозволяють малечі вперше випробувати хоробрість і стійкість, побачити добро і зло тощо.

Отож можна з упевненістю сказати, що казка допомагає дитині краще адаптуватися в навколишньому світі, вдало вирішувати всі труднощі та проблеми, які зустрічаються на її життєвому шляху.

Ключові слова: *усна народна творчість, духовна культура, казка, духовність, моральні якості.*

The fairy tale is a treasury of folk wisdom, the most popular form of oral writing. She captures and captures not only the children but adults as well.

With the help of a fairy tale, preschoolers have the best human qualities: kindness, humanity, decency, compassion, hard work, and others. Fairy tales allow the children to first experience bravery and perseverance, see good and evil, and so on.

So you can say with certainty that the fairy tale helps the child to better adapt to the world around him, to successfully solve all the difficulties and problems encountered in her life's way.

Key words: *oral folk art, spiritual culture, fairy tale, spirituality, moral qualities.*

Мова – унікальний засіб прилучення людини до цінностей духовної культури різних поколінь. Ознайомлюючись з літературою та фольклором, опановуючи рідну мову, ми зростаємося корінням з історичною та культурною спадщиною свого народу. І водночас надбання найкращих зразків скарбниці народної та літературної мови стимулюють людину до творчого натхнення.

Виховання з перших років життя інтересу до мови, різних видів усної народної творчості – це надійний шлях розвитку виразного яскравого мовлення, формування високодуховної особистості, громадської гідності людини [2, с. 5].

Найважливішими джерелами розвитку дитячого мовлення є художня література й усна народна творчість, величезна сила впливу яких традиційно використовувалась у вітчизняній і зарубіжній педагогіці як могутній чинник виховання й навчання підростаючого покоління. Класичний зразок фольклору – казка, стародавній знак усної народної творчості.

Казка... Її можливості великі. Мова перших казок, що чує дитина дошкільного віку, ритмічна, слова часто заримовані, а героям надаються незвичайні визначення.

Чому ж кожного малюка так цікавить казка? І турботливі батьки, і творчі педагоги постійно шукають відповіді на це питання. Кожен дорослий замислюється над тим, як виростити та виховати дитину щасливою та здоровою.

Але що потрібно для того, щоб малюк зміг самостійно впоратись із багатьма життєвими перешкодами, цінував дружбу, мав уявлення про честь та вірність?

Кожен із нас, дорослих, пам'ятає своє дитинство, яке обов'язково пов'язане з казкою, легендою або приказкою.

Людство із покоління в покоління, передаючи зміст казок, давало відповіді на основні життєво важливі питання, адже історію розвитку взаємин між людьми закладено в сюжетах багатьох казок. А разом із героями і кожна людина поповнює свою «життєву скриньку» нормами і правилами поведінки, важливими людськими цінностями [3, с. 5].

Усі діти люблять казки. Але кожна казка є не лише розвагою, а й містить глибокий дидактичний зміст. Вона сприяє формуванню в малюка чітких морально-філософських, гуманістичних уявлень про навколишній світ; про те, що добро перемагає зло, яке завжди повертається до того, хто його скоїв, а за добрі вчинки завжди віддячують добром.

Казка впливає на формування духовності дитини. К.Д. Ушинський назвав казки «першими блискучими спробами» створення народної педагогіки. Високо оцінюючи виховне значення казки, він зазначив: «Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою». Казка потрібна кожній дитині, як її насущний, духовний хліб, який ніколи не приїдається, адже казка загартовує дитину образністю рідного слова, красою співучої української мови.

На думку В.О. Сухомлинського, казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Багаторічний досвід переконає, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення [1, с. 616].

Видатний педагог наголошував, що читання в роки дитинства – це передусім виховання серця, доторкання людського благородства до потаємних куточків дитячої душі. Слово, що розкриває благородні ідеї, назавжди відкладає в дитячому серці зернятка людяності [1, с. 622].

Великого значення народним казкам в розвитку дитячого мовлення надає Є.М. Водовозова. Вона як і К.Д. Ушинський, виступала, на захист казки, особливо народної. Казка цінна, на думку Є.М. Водовозової тим, що вона має велике значення для розвитку розумових і моральних якостей дітей, вона розвиває мову, фантазію, сприяє розвитку її творчих здібностей. Казка – це найпростіша і найдоступніша форма, в якій легко можна розкрити дітям мораль, моральні поняття. Але вона рекомендувала давати дітям тільки казки, які мають велику педагогічну цінність.

Казковий світ магічно впливає на дитину, манить таємницями, чудесами, чаклунством. Діти з радістю подорожують в уявному, нереальному світі, активно діють у ньому, творчо трансформують, перетворюють його. За допомогою казок вони здобувають знання про довкілля, про взаємовідносини людей, проблеми, які трапляються в житті.

Чим яскравіше є образ, тим сильніше впливає він на почуттєву сферу дитини, забезпечуючи міцність запам'ятовування отриманої інформації. Яскраві образи втілені у казках у поєднанні з пізнавальною інформацією. В казкових оповідях відбився світогляд народу, його морально-етичні та естетичні принципи, багатовіковий досвід виховання. Реальне і вигадане напрочуд гармонійно поєднуються в казці, зачаровуючи дітей на все життя красою народного слова, сповненого мудрості, добра й оптимізму.

Основною темою дитячих казок є боротьба добра зі злом. Такі казки образно розкривають перед дитиною головну проблему протистояння доброго і злого начал, присутніх у кожному з нас. Вони вчать дітей доброти, чуйності, співчуття. З них дитина дізнається, що, здійснюючи хороші вчинки, роблячи добро не тільки близьким людям, але і навіть зовсім незнайомим, отримує винагородження, а, коли заподіюєш біль і зло, обов'язково будеш за це покараний, хай не людьми, але долею, яка незалежно від людини та її бажання розпорядиться по-своєму [3, с. 24].

Але тільки завдяки дорослим діти можуть пізнати цей чарівний світ казки. Завдання вихователів і батьків – зацікавити малечу, пояснити їм глибокий зміст казки, вчити аналізувати поведінку та вчинки дійових осіб, сприяти бути схожими на позитивних героїв і засуджувати негативних.

Отже, значення казок у вихованні дітей важко переоцінити. Вона збагачує соціальний і предметний досвід, живить комбінаторну здатність розуму, показує способи розв'язання моральних суперечностей, і, до того ж, у ній завжди перемагає добро.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш. – 2-ге вид., доповн. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 704 с.
2. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підручник / А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 304 с.
3. Казкотерапія в роботі з дошкільниками. / Упор. Л.А. Шик, Г.В. Гаркуша, Л.В. Тур, О.А. Рудик. – Харків: Вид. група «Основа», 2012. – 240 с.

УДК 61:377.147+004.056

Ольга Лашевич
(Новоград-Волинський, Україна)

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЇХ У СУСПІЛЬСТВІ

У даній роботі розглянуто проблему розвитку інформаційної культури та інформаційної компетентності студентів медичних закладів освіти в цілому, а також з урахуванням можливості розвитку творчих здібностей таких студентів в умовах їх соціалізації у сучасному суспільстві. Використано навчальні посібники та матеріали досліджень з періодичної преси.

Ключові слова: інформаційна культура, інформаційне суспільство, компетентність, здібності, соціалізація.

In this paper, the problem of the development of information culture and information competence of students of medical educational institutions as a whole, as well as taking into account the possibility of developing the creative abilities of such students in the conditions of their socialization in modern society is considered. Used manuals and research materials from periodicals.

Key words: information culture, information society, competence, ability, socialization.

Сучасні умови життя і розвитку «інформаційного суспільства» ставлять перед освітою нові завдання: не лише дати здобувачу освіти певну суму знань, а й спрямувати навчання на розвиток його особистості, його пізнавальних та творчих здібностей. Прогрес усього суспільства в цілому і успіх кожної окремої особистості залежать від того, наскільки готова молодь сьогодні до вирішення щоденних проблем, до вміння працювати із сучасними джерелами інформації, до життя у багатому полікультурному світі, до постійного самовдосконалення та саморозвитку, а найголовнішим є те, чи володіє сучасний студент достатнім рівнем комунікативної культури, таким, який би дав можливість не лише

розвивати, а й удосконалювати інформаційну, соціокультурну, соціально-політичну, компенсаторну, академічну складову освіченості в умовах сьогодення.

З цього постає перша проблема – соціалізація особистості, що є сьогодні дуже актуальною і в той же час новою і складною для пізнання. За кордоном її досліджували Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Д.Г. Мід, А.Інкельс, В.А. Сластенін, А.В. Мудрик, І.С. Кон, А.В. Петровський, Г.М. Андрєєва та ін.

Як відомо, соціалізація особистості – суперечливий процес, який, з одного боку, передбачає адаптацію людини до суспільства, а з другого – відокремлення людини від суспільства. У вищезгаданих в нашому інформаційному суспільстві змінах рівновага між поняттями, яке передбачає успішна соціалізація, порушується і як результат – адаптація сучасного студента в суспільстві «постійних змін» стає важчою, він просто не встигає за стрімким ходом подій та змушений орієнтуватися на окремі, хоча і важливі, життєві перспективи, що часто призводить до зміни життєвих цінностей.

У соціології особистість розглядається як підсумок розвитку індивіда, найбільш повне втілення всіх людських якостей, тобто індивід – це одиничний представник людського роду, конкретний носій всіх соціальних і психологічних рис людства: розуму, волі, потреб, інтересів і т.д. Тож, виходячи з вищевикладеного, нас цікавить якраз момент інформаційної культури та інформаційної компетентності в процесі соціалізації студентів медичних закладів освіти. У зв'язку з цим в сучасному інформаційному суспільстві майбутній фахівець повинен володіти творчими здібностями, що дозволяють ефективно здійснювати професійну діяльність і досить активно та динамічно адаптуватися до змін в суспільстві, так як використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі навчання актуалізує високий творчий потенціал майбутнього фахівця, розвиває здібності до творчого моделювання, самоаналізу, самовираження, забезпечує формування його інформаційної компетентності [1, с. 14].

Студент потребує постійної комунікації з навколишнім світом та пізнання чогось нового, що часто є забороненим. Сьогодні мережа Інтернет для молоді – не просто віртуальна реальність, а повноцінна частина їхнього життя, де вони навчаються, спілкуються, вибудовують відносини. Проте саме Інтернет все частіше стає джерелом сучасної небезпеки, наслідки якої можуть коштувати здоров'я, а не лише обмежується втратою особистих паролів у соціальних мережах. Дієвим стимулом формування інформаційної компетентності студента є взаємодія у стосунках «викладач-студент», емоційний тонус спільної діяльності, що стимулює пізнавальні можливості студента-медика та визначає лінію його самовираження.

У результаті такої співпраці на заняттях з інформатики намагають послідовно, з урахуванням вікових і психічних особливостей студентів спрямовувати, наставляти й спонукати їх внутрішні духовні й моральні сили. З цією метою часто використовують елементи концепції «педагогіки співробітництва», «педагогіки співтворчості», запропонованої Є. Ільїним, В. Караковським, В. Шаталовим, М. Щетиніним [2, с. 151]. Дана концепція визначає взаємну потребу й інтерес до спільної діяльності, інформаційне

збагачення, посилення особистісного впливу й привабливості викладача, який стає для студента-медика ідеалом його майбутньої професії [3, с. 15]. К. Ушинський зазначав, що «лише особистість може виховати особистість, лише характер може сформувати характер». У зв'язку з цим дуже важливою є наявність педагогічного таланту у викладача [4, с.323]. Компетентний викладач обов'язково має зосередити свою увагу на виробленні навичок інформаційної культури студентів, формуючи уявлення про актуальні ризики в Інтернеті, застосування сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж, наголошуючи на все більш популярному серед сучасної молоді секстингу, онлайн-грумінгу та їх наслідках.

На жаль, сьогодні молодь не завжди розуміє зв'язок між реальним та віртуальним життям, не знає про наявність ризиків, зумовлених засобами масової інформації. Для попередження та вирішення цієї проблеми необхідна співпраця викладачів та студентів, тому що викладач як ніхто інший повинен іти в ногу з часом, відчуваючи особливості конкретної ситуації.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Визер Ю.Ю. Педагогические условия формирования творческих способностей будущих педагогов в процессе изучения информационных технологий: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. / ВИЗЕР Юлия Юрьевна – Елец, 2015. – 24 с.
2. Гройсман А.Л. Коллективная психотерапия / А.Л. Гройсман. – М.: Медицина, 1969. – С. 212–221.
3. Ісаєва О.С. Розвиток творчих умінь студентів вищих медичних навчальних закладів / О.С. Ісаєва // Педагогіка та психологія: зб. наук. пр. – 2013. - Вип. 44. – С. 57–65. – Бібліогр.: с. 65 – укр.
4. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX вв. – М.: Педагогика, 1990. – 635 с

УДК 378.147:614

*Зоряна Панасюк, Тетяна Паламарчук
(Новоград-Волинський, Україна)***РОЛЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТА ІННОВАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ**

У статті проаналізовано роль інноваційних технологій у підготовці молодших спеціалістів з медичною освітою. Зосереджено увагу на потребі реалізації компетентнісного підходу та методів особистісно зорієнтованого навчання студентів. Наголошено на ролі міждисциплінарних зв'язків у циклі професійного навчання майбутніх медиків.

Ключові слова. *Інноваційний підхід, компетентність, компетентнісний підхід, міждисциплінарний зв'язок, міжпредметна інтеграція.*

The article analyzes the role of innovative technologies in the training of junior specialists in medical education. The focus is on the need to implement a competent approach and methods of personally oriented student learning. The role of interdisciplinary connections in the cycle of professional training of future physicians is emphasized.

Key words. *Innovative approach, competence, competent approach, interdisciplinary connection, interdisciplinary integration.*

Безперервний розвиток різноманітних технологій сучасного суспільства диктує потребу зміни акцентів у системі підготовки фахівців, які будуть реалізовувати ці технології. Високий рівень підготовки спеціалістів можливий за рахунок впровадження сучасних інноваційних форм та методів навчання, забезпечення реалізації особистісно зорієнтованого навчання та компетентнісного підходу. Вагомим чинником у підготовці саме молодших спеціалістів з медичною освітою є забезпечення реалізації міждисциплінарних зв'язків між навчальними предметами усіх циклів.

Актуальність цієї теми визначається необхідністю формування у студентів-медиків чітких професійних установок та здатностей застосовувати знання на практиці, залежно від ситуації. Саме для цього необхідно забезпечувати послідовність вивчення дисциплін та завжди вказувати на їхній взаємний логічний зв'язок між собою. Адже усі медичні дисципліни поєднують єдиний для медицини об'єкт дослідження, вивчення та впливу – людина.

За останні кілька десятиріччів медицина здійснила значні кроки вперед в сенсі розвитку: мікробіологічні дослідження, інноваційні методи лікування та діагностики, обґрунтування причинності захворювань тощо. Для належної підготовки майбутніх лікарів та молодшого медичного персоналу необхідно враховувати всі ці інновації в медицині. Тому у процесі підготовки фахівців-медиків інноваційні методи виступають інструментом забезпечення досягнення кінцевої мети – якісної підготовки медичного працівника.

Аналіз останніх публікацій. Освітня галузь незалежно від своєї специфіки та фахового спеціального спрямування прагне довести до широкого загалу результати впровадження авторських інноваційних методик та визнаних

здобутків сучасної педагогічної науки. Тому праць та досліджень, присвячених тематиці впровадження інноваційних технологій при підготовці фахівців різних галузей, а також ролі міждисциплінарних зв'язків при підготовці студентів за різними спеціальностями, дуже багато. Однак, серед них можна визначити як імена вузькопрофільних фахівців: Н.І. Волощук, В. Шухтін, І. Вітенко, Є. Суліма, так і класиків сучасної вітчизняної педагогіки: О. Дубасенюк, О. Пометун, С.Сисоева, П.Волкова та багатьох інших [3, с. 16].

Узагальнюючою характеристикою цих досліджень виступає обґрунтування позитивних результатів від впровадження педагогічних інновацій в освітній процес та методику викладання дисциплін. Лише результативний педагогічний експеримент стосовно випробування нової методики викладання може бути запропонований до узагальнення та використання іншими викладачами. Тоді він набуває форми інноваційного підходу.

Виклад основного матеріалу. Слово «інновація» має грецьке коріння – «inovatio» та в перекладі означає оновлення, зміни та новизну. Одним з найпоширеніших у науковому обігу визначень цього слова є думка американського вченого-психолога К. Роджера, який стверджує, що «новизна – це ідея, яка для конкретної людини є об'єктивно новою і не має значення, ідея є об'єктивно новою чи ні залежно від того, як ми самостійно визначаємо її в часі, який минув з моменту її відкриття чи першого застосування». Основна мета інновацій в освіті – забезпечити розвиток творчого потенціалу людини та всебічну реалізацію її вмінь [2, с. 24].

Інноваційні підходи у викладанні дисциплін носять випереджувальний характер та спрямовані на урізноманітнення подачі інформації, з метою формування стійкого пізнавального інтересу у студентів до навчальної дисципліни. Нові форми та методи дають можливість відходити від традиційної педагогічної системи, яка, попри свою фундаментальність та результативність, потребує постійних та структурних змін.

У науковому обігу інноваційні підходи характеризуються певними загально визнаними критеріями:

- новизна – критерій, що дає змогу визначити рівень інноваційності, тобто не повторення інших методів, а концептуально та структурно новий підхід;
- оптимальність – критерій, який сприяє досягненню високих результатів навчальної діяльності за найменших витрат фізичних та/або розумових сил та визначає певну стійкість високих позитивних результатів діяльності педагога при повторному застосуванні з будь-яким контингентом студентів;
- креативність – критерій, що визначає можливість певного видозмінення залежно від авторських педагогічних підходів із збереженням позитивного результату;
- адаптивність – критерій, який дає можливість масового використання інноваційного методу в будь-якому закладі освіти, будь-яким викладачем, на будь-якому предметі (з визначенням доцільності) [3, с. 18].

Найповніше під вищезазначені критерії підходять інноваційні інтерактивні форми та методи навчальної діяльності. До таких форм роботи в медичних закладах вищої освіти можна віднести: навчально-ділові та рольові ігри, кейс- та проектні методи, моделюючі експерименти тощо. Тобто методи, що дозволяють створити ситуацію, максимально наближену до реального виконання медиком своєї основної функції – збереження життя та здоров'я людини. Метою реалізації цих методів є формування у студентів навичок клінічного мислення, оскільки недостатня здатність застосувати знання на практиці є основною причиною лікарських помилок. Окрім того, існує дисбаланс між швидкістю розвитку медичних технологій та часом на їх опанування медичними кадрами. Тому клінічне мислення фахівця стає інструментом інтуїтивного опанування медичними інноваціями та дозволяє ефективно застосовувати існуючі знання та методики лікування [4, с. 52].

Інтерактивні методи навчання передбачають високий ступінь активності всіх учасників освітнього процесу. Такі методи якнайкраще підходять для використання у процесі практично орієнтованого навчання студентів-медиків. Адже для опанування практичними навичками необхідно їх імітувати в навчальних умовах під керівництвом викладача. При цьому значну роль відіграють засоби наочності: мультимедійні презентації та відеоролики, для демонстрації яких використовують мультимедійну техніку та комп'ютерні технології. Розхідним матеріалом для навчання студентів стають фантоми та муляжі. Варто пам'ятати про необхідність оновлення навчального приладдя синхронно з нововведеннями в медицині, а також оновлення інструктивно-медичних матеріалів та алгоритмів у разі потреби.

Варто відзначити, що підготовка молодших спеціалістів із медичною освітою нормативно запланована реалізацією між предметних зв'язків. Якість виконання навчального плану та програми, а, отже, і реалізація міждисциплінарних зв'язків, залежить від викладачів. Міждисциплінарні зв'язки та інтеграція – це цілеспрямоване посилення міждисциплінарної взаємодії за умов збереження теоретичної та практичної самостійності начальних предметів. Разом із тим міждисциплінарні зв'язки та інтеграція – це процес узгодження змісту навчальних предметів стосовно відображення в них єдиних, безперервних та цілісних основ професійної діяльності. Процесу реалізації міждисциплінарної взаємодії сприяють наступні дидактичні умови:

- логічна послідовність вивчення окремих навчальних дисциплін, при якій кожна з них спирається на категоріальний апарат і готує тих, хто навчається, до успішного засвоєння понятійної бази наступної дисципліни;
- необхідність забезпечення наступності та послідовності в розвитку понять: від загальнонаукових до вузько профільних чи вузько наукових;
- єдиний підхід до пояснення загальнонаукових підходів;
- виключення можливості дублювання синонімічних понять під час вивчення різних начальних дисциплін [1, с. 9].

Міждисциплінарні зв'язки у процесі підготовки студентів-медиків визначаються цілісною схемою формування фахових компетентностей медичного працівника та необхідністю опанування програмових компетенцій. У процесі навчальної діяльності викладачу важливо апелювати до спільних

для всіх дисциплін навчальних тем, до вивчених попередньо розділів, звертати увагу студентів на аналогічні ситуації, що зустрічалися при вивченні інших навчальних дисциплін тощо. Не випадково всі навчальні дисципліни клінічного циклу розподілені на профілі: терапевтичний, хірургічний, педіатричний та акушерський. Проте в цілому всі предмети формують цілісну систему знань і не можуть вивчатися повністю відокремлено.

Висновок. Підготовка студентів-медиків характеризується загальнопрофесійними та вузькопрофільними вимогами. Визначаючи роль інноваційних підходів до навчальної діяльності, увага фокусується на потребі впровадження інтерактивних форм та методів роботи, які забезпечать високий ступінь активності студента. Окрім того, змістовна спрямованість інноваційних підходів має забезпечувати реалізацію компетентісного підходу в навчанні, створення ситуації реального застосування теоретичних знань на практиці, здатності до самоосвіти та самовдосконалення, формування гнучкого клінічного мислення зі стійкими теоретичними основами.

Міждисциплінарна інтеграція навчальних предметів передбачає необхідність комплексного поєднання в логічну картину знань окремих предметів, вивчення яких передбачено програмою підготовки студента-медика. Реалізація міждисциплінарних зв'язків за допомогою інноваційних форм та методів забезпечує високий результат та якість навчання в закладах вищої освіти медичного профілю.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Волощук Н.І., Пашинська О.С., Іваниця А.О., Таран І.В. Міждисциплінарна інтеграція як фактор удосконалення викладання фармакології у медичному виші / Н.І. Волощук, О.С. Пашинська, А.О. Іваниця, І.В. Таран // Медична освіта. – 2016. – №4. – С. 8–11.
2. Гриб В.А. Нові інноваційні технології та шляхи поліпшення навчального процесу зі спеціальності «Неврологія» / В.А. Гриб // Медична освіта. – 2013. – №1. – С. 24–27.
3. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методиків системі професійно-педагогічної підготовки // Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: Монографія / За ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 14–47.
4. Шухтін В.О. Інноваційні методи викладання студентам медичних факультетів / В.О. Шухтін, І.В. Шухтіна // Новий Колегіум. – 2015. – №2. – С. 51–54.

УДК 373.2.015

*Марина Пашигар, Крістіна Кожина
(Красноград, Україна)***ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

У статті уточнено питання формування та розкрито суть, мету і зміст екологічного виховання дітей дошкільного віку в закладі дошкільної освіти. Визначено значення дидактичної гри як головного засобу екологічного виховання.

Ключові слова: екологічне виховання, зміст екологічного виховання, мета екологічного виховання дітей дошкільного віку, дидактична гра.

The article clarifies the issue of formation and discloses the essence, purpose and content of environmental education of preschool children in the institution of preschool education. The value of the didactic game as the main means of environmental education is determined.

Key words: ecological education, content of ecological education, purpose of ecological education of children of preschool age, didactic game.

Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування і реалізацію нових методологічних засад виховання. Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», державними національними програмами «Діти України» визначено, що центром виховного впливу має стати дитина, а метою – формування соціальної активності, творчої, гуманістично спрямованої особистості. При цьому особливої ваги набуває єдність виховних впливів упродовж всього періоду становлення особистості, починаючи з раннього дитинства.

Дошкільний віковий період є важливою ланкою в процесі становлення особистості. Це обумовлюється психологічною характеристикою даного вікового періоду [1, с. 12]. Гармонійні стосунки людини і природи є запорукою життєздатності і здоров'я людської цивілізації.

На сучасному етапі розвитку суспільства, проблема екологічного виховання особистості має стратегічне значення. Це обумовлюється низкою факторів, провідне місце серед яких, займає проблема гуманного ставлення до природи та суспільства [1, с.1 3].

Екологічне виховання дітей дошкільного віку є однією з основних ідей освіти. Воно пов'язане зі здатністю дітей нести відповідальність за власне життя. Ціннісне ставлення до природи, і сформована екологічна культура є основною умовою розвитку майбутніх поколінь.

Зв'язок людини і природи висвітлюється в наукових роботах В. Вернадського. Значна роль у розв'язанні проблеми екологічного виховання окреслюється у дослідженнях педагогів: Я. Коменського, А. Макаренка, М. Монтесорі, К. Ушинського, В. Сухомлинського, які приділяли особливу увагу формуванню відповідального ставлення дітей до природи, суспільства, довкілля.

Основні підходи до сутності та структури екологічного виховання, визначення принципів, за якими відбувається формування екологічної культури визначено у працях О. Колонькової, М. Кондратьєвої, В. Маршницької, Л. Титаренко, А. Федорової [1, с. 14].

Наукові підходи до екологічного виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної, які визначили мету екологічної освіти та виховання дітей дошкільного віку.

У концепції екологічної освіти України серед завдань дошкільного виховання визначено формування основ екологічної культури, морально-ціннісної орієнтації особистості. Відомо, що цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, переосмислення власної поведінки в межах гуманістично спрямованих орієнтирів щодо природи.

Важливою ланкою в системі екологічного виховання є заклад дошкільної освіти. Одним із найважливіших завдань сучасного закладу дошкільної освіти є підвищення екологічної грамотності дітей, формування у них навичок економного, бережливого використання природних ресурсів, формування активної гуманної позиції по відношенню до природи, тобто виховання у дітей екологічної культури.

Екологічне виховання – це відносно нова тенденція в дошкільній педагогіці. Але вже з повною впевненістю можна зазначити, що саме в дошкільному віці шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу, за умови системного ознайомлення дошкільника з різноманітністю природи, а також залучення його в ігрову та практичну діяльність, можна закласти основи екологічної культури в цілому.

Розкриттям суті, змісту та структури екологічного виховання, визначенням умов та принципів, за якими відбувається формування даних якостей займалися такі науковці: О. Колонькова, В. Маршицька, Н. Пуустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалей.

Екологічне виховання дітей дошкільного віку – процес активного формування системи знань та уявлень про взаємини всіх природних факторів та їх взаємозалежність у відповідній єдності із природоохоронними моральними установами. Екологічне виховання спрямоване на усвідомлення природи людиною, яка повною мірою відповідає за життя та умови життєдіяльності на Землі [6, с. 32].

Само екологічне виховання дає змогу розкрити дитині значення природи, як частини культури, як універсальної цінності, оскільки допомагає виявляти ціннісне ставлення до власної домівки, до планети на ймення Земля взагалі і найближчого довкілля.

Мета екологічного виховання – це формування системи наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи відповідального та дієвого ставлення до навколишнього природного середовища (екологічна спрямованість, вміння використовувати знання у реальному житті, в поведінці, в різноманітній діяльності).

Дошкільне дитинство є найбільш сприятливим віком для вирішення завдань екологічного виховання. При цьому особливої ваги набуває єдність виховних впливів в закладі дошкільної освіти на інтелектуальну, емоційно-

чуттєву, діяльнісну сфери особистості, що визначає ефективність екологічного виховання.

Завдання сучасних програм закладу дошкільної освіти з екологічного виховання здійснюється за допомогою різних форм організації дітей дошкільного віку. Їх вибір залежить від особливостей пізнавальної діяльності дошкільників та етапу засвоєння їх знань.

Форми організації екологічного виховання необхідно варіювати спираючись на освітні завдання, наявний матеріал і безпосередньо виходячи з природного середовища, що оточує дитину [3, с. 88].

Дитинство є надзвичайно сенситивним періодом в процесі формування поведінки дитини. Процеси, що відбуваються в дитинстві відображаються на подальшій самореалізації особистості та її соціальній диференціації. Слід відмітити, що система цінностей суспільства активно відображається в поглядах дітей.

Аналіз наукової літератури свідчить, що провідною діяльністю дітей дошкільного віку являється гра. Це вказує на значний формоутворюючий потенціал гри в даному віковому періоді [4, с. 198].

Дидактична гра – це спеціально організована діяльність, спрямована на формування та вдосконалення певних навичок, вмінь та компетенцій у дітей. Головною метою такої діяльності є формування внутрішніх позитивних мотивів.

Коректно підібрана дидактична гра забезпечує можливість формування екологічного виховання дітей дошкільного віку, формування відповідальності за стан навколишнього середовища.

Успіх у проведенні дидактичної гри, інтерес до неї буде тільки тоді, коли вихователь проведе відповідну роботу по ознайомленню дітей з тими чи іншими об'єктами природи, а закріплення уявлень, підведення дітей до об'єднання спільних ознак буде здійснюватися за допомогою дидактичної гри.

Окреслимо ряд поглядів, які можливо сформувати в дошкільнят засобами дидактичної гри:

- Необхідно довести до розуміння дітей дошкільного віку концепцію єдності середовища існування та живих систем, що його населяють (діти повинні розуміти, що їх відношення до природи є відношення до себе, близьких людей та суспільства в цілому).

- Важливо сформувати правила гуманної поведінки дітей в природі.

Екологічні ігри сприяють не тільки отриманню знань про предмети і явища природи, але і формують навички дбайливого та неруйнівного поводження з навколишньою природою. Граючи, діти навчаються: любити, пізнавати, берегти і множити. Дидактичні ігри містять цікаві факти про життя тварин і рослин, головоломки і хитромудрі питання про природу, сприяють розвитку допитливості, тим самим допомагають дітям розібратися з екологічними проблемами (поведінка в природі, відношення до тварин та ін.).

Діти дошкільного віку повинні розуміти де і як себе поводити, це має великий виховний вплив на формування поведінки дитини та її відношення до навколишнього середовища. Знання, погляди та навички поступово сприяють формуванню екологічного виховання дитини [2, с. 309].

Необхідність одержання дітьми знань про природу й оволодіння способами їхньої реалізації в грі – еднають ігрову діяльність з екологічним вихованням. Можна стверджувати, що корені ігрової діяльності ідуть у навчання, у процесі якого дошкільники одержують відомості про навколишню дійсність і можуть засвоювати зразки побудови будь-яких елементів гри [6, с. 32].

Засвоєння знань про природу за допомогою дидактичної гри, що викликає переживання дошкільників, не може не впливати на формування в них дбайливого й уважного ставлення до об'єктів рослинного і тваринного світу. Саме через гру легко налагоджується позитивне ставлення до навколишньої природи, формується екологічне виховання [25, с.182].

Отже, екологічні знання, що викликали емоційну реакцію в дітей, краще ввійдуть у їхню самостійну ігрову діяльність, стануть її змістом, ніж знання, вплив яких торкалися лише інтелектуальної сторони особистості дошкільника.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко Є.М. Формування екологічної компетенції у дітей дошкільного віку засобами дидактичної гри / Є.М. Амацьєва // Дошкільна освіта: від традицій до інновацій: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 8-9 листопада 2018 р.. – Суми: Сумськ. держ. пед. ун-т ім. А.С.Макаренка, 2018. – С. 12–14.
2. Богуш А.М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ / А.М. Богуш, Н. Гавриш. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. – 408 с.
3. Вашак О.О. Екологічне виховання дошкільників на засадах етнопедагогіки: навчально-методичний посібник для студентів, вихователів, методистів та завідувачів / О.О. Вашак. – Полтава: Вінк 2009. – 116 с.
4. Грама Н.Г. Екологічне виховання особистості дитини дошкільника // Розвиток особистості дитини дошкільного віку в різних видах діяльності: монографія / А.М. Богуш, Н.Г. Грама, Н.І. Луцан та ін. – Одеса: видавець Букаєв В.В., 2013. – С. 197–224.
5. Каплуновська О. Організація екологічної освіти в дошкільному навчальному закладі / О. Каплуновська, О. Самсонова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2009. – №7. – С. 43
6. Кудикіна Н. Психологія та педагогіка гри / Н. Кудикіна // Відкритий урок. – 2006. – №6. – С. 32–36.

УДК 378.016:611.43

*Тетяна Процак, Крістіна Хованець
(Чернівці, Україна)***АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ СТУДЕНТАМ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

В роботі розглянуті питання підвищення якості знань студентів різних медичних спеціальностей щодо вивчення розділу ендокринної системи. Використання новітніх технологій сприяє формуванню професійної компетентності майбутніх лікарів. Запрокують ефективний навчання студентів є правильна постановка плану і організаційна структура практичного заняття. Студент також повинен навчитися володіти прийомами самостійного пошуку, збору, обробки, аналізу та синтезу інформації, отримати знання.

Ключові слова: студент, ендокринна система, знання.

В работе рассмотрены вопросы повышения качества знаний студентов различных медицинских специальностей по изучению раздела эндокринной системы. Использование новейших технологий способствует формированию профессиональной компетентности будущих врачей. залогом эффективного обучения студентов является правильная постановка плана и организационная структура практического занятия. Студент также должен научиться владеть приемами самостоятельного поиска, сбора, обработки, анализа и синтеза информации, получить знания.

Ключевые слова: студент, эндокринная система, знания.

In this work the issue of increasing the quality of students' knowledge of various medical specialties to study section endocrine system. Using the latest technology promotes professional competence of doctors. The key to effective student learning is the correct formulation of the plan and organizational structure of practical exercises. The student must also learn to master the techniques of self-searching, collecting, processing, analysis and synthesis of information to gain knowledge.

Key words: student, endocrine system, knowledge.

Згідно особливостей кредитно-модульної системи викладання, зростають вимоги до якості підготовки студентів і до кваліфікаційного рівня викладачів, методів та форм педагогічної діяльності. Модернізація вищої освіти вимагає кропіткої підготовки викладача, освоєння інноваційних педагогічних методів, застосування технічних засобів навчання [1, с. 64].

Успішність навчального процесу залежить від умов, в яких він відбувається, здатності і бажанні суб'єктів навчання сприймати і засвоювати інформацію. Робота викладача вищої школи повинна спрямовуватись на створення найбільш сприятливих умов навчання, удосконалення його змісту та зростання мотивації студентів до навчального процесу [4, с. 67; 6, с. 216].

Сучасні інформаційні технології (наочність, можливість використання комбінованих форм представлення інформації, доступ до світових інформаційних ресурсів) повинні стати основою підтримки процесу освіти [5, с. 35].

Одним із напрямків інформатизації сфери освіти, пропонованих кафедрою, є розробка і постановка комплексних рішень, що включають апаратне і програмне забезпечення, а також методичний супровід [3, с. 61].

Проблеми патології ендокринної системи у дітей, підлітків та людей зрілого віку стають більш актуальними у зв'язку з поступовим зростанням поширеності практично всіх ендокринних захворювань. Це визначається широким розповсюдженням серед населення різноманітних форм зобів, гіпо- і гіпертиреозу, аутоімунних і онкологічних уражень щитоподібної залози; цукрового діабету I та II типу, хронічні та гострі ускладнення підшлункової залози, а також діабет у дітей, вагітних та при хірургічних втручаннях; хвороб гіпофіза, прищитоподібних, надниркових, статевих залоз, патології загруднинної та шишкоподібної залоз.

Ендокринологія є невід'ємною складовою людського організму, так як відповідає за життєвоважливі процеси, що відбуваються в ньому: його фізіологічно нормальний розвиток і функціонування, процеси обміну речовин, репродуктивну функцію, тому актуальними залишаються вивчення цукрового діабету, захворювань щитоподібної залози, гіпоталамо-гіпофізарної системи, надниркових залоз, репродуктивної системи, захворювань обміну речовин, ендокринних пухлин органів травлення, гіпоглікемії [2, с. 10]. Не слід забувати і про такі захворювання, як нецукровий діабет та вроджені ензимопатії. Ці захворювання відзначаються рідше, однак мають тяжкий клінічний перебіг, потребують своєчасної діагностики та регулярного і тривалого лікування.

Патологія ендокринної системи у дітей, підлітків та людей зрілого віку є актуальною проблемою, у зв'язку з поступовим зростанням поширеності практично всіх ендокринних захворювань серед населення.

Основою ефективного навчання студентів є правильна постановка плану і організаційна структура практичного заняття, в якій слід виділити три етапи: підготовчий, основний та підсумковий.

Підготовчий етап практичного заняття передбачає постановку навчальної мети, створення позитивної мотивації, пізнавального інтересу до теми, розкриття її актуальності, контролю вихідного рівня теоретичної та самостійної підготовки студентів за темою заняття. На кожному етапі практичного заняття викладач визначає рівень, методи і матеріали контролю. Перший з них – ознайомлення, формування загальних уявлень. Цьому рівню відповідає опитування. Другий рівень передбачає засвоєння теоретичних знань, коли студент пам'ятає, розуміє і самостійно їх відтворює. Методами контролю на цьому рівні є опитування та розв'язання типових задач. Третій рівень передбачає формування знань та практичних навичок. Заняття повинно проходити активно в дискусійному, ігровому стилі зі значною пізнавальною діяльністю студентів.

Основний етап практичного заняття має на меті формувати професійні вміння та практичні навички, розвивати клінічне мислення майбутніх лікарів.

Під поняттям професійного вміння розуміють здатність фахівця оперувати знаннями в розв'язанні клінічних задач. Видатний український психолог Г. С. Костюк вважав, що вміння – це знання та навички в дії, які допомагають формувати клінічне мислення майбутніх лікарів.

Висновки З метою підвищення якості знань необхідно забезпечити зростання мотивації на навчальну діяльність студентів. Підвищення мотивації в умовах кредитно-модульної системи навчання можливе шляхом: застосування для навчального процесу методичні розробки та вказівки впровадження дистанційного навчання, використання електронних підручників, залучення аудиторії до створення тематичних презентацій, відеоматеріалів, участі студентів в гуртках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойчук Т.М. Досвід впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі Буковинського державного медичного університету / Т.М. Бойчук, І.В. Геруш, В.М. Ходоровський // Медична освіта. – 2012. – №2. – С. 64–67.
2. Єфімов А.С. Ендокринологія: Підручник / А.С. Єфімов, П.М. Боднар, О.В. Большова-Зубковська та ін.; За ред. А.С. Єфімова. – К.: Вища шк., 2004. – 494 с.
3. Кривецький В.В. Інформаційні технології в навчанні студентів на кафедрі анатомії людини імені М.Г. Туркевича / В.В. Кривецький, Б.Г. Макар, Ф.Д. Марчук // Медична освіта. – 2013. – №1. – С. 61–63.
4. Стельникова И.Г. Рейтинговая оценка познавательной деятельности студента / И.Г. Стельникова, А.В. Безденежных, А.Г. Кочетков // Морфология: Научно-теоретический медицинский журнал, 2009. – С. 67–69.
5. Ждан В.М. Роль сучасних технологій у становленні майбутніх лікарів / В.М. Ждан, В.М. Бобирьов, О.В. Шешукова [та ін.] // Медична освіта. – 2012. – №3. – С. 35–37.
6. Свінцицька Н.Л. Використання нетрадиційних методів навчання студентів на кафедрі анатомії людини ВДНЗ України «Українська стоматологічна академія» / Н.Л. Свінцицька, О.К. Солдатов. – Полтава. – 2010. – С. 215–218.

УДК 378:796

Андрій Проценко
(Мелітополь, Україна)**СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ**

Мета роботи педагога з фізичної культури полягає в діяльності з розвитку фізичних і психічних якостей учнів за рахунок засвоєння ними рухових умінь і навичок та формування особистості учнів засобами фізичної культури. Вона досягається в навчально-виховному процесі при вирішенні освітніх, виховних, розвиваючих і оздоровчих завдань. Розвиваюче завдання в роботі вчителя фізичної культури має особливість, яка полягає в тому, що має на увазі не тільки розвиток психічних і особистісних якостей і здібностей, а й фізичних кондицій людини. Рішення завдання щодо оздоровлення організму знаходиться в компетенції тільки вчителі фізичної культури. Більш того, вона є основною в його діяльності. Праця вчителя фізичної культури характеризується значним фізичним та інтелектуальним навантаженням, вимагає високої загальної та фізичної працездатності. Особливими є і умови, в яких він здійснює свою діяльність.

Ключові слова: фізична культура, вчитель фізичної культури, педагог, учні, здоров'я, фізичні якості.

The purpose of the teacher of physical culture is the activity on the development of physical and mental qualities of students through the absorption of their motor skills and skills and the formation of the personality of students by means of physical culture. It is achieved in the educational process in solving educational, educational, developmental and recreational tasks. The developing problem in the work of the teacher of physical culture has a peculiarity that consists in the fact that it means not only the development of mental and personal qualities and abilities, but also the physical condition of man. The decision of the task of improving the body is within the competence of only teachers of physical culture. Moreover, it is a major part of its activities. The work of a teacher of physical culture is characterized by significant physical and intellectual load, requiring high general and physical capacity. The conditions in which he carries out his activities are also special.

Key words: physical culture, teacher of physical culture, teacher, students, health, physical qualities.

Вступ. Законом України «Про фізичну культуру і спорт» фізична культура визначається як «діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя». У сфері освіти, йдеться у Законі, вона має забезпечити розвиток фізичного здоров'я учнів та студентів, комплексний підхід до формування розумових і фізичних здібностей особистості, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя, професійної діяльності на

принципах індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних засобів та форм фізичного виховання і масового спорту, безперервності цього процесу протягом усього життя. Фізична культура у сфері освіти базується на затверджених відповідно до закону державних стандартах освіти, спрямованих на забезпечення науково обґрунтованих норм рухової активності дітей та молоді з урахуванням стану їхнього здоров'я, рівня фізичного та психічного розвитку шляхом проведення обов'язкових занять відповідно до навчальних програм, затверджених у встановленому порядку [4].

Мета. Проаналізувати та розкрити сутність специфіки професійної діяльності учителя фізичної культури.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел; вивчення нормативної документації, ретроспективний аналіз.

Результати дослідження. Право проводити фізкультурно-оздоровчу та спортивну діяльність, фізкультурно-спортивну реабілітацію надається фахівцям, які мають спеціальну освіту та відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень. Підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів у сфері фізичної культури і спорту забезпечує держава [4].

Учитель фізичної культури – це педагогічний працівник, який має вищу або спеціальну педагогічну освіту та відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень, що організовує та здійснює навчально-виховну роботу з учнями загальноосвітніх навчальних закладів з метою формування їх фізичної культури, сприяння гармонійному розвитку особистості, формування позитивних рис характеру, зміцнення здоров'я, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя [5, с. 164; 7, с. 48].

Дослідження професійної компетентності педагога невід'ємно пов'язано із вивченням педагогічної діяльності, адже саме вона є сферою прояву і застосування професійної компетентності учителя. Слід пам'ятати, що професійна діяльність учителя фізичної культури є специфічним видом професійно-педагогічної діяльності, а отже, має усі притаманні їй ознаки [8, с. 170].

Педагогічна діяльність, як зазначає М.Г. Янова, є багатофакторною і багатофункціональною; вона насичена духовними (збагачення ціннісних смислів), інтерактивними (вибудовування траєкторій спілкування на принципі згоди і співучасті), креативними (співтворчість педагога і учнів; творче проектування; культуро-творчими (освоєння культурних практик інших вчителів) та методичними (вміння застосовувати методи і прийоми культурозасвоєння і культуротворення) компонентами [10, с. 63-73].

Формування професійної компетентності учителя передбачає засвоєння ним усіх сфер педагогічної діяльності [10, с. 66]. Ю.В. Голенкова, М.Т. Данилко, О.В. Котова, Н.І. Степанченко, Б.М. Шиян та інші дослідники звертають увагу на специфіку професійної діяльності учителя фізичної культури:

- під час навчальних занять школярі не тільки активно засвоюють певну суму знань і набувають відповідних умінь та навичок, але й

удосконалюють свої фізичні якості; силу, витривалість, спритність, швидкість, гнучкість; поліпшують стан здоров'я й фізичну працездатність. Учитель управляє не тільки учнями, але й розвитком їх фізичних якостей. Тому вчитель фізичної культури повинен досконало володіти методикою викладання й технікою управління діяльністю учнів;

- високе психоемоційне навантаження учителя – уроки фізичної культури характеризується високою емоційністю учнів; учитель керує учнівським колективом, який активно переміщується по місцю проведення заняття протягом усього уроку, що вимагає значної концентрації уваги; різноманітна і складна обстановка при проведенні занять з окремих розділів навчальної програми; одночасне керівництво і контроль за роботою декількох підгруп на різних спортивних снарядах; залучення всіх учнів до виконання фізичних вправ одночасно [6, с. 18];

- умови, у яких проходять уроки, зумовлюють високе фізичне навантаження учителя фізкультури: велика, в порівнянні з учбовим кабінетом, навчальна площа (спортивний зал, ігровий майданчик тощо); учитель фізичної культури, який повинен здійснювати фізичні дії разом з учнями (особливо в походах), показувати фізичні вправи, страхувати учнів, що виконують вправи;

- на педагога впливають фактори навколишнього середовища: кліматичні й погодні умови у заняттях на відкритому повітрі, санітарно-гігієнічний стан спортивних класів, залів; раціональне використання часу, відведене для занять за будь-яких погодних умов;

- відповідальністю вчителя за здоров'я та життя дітей; контроль за високою руховою активністю школярів на уроці; своєчасне забезпечення допомоги і страховки при виконанні важких фізичних вправ; постійне візуальне спостереження за правильністю виконання завдань з метою запобігання травмам і перевантаженням; підбір фізичного навантаження з урахуванням індивідуального і вікового рівня розвитку дітей, стану їх здоров'я, особливостей психофізичного розвитку, а також рівня їх фізичної підготовленості [2, с. 5];

- значне розширення функції учителів фізичної культури та професійних сфер (не тільки робота в ЗОШ), у яких вони затребувані; організація роботи спортивних секцій, тренування збірних шкільних команд з різних видів спорту;

- використання спеціальних засобів фізичної культури і спорту: фізичних вправ, оздоровчих сил природи, гігієнічних факторів; використання численного спортивного інвентарю і обладнання без ризику для здоров'я дітей; наявність вольового, командного голосу, володіння спеціальною термінологією [1, с. 6; 3, с. 140].

Урахування специфіки професійної діяльності дозволяє конкретизувати завдання, а відтак – функції майбутнього учителя фізичної культури, який у взаємодії з іншими учасниками педагогічної дії забезпечує формування фізичної культури учнів як цілісного, безперервного процесу [9, с. 141-152].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Голенкова Ю.В. Психологічний аналіз специфіки праці вчителя фізичної культури. / Ю.В. Голенкова // Теорія та методика фізичного виховання, 2008. – №3. – С. 6–9
2. Данилко М.Т. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури: автореферат дис. ... канд. наук з фіз. вихов. і спорту / М.Т. Данилко. – Луцьк, 2000. – 19 с.
3. Зайцева Ю.В. Специфіка діяльності вчителя фізичної культури як організатора фізкультурно-спортивної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах / Ю.В. Зайцева // Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 13. – С. 139–144.
4. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та інших законодавчих актів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T091724.html.
5. Котова О.В. Структурні компоненти підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих навчальних закладах / О.В. Котова, О.В. Непша // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон: ХДУ. – 2014. – Вип. 81. – Том 1. – С. 164–168.
6. Проценко А.А. Функциональное содержание профессиональной деятельности учителя физической культуры / А.А. Проценко // Веснік адукацыі (Вестник образования). – №10 (октябрь). – Минск, 2017. – С. 18–25.
7. Проценко А.А. Деякі аспекти формування професійної компетентності вчителя фізичної культури / А.А. Проценко // Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали XI Міжнар. Інтернет-конф. (Мелітополь, 22-24 січня, 2019 року). – Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. – С. 48–49.
8. Проценко А.А. Професійна компетентність як запорука ефективної діяльності фахівця / А.А. Проценко // Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.(3–4 червня 2016 р.). Том 2. – Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – С. 170–173.
9. Солоненко А. Виховання праксеологічної культури студентів педагогічного університету (спеціальність «Фізична культура») у процесі професійної підготовки / А. Солоненко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – №6. – 2014. – С. 141–152.
10. Янова М.Г. Структура профессиональной компетентности педагога / М.Г. Янова // Педагогический журнал. – 2012. – С. 63–73.

УДК 51(075.8)

Гулмира Сабитбекова, Эльмира Мерекеқызы
(Арқалық, Қазақстан)

МАТЕМАТИКАДАН ҚИЫНДЫҒЫ ЖОҒАРЫ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

В данной статье рассматриваются эффективные методы решения задач повышенной сложности. Приведены примеры различными способами, использующиеся при решении математической индукции.

Ключевые слова: *познавательный задачи, рефлексия, индукция, дедукция, математическая индукция*

This article discusses effective methods for solving problems of increased complexity. Examples are given in various ways used to solve mathematical induction.

Key words: *cognitive tasks, reflection, induction, deduction, mathematical induction.*

Қиындығы жоғары есептер оқушының білім-біліктігін, ұғымын жүйелеп, ойлау қабілетін арттыра отырып, тереңдете түседі. Дәстүрлі емес есептер шығару әдісі мен тәсілі арқылы оқушының танымына ықпал етіп, жеке басының қызығушылығына арттыруға бағытталған. Осы бағыттағы есептерді дамыту мақсатында «Математикалық индукция» тақырыптарын қарастырайық.

Математиканы оқытуда ұғымдардың анықтамасын білу, теоремаларды дәлелдеуді меңгеру немесе есептер шығара алу біліктіліктері мен дағдыларын қалыптастыру мәселесін шешумен бір мезгілде, мектеп математика курсында пайдаланылып жүрген ғылыми танымның жалпы әдістерінің мағынасын түсінуі мен оны оқу қызметінде пайдалануын қамтамасыз етуі тиіс.

Ойлау іс-әрекеттері арқылы алынған таным нәтижелері пайымдар арқылы көрініс табады. Пайым – объектілер арасындағы қандай да бір байланыс немесе қатынастарды мақұлдауды немесе терістеуді көрсететін ойлау формасы.

Пайым ақиқат немесе жалған, яғни шындыққа сай немесе сай емес болуы мүмкін. Егер пайымның ақиқаттығы зерттелетін болса, онда ойластыруға, дәлелдеуге немесе теріске шығаруға бағытталған пайымдау формасына көшеді.

Пайымдау арқылы берілген пайымдар негізінде жаңа пайым алынады, яғни ой қорыту жүзеге асырылады.

Ой қорытудың екі түрі бар: 1) дербес жағдайлардан жалпы қорытындыға келу (индукция); 2) жалпы жағдайдан жеке дербес жағдайларға көшу (дедукция).

Мектеп математика пәнін оқушылардың нәтижелі игеруіне қажетті логика-методологиялық білімдер жүйесіне мыналар жатқызылады:

- -таным процесінің мәнін түсіну, білім негіздерінің табиғатын және оның даму жолдарын білу;

- -ғылыми таным әдістері және ойлау операцияларын (анализ, синтез, салыстыру, жалпылау, жүйелеу, аналогия, индукция, дедукция, абстракциялау, нақтылау және т.б.) біту;
- -математикалық ұғымдар мен сөйлемдердің (аксиома, теорема, анықтама, салдар) логикалық құрылысын ажырата алу, олардың түрлерін өзара байланысын, қорытынды шығару ережелерін білу;
- -танымның математикалық әдістерін (аксиоматикалық, формализациялау, модельдеу т.б.) игеру;
- -дәлелдеудің арнайы математикалық әдістерін (аналитикалық, синтетикалық, математикалық индукция әдісі, жанама дәлелдеу әдісі т.б.) меңгеру;
- -математиканың дүние танымдық мәселелері жөніндегі түсініктер қалыптастыру;
- -оқу материалдарын жалпылау және жүйелеу т.б. жұмыстар. Мұндай жұмыстарды жүргізу реті оқу бағдарламасына сәйкес болады.

«Танымдық есептер» термині психологияда неғұрлым терең мағынада қолданылады, ол таным үдерісі психологиялық ұғыммен сәйкестікте болады. Г.С. Костюк бойынша «жаңа объектіні түсіну – ол қандай да бір есепті, тіпті ол кішкене танымдық есепті шығару деген сөз» [1].

Танымдық есеп – шығарушы меңгерген білімді жетілдіру есебі. Кез-келген білімді өзінің құрамында кем дегенде екі компоненті – моделі бар қандай да бір модельденетін жүйенің идеалдық моделі ретінде көрсетуге болады. Таным есебінің пәні қызметін атқаратын білімді екі типтің – белгілі және белгісіз заттардың өзара байланысты құраушы-модельдерінің жүйесі ретінде көрсетіп беруге болады.

Танымдық есептер негізінен жартылай алгоритмдік есептерге жатады. Таным есептерін жаңа материалдар өтуде, оқытудың проблемалық және эвристикалық әдістерін қолдануда шығару керек. Бұл дидактика талаптарына сай келеді, сондықтан математиканы оқып-үйрену барысында кеңінен қолданылады.

Есептер арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығын ары қарай нәтижелі дамыту үшін оқушылардың танымдық іс-әрекеттерін (зейінін, еске сақтауын, қиялын және ойлауын) арттыру керек.

Индукция және дедукция өзара байланысты таным әдістері. Бұл әдістердің бөлінуі ой қорытулардың индуктивтік және дедуктивтік болып ажыратылуына негізделген. Индукция (лат. *inductio* – бағыттау), дедукция (лат. *deduction* -қорытындылау, шығару) терминдерінің үш мәні бар: 1) ой қорытулардың түрлері; 2) зерттеу методтары; 3) материалды баяндау формалары.

Математикалық индукция әдісі математикалық индукция принципіне негізделеді және былайша тұжырымдалады:

Егер қандай да бір ұйғарым натурал сан n үшін тұжырымдалған болып $n=1$ үшін дұрыстығы тексерілген болса, және кез-келген $n=k$ болғанда дұрыс деп ұйғарылудан, $n=k+1$ үшін дұрыстығы шықса, онда ұйғарым кез-келген натурал сан n үшін дұрыс делінеді.

Сонымен ұйғарымды (теорема, есеп немесе формула) дәлелдеуге қолданылатын математикалық индукция мынадай болады:

1-қадам. Теореманың $n=1$ үшін дұрыстығы тексеріледі.

2-қадам. Теорема кез-келген $n=k$ болғанда дұрыс деп ұйғарылады.

3-қадам. Осы ұйғарымға сүйене отырып теореманың $n=k+1$ үшін дұрыстығы дәлелденеді.

Үшінші қадамның дұрыстығы және математикалық индукция принципіне негізінде, кез-келген натурал n үшін теорема дұрыс деген қорытынды шығарылады [2].

1- есеп. Натурал сандардың алғашқы n мүшелерінің кубтарының қосындысы үшін $1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + n^3 = \left(\frac{n(n+1)}{2}\right)^2$ теңдігінің

орындалатындығын дәлелдеу керек

1) $S(1) = 1^3 = \left(\frac{1(1+1)}{2}\right)^2$, ендеше $n=1$ үшін орынды.

2) $n=k$ үшін орынды деп ұйғарамыз, сонда $1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + k^3 = \left(\frac{k(k+1)}{2}\right)^2$

$n=k+1$ үшін дәлелдейік. Сонда $S(k+1) = 1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + k^3 + (k+1)^3 = \left(\frac{(k+1)(k+2)}{2}\right)^2$

$$1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + k^3 + (k+1)^3 = \left(\frac{k(k+1)}{2}\right)^2 + (k+1)^3 = \frac{(k(k+1))^2 + 4(k+1)^3}{4} =$$

$$\frac{(k+1)^2(k^2 + 4k + 4)}{4} = \left(\frac{(k+1)(k+2)}{2}\right)^2$$

мұнан біз $n=k+1$ үшін формула орынды екендігін дәлелдедік, ендеше кез – келген натурал n үшін формула орынды.

2-есеп. Геометриялық прогрессияның

дәлелденізі:

$$tgx + \frac{1}{2}tg \frac{x}{2} + \dots + \frac{1}{2^n}tg \frac{x}{2^n} = \frac{1}{2^n}ctg \frac{x}{2^n} - 2ctg 2x$$

$n=1$ формуласы дұрыс болған жағдайда, формуланың сол жағын S_n деп аламыз. Сонда,

$$\begin{aligned} S_1 &= tgx + \frac{1}{2}tg \frac{x}{2} = \frac{\sin x}{\cos x} + \frac{1 - \cos x}{2\sin x} = \frac{2\sin^2 x + \cos x - \cos^2 x}{2\sin x \cos x} \\ &= \frac{\cos x + \cos^2 x + 2\sin^2 x - 2\cos^2 x}{2\sin x \cos x} = \frac{\cos x(1 + \cos x) - 2\cos 2x}{2\sin x \cos x} = \frac{\cos x(1 + \cos x)}{2\sin x \cos x} - \frac{2\cos 2x}{\sin 2x} \\ &= \frac{1 + \cos x}{2\sin x} - 2ctg 2x = \frac{1}{2}ctg \frac{x}{2} - 2ctg 2x. \end{aligned}$$

$n = k - 1$ тендігі дұрыс деп ұйғарсақ, және $n = k$ жағдайында дұрыс екенін дәлелдейік. Сонда,

$$S_k = S_{k-1} + \frac{1}{2^k} \operatorname{tg} \frac{x}{2^k} = \frac{1}{2^{k-1}} \operatorname{ctg} \frac{x}{2^{k-1}} - 2 \operatorname{ctg} 2x + \frac{1}{2^k} \operatorname{tg} \frac{x}{2^k} = \frac{1}{2^k} (2 \operatorname{ctg} \frac{x}{2^{k-1}} + \operatorname{tg} \frac{x}{2^k}) - 2 \operatorname{ctg} 2x.$$

Бірақ, $\frac{x}{2^k} = \alpha$, – деп алсақ теңдікті жақша ішінде аламыз

$$2 \operatorname{ctg} 2\alpha + \operatorname{tg} \alpha = \operatorname{ctg} 2\alpha + (\operatorname{ctg} 2\alpha + \operatorname{tg} \alpha) = \operatorname{ctg} 2\alpha + \frac{\cos 2\alpha \cos \alpha + \sin 2\alpha \sin \alpha}{\sin 2\alpha \cos \alpha} = \text{Сон}$$

$$= \operatorname{ctg} 2\alpha + \frac{\cos(2\alpha - \alpha)}{\sin 2\alpha \cdot \cos \alpha} = \frac{\cos 2\alpha}{\sin 2\alpha} + \frac{1}{\sin 2\alpha} = \frac{1 + \cos 2\alpha}{\sin 2\alpha} = \operatorname{ctg} \alpha = \operatorname{ctg} \frac{x}{2^k}.$$

Ымен,

$$S_k = \frac{1}{2^k} \operatorname{ctg} \frac{x}{2^k} - 2 \operatorname{ctg} 2x.$$

теңдік дәлелденді [3].

3-есеп. $2^{n+5} \cdot 3^{4n} + 5^{3n+1} : 37$ өрнегі натурал $n \geq 1$ болғанда 37-ге бөлінетіндігін дәлелдейік.

$n=1$ болғанда, $2^6 \cdot 3^4 + 5^4 = 8 \cdot 8 \cdot 81 + 625 = 5809 : 37 = 157$ бөлінеді.

$n=k$ болғанда $2^{k+5} \cdot 3^{4k} + 5^{3k+1} : 37$ өрнегі 37-ге бөлінеді деп ұйғарып, $n=k+1$ үшін 37-ге бөлінетіндігін дәлелдейік.

$$2^{k+1+5} \cdot 3^{4(k+1)} + 5^{3(k+1)+1} = 2^{k+6} \cdot 3^{4k+4} + 5^{3k+4} = 2^{k+5} \cdot 2 \cdot 3^{4k} \cdot 81 + 5^{3k+1} \cdot 5^3 =$$

$$= 162 \cdot 2^{k+5} \cdot 3^{4k} + 5^{3k+1} \cdot 125 = 125 \cdot 2^{k+5} \cdot 3^{4k} + 37 \cdot 2^{k+5} \cdot 3^{4k} + 5^{3k+1} \cdot 125 =$$

$$= 125(2^{k+5} \cdot 3^{4k} + 5^{3k+1}) + 37 \cdot 2^{k+5} \cdot 3^{4k};$$

мұндағы $125(2^{k+5} \cdot 3^{4k} + 5^{3k+1})$ де, $37 \cdot 2^{k+5} \cdot 3^{4k}$ де, 37 – ге бөлінеді,

онда $n \geq 1$ кез-келген натурал сан болғанда берілген өрнек 37-ге еселік болады.

4-есеп. Тепе-теңдікті дәлелденіз:

$$(a_1 + a_2 + \dots + a_n)^2 = a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2 + 2(a_1 a_2 + a_1 a_3 + \dots + a_{n-1} a_n)$$

Шешуі: $(a_1 + a_2)^2 = a_1^2 + a_2^2 + 2a_1 a_2$ дәлелді формуласы

$n = 2$ үшін дұрыс болғандықтан, оны $n = k$ үшін де дұрыс деп есептейік

$$(a_1 + a_2 + \dots + a_k)^2 = a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_k^2 + 2S, \quad \text{мұнда}$$

$S = a_1 a_2 + \dots + a_k$ сандарынан тұратын ықтимал санды өнім және

$n = k + 1$ үшін формуланың дұрыс болатынын дәлелдейік

$$(a_1 + a_2 + \dots + a_k + a_{k+1})^2 = [(a_1 + a_2 + \dots + a_k) + a_{k+1}]^2 = (a_1 + a_2 + \dots + a_k)^2 + 2(a_1 + a_2 + \dots + a_k)a_{k+1} + a_{k+1}^2 = a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_k^2 + 2S + 2(a_1 a_{k+1} + a_2 a_{k+1} + \dots + a_k a_{k+1}) + a_{k+1}^2 = a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_{k+1}^2 + 2S_1$$

Мұнда $S = a_1, a_2, \dots, a_{k+1}$ сандарынан тұратын ықтимал санды өлшем. Сол арқылы квадрат көпмүше формуласы барлық n үшін дәлелденген.

5-есеп. Теңсіздікті дәлелденіз:
$$\sqrt{4 + \sqrt{4 + \sqrt{4 + \dots + \sqrt{4}}}} < 3$$

1. $n=1$ болғанда $\sqrt{4} < 3$ теңсіздігі дұрыс.
2. Егер теңсіздік $n = k$ жағдайда дұрыс болса, онда бұл теңсіздік $n = k + 1$ кезінде де дұрыс болады.

Сондықтан теңсіздіктің сол жағын S_n деп алсақ, мынадай шешімді аламыз.

6-есеп. Кестеде көрсетілген көлденең жолдағы барлық сандардың қосындысы

1									
2	3	4							
3	4	5	6	7					
4	5	6	7	8	9	10			
.

Тақ санның квадратына тең екендігін дәлелдеу.

1. $n=1$ жағдайда тұжырым дұрыс.
2. $n=k$ үшін $S_k = (2k - 1)^2$ болсын. k жолының алғашқы мүшесі k -ға тең екенін ескере кетсек, қалған мүшелері $(2k-1)$ -ге тең, ал соңғы мүшесі $(3k-2)$ -ге тең. $(k+1)$ жолы k жолынан пайда болады, егер k жолының әрбір мүшелеріне бір саннан қосып отырсақ және санау реті бойынша әрқайсысын оң жақ бетінен тізімдеп жазамыз. Сондықтан мына шешім алынады.

$$S_{k+1} = S_k + (2k - 1) + 3k + 3k + 1 = (2k - 1)^2 + 8k = (2k + 1)^2.$$

Тұжырым дәлелденді [4].

А.Н.Колмогоровтың пікірі бойынша «Математикалық индукция принципін түсіну және оны олдана білу, математика маманына өте қажетті, логикалық жеткілікті белгі болып табылады».

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Пошаев Д.К. Ғылыми – педагогикалық зерттеу негіздері Шымкент, 2003.
2. Петраков И.С. «Математические кружки в 8–10 классах» – Москва «Просвещение» 1987.
3. Соминский И.С. Метод математической индукции. М., 1965.

4. Габринович В.А., Громач В.И. Решим любую задачу. Мн., 1996.

УДК 22.16Я73

*Гулмира Сабитбекова, Нұрила Кобжанова
(Арқалық, Қазақстан)*

ЖАЙ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ ТӘСІЛДЕРІ

В данной статье рассматриваются способы решения обыкновенных дифференциальных уравнений. Приведены примеры решения задач различными способами, использующиеся при решении дифференциальных уравнений с разделяющимися переменными, однородных и линейных дифференциальных уравнений.

Ключевые слова: *дифференциальные уравнения, интегрирование, математические моделирование.*

This article discusses how to solve ordinary differential equations. Examples of solving problems in various ways are given, which are used in solving differential equations with separable variables, homogeneous and linear differential equations.

Key words: *differential equations, integration, mathematical modeling.*

Дифференциалдық теңдеулер теориясы — математикалық анализдің ең маңызды және жаратылыстану ғылымдары (физика, астрономия, механика т. б.) мен техниканың мәселелерін шешуде ерекше орын алатын саласы болып табылады. Дифференциалдық теңдеу бір шаманың екінші бір шамаларға тәуелділік заңын береді. Бұл теңдеулердегі белгісіздер бір айнымалы немесе екі, үш және онан да көп айнымалы шамалардың функциялары болып табылады.

Табиғат құбылысы бағынатын физикалық заңдар дифференциалдық теңдеулер түрінде жазылады ал дифференциалдық теңдеулердің өздері осы заңдарды сан жүзінде өрнектейтін негізгі құрал болады. Алдымен қозғалушы процестердің дифференциалдық теңдеулері құрылады, сонан кейін олардың қосымша шарттарды, қанағаттандыратын шешулері табылады. Міне Бұл шешулер қозғалыстағы процестердің ағым заңын сипаттайды.

Физикадан белгілі Ньютонның екінші заңы деп аталатын, негізгі заңның өзі, шынында дифференциалдық теңдеу. Мұндағы дифференциалдық теңдеу қозғалушы дененің үдеуі мен оған әсер етуші күштің арасындағы байланысты өрнектейді. Бұл дифференциалдық теңдеудің шешімі қозғалушы дененің жүрген жолының уақытқа тәуелді өзгеру заңын береді. Бір сөзбен айтқанда, материалды нүктенің қозғалыс заңын табу деген мәселе дифференциалдық теңдеудің шешуін табу деген сөз.

Табиғат құбылыстарын зерттеу мәселелерінің қайсыбіреулері бір емес, бірнеше теңдеулерге көз жіберуді талап етеді. Оларды жиынтықтап атағанда теңдеулер жүйесі деп атайды.

Планеталар қозғалысының дұрыс заңын ашқан Кеплер деп біз жоғарыда айттық Бұл жөніндегі оның үш заңын былай тұжырымдауға болады.

1) Күннен планетаға дейін жүргізілген радиус— вектор (ойша жүргізілген түзу сызық) бірдей уақыттың ішінде бірдей аудандар жасайды;

2) Әрбір планета Күнді айнала эллипс бойынша қозғалады, ал Күн эллипстің бір фокусінде тұрады: Бұл эллипсті планетаның траекториясы немесе орбитасы дейді.

3) Планеталардың Күнді толық бір айналуына кеткен уақыт квадраттарының қатынасы эллипстің үлкен жарты осьтерінің кубтерінің қатынасына тең.

Бұл математиканың арқасында табылған заңдар. Екінші жағынан, осы заңдарға сүйеніп дифференциалдық теңдеулердің көмегімен, Ньютон планеталарды қозғалысқа келтіретін қандай күштер екенін тапты. Оның заңы бойынша планеталарды қозғалтушы күштің центрі күнде.

Күнді айнала планеталарды қозғалтушы күш планеталардан күнге дейінгі араның квадратына кері пропорционал және олардың массаларының көбейтіндісіне тура пропорционал тартылыс күш болып табылады.

Кеплердің үш заңы және олардың негізінде қорытылған Ньютонның жаңағы тұжырымдалған бүкіл әлемдік тартылыс заңы жаратылыстану ғылымдарындағы аса зор табыстардың бірі болып есептеледі. Мұндай табысқа тек математиканың, атап айтқанда оның саласы — дифференциалдық теңдеулердің көмегімен ғана қол жетті.

Математикалық әдісті қолданып, планеталар қозғалысы турасындағы Кеплер заңдарына сүйеніп, табиғат құбылысының осындай заңын (бүкіл әлемдік тартылыс заңын) ашу математикалық концепциялар мен табиғат құбылыстарының арасындағы толық үйлесушілікті айқын көрсетеді.

Кеплердің осы үш заңының Ньютонның бүкіл әлемдік тартылыс заңының қазіргі уақыттағы космосты игеру мәселесінде маңызды тіпті үлкен болып отыр.

Күн жүйесінің ең алыстағы планеталарының бірі— Нептун, дифференциалдық теңдеудің арқасында 1846 жылы ашылды. Механика заңдарының негізінде математикалық есептеу жүргізіп, француздың атақты астрономы Леверье осы планетаның қай жерде тұрғанын тапты [1].

Дифференциалдық теңдеу деп тәуелсіз айнымалы x пен ізделінетін $y = y(x)$ функциясын және оның туындыларын байланыстыратын теңдеуді айтады. Егер теңдеудегі тәуелсіз айнымалы біреу болса, онда теңдеуді жай дифференциалдық теңдеу немесе дифференциалдық теңдеу деп атайды. Егер де тәуелсіз айнымалы саны екеу немесе одан көп болса, онда теңдеуді дербес туындылы дифференциалдық теңдеу деп атайды.

Дифференциалдық теңдеудің реті деп теңдеудегі туындының ең жоғарғы ретін айтады. Жалпы жағдайда n -ретті дифференциалдық теңдеу төмендегідей жазылады:

$$F(x, y(x), \dots, y^{(n)}(x)) = 0. \quad (1)$$

Егер (1) теңдеу туындының жоғарғы ретіне қарай шешілсе:

$$y^{(n)} = f(x, y(x), y'(x), \dots, y^{(n-1)}(x)) \quad (2)$$

онда дифференциалдық теңдеу нормалды түрде берілген деп айтады.

Егер (2) теңдеудің оң жағындағы өрнек белгісіз функция мен оның туындыларына қарай сызықтық және олардың көбейтінділерін қамтымаса, онда мұндай теңдеулерді сызықтық дифференциалдық теңдеулер деп атайды.

Дифференциалдық теңдеу шешімінің графигін теңдеудің интегралдық қисығы деп атайды.

Берілген дифференциалдық теңдеудің шешімін табу процесін теңдеуді интегралдау деп атайды [2].

Жай дифференциалдық теңдеудің түрлеріне: айнымалылары ажыратылатын теңдеулер, біртекті теңдеулер, сызықтық теңдеулер, Бернулли теңдеуі, Клеро және Лагранж теңдеулері жатады. Енді осы теңдеулерге мысалдар қарастырайық. Алдымен берілген функция дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімі бола ма не болмайтындығын тексерейік.

Мысал 1: $y'' - 4y' + 3y = x - 1$ дифференциалдық теңдеудің

$$y = c_1 e^{3x} + c_2 e^x + \frac{1}{3}x + \frac{1}{9} \text{ функция жалпы шешімі бола ма?}$$

Шешуі. Берілген y шешімінде 2 кез келген тұрақты c_1, c_2 сандары бар, сондықтан егер y берілген теңдеуді қанағаттандырса, онда бұл функция берілген дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімі болады. y' пен y'' табамыз.

$$y' = c_1 e^{3x} + c_2 e^x + \frac{1}{3}, \quad y'' = 9c_1 e^{3x} + c_2 e^x$$

Енді y, y' пен y'' берілген теңдеуге апарып қоямыз

$$9c_1 e^{3x} + c_2 e^x - 12c_1 e^{3x} - 4c_2 e^x - \frac{4}{3} + 3c_1 e^{3x} + 3c_2 e^x + x + \frac{1}{3} = x - 1$$

демек шешімі болады [3].

Мысал 2. $y = Cx^3$ қисықтар тобының дифференциалдық теңдеуін жазу керек.

Шешуі. Берілген шешімді дифференциалдаймыз $y' = 3Cx^2$ да

тұрақтыны $C = \frac{y}{x^3}$ қойсақ ізделініп отырған дифференциалдық теңдеуді

$$\text{аламыз } xy' = 3y \Rightarrow y' = \frac{3y}{x}.$$

Мысал 3. $(xy^2 + x)dx + (y - x^2y)dy = 0$ айнымалылары бөлінетін теңдеу екені көрініп тұр, егер оны былай жазсақ

$$x(y^2 + 1)dx + y(1 - x^2)dy = 0$$

Енді $(1 + y^2)(1 - x^2) \neq 0$ бөлеміз

$$\frac{xdx}{1 - x^2} + \frac{ydy}{1 + y^2} = 0 \Rightarrow$$

$$\int \frac{xdx}{1 - x^2} + \int \frac{ydy}{1 + y^2} = c$$

немесе $-\frac{1}{2} \ln|1 - x^2| + \frac{1}{2} \ln|1 + y^2| = \ln|c|.$

Бұдан $\ln \left| \frac{1 + y^2}{1 - x^2} \right| = \ln|c|$

немесе $1 + y^2 = c(1 - x^2).$

Мысал 4. Біртекті дифференциалдық теңдеуі интегралдау керек

$$xy - (y + \sqrt{x^2 + y^2}) dx = 0 \quad (3)$$

Шешуі. Берілген теңдеуден $Q(x, y) = x,$

$$P(x, y) = -(y + \sqrt{x^2 + y^2}).$$

Бұл функциялардың өлшемдері бірдей болатынына көз жеткізейік:

$$Q(tx, ty) \equiv tx = tQ(x, y),$$

$$P(tx, ty) = -ty - (\sqrt{t^2 x^2 + t^2 y^2}) = tP(x, y),$$

Сонымен, $m=1$. $y=ux$ алмастыруды жасаймыз.

Сонда $dy = udx + xdu$, онда (3) теңдеуден

$$x(udx + xdu) - (ux + \sqrt{x^2 + u^2 x^2}) dx = 0$$

немесе $xdu - \sqrt{1 + u^2} dx = 0$ аламыз.

$$\frac{du}{\sqrt{1 + u^2}} = \frac{dx}{x} \Rightarrow \ln|x| + \ln c = \ln|u + \sqrt{1 + u^2}|$$

бұдан $x = c(u + \sqrt{1 + u^2})$

u -дың орнына $y=ux$ өрнектен $u = \frac{y}{x}$ қойып берілген теңдеудің

жалпы шешімін аламыз:
$$x = c \left(\frac{y}{x} + \sqrt{1 + \left(\frac{y}{x} \right)^2} \right).$$

Есеп шығару — ерекше жұмыс, дәлірек айтсақ ой жұмысы. Ал кез келген жұмысты дұрыс атқару үшін, оның неден тұратыны және оны орындау үшін қандай құрал, әдіс керек екендігін алдын- ала анықтап алу қажет. Кез келген есеп шарттардан және талаптардан құралады [4].

Есеп шығаруға төмендегідей талаптар қойылады:

Математикалық есептердің танымдық маңызы өте зор. Себебі есеп шығару барысында оқушылардың дүниеге ғылыми көзқарасын қалыптастыруға кең жол ашылады. Бұл мақсатта математиканың диалектикалық табиғатын көрсететін есептерге көбірек көңіл бөлген жөн. Ондай есептер алгебра және анализ бастамаларында, олардың геометриядағы, физикадағы, химиядағы қолданымдарында, сондай-ақ физикалық, механикалық процестердің математикалық модельдерін жасауда жиі кездеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мирзалыұлы Ж. Дифференциалдық теңдеулер. Алматы. «Қазақ университеті». 2006.
2. Тілеубердиев Б. Дифференциалдық теңдеулер. – Шымкент, 2004.
3. Кадикенов Б.М. Дифференциалдық теңдеулердің есептері мен жаттығулары . Алматы. – «Қазақ университеті», 2002.
4. Сабитбекова Г. Дифференциалдық теңдеулер. Оқу-әдістемелік нұсқау. Арқалық, 2012.

ӘОЖ 533.09.01.

*Базаргуль Садыкова, Анарбек Жанерке, Қансейіт Мәлдір
(Арқалық, Қазақстан)*

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМУ

Бүгінгі таңда оқушылар арасында пәндерге деген шығармашылық белсенділікті және қызығушылықты дамытуға көп көңіл бөлінеді. Кез-келген технология оқушылардың белсенділігін арттыру және күшейту құралы болып табылады. Бұл мақалада ойын технологиясының орны мен рөлі қарастырылған.

Кілт сөздер: *ойын, сабақ, білім беру қызметі, коммуникативтік, тәрбиелік, танымдық.*

Today, pupils pay great attention to the development of creative activity and interest in disciplines. Any technology is a tool to enhance and enhance students' activity. This article discusses the role and place of the game technology.

Key words: *game, lesson, educational activity, communicative, educational, cognitive.*

Кез келген ұстаздың басты мақсат-міндеті – оқушыларға сапалы білім беру, жан-жақты жетілдіру, оқуға деген қызығушылығын арттыру.

Ойындар мазмұнына қарай өзіне тән ерекшеліктеріне қарай сюжетті-рольді, драматизациялық, дидактикалық құрылыс ойындары, қимылды ойындар, ұлттық ойындар болып бөлінеді.

Ойынның түрлері өте көп. Мысалы: рөлдік ойындар, дене шынықтыру ойындары, сюжеттік ойындар, дидактикалық ойын элементтерін пайдаланудың маңызы өте зор. Дидактикалық ойындар баланың ақыл – ойын дамытып, сабаққа деген қызығушылықтарын арттырады. Тіпті нашар оқитын балалардың өздері де ойын элементтері араласқан сабаққа зор ынтамен, жігерімен араласатыны анық.

Сыныптарда ойын түрлері оқушыларға үйренуге ынталандыру және ынталандыру құралы ретінде әрекет ететін ойын техникасы мен жағдайлардың көмегімен сыныпта жасалады.

Ойын технологиясы оқушылардың белсенділігін арттырудың негізгі идеясы және нәтиже тиімділігінің негізі болып табылады.

Ойын әдістерін іске асыру келесі негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- Оқушылар алдында ойын тапсырмасы түрінде қойылған дидактикалық мақсат; оқу әрекеттері ойын ережелеріне бағынады;

- Оқу материалы оның құралы ретінде пайдаланылады, білім беру қызметінде бәсекелестіктің элементі енгізіледі, ол дидактикалық тапсырманы ойынға айналдырады;

- Дидактикалық тапсырманы табысты орындау ойын нәтижесіне байланысты.

Оқу үрдісінде ойын технологиясының орыны мен рөлі, ойын элементтерінің үйлесуі және оқыту көбінесе мұғалімнің білім беру ойындарының функциясы мен жіктелуін түсінуіне байланысты [1].

Дидактикалық ойындардың мақсаты оқушыларға танымдық үдерістерді дамыту (қабылдау, көңіл бөлу, есте сақтау, ойлау), байқау, интеллект және т.б., сондай-ақ аудиторияда жиналған білімнің шоғырлануы.

Мектептегі оқушылар өтетін барлық пәндердің ішіндегі ең үлкен қызығушылыққа ие ол - қоршаған әлем туралы түсінік беретін және ғылыми-техникалық білімнің негізі болып табылатын физика. Сондықтан ойын физика заңдарын шоғырландыру және бекітуге қажетті білім мен дағдыларды қысқа мерзімде меңгеруге мүмкіндік береді.

Білім берудің ойын түрлеріне деген қызығушылық, әсіресе соңғы уақытта дидактикалық ойындар (жалпы алғанда, барлық ойындар сияқты) дәл осы мақсатқа бағытталған проблемалық оқыту әдісі болып табылады.

Дидактикалық ойындар, жаттығуды ғана емес, сонымен қатар ойыншыларды белгілі бір қасиеттерді дамытуға бағытталған, бірнеше функцияларды орындай алады:

- жалпы білім беру дағдылары мен қабілеттерін дамытатын оқыту, мысалы, есте сақтау, көңіл бөлу, ақпарат қабылдау;
- танымдық, сабаққа қызығушылық танытуға мүмкіндік жасайды;
- коммуникативтік, ол оқушыларды біріктіреді, эмоциялық байланыстар орнатады;
- адамның шығармашылық даралығын қалыптастыратын және қалыптастыратын білім беру [2].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ланин И.Я. Формирование познавательных интересов учащихся на уроках физики. – Москва, Просвещение. – 1995 г.
2. Шмаков С.А. Игра и дети. – Москва, Просвещение. – 1998 г.

ӘОЖ 533.09.01.

*Базаргуль Садыкова, Пернебай Асылай
(Арқалық, Қазақстан)*

ЯДРОЛЫҚ ФИЗИКА МЕН РАДИАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІН ТҮСІНДІРУ

Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілетті елдер қатарына қосылуының және педагогикалық жоғары оқу орындарының алдында тұрған басты мақсаты – бәсекеге қабілетті, өз мамандығына деген ізденушілігі жоғары, өз мамандығын толық меңгерген, алған білімін кез-келген жағдайларға қолдана алатын білікті де білгір маман қалыптастыру. Бұл мақалада ядролық физика мен радиация мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: *ядролық физика, радиация, радиоактивті заттар, атом электр стансалары, ядролық жарылыс.*

The main objective of the Republic of Kazakhstan's accession to the competitive countries and faculties of pedagogical higher education is the formation of a competent, competent and highly qualified specialist who can fully apply her specialization, applying knowledge to any situation. This article deals with nuclear physics and radiation.

Key words: *nuclear physics, radiation, radioactive substances, nuclear power plants, nuclear explosion.*

Әдетте физикалық құбылыстарды оқытқанда, оның пайдалы қолданулары айтылады да, зиянды жақтары көмескі болып қала береді. Сондай құбылыстардың бірі - ядролық құбылыстар. Бұл ұлы құбылыстың ашылуының адам баласына тигізіп отырған зардаптары да баса айтылуы тиіс. Әсіресе ол жөнінде оқушылардың кенінен хабардар болғаны жөн, өйткені ядролық физика жетістіктерінің көбірек зардап шегіп отырған мемлекеттердің бірі - біздің республикамыз.

Табылған ғылыми жаңалықтарды қара мақсаттар үшін пайдаланушылар барлық кезде де болған, оны біз ғалымдар тарихынан жақсы білеміз. ХХ ғасырдың жас кезінен бастап дамыған ядролық физика жетістіктері де дәл сондай топтардың қолында болды [1].

Неміс физиктері О.Ганн және Ф.Штрассман ашқан (1939ж.), уран ядросын нейтронмен атқылағанда жойқын көп энергияның босап шығу құбылысы дереу адамдарды қырып-жою мақсатында қолданыла бастады. Жапонияның екінші дүниежүзілік соғыста жеңіліс тауып отырғандығына қарамастан, ешқандай қажеттілігі болмаса да, атом бомбасын сынау үшін 1945 жылдың тамыз айында Америка мемлекеті Жапонияның Хиросима және Нагасаки қалаларына екі атом бомбасын тастады. Қалалар түгел дерлік бүлініп, 220 мыңдай адам қаза тапты және жараланды, оның зардаптарын атом осы кезге дейін қаза болғандары қаншама. Хиросимада жарылған атом бомбасының қирату күші 20000 тонна тринитротолуол қопарылысына эквивалентті еді. Атом бомбасының кейінгі жасалған үлгілерінде қирату күші жүздеген мың тонналық эквивалентке жеткізілді. Қопарылыс кезінде жойқын энергия бөлініп, температура 10^7 градусқа дейін жетеді, өте көп мөлшерде ұзақ

өмір сүретін радиоактивті жарқыншақтар пайда болады. Міне осы мысалдың өзінен ядролық қопарылыстың аса қауіпті апат екенін байқау қиын емес.

Екінші дүниежүзілік соғыс біткеннен кейін қырғи-қабақ соғыс жылдары ядролық бомбаның неше түрлі үлгілері жасалып, дүние жүзінде олардың үлкен қоры жинақталады. Қазір олардың көптігі соншалық Жер шарын сансыз рет күл талқанын шығаруға жетіп артылардай.

Атом электр стансалары мен жасалған бомбаларды қажетті уран, плутоний мөлшерімен қамтамасыз ету жұмыстары өз алдына үлкен проблема. Руданы байыту, сақтау, тасымалдау және пайдаланған отын «күлдерін» жәй ғана шешіле салатын мәселелер емес. Бұл жұмыстардың бәрі үлкен саттықты қажет етеді. Тіпті энергия беріп тұрған атом стансаларының өзі өте қауіпті екендігін Чернобыль апаты толық дәлелдеп берді.

Дүние жүзінде жинақталған жойқын қарудың жартысынан астамы бұрынғы Кеңес Одағының иелігінде болды. Сол қаруларды сынақтан өткізіп, жетілдіру жұмыстары негізінен біздің республикамыздың территориясында жүргізілді. Сондықтан, Қазақстан – Ұлы мемлекеттердің ядролық жанталасушылығынан ең көп қасірет шеккен елдердің бірі. 1949 жылдың 29 - тамызынан бастап біздің жерде 659 жарылыс болды. Олардың жалпы енді Хиросимаға тасталған бомбадан 44 мың есе көп болатын. Орта есеппен айына 1-2 бомбадан жарылып тұрды. Қазір белгілі болып отырғандай, атом бомбасының жарылыстары Семей сынақ алаңынан басқа 12 тұрақты және 7 уақытша алаңдарда өтіпті.

Солардың ішінде Семей полигонының адамзат атаулыға тигізіп отырған зардабы орасан зор, оның мөлшерін есептеу мүмкін болмай отыр. Аузынан ажал шашқан Семей сынақ полигонында 1949 жылдан бастап, 42 жыл бойы үзбей, ядролық жарылыс жасалынып келді. Нақты деректерге сүйенсек, осы полигонда 470 ядролық жарылыс жасалған, оның 90-ы ашық аспанда, 26-сы деп үстінде, қалған 354-і жер астында. Ашық аспан мен жер үстіндегі сынақ 14 жыл бойы толассыз жүргізілген. Жарылысты жүзеге асырған ұйымның дерегіне қарағанда, ашық ауада және деп үстінде жасалған жарылыстан 69 рет аса қауіпті улы газ ағыны ауаға бұрқылдай шығып, тарап кеткен. Ең қауіптісі - осы. Ауаға жайылған радиоактивті заттар, одан бөлініп шығатын радионуклидтер көптеген елді мекендерге тарады. Шығысында Ресейдің Алтай өлкесі, батысында Көкшетау облысының кейбір ауылдарына дейін жеткен. Бұдан Қарағанды облысының бірнеше аудандарының аймақтары ластанды. Осының кесірінен Семей полигонына жақын өңірлердің экологиялық құрылымы бұзылып, ондағы радиация мөлшері 5-10 мың микрорентген - сағатты көрсеткен, қалыпты жағдайда ол 5-10 мың микрорентген - сағатты көрсеткен, қалыпты жағдайда ол 5-10 микрорентген-сағат болуы тиіс. Әсіресе мұндағы пайда болған дақтарда аса қатерлі радионуклидтердің қалың қабаттары жинақталғандығы белгілі болып отыр.

Ғалымдардың зерттеуі бойынша, осы жарылыстар салдарынан елімізде 304 мың шаршы шақырымдай аймақ бүлінген. Бұл өңірде 2 миллионға жақын адам тұрады. Табиғаттың бүлінгенін былай қойғанда мыңдаған адам ауруға шалдығып, көпшілігі біртіндеп қазаға ұшырады. Мүгедек, жарым-жан болып қалғандары қаншама?! Кемтар болып туғандары осы Семей ядролық сынақ

полигонынан зардап шеккендер қатарын көбейте түсті. Ең өкініштісі - оның әсерінің әлі талай жылдар бойы болаақ ұрпақтың жаны мен тәнін улайтындығында.

1989-жылы ақиық ақын, айтулы қоғам қайреткері Олжас Сүлейменовтың басшылығымен ядролық сынақтарға қарсы «Невада-Семей» халықаралық қозғалысы құрылды. Қазақстандағы сынаққа қарсы қоғамдық ұйымдардың орталығы - «Аттан» штабы бой көтерді. Бұл қозғалыстар өз үндеуін батыл да жігерлі естірте алды. Сөйтіп, 1991-жылдың 29-тамызында Елбасы Н.Назарбаевтың тікелей Жарлығымен 40 жылдан астам аузынан от шашқан Семей ядролық сынақ полигоны жабылды. Қазір 29-тамыз Семей ядролық сынақ полигонының кесапатынан қаза болғандар мен зардап шеккендерді аза тұту күні болып аталып жүр. Бұл шешімді тек қазақстандықтар ғана емес, дүниежүзі халқы қолдады. Кейіннен Америка, Англия, Франция және Қытай полигондарының үні өшті немесе белгілі мерзімге мораторий жариялады.

Бұл сынақ полигонының Қазақстан халқына, жалпы қоршаған ортаға, жан-жануарлар және өсімдіктер дүниесіне келтірген зияны ме тигізген зардабы орасан зор. Оларды емдеп жазу, бүлінген ортаны сауықтыру, жалпы осы ядролық жарылыстар тудырған проблемаларды кешенді түрде шешу қысқа уақыт ішінде шешілетін мәселелер емес, оған мәртебелі ұйымдардың, халықаралық қаржы мекемелердің қолдау-көмегі қажет болады. Ендігі бірден-бір мәселе - сол қарудың көзін түпкілікті жою. Адамзаттың алаңсыз, бейбіт қатар өмір сүруі, осы жойқын қарудың қатерін сезбеуіне байланысты.

Қазақстан халқына сансыз азап, ауру мен өлім әкелген, оның тәніндегі қанды жараның бірі - «Азғыр» атом полигоны. Ол «Капустин Яр» деп жалпы атпен аталатын қару-жарақты және әскери техниканы сынайтын полигондар жүйесінен енеді. Республикамыздың Атырау, Жезқазған, Ақтөбе және басқа да облыстарында орналасқан бірқатар полигондар да осы жүйеге кіреді. Олардың орталығы Ресей Федерациясында - Ахтубинск және Капустин Яр қалаларында, ал қару-жарақты, техниканы түгелдей Қазақстан аумағында жүзеге асырылады.

Елу жылжық ішінде Қазақстанның батысындағы Нарын аймағында 28 ядролық жарылыс жасалды. Атырау облысының Құрманғазы ауданының ауданының қазіргі «Балбұлақ» АҚ - ның аумағында орналасқан «Азғыр» полигоны атомдық бомбаларды жер астында сынау орталығы болды. «Капустин Яр» полигонында атмосфераның әр түрлі биіктігінде 11 ядролық оғы бар зымыран Арал қаласының солтүстігіне келіп жарылған.

Демек, полигондар жұмыс істей бастаған кезден-ақ, республикамыздың тұрғындары атом апатының құшағына қаннен-қаперсіз өмір сүріп жатқан. «Капустин Яр» полигоны, «Азғыр» полигонын қоса алғанда, адамдар мен тірі табиғатқа келтірілген зиянының мөлшері жөнінен әйгілі Семей полигонынан едәуір сып түседі. Бұл полигондар онкологиялық, жүрек-кантамыр және басқа аурулардың өсе түсуіне түрткі болды, Қазақстанның кең-байтақ кеңістігіндегі өсімдіктер мен жануарлар әлемінің жұтауына алып келді.

«Азғыр» атом полигоны 1994 - жылы өз жұмысын тоқтатты, сөйтіп оны 1996 жылы Қазақстан Үкіметі ұлттық ядролық орталықтың қарауына берді.

Қазір ол - Ядролық физика институтының бір бөлімшесі болып саналады. Дегенмен, «Азғыр»полигоны айналасындағы ортаны радиациялық ластау жалғасып жатыр. Ғалымдардың пікірінше, полигоннан жер асты сулары, радиоактивті газдар мен ұшқан шаң-тозандар арқылы улы заттар таралуда. Атырау облысындағы Құрманғазы ауданы және Батыс Қазақстан облысындағы Орда ауданы тұрғындарының денсаулық жағдайы, көптеген көрсеткіштер бойынша, Чернобыль апаты аймағы халқының тиісті өлшемдік көрсеткіштерінен әлдеқайда төмен.

«Капустин Яр», тағы басқа полтгондар бүгінде жұмыстарын жалғастыруда. Нысана- ұшақтар мен нысана-зымырандардың «Құлау аудандары» деп аталатын жерлер Ресейге жадға беріліп отыр, оның жалпы көлемі 11 миллион гектардан артық. Бұл бірнеше Европа мемлекеттерінің аумағындай жер. Полигондардағы әскери - технкалық сынақтар жыл өткен сайын барынша шұғыл, жедел жктарылдыүргізілуде, ал олардың салдары зардаптары қоршаған орта мен адам баласына барынша қауіпті бола түсуде. «Құлау аудандарында» топырақ қабаттары, өсімдіктер мен су көздері жаппай ауыр металдармен, гептилдің улы қалдықтарымен ластанғаны белгілі болып отыр. Полигон аймағына топырақ қабаттары азып-тозып, жайылымдардың жағдайы нашарлап барады.

Қазақстанның батысындағы бірегей Қақ сорының трагедиясын әскери адамдардың қылмысы деп санау керек. Ұзындығы 90, ені 40 шақырым келетін бұл тұзды су қоймасы «құлау ауданының» бірі ретінде таңдап алынған. Сынақ кезінде Қақтың тұзды сөлі мыңдаған зымырандардың, ұшақтардың, олардың агрегаттары мен бөлшектерінің қалдықтарын біртіндеп жұтып жатыр. Қазақстан табиғатының сирек кездесетін тамаша ескерткіші бүлініп бітті. Балқаштан Қақ сорына дейінгі батыстағы сынақ жазығы тұтас атып түсірілген нысана-ұшақтар мен нысана-зымырандардың қалдықтарына толып, былығып жатыр. Егер оған «Байқоңыр» ғарыш айлағынан ұшырылған зымырандардың қалдықтарын қоссақ, онда Алтайдан Атырауға дейінгі аралықта көсіліп жатқан қазақ даласының хал-ахуалын айтпай-ақ түсінуге болады.

Бүгінгі радиациялық тұрақсыздық дүние жүзінің көптеген елдеріне орын алып отыр, оның бірі – біздің республикамыз. Кейбір мәліметтерге қарағанда еліміздегі жер көлемінің процентке жуығын радиациялық жағымсыз аймақ қатарына жатқызуға болады. Әсіресе, Атырау, Ақтөбе, Ақмола, Маңғыстау, Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Қарағанды облыстарында радиоактивті заттардың, нақтырақ айтқанда, радиацияның қауіптілігі алаңдатарлық деңгейге жетіп отыр. Өйткені, бұл аймақтарда уран өндіретін кәсіпорындар, радиоактивті заттардың қалдықтары көмілген жерлер, сондай-ақ ядролық полигондар мен сынақ алаңдары баршылық. Осының бәрі адам және жануарлар организміне кері әсерін тигізіп, елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын нашарлататындығы белгілі.

Радиациялық сәуле – тілсіз жау, ол адамның ұлтына, дініне қарамайды. Өрқашан үндемей келіп, алдап соғады. Емделуге, басқа да жан сақтар шаралар жасауға мүрша бермейді, уақыт қалдырмайды. Біздің Отанымыз біреу, басқалар жерін бермейді. Осы жерді келесі ұрпаққа қандай түрде қалдырамыз, ол бүгінгі біздерге байланысты [2].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әлімбекова Г.Б. Физика пәні мұғалімдерінің кәсіби даярлығын жетілдіруге арналған оқу құралы. – Алматы, 2008. – 252 б.
2. Құдайкұлов М., Жанабергенов Қ. Мектепте физиканы оқыту әдістемесі. А., «Рауан», 1998.

ӘОЖ 533.09.01.

*Базаргуль Садыкова, Жеңісханқызы Мәлдір
(Арқалық, Қазақстан)*

АТОМНЫҢ ҚҰРЫЛЫСЫ МЕН ҚАСИЕТТЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада атомның құрылысы мен қасиеттері, сондай-ақ атом жайындағы ұғымдардың қалыптасуы қарастырылған. Атомдық және ядролық физиканы оқытудағы бір қиыншылық нақты эксперименттерді көрсетудің шектеулігінде. Атомдық және ядролық физиканы оқыту әдістері мен мазмұнын анықтауда меңгерілетін материалдың және оның практикалық қолданылуының маңыздылығы сияқты негізгі факторларды басшылыққа алу керек.

Кілт сөздер: *атом, физика, радиоактив, бөлшек, сутегі атомы, спектр.*

Annotation. This article discusses the structure and properties of the atom, as well as the formation of atomic concepts. One of the difficulties in teaching atomic and nuclear physics is the limited exposure of specific experiments. The main factors such as the importance of the material used and its practical application in defining the content and methods of teaching atomic and nuclear physics should be guided.

Key words. *atom, physics, radioactive, particle, hydrogen atom, spectrum.*

Адам жөнінде толығырақ білім алу үшін, оны атомның құрылысынан бастаған жөн. XIX ғасырдың аяғына дейін көптеген зерттеулерге қарамастан атомның құрылысы жоба жөнінде қала береді. Ежелгі грецияның философиясы «Атомның қасиеттері қандай және олар бөліне ме?» деген сұрақтарға жауап іздеді. Ежелгі Грецияның атомистері атомды бөлінбейді және құрамында басқа бөлшектер жоқ деп есептеді. Ең алғаш рет эксперимент жүзінде атомның құрылысының күрделілігімен, атом мен электр зарядының арасындағы баланысты М.Фарадейдің электролизге жүргізген зерттеулерінің негізінде білуге болады. Ол мынандай қорытындыға келді: «Материяның атомдарында қандай да бір электрлік күштер бар немесе олар осындай керемет қасиеттермен байланысты». Қорыта келгенде: «Егер атомдық теорияны оған сәйкес көріністі дұрыс деп қабылдасақ, онда кәдімгі химиялық әсеріне қарап денелердің атомдары табиғи жағдайда бір-біріне эквивалентті байланысқан саны бірдей электр зарядтарынан тұрады» – деді.

Элементар зарядтардың табиғатта бар және ол атомның құрамдас бөлігі деген қорытынды кейінірек XIX ғасырдың 80 жылдары (Стоней, Гельмгольц) жасаған, сонан соң электронның ашылуымен және белгілі бір иондардың зарядтарының өлшенуімен тамаша дәлелденді. Атом жайындағы ұғымдардың қалыптасуының бұл кезеңіне ерекше көңіл бөліп, оқушыларды электронның ашылу тарихымен таныстыру және Дж. Дж.Томсон мен Р.Миликеннің эксперименттік тәжірибелерімен аяқтау керек.

Тәжірибе жүзінде α бөлшектерінің шашырауын қарастырғанға дейін ұсынылған көптеген атом үлгілерінің ішінде Дж.Дж. Томсонның үлгісіне ерекше көңіл бөлген жөн. Осы үлгі бойынша атом дегеніміз оң заряд және электронмен бірқалыпты зарядталған сфера, электрондар осы сфераның ішінде орналасады.

Ары қарай атомның құрылысы мен қасиеттері радиоактивтіліктің ашылуымен және бір атомның химиялық элементі өздігінен басқа бір химиялық элементке айнала алуының дәлелденуімен дамыды. Атом құрылысын классикалық физиканың шеңберінде қарастыру α -бөлшектерінің заттан өту қабілетін байқауға жүргізілген Э. Резерфордтың тәжірибесінің негізінде жасалған атомның планетарлық үлгісімен аяқталады.

Мектепте оқылатын физика курсындағы радиоактивтілік құбылысын оқып үйрену жолдарын Беккерель, Мария және Пьер Кюри, Э. Резерфорд жүргізілген эксперименттердің нәтижесінде, бір химиялық элемент атомының өздігінен басқа бір элемент атомына айналуы, үлкен көлемдегі энергия бөлуі және үш түрлі иондалғын α , β , γ –сәулелерінің шығуы болып табылады. Содан кейін радиоактивтік сәулелердің қасиетті және оларды тіркеу әдістері, радиоактивті ыдырау заңы қарастырылады. Мұндай әдістеменің жалпы білім беретін мектептерде физиканы оқытуда деңгейлері бірдей. Оның ең жақсы жағы түсініктілігі және фундаментальды эксперименттерге сүйенуі, ғылымның тарихи дамуындағы материалдардың кең қолданылуы, оқушылардың қызығушылығын арттырады [1].

Физиканы тереңдетіп оқытатын сыныптарда радиоактивті құбылысты оқып үйрену жоғарғы ғылыми деңгейде болуы керек. Оқушыларды радиоактивтілік құбылысымен және оның негізгі түрлері α , β , γ радиоактивтілік сәулеленумен таныстырылады. Әйтседе α -бөлшектерінің қасиетіне толығырақ тоқталып: α -бөлшегі гелий атомының ядросы екенін, массасы $4,002$ а.е.м $= 6,6 \cdot 10^{-27}$ кг, яғни электронның массасынан 8000 есе үлкен, заряды $2e$ -ға тең (мұндағы $e = 1,6 \cdot 10^{-19}$ Кл электронның заряды), радиоактивті ыдырауда жылдамдығы $2 \cdot 10^7$ м/с-қа жететіні түсіндіріледі.

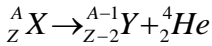
Оқушыларға α -бөлшектерінің кинетикалық энергиясын есептеуді ұсынуға болады.

$$\frac{m\mathcal{E}^2}{2} = \frac{6,6 \cdot 10^{-27} (2 \cdot 10^7)^2}{2} = 1,3 \cdot 10^{-14} \text{ Дж} \approx 8 \text{ МэВ.}$$

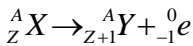
Осы алынған нәтижені бөлме температурасындағы молекуланың жылулық қозғалысының кинетикалық энергиясымен салыстыру пайдалы. Осы

салыстырудан α -бөлшектің энергиясы молекуланың энергиясынан 10^8 есе үлкен, яғни өте зор энергияға ие. Сондықтан да радиактивті ыдырау кезінде ұшып шыққан α -бөлшектерін заттың құрылысын зерттеу үшін қолданады.

Резерфордтың тәжірибесінен кейін тұңғыш рет Содди өзінің ығысу ережесін тағайындады: α -ыдырауда $2e$ оң зарядын жоғалтады және массасы шамамен атомдық массасының төрт бірлігіне кемиді. Осының нәтижесінде элемент периодтық жүйенің бас жағына қарай екі тор көзге ығысады. Мұны символ түрінде былай жазуға болады:

β -ыдырау кезінде ядродан электрон ұшып шығады. Мұның нәтижесінде ядроның заряды бірге артады да, массасы өзгермей қалады.

β -радиактивтіктен кейін ядроның құрамында электрон бар екен деген ойға жетелейді, бірақ-та мұның дұрыс емес екенін мұғалім ескертіп кеткені жөн.

β -ыдыраудан соң элемент периодтық жүйенің соңына жылжып, бір тор көзге ығысады. Гамма сәуле шығару кезінде заряд өзгермейді, ядроның массасы болмашы аз өзгереді [2].

Атомның құрылысын оқып-үйрену кезінде атом үлгілері жасалды: жүзім салып пісірілген нан (Томсон үлгісі), бұл үлгіні α -бөлшектердің заттан шапшырап өту құбылысын зерттеу кезінде жасалған атомның планетарлық үлгісі жоққа шығарады. Әйтседе бұл үлгіде кейбір мәселелерді түсіндіре алмады. Мысалы, біріншіден классикалық теория заңдарына сүйенсек электрон ядроны айнала шеңбер бойымен үдемелі қозғала отырып, үздіксіз энергия шығындайды, нәтижесінде ол ядроға құлайды да, атом өзінің өмір сүруін тоқтатуы тиіс. Шындығында атомдар орнықты, ешқандай энергия шығындамай шексіз ұзақ өмір сүре алады.

Екіншіден, осы үлгі бойынша атомның шығарған спектрі үздіксіз болу керек, шындығында атом спектрі сызықтық болып табылады. Сондықтан да Резерфорд ұсынған атом үлгісі одан үлгісі одан ары зерттеуді қажет етті. Мұны 1913 жылы данияның ұлы физигі Нильс Бор жалғастырды.

Физиканың негізгі курсына кванттық теорияның дамуымен таныстыру Бор постулаттарын оқытудан басталады. Бор постулаттары физиканы оқығанда қарапайым атомның энергетикалық деңгейін түсінуге сутегі атомының және теория жүзінде сутегі спектрінің толқын ұзындығына болжам жасауға мүмкіндік берді. Бор Резерфорд ұсынған атом үлгісін қанағаттандыратын постулаттарды тұжырымдады. Бордың бірінші постулаты стационар жүйе постулаты: атомдық жүйе тек ерекше стационар немесе кванттық күйлерде ғана болады, олардың әрқайсысына белгілі бір энергия E_n сәйкес келеді. Стационар күйде атом сәуле шығармайды. Бұл постулатты түсіндіргенде: атомның энергиясы квантталады, яғни ол дискретті мән қабылдайды. Атомның энергиясы электрон ядроға ең жақын орбитамен қозғалған кезде ең аз болады. Стационар күйдегі электронның қозғалыс орбитасы үлкен болса, оған стационар күйдің үлкен энергиясы сәйкес келеді.

Егер де оқушылар Бордың бірінші постулатын жақсы меңгерсе, онда екінші постулатын да тез ұғады. Бордың екінші постулаты (жиіліктер ережесі): атом бір стационар күйден екінші стационар күйге өткенде бір ғана квант шығарылады немесе жұтылады. Оның энергиясы стационар күйлердің айырмасы арқылы анықталады:

$$h\nu = E_m - E_n$$

мұндағы m және n - стационар күйлердің нөмірлері. $E_m > E_n$ болғанда фотон шығарылады, $E_m < E_n$ болғанда жұтылады.

Шығарылған (немесе жұтылған) фотонға әйкес тербелістер жиілігі мына формуламен анықталады.

$$\nu_{mn} = \frac{E_m - E_n}{h} = \frac{E_m}{h} - \frac{E_n}{h}$$

Бұл постулат - М.Планк анықтаған, А.Эйнштейн дамытқан факті сәуеленудің кванттық сипаттамасын дәлелдейді. Бордың бірінші постулаты бойынша энергия тек E_m мәндерді ғана қабылдай алады. Сондықтан да сутегі атомының орбиталарының радиусын да қалауымызша алуға болмайды. Сутегі атомының үлгісін түсіндіру үшін Бордың үшінші постулаты-кванттау ережесін оқушыларға түсіндіру әдістемелік жағынан дұрыс шешім болып табылады. Бордың кванттау ережесі орбиталардың мүмкін болатын радиустарын және атомдағы сәйкес энергияның мәнін анықтайды. Электрон орбиталар бойымен қозғалғанда оның импульс модулі mv және орбита радиусы r өзгеріссіз қалады. Ендеше, $m \cdot \mathcal{G} \cdot r$ шамасы тұрақты болады. Бұл шаманы механикада импульс моменті деп атайды. Бор импульс модулінің орбита радиусына көбейтіндісі h Планк тұрақтысына еселі болады деп жорамалдады.

$$mvr = \frac{h}{2\pi} \cdot n \text{ немесе } mvr = \hbar \cdot n \quad (1)$$

мұндағы m -электронның массасы, \mathcal{G} - жылдамдығы, r -электрон орбитасының радиусы, $n=1,2,3,\dots$. Бұл кванттау ережесі. Ал,

$\hbar = \frac{h}{2\pi} = 1.05 \cdot 10^{-34} \text{ Дж} \cdot \text{с}$. Енді осыны орбиталардың радиустарын

анықтауға қолдануға болады. Орбитадағы электронға центрге тартқыш үдеуді кулондық күш береді. Сондықтан да центрге тартқыш күш

$F_u = \frac{m\mathcal{G}^2}{r}$ кулондық күшке тең болады.

$$\frac{m\mathcal{G}^2}{r} = \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r^2} \text{ немесе } mr \cdot \mathcal{G}^2 = \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0} \quad (2)$$

(1) және (2) формуладан \mathcal{G} -ны тауып:

$$\mathcal{G} = \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 \hbar \cdot n} \quad (3)$$

Кайтадан (4) формулаға қойып, r - орбита радиусын анықтаймыз:

$$r = 4\pi\varepsilon_0 \frac{\hbar^2 \cdot n^2}{me^2} \quad (4)$$

Бор орбиталарының радиустары n санының өзгеруіне байланысты дискретті өзгереді. Электронның массасы $m = 9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг}$ екенін және Планк тұрақтысының, электронның зарядын, электр тұрақтысының $\left(\varepsilon_0 = 8,85 \cdot 10^{-12} \frac{\text{КЗ}}{\text{Н} \cdot \text{М}^2} \right)$ мәндерін ескере отырып, орбита радиусының ең кіші мәнін табуға болады. Ол

$$r = \frac{4 \cdot 3,14 \cdot 8,85 \cdot 10^{-12} \cdot (1,05 \cdot 10^{-34})^2}{9,1 \cdot 10^{-31} \cdot (1,6 \cdot 10^{-19})^2} = 5 \cdot 10^{-11} \text{ м.}$$

Бұл атом радиусы болып табылады. Енді стационар күйлердегі энергияның мәнін анықтап көрейік. Ньютон механикасы бойынша атомның толық энергиясы кинетикалық және потенциалдық энергиялардың қосындысымен анықталады.

$$E = \frac{m\mathcal{G}^2}{2} - \frac{e^2}{4\pi\varepsilon_0 \cdot r} \quad (5)$$

(3), (4) формуладан (5) формуладағы r радиустың және ϑ жылдамдықтың орнына қойып, стационар күйдегі атомның энергияларының мәнін (кейіннен мұны энергетикалық деңгейлер деп аталады) табымыз:

$$E_n = -\frac{1}{(4\pi\varepsilon_0)^2} \cdot \frac{me^4}{2\hbar^2 n^2} \quad (6)$$

Осы формуланы талдай отырып, энергия квантталу саны n -ға кері пропорционал екенін атап айту керек.

$$E \sim \frac{1}{n^2} \text{ және теріс таңбалы болады, себебі электронның ядроға}$$

тартылу салдарынан. Одан кейін оқушыларға бірінші (негізгі), екінші, үшінші, төртінші деңгейлердің энергиясын есептеуді ұсынуға болады.

$$E_1 = -\frac{1}{(4\pi\varepsilon_0)^2} \cdot \frac{me^4}{2\hbar^2 \cdot 1} = -13,6 \text{ эВ,}$$

$$E_2 = -\frac{1}{4} E_1 = -3,39 \text{ эВ, } E_3 = -\frac{1}{9} E_1 = -1,51 \text{ эВ.}$$

$n \rightarrow \infty$ болғанда, атом энергиясы нольге ұмтылады. Бұл сутегі атомның энергетикалық деңгейлерінің диаграммасын салуға мүмкіндік береді [3].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Трофимова Т.И. Курс физики: учеб. пособие для вузов. – Изд. 9-е, перераб. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 560 с.
2. Теория и методика обучения физике в школе. Частные вопросы. / Под ред. С.Е. Каменецкого. – М.: Академия, 2000. Ч.4. С.288-302.
3. Құдайқұлов М., Оспанов С., Құдайқұлов Д., Жаңабергенов Қ. Мектепте физиканы оқыту әдістемесі. А., «Рауан», 1997.

ӘОЖ 533.09.01.

*Базаргуль Садыкова, Қайролла Жанерке
(Арқалық, Қазақстан)*

СУТЕГІ АТОМНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ДЕҢГЕЙІ

Бұл мақалада сутегі атомның энергетикалық деңгейі қарастырылған. «Атомдық және ядролық физика» курсының негізгі мақсаты – білім алушыларды белгілі заңдылықтарды практикалық қолдануға, талдауға, табиғатта кездесетін олардың қарама-қайшылықтарын ажырата білуге, олардың қолдану аясын болжай алуға, денелерде өтетін физикалық процестері кезіндегі түрленулерді және олардың қатысуымен өтетін құбылыстарды нақты анықтауға үйретіп, түсіндіру.

Кілт сөздер: кинетикалық энергия, потенциалдық энергия, радиус, жылдамдық, электрон, атом.

In this article, the energy level of the hydrogen atom provided. The main purpose of the course "Nuclear and nuclear physics" is to give students the opportunity to practice, to analyze the known laws, to distinguish their contradictions in nature, to predict their application, to analyze the physical processes in the body and the phenomena that occur with them.

Key words: kinetic energy, potential energy, radius, velocity, electron, atom.

Ньютон механикасы бойынша атомның толық энергиясы кинетикалық және потенциалдық энергиялардың қосындысымен анықталады.

$$E = \frac{m\vartheta^2}{2} - \frac{e^2}{4\pi\varepsilon_0 \cdot r} \quad (1)$$

r радиустың және ϑ жылдамдықтың орнына қойып, стационар күйдегі атомның энергияларының мәнін (кейіннен мұны энергетикалық деңгейлер деп аталады) табамыз:

$$E_n = -\frac{1}{(4\pi\varepsilon_0)^2} \cdot \frac{me^4}{2\hbar^2 n^2} \quad (2)$$

Осы формуланы талдай отырып, энергия квантталу саны n -ға кері пропорционал екенін атап айту керек.

$E \sim \frac{1}{n^2}$ және теріс таңбалы болады, себебі электронның ядроға тартылу салдарынан. Одан кейін оқушыларға бірінші (негізгі), екінші, үшінші, төртінші деңгейлердің энергиясын есептеуді ұсынуға болады.

$$E_1 = -\frac{1}{(4\pi\epsilon_0)^2} \cdot \frac{me^4}{2\hbar^2 \cdot 1} = -13,6\text{эВ},$$

$$E_2 = -\frac{1}{4}E_1 = -3,39\text{эВ}, \quad E_3 = -\frac{1}{16}E_1 = -0,85\text{эВ}.$$

$n \rightarrow \infty$ болғанда, атом энергиясы нольге ұмтылады. Бұл сутегі атомның энергетикалық деңгейлерінің диаграммасын салуға мүмкіндік береді [1].

Энергияның бұл мәндері вертикаль остердің бойына салынған. Ең төменгі энергетикалық күйде ($n=1$) атом мейлінше ұзақ өмір сүре алады. Сутегі атомынан оның электронын ажыратып алу үшін 13,6эВ энергия жұмсау керек. Бұл иондау энергиясы деп аталады.

$n = 2, 3, 4, \dots$ күйлердің бәрі қозған атомға әйкес нольге ұмтылады, яғни бұл күйлерде атомның өмір сүру уақыты 10^{-8} с шамасында болады.

Жоғарыға нольдік деңгейге келетін энергия мәнін ($E_\infty = 0$) сызық түрінде саламыз. Төменгі жағына қалауымызша E_1 – энергия мәні салынады. Одан кейін n – санының өсуіне байланысты E_2, E_3, E_4 және т.б. деңгейлері артқан сайын ара қашықтықтары азая береді.

Бор теориясын сутегі атомына қолдану табысты нәтижелер бергенімен, басқа элементтердің сандық теориясын жасауға жарамады, тек сапалық түрде болжамдар жасауға мүмкіндік берді.

Себебі атомдағы электрон қозғалысына классикалық физика заңдары (Ньютон және Кулон) пайдаланылады, екіншіден Максвелл электродинамикасымен ешқандай байланысы жоқ кванттық постулаттар енгізілді [2].

Бор теориясының қиыншылықтары бұрынғы классикалық көзқарастардан бас тартып, физикаға кванттық түсініктерді енгізіп, жаңа кванттық механика және кванттық электродинамика сияқты физикалық теориялар жасады.

Жарық шығарудың кванттық теориясын пайдаланып, радиотолқындардың кванттық генераторлары және көрінетін жарық генераторлары лазерлер пайда болады. Лазерлер аса қуатты когеренттік сәулелер шығарады. Лазерлердің шығарған сәулелері ғылым мен техникада кең қолданылады.

Спектрлік заңдылықтар атом құрылысын түсіндіретін Бор теориясынан да бұрыннан белгілі. Бірақта сызықтық спектрлерді Бор теориясы арқылы түсіндіру оңай болады.

Материалды оқып үйренуді тәжірибеден бастаған дұрыс. Егерде газ арқылы электр зарядын өткізсек, онда газ жарқырайды. Оқушылар спектроскоп (немесе дифракциялық тор) арқылы сутегімен толтырылған шамды қарап, онда пайда болған қызыл, көгілдір, көк, күлгін спектрлерді

көрүдү ұсыну керек. Неон немесе гелиймен толтырылған шамдар баскаша сызықтық спектрлерді береді. Сызықтық спектрлерді Бор теориясы тұрғысынан түсіндіретін болсақ, сутегі атомы қосымша энергия алып қозады, яғни валенттік электрондар негізгі күйінен шығып (бірінші) энергиясы жоғары күйге өтеді. Атом қозған күйде ұзақ болмайды. Ол E_m – энергиясы жоғары күйінен E_n – энергиясы төмен күйге ауысады және сәуле шығарып (фотон), жиілігі мына тендеумен анықталады:

$$h\nu = E_m - E_n, \text{ мұнда } m > n.$$

Сутегі атомының спектрін талдай отырып, оқушыларға электрон жоғарғы деңгейдің бірінен, бірден негізгі деңгейге ($n=1$) түспей-ақ кез келген энергиясы одан төмен, басқа деңгейлерге түсе алатынын түсіндіру қажет. Мысалы төртінші деңгейдегі электрон үшінші деңгейге, одан екінші, желісінде бірінші (негізгі) деңгейге ауысуы мүмкін. Тіптен төртінші деңгейден бірден екіншіге, болмаса бірінші деңгейге де ауыса ауыса алады. Сутегі атомы жиілігі белгілі, бірақ әртүрлі фотондар шығара алады. Материялды бекітуге мынандай жаттығуларды орындауды ұсыну керек. Қозған сутегі атомының валенттік электроны төртінші деңгейде болса, қанша әртүрлі фотон шығарады (Жауабы: алты).

Қазіргі кезде электронды есептегіш кішкене машиналарды қолданып, оларға сәйкес жиілігін де есептеу еш қиындық туғызбайды:

$$\nu = \frac{E_m - E_n}{h} = \frac{E_1}{h} \left(\frac{1}{m^2} - \frac{1}{n^2} \right) = \frac{E_1}{h} \left(\frac{1}{n^2} - \frac{1}{m^2} \right)$$

Алдын-ала $-\frac{E_1}{h}$ мәні табылады. $E_1 = -13,6 \text{ эВ} = -13,6 \cdot 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Дж}$, олай

болса:

$$\frac{E_1}{h} = -\frac{13,6 \cdot 1,6 \cdot 10^{-19}}{6,62 \cdot 10^{-34}} = 3,28 \cdot 10^{15} \text{ с}^{-1}.$$

Сутегі атомының спектрінде жақсы көрінетін төрт сызық (толқын ұзындықтары 410, 434, 484, 656 нм) үшінші, төртінші, бесінші және алтыншы деңгейлерден электронның екінші деңгейге өтуінен пайда болған. Жүргізілген есептеулер Бор теориясының нақты және тәжірибелік дәлелдеуін көрсетеді.

Оқушыларға Бор теориясы жасалмай-ақ Швецариядағы мектеп мұғалімі И.Бальмер сутегі атомы шығаратын спектрдің көрінетін жағындағы сәулелену жиілігі мына формуламен

$$\nu = C \left(\frac{1}{2^2} - \frac{1}{m^2} \right),$$

анықталатынын айтқан дұрыс. Мұндағы $m > 2$, ал тұрақты $C = 3,29 \cdot 10^{15} \text{ с}^{-1}$ тең екенін көрсетіп (1) және (2) формулалардың $n=2$ болғанда бірдей болатынына назарын аударамыз. Сонымен тәжірибе жолымен алынған Бальмердің формуласы Бор теориясымен жақсы түсіндіріледі.

Сондай-ақ сутегі спектрінде бізге белгілі сызыктардан басқа да, спектрлер сериясының бар екенін, оның мына формулалармен анықталатынын айтып кеткен жөн.

$$\nu = C \left(\frac{1}{1^2} - \frac{1}{m^2} \right) \text{ мұндағы } m=2, 3, 4, 5, \dots \text{ (Лайман сериясы).}$$

$$\nu = C \left(\frac{1}{3^2} - \frac{1}{m^2} \right) \text{ мұндағы } m=4, 5, 6, 7, \dots \text{ (Пашен сериясы)}$$

Бұл сызыктар спектрдің ультракүлгін және инфрақызыл аймағында табылған [3].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мамбетакунов Э.М. Преподавания физики в высших педагогических учебных заведениях. – Бишкек, 2015. – 496 б.
2. Методика преподавания физики в средней школе / Под. ред. А.А. Пинского. М.: Просвещение, 1989. Гл.10. – С. 163–185.
3. Сивухин Д.В. Общий курс физики: учебное пособие для вузов. В 5 т. Т V Атомная и ядерная физика. – 3-е изд., стер. – М. ФИЗМАТЛИТ, 2006. – 784 с.

ӘОЖ 533.09.01.

*Базаргуль Садыкова, Кәрімова Құралай
(Арқалық, Қазақстан)*

МЕКТЕП КУРСЫНДА ЯДРОДАҒЫ ФИЗИКАЛЫҚ ҚҰБЫЛЫСТАРДЫ ОҚУШЫЛАРҒА ТҮСІНДІРУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада атомдық және ядролық физиканы оқытуда атом құрылысы, протон, нейтрон, электрон, атом ядросының құрамы, радиоактивтілік, атом ядроларының бөлінуі және т.с.с көптеген мәселелер қарастырылады. Бұл мәселелердің барлығының маңызы зор, себебі олардың негізінде білім алушыларда бізді қоршаған әлем жайында көзқарас қалыптасады.

Кілт сөздер: атом, ядро, протон, нейтрон, электрон.

In this article, many issues of atomic and nuclear physics are studied, such as atomic structure, proton, neutron, electron, atomic nucleus composition, radioactivity, atomic nuclei distribution, and so on. All of these issues are important, because on the basis of our students, we have an approach to the world around us.

Key words: atom, nucleus, proton, neutron, electron.

Сонғы жылдары ядролық физика саласындағы қарқынды даму айқын байқалуда және оның келешектегі даму перспективасы да шапшаң жүргізілмек: атом мен ядроның сыры тереңірек ашылуда; ядролық энергияның практикалық қолданылуы арта түсуде; 1954 жылдан бастап атом электр

стансалары жер жүзі мемлекеттерінде жыл сайын көбеюде. Ядролық физиканың мұндай ғылыми-техникалық жетістіктері оның танымдық және политехникалық маңызын көрсетеді әрі мектеп физика курсының ғылыми - техникалық деңгейін көтереді.

Атомдық және ядролық физика бойынша мектепте оқытылатын оқу материалының көлемі жыл сайын көбейіп, артып келеді. Бұл жағдай оқу материалдарын қандай дидактикалық принциптер (оңайдан қиын материалға көшіп отыру, теориялық талдау, негізінде, өмірмен байланыстылығы тұрғыда, эксперименттік дәлелдеу принципінде...) негізінде баяндауы таңдап алу ісін қиындатуда. Қазіргі мектеп оқулықтарында бұл тараудың материалдарын тарихи принцип тұрғысында түсіндіру дұрыс деп қабылданып отыр. Мұның негізінде қандай ғылыми-теориялық және техникалық жаңалықтардың қалай ашылғандығы атомдық физика туралы ілімнің дамыған кезеңдері, оның эксперименттік дәлелдері мен қарама-қайшылықтары ретпен орны-орнымен айқын айшықталады.

Бұл тарау көп оқу материалдарын қысқа уақыт ішінде баяндауы қажет етеді. Сондықтан, сабақта ол материалдардың ең негізгілері ғана оқушыларға түсінікті етіп баяндалуы тиіс. Атомдық және ядролық құбылыстардың барлығына егжей-тегжейлі тоқтала беруге мүмкіндік болмайтындығын мұғалім ескеруі керек. Сондай - ақ, бұл тарау бойынша оқу материалдарын оқушылардың тыңғылықты меңгеруі химиямен пәнаралық байланыстың жүйелі жүргізілуіне және физика мен химияда бұрынғы өтілген тақырыптарды (молекула-кинетикалық теория, заттар құрылысы, элементтердің периодты жүйесі, электрондық теория, электромагниттік теория, т.т) олардың дұрыс түсінгендігіне тікелей байланысты екендігін әрқашан ескеру қажет [1].

Ядроғағы физикалық құбылыстарды оқушыларға түсіндірудің бір қиыншылығы – олар көзге көрінбейтін, қолмен сезінуге болмайтын құбылыстар. Оларды эксперименттік тұрғыда сабақта түсіндіруге де қажетті демонстрациялық не лабораториялық приборлар жоқтың қасы әрі жасау да оңай емес. Бұл жағдай ескеріліп, мектеп үшін ядролық физика туралы бірқатар кинофильмдер мен диафильмдер («Атом құрылысы», «Заттың сыры», «Ядролық энергияны бейбітшілік мақсатта пайдалану», «Радиоактивтілік», т.т.) жасалынған. Оларды дер кезінде тауып сабақта тиімді пайдалана білу – мұғалімнің оқытушылық басты парызы.

Элементар бөлшектер туралы ілім жыл сайын шапшаң дамуда, көптеген жаңа бөлшектер мен антибөлшектер ашылуда. Қазіргі белгілі болған олардың 400 ден астамының бәрін мектепте түсіндіріп жатудың қажеті де әрі мүмкіндігі де жоқ екендігі белгілі әрі қаншасының бар екендігі де белгісіз. Элементар бөлшектердің сандық теориясы да жасалынбаған. Сондықтан, олардың ішінен электрон, позитрон, протон, фотон, нейтрон, антинейтрон, нейтрино, антинейтрино және мезондардың кейбір түрлері сияқты небәрі 13 элементар бөлшектің қасиеті мен ерекшеліктерін мектепте түсіндіру жеткілікті деп саналатындығын мұғалімнің білгені жөн. Олардың негізінде басқа да элементар бөлшектердің «құпиясын», өзара бірінің екіншісіне айналатындығын, ашылу тарихын, қазіргі заманғы классификациясын түсіндірудің мүмкіндігі бар екендігін мұғалім басшылыққа алуы тиіс [2].

Тарау бойынша әр түрлі кластан тыс және мектептен тыс оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізуге болады:

а) Ядролық физиканы зерттеуші-ғалымдардың өмірбаяны мен еңбектерін, ядролық энергияны әртүрлі салада бейбітшілік мақсатта пайдалану жолдарын оқып үйрену жайлы оқушылардың физикалық үйірме жұмыстарын ұйымдастырған пайдалы.

ә) «Атом мен ядроның құпия сырлары», «Ядролық техниканың бүгінгі мен ертеңі», «Ядролық энергияның алынуы мен практикада қолданылуы», «Элементар бөлшектер әлемі» сияқты тақырыптарға физикалық кештер өткізудің білімдік тәрбиелік маңызы зор.

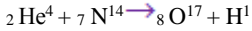
б) «Атом энергиясын бейбітшілік мақсатта пайдалану «Ядролық зерттеулер туралы біріккен институт», «Синхрофазатрон», «Атом электр стансасы», «Атом мұзжарғыш кеме», «Изотоптарды өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, медицинада пайдалану» сияқты кинофильмдерді демонстрациялап, оқушыларға экскурсия өткізу өте тиімді.

в) Ядролық энергия жайлы оқушылардың өз бетінше ғылыми-көпшілік әдебиеттерді оқуын ұйымдастыру, семинар-лекция сабақтар үшін түрлі тақырыптарда оқушылардың реферат-баяндамаларын орындаттыруға болады.

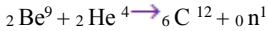
г) Қазақстан атом бомбасының (Семей) сынақ полигоны, әр түрлі әскери қару-жарақтарды сынау аймағы («Азғыр», «Нарын»), ғарыш (Байқоңыр) айлағы болғандықтан, бұл тараудың соңында атом аждаһасының қатер-қасиеті, радиация зардаптары, ядролық экология мәселелері нақты мысалдар негізінде түсіндірілуі тиіс. Ондай материалдар оқулыққа енгізілмегендіктен, оларды мұғалім басқа арнаулы әдебиеттер мен жаңа ақпарат бұлақтарынан іздеп туып, жинап-сақтап, орнымен ұтымды пайдалана білуі керек. Республикадағы қалыпты экологиялық хал-ахуалды сақтай білу – болашақ ұрпақтардың абзал міндеті деп түсіндіргеніміз жөн.

«Атом және атом ядросы жайлы негізгі мәселелер жүйесін түсіндіру» үшін ең алдымен, атом құрылысының күрделі екендігіне оқушылардың көзін жеткізу қажет. Ол үшін радиоактивтілік құбылысын қарастыруға болады. Радиоактивтілік - кейбір заттардың өзінше сәуле шығару қасиеті екендігі түсіндіріледі. Оның шындық факт екендігі радиоактивті элементті ионизациялау, жылу және химиялық әсерлері арқылы дәлелденеді. Яғни, ионизациялануы, ыдыстағы судың жылынуы (1 гр. радийден бөлініп шығатын жылу арқылы 6 таулік ішінде бір стакан суды қайнатуға болатындығы туралы нақты мысал келтіру ойға қонымды), фотопластинкадағы кескінің өңделіп байқалуы байқалады. Ендеше радиоактивті құбылыс – атомның ішінде өтетін процестің нәтижесі деп ой түйеміз. Бұндай, атом-күрделі бөлшек, оның құрылысы қандай, ол өзі қандай бөлшектерден тұрады? деген заңды сұрақ туындайды. Осы сұраққа жауап ретінде Резерфордтың фундаментальды тәжірибесі түсіндіріліп, атомның ядродан және электроннан құралатыны дәлелденеді, ол теориялық тұрғыдан, Резерфорд және Бор модельдері арқылы айқындала түседі.

Атом ядросының құрылысын анықтау туралы зерттеулер Резерфордтың азот атомын α - бөлшекпен (${}^2\text{He}^4$) атқылау тәжірибесінен (1919 ж.) басталғаны атап көрсетіледі:

Осылайша жасалған көптеген тәжірибелердің нәтижесінде ядроның протон (${}^1_1\text{H}^1$) деп аталатын жаңа бір бөлшегі табылғандығы түсіндіріледі. Сондай-ақ, ядроның нейтрон (${}^0_1\text{n}^1$) деген тағы бір бөлшегінің табылғаны жайлы түсінік беріледі:

Атом ядросының протондар мен нейтрондардан тұратындығы, ядроғағы олардың сандары жайлы ($M=Z+N$) Д.Д. Иваненконың теориясы баяндалады. Ядроны құрайтын бұл бөлшектердің өзара әсерлесу энергиясы өте үлкен, ол ядролық энергия деп аталатыны жайлы қорытындылайды.

Әдетте, кез-келген элементтің ядросын атқылау арқылы ыдыратып, оның ішкі ядролық энергиясын пайдалану тиімді бола бермейді. Олардың ішінен тізбекті реакция деп аталатын уранның ядроны ыдырату процесінің пайдалы екендігі ерекше атап көрсетіледі. Нақты мысал ретінде атом электрстансасы мен ядролық бомбаның жұмыс принциптері түсіндіріледі. Мұның негізінде «Атом қандай күрделі болса, электрон да сондай сарқылмайды, табиғат шексіз...» (В.И.Ленин) екендігі дәлелденеді. Қазіргі уақытта ядроғағы нейтрондардың біреуі протонға айналғанда, электрон шығатыны анықталады. Екіншіден, электронды жұту нәтижесінде протон нейтронға айнала алады. Фотондардың электрондар мен позитрондарға және олардың керісінше түрленуі - материя қасиеттерінің сарқылмайтындығына жақсы дәлел екендігін айтып, оқушыларға кең философиялық ой салумен сабақты сәтті аяқтаған қолайлы [3].

Атом ядросының байланыс энергиясын есептегенде, ядролық реакция мен радиоактивті ыдырауларда бөлек изотоптардың атом ядросының массасын қолдану керек. Атомның ядролық массасын химиялық әдіспен анықтауға болмайтындығын физиканы тереңдетіп оқығанда айтып кеткен жөн.

Химиялық әдіспен атом массасын анықтағанда химиялық элементтің табиғи изотопының қоспасы қолданылды. Белгілі мөлшердегі заттың массасын өлшеп алып, оны сол мөлшердегі заттың атомының санына бөлу арқылы бір атомның массасын табамыз. Шындығында осы нәтиже бір атомының массасын емес, химиялық элементтің әртүрлі изотоптарының массаларының қоспасының орташа мәнін береді. Бір изотоптың атом массасын немесе ядросының массасын өлшеу үшін бір химиялық элементтің изотопын бөліп алып, массасын есептеу керек. Сонда химиялық әдіспен изотоптарды бөлу мүмкін емес, өйткені оның электрондық қабықшасының құрылысы бірдей болғандықтан химиялық қасиеттері де бірдей.

Бір химиялық элементтің әртүрлі изотоп атомдарын бөлу және массасын өлшеу үшін физикада масс-спектрометр қондырғылары қолданады. Атом ядросының негізгі параметрі оның электрлік заряды. Атом ядросының электрлік зарядын анықтағанда Менделеев кестесіндегі реттік нөмері Z және e заряд шамасымен анықталады. Атом ядросының зарядын 1913 жылы Мозли рентген спектрін зерттеу кезіне анықтаған [4]. Физиканы тереңдетіп оқығанда атом ядросының зарядын анықтауды келесі есепті шығару арқылы береміз:

Есен: Эксперимент арқылы темір атомының ядроға жақын К-кабатынан бір электронды шығарғанда сипаттамасы рентген сәулелеріне келетін кванттық бөлшектердің бөлінетінлігінанықталды. Жілігі ең үлкен кванттың энергиясы 6,4 кэВ. Осы шамалардың көмегімен темір ядросының Ж заряд санын тап.

Шешуі: К- қабаттың бір электронын ұшырып шығарғанда оны орнына L-қабаттың бір электроны ауысады. L-қабаттағы босаған орынға M қабаттағы бір электрон келеді және с.с.

Осы ауысуларда шығарылатын кванттық бөлшектер, рентгендік сәулелену аймағында жатыр, себебі электрондардың Ze үлкен электрлік заряды бар ядромен әсерлесу күші үлкен болғандықтан атомның L – қабатқа электроны ауысқандағы шығатын фотонның жиілігін есептеу үшін, сүтегі атомы үшін алынған энергетикалық деңгейдің формуласын пайдаланып, жиілікті табуға болады.

Энергетикалық деңгейдің және Планк формуласын

$$E = \frac{me^4}{(4\pi\epsilon_0) \cdot 2\hbar n^2} \text{ және } E = h\nu, \hbar = \frac{h}{2\pi} \text{ -ді ескеріп:}$$

$$\nu_{21} = \frac{m \cdot e^4}{64\pi^3 \epsilon_0^2 \hbar^3} \left(\frac{1}{1^2} - \frac{1}{2^2} \right) = \frac{3}{4} R$$

мұндағы R Ридберг тұрақтысы, $3,39 \cdot 10^{15} \text{ с}^{-1}$ тең.

Осы формуланы Ze атомның ядро зарядына қолдану үшін алымындағы e^4 санын $(Z-1)^2 e^4$ өзгерту керек. Ядро заряды Ze $(Z-1)e^2$ ауыстырылуының себебі K қабаттан бір электронды шығарғанда осы қабатта тағы бір электрон қалады және оның теріс заряды Ze ядросының оң зарядын ішінара қалқалап, оны $(Z-1)e$ зарядына эквивалент болады. Түрлендіру арқылы Z заряд санын есептейтін формуланы шығарамыз:

$$\nu_{21} = \frac{3}{4} R(Z-1)^2 \quad (8)$$

$$Z = \sqrt{\frac{4\nu_{21}}{3R}} + 1 \quad (9)$$

Рентген кванттының жиілігі ν_{21} табу арқылы Z мәнін есептейміз:

$$\nu = \frac{E_{21}}{h},$$

$$\nu_{21} = \frac{6,4 \cdot 10^3}{6,626 \cdot 10^{-34}} = \frac{6,4 \cdot 10^3 \cdot 1,6 \cdot 10^{-19}}{6,62 \cdot 10^{-34}} = 1,55 \cdot 10^{18} \text{ с}^{-1}.$$

Табылған ν_{21} жиіліктің мәнін қойып, Z мәнін аламыз:

$$Z = \sqrt{\frac{4 \cdot 1,55 \cdot 10^{18}}{3 \cdot 3,29 \cdot 10^{15}}} + 1 = 25,06 + 1 = 26,06$$

Біз көргендей, қарапайым үлгілерді қолдану арқылы есептеу, К қабаттағы барлық электронның әсері ескермесе, де ол $Z = 26$ темір атомның реттік нөмірінің шын мәніне жақын жақсы нәтиже берді [5].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сивухин Д.В. Общий курс физики: учебное пособие для вузов. В 5 т. Т V Атомная и ядерная физика. – 3-е изд., стер. – М. ФИЗМАТЛИТ, 2006. – 784 с.
2. Қалығұлов А.Ж. Физиканы оқыту методикасы (орта мектеп мұғалімдеріне арналған методикалық құрал). А., «Рауан», 1992.
3. Құдайқұлов М. Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері. – Алматы: Абай атындағы Қаз.МПУ, 1991. – 32 б.
4. Мощанский В.Н. Формирование мировоззрения учащихся при изучении физики. М.: Просвещение, 1989. Гл.2. – С. 103–106, 118–121.
5. Стрелков С.П. Практикум по решению задач по общему курсу физики. Основы квантовой физики. Строение вещества. Атомная и ядерная физика: Учебное пособие / С.П. Стрелков, Д.В. Сивухин, В.А. Угаров. – СПб.: Лань, 2014. – 240 с.

ӘОЖ 53.02 (075.8)

Базаргуль Садықова, Төлөнді Исламбек
(Арқалық, Қазақстан)

ФИЗИКАДАН ҚИЫНДЫҒЫ ЖОҒАРЫ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСІ

Есептер шығару физикалық заңдарды тереңірек және берік меңгеруге, логикалық ойлаудың дамуына ықпал етеді, оқушылардың қызығушылығын оятады, өзіндік жұмыс дағдыларын игеруге көмектеседі, әрі өзіндік ой қорытудың бірден-бір құралы болып табылады. Физикалық есептердің мазмұны оқушылардың табиғат пен техника жөніндегі білім шеңберін кеңейтеді. Бұл мақалада физикадан қиындығы жоғары есептерді шешу әдісі қарастырылған.

Кілт сөздер: физика, эксперименттік есептер, шығармашылық есептер, қиындығы жоғары есептер.

Reporting helps deeper and more profound learning of physical laws, develops logical thinking, pupils interest, helps self-employability, and is the only way of thinking. The content of physical reports expands the knowledge of students on nature and technology. This article discusses physics-high resolution problems.

Key words: physics, experimental tasks, creative tasks, tasks of high complexity.

Мектептегі физика курсын оқып үйренуде физикалық құбылыстар мен заңдарды түсініп қана қоймай, оларды іс жүзінде қолдана отырып, есеп шығара білу керек. Осындай есептердің бірі – қиындығы жоғары есептер. Мұндай есептер бірнеше формуланы, кейде бір тараудағы формулаларды немесе бірнеше бөлімнің формулаларын қолданып шығаратын есептер мен белгілі бір дағдыны керек ететін эксперименттік есептерді айтады. Мұндай есептерді толық тарауды немесе бөлімді қайталаған кезде, оқушылардың білімін нақтылап тереңдету үшін шығарған дұрыс.

Енді бір есептер шығармашылық мақсатта беріледі. Сондықтан мұндай есептер шығармашылық есептер немесе оқушылардың қабілетін шыңдайтын есептер деп аталады. Шығармашылық есептердің өзі іздену (яғни, неге деген сұраққа жауап іздейтін) есептер, конструкторлық (яғни қалай жасау керек) есептер болып бөлінеді. Шығармашылық есептер, есептер жинағында жүздызша арқылы ерекшеленіп тұрады [1]. Оларды сыныптағы физика пәнін жақсы оқитын оқушымен жұмыс істеген кезде пайдалануға болады.

1-есеп.

$h = 44\text{ м}$ биіктіктен тасты түсіріп алады. Екінші тасты дәл осы нүктеден вертикаль төмен бағытталған $v_0 = 15\text{ м/с}$ бастапқы жылдамдықпен Δt уақыт аралығы өткен соң тастады. Егер: а) $\Delta t = 1\text{ с}$; б)

$\Delta t = 1.2c$; болса, жерге құлау мезетінде екінші тас біріншіні қуып жетіп үлгерме?

Берілгені: Шешуі:

$h = 44\text{м}$ Екі дене үшін қозғалыс теңдеуін жазамыз

$v_0 = 15\text{м/с}$

$$\text{а) } \Delta t = 1c \quad y_1 = y_0 - \frac{gt^2}{2}; \quad y_2 = y_0 - v_0 t - \frac{gt^2}{2}$$

$$\text{б) } \Delta t = 1.2c$$

Т/к: $h_1 = ?$ Мұндағы $t_2 = t_1 - \Delta t$

Соққы кезінде екі тастың координатасы бірдей болады:

$$y_1 = y_2$$

Оң жақтарын теңестіреміз:

$$y_0 - \frac{gt_1^2}{2} = y_0 - v_0 t_2 - \frac{gt_2^2}{2}; \quad v_0 t_2 + \frac{gt_2^2}{2} = \frac{gt_1^2}{2};$$

$$t_0 \left(v_0 + \frac{gt}{2} \right) = \frac{gt_1^2}{2};$$

~~$$\left(v_0 + \frac{gt}{2} \right) = \frac{gt_1^2}{2}$$~~

~~$$\left(v_0 + \frac{gt}{2} \right) = \frac{gt_1^2}{2};$$~~

~~$$v_0 + \frac{gt}{2} = \frac{gt_1^2}{2}$$~~

~~$$v_0 + \frac{gt}{2} = \frac{gt_1^2}{2}; \quad t_1 = \frac{(2v_0 - gx)}{(2v_0 - gx)}$$~~

Бұл уақыт бірінші тастың толық қозғалыс уақытынан аз (немесе тең) болуы керек.

$$t_{\max} = \sqrt{\frac{2h}{g}} \approx 3$$

а) $\Delta t = 1c$; $t_1 \approx 1.9c$, яғни соқтығысады;

Осы жағдайда Жер бетінен соқтығысу нүктесінің биіктігі:

$$h = y_0 - y_1 = \frac{gt^2}{2} = 1,8 \text{ м}$$

б) $\Delta t = 1,2 \text{ с}$ кезінде $t_1 \approx 6,9 \text{ с}$, яғни 3с-тан үлкен. Осы кезде тастардың еркін түсуі кезінде соқтығысу болмайды [2].

2-есеп.

Массасы 10 кг жүк жоғары қозғалған лифт кабинасындағы серіппелі таразыда ілулі тұр. Лифт ұзындығы 6 м жолдың екі аралас кесіндісін тұрақты үдеумен жүріп өтеді, бірінші кесіндіні 4 с ішінде, ал екіншіні - 2 с ішінде жүріп өтеді. Таразылардың көрсетуін анықтандар және оларды жүкке әсер ететін ауырлық күшімен салыстырындар.

Берілгені: Шешуі:

$m = 10 \text{ кг}$ Салмақ \vec{P} серіппелі таразыға түсірілген және

$s = 6 \text{ м}$ вертикаль төмен бағытталған. Ньютонның III-заңына

$t_1 = 4 \text{ с}$ сәйкес серіппе тарапынан жүкке әрекет ететін күш

$t_2 = 2 \text{ с}$ модулі бойынша салмаққа тең, бірақ жоғары бағытталған

Т/к: $N - ? F_a - ?$ Денеге $\vec{N} = -\vec{P}$ күштен басқа Жер тарапынан ауырлық күші

әрекет етеді. Ньютонның II- заңы бойынша:

$$\sum_{i=1}^n \vec{F}_i = m\vec{a}$$

$$\vec{N} + m\vec{g} = m\vec{a}$$

Вертикаль жоғары бағытталған осьтегі проекциясы

$$N - mg = m a$$

$$N = m(g + a)$$

үдеу белгілі болса, онда күшті анықтауға болады. Екі бірдей аралас бөліктері үшін жолдың теңдеулері:

$$s = \frac{1}{2} g t_1^2 = \frac{1}{2} g t_2^2$$

Осыдан

$$\frac{1}{2} g t_1^2 = \frac{1}{2} g t_2^2$$

$$\frac{S}{t_1} - \frac{at_1}{2} = \frac{S}{t_2} - \frac{at_2}{2} - at_1;$$

Оң жақтарын теңестіреміз:

$$\frac{S}{t_2} - \frac{S}{t_1} = \frac{at_2}{2} + at_1 - \frac{at_1}{2};$$

Жауабы: $N=10\text{Ж}$; $P=10\text{Ж}$; $F_a=98\text{Н}$; $F_a < N(5\text{Н})$.
3-есеп.

Адам эскалатормен жүгіріп келеді. Ол алғашқыда $n_1 = 50$ баспалдақ санады, екінші рет сол бағытта үш есе үлкен жылдамдықпен қозғала отырып $n_2 = 75$ баспалдақ санады. Қозғалмайтын эскалаторда ол қанша баспалдақ санар еді?

Берілгені: Шешуі:

$n_1 = 50$ v_1 - эскалатордың жылдамдығы; l - оның ұзындығы;

$n_2 = 75$ n - қозғалмайтын эскалатордың баспалдақ саны.

$v_2 = 3v_1$ Эскалатордың ұзындығы бірлігіне келетін саны - $\frac{n}{l}$.

Т/к: $n - ?$ Сондықтан, егер адам эскалаторға қатысты v_1 -
 $t = \frac{l}{v + v_1}$.

жылдамдықпен жүрсе, онда оның эскалатордағы уақыты

$$s = v \frac{l}{v + v_1}$$

Эскалатормен жүрген жолы. Осы кезде адам

$n_1 = \frac{v_1 l}{v + v_1} \frac{n}{l}$ баспалдақ санайды. Сәйкесінше екінші жағдайда ол

$n_2 = \frac{v_2 l}{v + v_2} \frac{n}{l}$ баспалдақ санайды, немесе $n_2 = \frac{3v_1 l}{v + 3v_1} \frac{n}{l}$. Осылайша

теңдеулер жүйесін аламыз:

$$n_1 = \frac{v_1 l}{v + v_1 l} \frac{n}{n_1} = \frac{v_1}{v} \frac{v}{v_1} = \frac{v}{v_1}$$

$$n_2 = \frac{3v_1 l}{v + 3v_1 l} \frac{n}{n_2} = \frac{3v_1}{v} \frac{v}{3v_1} = \frac{v}{3v_1}$$

Осыдан, $\frac{n}{n_1} - 1 = \frac{v}{v_1}$; $\frac{n}{n_2} - 1 = \frac{v}{3v_1}$; $\frac{n}{n_1} - 1 = 3 \left(\frac{n}{n_2} - 1 \right)$;

$$\frac{n - n_1}{n_1} = \frac{3n - 3n_2}{n_2}; \frac{n}{n_1} - 1 = \frac{3n}{n_2} - 3;$$

$$2 = \frac{3n}{n_2} - \frac{n}{n_1} \Rightarrow \left(\frac{3}{n_2} - \frac{1}{n_1} \right); 2 = \frac{3n - n_2}{n_1 n_2}; n = \frac{2n_1 n_2}{3n_1 - n_2}$$

Жауабы: 100 баспалдақ [3].

Сандық есептерді шешу

Есептердің бұл түрі есептеуді қажет етеді. Физика пәнінен шығарылатын есептер берілетін мәніне қарай: күрделі, қарапайым, жаттығу, орташа, жеңіл есептер болып бөлінеді. Жеңіл есептер деп-теориясы онша қиын емес, есептеулерді ғана қажет ететін, әдетте бір екі амалмен шығарылатын есептер айтылады. Бұл есептерді материалды бекіту үшін қолданады. Олардың кейбір тым оңайларын ауызша шығаруға да болады. Сандық есептерді шығару барысында әр түрлі математикалық айла –амалдар қолдану оқушылардың қай сыныпта оқитындығына, яғни математиканың қандай түріне жататынына байланысты пайдаланылады.

1-есеп. Автобус орнынан қозғалған сәтте-ақ $1.5m/c^2$ тұрақты үдеуге ие болады. Ол қанша уақыттан кейін $54km/cac$ жылдамдық алады? [4]

Берілгені: ХБЖ Талдау: Шешуі:

$$a = 1.5m/c^2; \quad a = \frac{v}{t}$$

$$t = \frac{1.5/c}{15m/c^2} = 1c, v = 54km/cac, 15m/c \quad t = \frac{v}{a};$$

Т/к: t -? Жауабы: $t = 10c$.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бугаев А.И. Методика преподавания физики в США. М.: Просвещение, 1981. Гл. VI. – С. 207–224.
2. Каменецкий С.Е., Орехов В.П. методика решения задач по физике в США. М.: Просвещение, 1987. – Ч. I. – С. 5–45.
3. Акитай Б.Е. Физикадан есептер шығаруға арналған әдістемелік оқу құралы. Механика. – Алматы, 2000.
4. Ысқақов Б.М., Ағұлықов А.А., Шамбулов Н.Б. Физикадан есеп шығару мысалдары. Алмат: РАуан, 1987. – 3–10 бб.

ӘОЖ 53.02 (075.8)

*Базаргуль Садыкова, Дана Шарыпханова
(Арқалық, Қазақстан)*

ФИЗИКАДАН КҮРДЕЛІ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ ЖОЛДАРЫ

Физика пәнінен қиындатылған есептерді шығару – физикалық құбылыстарды, оны сипаттайтын заңдылықтарды дұрыс және терең түсінуге көмектеседі. Физикадан күрделі есептер жастар арасында білімді насихаттауда, физиканың оқытылу сапасын көтеруде аса маңызды орта болып табылады. Бұл мақалада физикадан күрделі есептерді шешу әдісі қарастырылған.

Кілт сөздер: *физика, эксперименттік есептер, шығармашылық есептер, қиындығы жоғары есептер.*

Solving complex problems in physics helps to understand physical phenomena and the laws that characterize it. Difficult physical tasks are an important part of promoting knowledge among young people, improving the quality of teaching physics. This article discusses methods for solving complex problems in physics.

Key words: *physics, experimental tasks, creative tasks, tasks of high complexity.*

Физика есептерінің оқу үрдісін ұйымдастыруда алатын орны ерекше. Физика есептерін мазмұнына байланысты, берілу тәсіліне қарай классификациялауға болады. Есептердің осы түрдегі классификациясының өзі шартты түрде, кейде бірдей есептер классификациялау тәсіліне қарай түрлі топтарға жатқызылуы мүмкін. Мазмұнына қарай физикада есептерді механика, молекулалық физика, электрдинамика т.б. болып бөлінеді. Олар мәтінмен, суретпен, графикпен және сапалық-сұрақ есептермен берілген. Бұл есептер физиканы оқыту әдістемесіндегі қолданылуына, қиындық деңгейіне қарай бөлінеді. Олар жеңіл (жаттығу), орташа және қиын, шығармашылық болып бөлінеді. Жеңіл есептер немесе жаттығу есептері деп бір немесе екі формула қолданып шығаратын, жеңіл тәжірибе жасау арқылы шығарылатын есептерді айтады. Сапалық есептердің ерекшелігі мұнда оқушылардың ойын жинақтап, белгілі бір физикалық құбылыстардың маңызын ашуға көмектеседі.

Физикалық есептерді шешу үшін заңдар мен формулаларды жаттап қана қою жеткіліксіз. Кез келген физикалық есепті шешуді қамтамасыз ететін мықты математикалық білім қажет, сонымен қатар ойлау және талдай алу қабілеті болуы керек. Ондай жетістікке жету үшін жеткілікті көп мөлшерде есептерді жүйелі шығару, өз бетімен жұмыс жасауы қажет.

Физика есептерін шешудің негізгі үш негізгі деңгейі бар. Бірінші деңгей – жеке физика заңдарын пайдаланып, мысалы, механика есептерін шешуде динамика заңдарын қолданумен сипатталады. Әдетте, осы деңгейде есептің шешімі кейінгі деңгейдегіге қарағанда күрделі немесе ауқымдылығы математикалық аппаратты пайдалануды талап етеді. Екінші деңгей – жалпы іргелі физикалық заңдар, мысалы, энергияның сақталу заңы ретінде қолданумен сипатталады. Үшінші деңгейі, симметрия қағидағары ретінде, салыстырмалылығы, себептері, суперпозиция және т.б. осындай ортақ әдістемелік қағидағарын қолданумен сипатталады. Төменде физикадан күрделі есептерді шешудің жолдары келтірілген.

1-есеп. Қаттылығы 100 Н/м серпипеге ілінген массасы 1 кг жүк, амплитудасы 10 см тербеліс жасайды. Жүктің қозғалыс теңдеуін $x = x(t)$ жазыңыздар. Серпімділік күші өзгерісінің уақытқа тәуелділігінің $F = F(t)$ формуласын жазыңыздар. Серпімділік күштің ең үлкен мәнін және $\frac{1}{6}$ периодтан кейін серпімділік күшінің мәнін табыңыздар.

Талдау және шығару:

$$m = 1 \text{ кг Гармониялық тербелістің теңдеуі: } x = x_0 \cos \omega t$$

$$k = 100 \text{ н/м Айналмалы жиілікті } (\omega) \text{ табайық:}$$

$$x_0 = 10 \text{ см} = 0,1 \text{ м} \quad \omega = \frac{2\pi}{T} \quad \text{мұнда,} \quad T = 2\pi \sqrt{\frac{m}{k}},$$

$$t_1 = \frac{T}{6} \quad \text{онда} \quad \omega = \frac{2\pi}{2\pi \sqrt{\frac{m}{k}}} = \sqrt{\frac{m}{k}} = \sqrt{\frac{100}{1}} = 10 \text{ с}^{-1}.$$

$$x(t) = ? \quad F(t) = ? \quad 1) \text{ Ығысудың уақытқа тәуелділігі:}$$

$$F_{\max} = ? \quad F_1 = ? \quad x = 0,1 \cos 10t.$$

2) Ауытқытушы күштің уақытқа тәуелділігі:

$$F = -kx = -k \cdot 0,1 \cos 10t = -100 \cdot 0,1 \cos 10t.$$

$$F = -10 \cos 10t.$$

3) Ең үлкен күштің модулі, яғни $\cos 10t = 1$ болғанда $|F| = 10 \text{ Н}$.

4) $t = \frac{T}{6}$ уақытта ауытқығанда

$$x = x_0 \cos \omega t = x_0 \cos \frac{2\pi}{T} \cdot \frac{T}{6} = x_0 \cos \frac{\pi}{3}$$

$$F = -kx = -kx_0 \cos \frac{\pi}{3} = -100 \cdot 0,1 \cdot 0,5 = -5(H).$$

2-есеп. Теңіз бетінен 6200 м биіктікте маятникті сағат салыстырып тексерілді. Оны теңіз деңгейіндегі биіктікке орналастырса, ол сағат қанша алға кетеді?

Талдау және шығару:

$h = 6200 \text{ м}$ $t_1 = 1$ тәул. Маятникті сағатты бір деңгейден екінші деңгейге

$\gamma = 6,67 \cdot 10^{-11} \text{ Нм}^2 / \text{кг}^2$ ауыстырғанда, маятниктің тербеліс периоды өзгереді,

$R \approx 6,37 \cdot 10^6 \text{ м}$ себебі еркін түсу үдеуі биіктікке тәуелді.

Сағатты

$-\Delta t = ?$ төмен деңгейге ауыстырғандықтан, g шамасы артады

да, сағат тілі алға озады.

Мұның себебі, маятник тербеліс периоды кемиді де, бұл сағат тәулігіне

көп тербеліс жасайды. t_1 уақыт ішінде теңіз деңгейіне орналастырылған маятникті сағаттың көрсетуі дәл уақытты көрсететін сағатқа қарағанда әлдеқайда артық болады:

$$-\Delta t = t_1 \left(1 - \frac{T_1}{T_2} \right)$$

$$T_1 = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g_1}}, \text{ ал } T_2 = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g_2}}, L = \text{const}$$

болғандықтын

$$-\Delta t = t_1 \left(1 - \sqrt{\frac{g_2}{g_1}} \right) \quad (1)$$

h биіктіктегі еркін түсу үдеуінің модулі

$$g_1 = \gamma \frac{M_{\text{ж}}}{(R_{\text{ж}} + h)^2} \quad (2)$$

теңіз деңгейінде

$$g_2 = g_0 = \gamma \frac{M_{\text{жс}}}{R_{\text{жс}}^2} \quad (3)$$

Соңғы формулалардан, (3) өрнекті (2) –ге бөлсек

$$\frac{g_2}{g_1} = \frac{(R_3 + h)^2}{R_3^2}$$

Осы қатынасты (1) өрнекке қойсақ:

$$-\Delta t = t_1 \left(1 - \frac{R_3 + h}{R_3} \right) = -t_1 \frac{h}{R_3} \text{ шығады.}$$

Есеп шартындағы берілген сан мәндерді орнына қойып, сағаттың тәулігіне $\Delta t = 84c$. Алға кететінін табамыз.

3-есеп. Массасы m дене $F = F_0 \cos \omega t$ күштің салдарынан қозғалады. Дененің кинетикалық энергиясының өрнегін табыңыздар. Кинетикалық энергияның ең үлкен мәні неге тең? ($t=0$ болғанда $v=0$).

Талдау және шығару:

$F = F_0 \cos \omega t$ Ньютонның екінші заңының формуласын жазайық:

$$W(t) = ? \quad W_{\max} = ? \quad F = m \frac{d\mathcal{G}}{dt}.$$

Берілген күштің теңдеуін ескеріп, үдеуді бөліп, соңғы формуланы қайта жазайық:

$$\frac{d\mathcal{G}}{dt} = \frac{1}{m} F_0 \cos \omega t, d\mathcal{G} = \frac{F_0}{m} \cos \omega t dt, \int d\mathcal{G} = \int \frac{F_0}{m} \cos \omega t.$$

Соңғы өрнекті интегралдасақ:

$$\mathcal{G} = \frac{F}{m\omega} \sin \omega t + C$$

шығады.

$$t = 0, \mathcal{G} = 0, c = 0 \text{ болғанда } \mathcal{G} = \frac{F}{m\omega} \sin \omega t.$$

Кинетикалық энергия

$$W_k = \frac{m\mathcal{G}^2}{2} = \frac{F_0^2}{2m\omega^2} \cdot \sin^2 \omega t.$$

Кинетикалық энергия ең үлкен мәніне $\sin \omega t = 1$ болғанда жетеді:

$$W_{\max} = \frac{F_0^2}{2m\omega^2}.$$

Фізика пәнінен есеп шығару – оқу үрдісінен бөліп алуға болмайтын бір бөлігі болып табылады, себебі ол физикалық ұғымдарды қалыптастыруға, оқушылардың физикалық құбылыстарды оқып –үйренуіне, ойлау қабілетін дамытуға, білімдерін нақтылауға, оны практикада қолдана білуге үйретуге маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бугаев А.И. Методика преподавания физики в СШ.М.: Просвещение, 1981. – Гл. VI. – С. 207–224.
2. Каменецкий С.Е., Орехов В.П. методика решения задач по физике в СШ. М.: Просвещение, 1987. – Ч. I. – С. 5–45.
3. Задачи по физике Пособие для учащихся 9-11-х классов. Гомонова А.И., Плетюшкин В.А., Погожев В.А. – М. – 1998 г. – 192 с.

УДК 378.14:004.3

*Віталій Скаковський
(Новоград-Волинський, Україна)*

ЛЕКЦІЯ-ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТА

У даній роботі представлено приклад проведення окремого виду лекцій, що дають можливість розвивати мислення студентів, викликати їх пізнавальну активність, залучати до об'єктивних протиріч розвитку наукового знання і способів їх вирішення, формуючи інформаційно-комунікаційний простір кожного.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційний, пізнавальна активність, лекція, самостійна діяльність.*

In this paper an example of a separate type of lectures is presented that give an opportunity to develop students' thinking, to cause their cognitive activity, to engage in objective contradictions in the development of scientific knowledge and ways of their solution, forming the information and communication space of each.

Key words: *information and communication, cognitive activity, lecture, independent activity.*

Основним завданням роботи є висвітлення процесу взаємодії викладача і студентів під час проведення лекції, що є запорукою успішного досягнення поставленої мети.

Як свідчать останні дослідження і публікації у цій сфері, на інноваційних лекціях досягається мета загального і професійного розвитку особистості майбутнього фахівця завдяки спільній діяльності викладача і студентів. Зазначається, що педагог повинен використовувати під час лекції такі

засоби спілкування, які забезпечують найбільш ефективне сприйняття самої особистості педагога, тому що чим ближче педагог до зразка професіонала, тим більше його вплив на студентів і тим легше досягаються результати навчання [1, с. 5].

На сьогодні використання комп'ютера в процесі навчання не є простою даниною моди – це необхідність, продиктована часом. По-перше, зараз до закладів освіти прийшла так звана «цифрова» генерація, яка сформувалася під впливом Інтернету і комп'ютерних ігор. Компонентами візуального успіху у такій аудиторії є яскравість і образність подання навчального матеріалу, його доступність [2]. По-друге, сьогодні комп'ютерні технології володіють величезними можливостями, що дозволяють значно підвищити якість освітнього процесу.

Питання ефективного навчання студентів відносяться до найбільш актуальних проблем сучасної дидактики. Ефективність навчання у закладі освіти залежить від системи застосовуються викладачами методів навчання з урахуванням професійної специфіки конкретного закладу [3, с. 7].

У закладі вищої освіти лекція продовжує залишатися однією з форм представлення нового навчального матеріалу, тому потребує постійного підвищення ефективності її проведення. На сьогодні відомі нові лекційні форми, такі як проблемна лекція, лекція вдох, лекція-візуалізація, лекція – прес-конференція, лекція із заздалегідь запланованими помилками [4, с. 26].

Зосередимо увагу на описі практичного використання в сучасній методиці підготовки молодшого спеціаліста з медичною освітою лекції-візуалізації, яка являє собою візуальну форму подачі лекційного матеріалу засобами мультимедійної техніки. Проведення такої лекції зводиться до короткого або тривалого коментування пропонованих для перегляду слайдів (будова клітин, тканин, пухлин, механізм біохімічних реакцій в організмі людини, графіків, формул; дій лікарів, реакцій пацієнтів у русі і т.д.). На сьогодні – це найпоширеніший вид лекції, що дає можливість значно полегшити сприйняття матеріалу, включаючи одразу декілька аналізаторів для обробки інформації.

З метою формування інформаційно-комунікаційного світогляду сучасного студента медичного закладу при викладанні дисципліни «Патоморфологія та патофізіологія» використовую Google Презентації. Запропонований сервіс – чудовий спосіб представити нові ідеї. Безперечно, що особливо результативним під час лекції-візуалізації є використання різних тем, відео, анімацій, що дає можливість привернути увагу студента, зацікавити його [5, с. 155]. Тож, зважаючи на той факт, що створювати, редагувати та переглядати Google Презентації можна на будь-якому пристрої – телефоні, планшеті або комп'ютері – і навіть без з'єднання з Інтернетом, доцільним є залучення студентів до спільної діяльності у комфортному для них просторі – роботі он-лайн. Таким чином безліч користувачів (як авторизованих, так і анонімно) можуть працювати одночасно з тією ж презентацією, залишаючи нотатки чи ставлячи конкретні запитання викладачу, який у ході лекції одразу відповідатиме чи коментуватиме їх.

Так, на початку лекції «Пухлини» надаю студентам можливість ставити питання в режимі реального часу, але не привертаючи уваги аудиторії до свого питання, просто увімкнувши режим доповідача в онлайн-презентації. У такий спосіб маю змогу переглядати свої нотатки та разом з тим відображені запитання і коментарі аудиторії, що дозволяє відслідковувати рівень сприйняття, усвідомлення та розуміння нового лекційного матеріалу, зосереджувати увагу на більш складних пунктах плану, наводити конкретні приклади та пояснювати етіологію, патогенез, клінічні симптоми онкологічних захворювань.

Отже, варто зазначити, що добре продумана форма лекції-візуалізації привчає студентів до активного сприйняття нового матеріалу, розвиваючи самостійне мислення, не дає можливості механічно занотувати слова лектора, не усвідомлюючи їх. Активна участь в обговоренні окремих питань лекції дозволяє розвивати поряд з професійними компетентностями ще й комунікативні, які беруть безпосередню участь у формуванні окремих видів майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Базилевич С.В., Брылова Т.Б., Глухих В.Р., Левкин Г.Г. Использование инновационных и интерактивных методов обучения при проведении лекционных и семинарских занятий // Омский государственный университет путей сообщения.
2. <https://interactive-plus.ru/e-articles/145/Action145-11008.pdf>.
3. Татьянаенко С.А. Формирование профессиональной компетентности будущего инженера в процессе обучения математике в техническом вузе / С.А. Татьянаенко: Автореф. дисс...канд. пед. наук. – Омск, 2003. – 16 с
4. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИДАНА, 2002. – 437 с.
5. Мухаровська Н.І. Пріоритетні напрями розвитку сучасного навчального закладу шляхом інтеграції передових інформаційно-мережевих технологій у навчально-виховний процес / Н.І. Мухаровська, О.В. Гутель, М.М. Стаднік // Теоретичні і методичні засади розвитку і самовдосконалення особистості педагога-новатора в контексті модернізації нової української школи: зб. наук.-метод. праць. – Житомир: Вид. Євенок О.О., 2017. – С. 153–157.

ӘОЖ 372.8:004:004:032.6

Султанова Тоты, Гульгуль Аманбаева
(Қазақстан, Қызылорда)

ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРСТАР ЖАСАУ ЖӘНЕ ОНЫ КӘСІПТІК ЛИЦЕЙЛЕРДЕ ИНФОРМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ПАЙДАЛАНУ

Practical use of electronic resources in the teaching of science in secondary vocational schools is closely linked to the use of computer technology. In need of teaching computer science to recommend the creation of digital resources designed for widespread use among students and teachers of the vocational education institutions standard information technology. Components of electronic resources science should be used in accordance with the requirements of information – software services and software technical solutions of a computer system.

Recommend that you have several types of electronic resources in the science of teaching it is recommended that the operation in informotisionno – software platforms with different bases. For the operation of electronic resources of teaching science in secondary vocational schools to select the minimum and the best computer technology.

Key words: technology, science, school.

Орта кәсіптік мектептерде ғылымды оқытуда электронды ресурстарды практикалық қолдану компьютерлік технологияны пайдалануымен тығыз байланысты. Информатикада кәсіптік білім беру мекемелерінің студенттері мен оқытушылары стандартталған ақпараттық технологиялар арасында кеңінен қолдануға арналған цифрлық ресурстарды құруды ұсынды. Электрондық ресурстардың компоненттері компьютерлік жүйенің талаптарына сәйкес пайдаланылуы керек.

Сізге білім берудегі электронды ресурстардың бірнеше түрін ұсынуға кеңес береміз, әртүрлі базалармен жұмыс істейтін ақпараттық платформаларда жұмыс істеу ұсынылады. Орта кәсіптік мектептерде ғылымды оқытудың электронды ресурстарын ең төменгі және ең жақсы компьютерлік технологияны таңдау үшін пайдалану.

Түйінді сөздер: технология, ғылым, мектеп.

Орта кәсіптік оқу орындарында информатиканы оқытуда электрондық ресурстарды практикалық қолдану компьютерлік техниканы қолданумен тығыз байланысты.

Информатиканы оқытуда республиканың орта кәсіптік оқу орындарында оқытушылар мен оқушылардың арасында кең тараған, стандартты ақпараттық технологияларға есептелген электрондық ресурстарды құруды ұсыну керек. Информатикадағы электрондық ресурстардың компоненттері есептеуіш жүйенің аппараттық бағдарламалық техникалық шешімдермен келісіліп қолдану керек. Информатиканы оқытуда электрондық ресурстардың көп түрлі болуы, яғни әртүрлі базадағы аппараттық бағдарламалық платформаларда қызмет етуі ұсынылған. Орта кәсіптік оқу орындарында информатиканы оқытуда электрондық ресурстарды функциялау

үшін компьютерлік техникалардың минимальды және оптимальды түрлерін таңдау негізделген.

Есептеуіш жүйенің минимальды конфигурациясы бұл өнімнің негізгі функциясы орындалатын, бірақ орташа деңгеймен салыстырғанда жылдамдығы төмен конфигурация. Есептеуіш жүйенің құрылымының минимальды конфигурациясында электрондық ресурстардың негізгі емес функцияларын орындайтын компоненттерді орындауға болады. Негізгі емес функцияларға техникалық шарттар болмаған жағдайда электронды ресурстарды қолданған кезде оның мақсаты мен нәтижесі сақталатын функциялар жатады. Мысалы, егер информатикада локалды электронды ресурстарға информатика курсы бөлімдерінің анықтамалық базасына рұқсат интернет желісі арқылы қарастырылған болса, бірақ сәйкес келетін мүмкіндік негізгі болмаса, онда минимальды конфигурацияда интернетпен жұмыс істеуді қамтамасыз етуге байланысты талаптар қойылмайды.

Есептеуіш жүйенің минимальды және оптимальды конфигурациясында орындалатын талаптарында негізінен монитордың (түрі, диагональ ұзындығы, өлшемі, регенерация жиілігі), акустикалық жүйенің (динамика саны, қуаты, жиілік сипаттамалары), клавиатураның (формасы), тышқанның (рұқсат етілген мүмкіндігі) және басқа да құрылғылардың параметрлері есер етпейді.

Минимальды және оптимальды конфигурация техника-экономикалық жетістіктерді, яғни орта кәсіптік оқу орындарында оқушылар мен оқытушылардың компьютерлік техникамен жадықтау тенденцияларының өзгерістерін есепке алу керек.

Информатикада желілік электронды ресурстарда клиенттік және серверлік аппаратты бағдарламалық платформалар талаптары, сонымен бірге байланыс каналдарының өнімділігі жеке анықталады. Серверлік бөлігінің талаптары болжанған жүктеменің есебімен таңдалады (орта кәсіптік оқу орындарында информатиканы оқытуда электронды ресурстарға оқытушылар мен студенттердің қатысының интенсивтілігі).

Есептеуіш жүйенің аппараттық бағдарламалық талаптары информатикада электронды ресурстардың құжаттарына негізделген болуы керек.

Информатикада электронды ресурстарды жобалау және жасау кезінде бір аппаратты-бағдарламалық платформаның әртүрлі конфигурацияларымен қамтамасыз ету керек. Әртүрлі конфигурациялар:

- Операциялық жүйенің түрлерімен;
- Браузер түрі мен типімен;
- Байланыс каналының, видеожүйенің, компьютердің өнімділігімен;
- Перифериялық жабдықтардың болуымен;
- Браузер функциясының кеңейту құралдарымен анықталады.

Есептеуіш жүйенің ағымдағы конфигурациясына негіздеу электронды ресурстардың жұмыс мүмкіндігін әр түрлі техникалық шарттарда аппараттық компоненттер мен функциялардың орындалу варианттарымен сәйкес келетін таңдау арқылы қамтамасыз етеді.

Електронды ресурстарды жобалау және жасау кезінде мұндай ресурстар аяқталған өнім болып табылатынын ескеру қажет. Ақпараттық компоненттердің және бағдарламалардың толық орындалмауынан туындайтын қателердің болуының мүмкіндігі шектеулі болу керек. Электронды ресурстар орта кәсіптік оқу орындарында студенттерге информатиканы оқытуда қабылданған сапалық деңгейді қамтамасыз ететін тестілеуден өтуі тиіс.

Ақпараттық компоненттерді орындауда қателердің болмауы жобаның форматтарымен, параметрлерімен, техникалық орындалуымен байланысты талаптарының толық орындалғанын білдіреді. Желілік электронды ресурстарда бұл талаптар клинеттік және серверлік компоненттерде қарастырылады.

Информатикада электрондық ресурстарды қолданып жобалық тапсырмаларды орындау мынадай нәтижелер береді:

- Кәсіби және зерттеу қызметтерінде ақпараттық құралдар және телекоммуникациялық технологиялар қолдану арқылы орта кәсіптік оқу орындары оқушылардың қарым-қатынасын жоғарлату;
- Оқушылардың информатика саласындағы базалық білім жүйесін түрлендіру, оларды келешекте толықтыру және дамыту;
- Жұмысты жобалауда керекті жаңа білімнің қажеттілігін сезіну мен тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- Оқушы қызметінің, әсіресе зерттеу жұмыстарын орындауда белсенділігін арттыру;
- Жобалық тапсырмаларды орындауға мүмкіндік беретін шығармашылық қасиетін дамыту ;
- Жаңа білім алу мен оларды қолдану аймағында кеңінен пайдалануға тәрбиелеу.

Информатикада электронды ресурстармен қамтамасыз етілуі тиіс. Электронды ресурстардың жұмысының аяқталуы есептеуіш ортада қолданылған ресурстардың толығымен қамтамасыз етеді.

Есептеуіш жүйенің оптималды конфигурациясында электронды ресурстардың функцияларының өнімділігі оқытушылардың жұмысының мәнді болуын және студенттерге информатиканы оқытуда қолданылатын пәндерінің қамтамасыз етілуімен сипатталады.

Информатиканы оқытуда электронды ресурстарды жобалауда қолданылатын есептеуіш жүйенің өнімділігін бейімделуін қамтамасыз ету үшін әр түрлі өнімділікке есептелген ақпараттық және бағдарламалық компоненттердің бірнеше варианттарын құрған жөн. Ақпараттық компоненттердің варианттарын оның форматтарымен, параметрлерімен, қолданылатын кодекстің көлемімен ажыратуға болады. Ал бағдарламалық компоненттердің варианттары моделдің түрі және параметрлерімен, есептеуіш жүйенің өнімділігін тестілеу нәтижесімен немесе электронды ресурстардың конфигурациясының құрылымымен таңдауға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бидайбеков Е.Ы., Аймуқатов А.Т. Обучение компьютерной графике и геометрическому моделированию в курсе информатики политехнического колледжа. – Алматы, 2008.
2. Усенов С.С. Формирования понятийной системы информатики. – Кызылорда, 2003.
3. Усенов С.С. Качество электронных ресурсов по информатике и основные аспекты его оценки // Ұлт тағылымы – 2008. – №4. – С. 146–151
4. Кулагин В.П., Найханов В.В., Краснова Г.А., Овезов. Б.Б., Роберт И.В., Юрасов В.Г., Информационные технологии в сфере образования. – Москва, 2004.
5. Камаринов В. Информатика. Оқу құралы. – Алматы. Ғылым. 2004.
6. Бейсенова Г. Жаңа ақпараттық технологиялардың тиімділігі. // Қазақстан мектебі. – 2006. – №6
7. Информатика негіздері. – журналы №1, 2010 жыл.

ӘОЖ 004.855.5:377.35

*Султанова Тоты, Жандулла Жарқынай, Қуанышбекқызы Гүлмира
(Қазақстан, Қызылорда)*

ОҚУ ПРОЦЕССИНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУ БАСЫЛЫМДАРЫНЫҢ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ҚОЛДАНЫЛУ БАҒЫТТАРЫ

The given is devoted to the method of forming generalized information of students by means of working out pedagogical softwares.

In accordance with the trend of the new society use information and communication technologies in education is natural. Analysis of mutations both in the professional environment of today's experts give the following results. First, a new society requires new skills mastered high informationnoy culture and able to make decisions in a media environment.

Key words: *second, to meet these conditions need to change the training of students in schools that day unable to fully meet the social order of society.*

Бұл педагогикалық бағдарламаларды әзірлеу арқылы оқушылардың жалпыланған ақпараттын қалыптастыру әдісіне арналған.

Жаңа қоғамның үрдісіне сәйкес, білім берудегі ақпараттық және коммуникациялық технологиялар табиғи болып табылады. Бүгінгі сарапшылардың кәсіптік ортасында мутациялардың талдауы келесі нәтижелерді береді. Біріншіден, жаңа қоғам жаңа білімдерді жоғары ақпараттық мәдениетті игеріп, медиа-ортада шешім қабылдауға қабілетті.

Түйінді сөздер: *екіншіден, осы жағдайларды қанағаттандыру үшін сол күні қоғамдағы әлеуметтік тәртіпті толықтай қанағаттандыра алмайтын мектептердегі оқушыларды оқытуды өзгерту қажет.*

Білім беру жүйесінде ақпараттық құралдар мен телекоммуникациялық технологияларды қолдану жаңа қоғамның дамуындағы практикалар мен негізгі

тенденцияларға сәйкес болғандықтан заңды болып табылады. Қазіргі заманғы мамандардың кәсіби ортасында жүргізілетін өзгерістерді талдау, келесідей нәтижелерге қол жеткізеді:

- Біріншіден, жаңа қоғам, ақпараттық мәдениеттің жоғары деңгейін меңгерген және ақпараттық орта жағдайында шешім қабылдауға қабілетті мамандардың жаңа түрлерін қажет етеді.

- Екіншіден, осы шарттарды жүзеге асыру үшін, бүгінгі күні қоғамның әлеуметтік тапсырын толық орындауға қабілетсіз болып отырған, жоғарғы оқу орындарында студенттерді дайындау жүйесіне өзгеріс енгізу керек.

Бұл мәселені шешуде, жоғарғы оқу орындарында мамандар дайындау процессіне оқытуды жекелендіруге, білім алушының оқу-танымдық қызметін белсенді етуге, кәсібилікке жақындатуға көмегін тигізетін, ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды енгізу керектігін зерттеулер нәтижесі көрсетіп отыр.

Республиканың көптеген оқу орындарының оқу практикаларында оқытуда ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолданудың анықталған тәжірибелері жинақталған. Негізінен, бұлар қарапайымнан кешендіге дейінгі, түрлі қолданылу деңгейдегі оқыту және бақылау бағдарламалары. Ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолданылып, мамандардың кәсіби қызметін дайындауды қалыптастыру процесін қиындататын негізгі себептердің ішінен зерттеушілердің ойынша мынадай түрлері алға қойылып отыр:

1. Мамандардың үздіксіз ақпараттық дайындығының теориялық негізделген

жүйесінің болмауы.

2. Дайындау процессінің негізі болашақ маманның кәсіби қызметке дайындығының моделінде емес, оқу жоспарлары мен бағдарламалардың ережелерінде болуы.

3. Теориялық дайындықты практикалыққа айналдыру тенденциялары және

ақпараттық фондыны толтыруға теориялық дайындықтың мәліметтері.

4. Жаңа ақпараттық технологиялардың арнайы пәндерін игеру процессіндегі

қолданыстың жеткіліксіздігі.

5. Оқыту процессінде маманның ақпараттық дайындық жүйесінің болмауы.

Республикалық оқу орындарында қазіргі заманғы маман дайындауда туындап отырған басты мәселе, қоғамның әлеуметтік тапсырысына оқыту жүйесінің сәйкессіздігі болып отыр. Қазақстандағы жаңа білім беру жүйесінің алдында қабілетті жас ұрпақ дайындау шарттары тұр. Олар мынадай қасиеттерге қабілетті болу керек:

- Өзгеріп отыратын өмір заңдылықтарына қабілетті болу үшін өз бетінше білім мен біліктілікті игеруге ;

- Шығармашылық ойлауға, мәселелерді көріп және оларды жаңа технологияларды қолданып шешу жолдарын таба білуге;

• Ақпаратпен сауатты жұмыс істеуге, жауапкершілікті болуға, топпен жұмыс істей білуге;

• Өзінің интеллектуалдық, ойлау және мәдени деңгейін үнемі көтеріп отыруға қабілетті болу керек.

Өзінің ақпараттық мәдениетін көтеру және Интернет сияқты жаңа телекоммуникациялық желілер көмегімен ақпараттық байланыс жасай отырып, компьютермен немесе басқа да техникамен жұмыс істеу кезінде, кез-келген маман нақты бір талаптармен құрылған және өзінің біліміне, біліктілігіне дағдысына сәйкес жеке қатынасын талап ететін арнайы ақпараттық ресурстардың анықталған класымен жұмыс істейтіндігін есте сақтағаны жөн.

Оқу орындарында білім беру жүйесінде арнайы электрондық ресурстарды қолдану теориялық материалдарды игеруге, лабораториялық, практикалық сабақтарды ұйымдастыруға, типтік есептерді және курстық жұмыстарды орындауға, білім алушының өзіндік жұмысын ұйымдастыруға, инженерлік графикада және автоматтандырылған жобалау жүйелерінде қолдануда өте лайықты.

Оқу орындарында білім беруде мамандарды дайындауда қолданылатын ақпараттық технологияларда кәсіби дайындау ерекшеліктерін ескеру керек. Ең алдымен, кәсіби қызметті игеру оқу іс-әрекетінің сапалық құралдарымен қамтамасыз етілуі нәтижесінде жүзеге асырылады. Білім алушылардың оқу іс-әрекеттерін ұйымдастырудың дәстүрлі формасы, көп жағдайда маманның кәсіби қызметімен сәйкес келмей жатады.

Білім алушылардың қызметі мазмұны бойынша да, формасы бойынша да маманның қызметімен сәйкес келмейді. Сонда да, қызмет теориясының басты бір ережесіне сәйкес, бұндай нақты қызметті игеру үшін сол берілген пәнде немесе құбылыста, жүйеде пайда болатын қызметті жүзеге асыру керек. Бұл жағдайларда электрондық ресурстарды қолдану маңызды рөл атқарады.

Білім алудан еңбекке көшудің мәселесін олардың кәсіби деңгейімен емес, ақпараттық белгілі моделімен, маман қызметінің түрімен емес, оқу түрімен шешу керек. Бұл мәселенің шешілуі контекстік оқыту теориясында жатыр; білім алушы қызметінің оқудан кәсібилікке динамикалық қозғалысы үшін педагогикалық шарттарын құру керек, тұтынушылық, мақсат, қозғалыс, құрал, пән және нәтиже ауысымының біріншіден екіншіге тасымалдануы. Бұл үшін жүйелі түрде студенттердің қызмет түріне мамандардың кәсіби қызметі мазмұнын пәндік-технологиялық және әлеуметтік құрамды жағынан моделдеу керек.

Оқу-кәсіби қызмет формасында білім алушылар ғылыми зерттеулерге қатысуда, өндірістік тақырыпта диплом жобаларын жасауда білім алушы ретінде, ал мазмұны, формасы процесс бойынша және алынған нәтижелер талабына байланысты маман ретінде қалыптаса алады. Бұл жағдайда білім алушылар білімді игеру мен дағдыларды қалыптастырудың академиялық процесстерін емес, бұрынғы алған білімдері негізінде кәсіби қызметті орындайды. Осы кезеңде оқу қызметінен кәсіби қызметке ауысу процесі аяқталады.

Осыған байланысты, контекстік оқыту теориясына сәйкес маманның қызмет моделі оның дайындығының қызметтік моделін көрсетеді. Білім алушы қызметінің пәндік мазмұны, маман қызметінің берілген моделіне, яғни өзінің кәсібилігіне бірте-бірте жақындайтын оқудың мәселелік жағдайларының, тапсырмалар мен мәселелердің жүйесі ретінде жобаланады. Оқу процесіне әлеуметтік мазмұн әрбір білім алушының жеке ерекшеліктерін, қызығушылықтары мен артықшылықтарын есепке алу, оқу және келешек кәсіптік тобының, қоғамның өнегелі шамаларына ілесуі арқылы білім алушы қызметінің жеке формасы ретінде қосылады. Осы жағдайлар информатика бойынша білім беру ақпараттық технологиялар құруда және қолдануда ескерілуі тиіс.

Ақпараттық технологиялар көмегімен информатиканы оқытуда мынадай сипаттарды мәселелер ескерілуі тиіс:

- Білім алушының негізгі мәселесін шешуге бағытталуы;
- Іс-әрекет жайлы түсінікті сипаттау үшін білім жүйесінің толық болуы;
- Информатиканы оқытудың қызметтік тәсілі, белсенді әдістері, ақпараттық технологиялардың интерактивтілігі, өзара оқыту арқылы қарқынды болуы;
- Білім алушыларға информатиканы оқытудың әдісін таңдауға мүмкіндік беретіндей коммуникация әдістері мен электрондық ресурстардың кешенде көп болуы.

Сонымен, студенттерге информатиканы оқытуда қолданылатын электрондық ресурстардың негізгі түрлері мыналар болып табылады:

1. Жалпы бағыттағы сервистік бағдарламалық құралдар;
2. Білім алушының білім, біліктілік және дағды деңгейін өлшеуге және бақылауға арналған бағдарламалық құралдар;
3. Электрондық тренажерлер;
4. Математикалық және имитациялық моделдеуге арналған бағдарламалық құралдар;
5. Виртуалды лабораториялық бағдарламалық құралдар;
6. Ақпараттық-іздеу анықтамалық жүйелері;
7. Автоматтандырылған оқыту жүйелері;
8. Электрондық оқулықтар;
9. Эксперттік оқыту жүйелері;
10. Интеллектуалдық оқыту жүйелері;
11. Кәсіби қызметті автоматтандыру құралдары.

Осы электрондық ресурстардың әрбір түрін жеке-жеке қарастырайық.

Жалпы бағыттағы сервистік бағдарламалық құралдар ескі есептеулерді автоматтандыру үшін, оқу құжаттарын безендіру үшін, эксперименттік зерттеулер мәліметтерін өңдеу үшін қолданылады. Олар лабораториялық, практикалық курстық және дипломдық жобаларда қолданылуы мүмкін.

Информатика бойынша білім алушының білім деңгейін өлшеу мен бақылауға арналған бағдарламалық құралдар оларды жасаудың жеңілдігінің арқасында кеңінен қолданылып отыр. Информатика курсының оқу

тақырыбына байланысты оқытушы сұрақтар тізімі мен жауаптарды біріктіру көмегімен құрылатын инструменталды жүйе қабаттары көп кездеседі. Білім алушының шарты осы берілген жауаптардың ішінен дұрыс жауапты табу болып табылады. Осындай бағдарламалар жеке бақылау тапсырмасын беру кезінде және олардың орындалу дұрыстығын тексерген кезінде, әсіресе оқу орындарында білім беруде оқытушының жұмыстарын жеңілдетеді. Білім алушының білім деңгейін жиі-жиі тексеріп отыруға және оқу материалдарын игеруде және қайталауда өзін-өзі тексертуге мүмкіндіктер жасалады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бидайбеков Е.Ы. Проблемы компьютернизации национальных школ // В кн.: Компьютерные технологии в учебно-воспитательном процессе школы и вуза. – Свердловск, 1990.
2. Кариев С. Основные направления совершенствования методической подготовки учителей информатики в педвузах Казахстана. – Кызылорда, 1997. – 50 с.
3. Бидайбеков Е.Ы. Подготовка специалистов совмещенного профиля по информатике в Республике Казахстан. – Алматы: АГУ им. Абая, 1998. – 87 с.
4. Бешенков С.А. Проблемы профильного обучения информатике. –М., 1993. – 90 с.
5. Усенов С.С. Разработка, оценка качества и применение электронных ресурсов по информатике для студентов вузов // Монография. – 2008.
6. Бейсенова Г. Жаңа ақпараттық технологиялардың тиімділігі. // Қазақстан мектебі. – 2006. – №6.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 371(73)(093)+37.01(73)

*Альона Бондаренко
(Дніпро, Україна)***ЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ В США: ПОЛІКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ ЯК
МЕТОД ПОДОЛАННЯ ЕТНІЧНОГО КОНФЛІКТУ**

У статті здійснено дослідження етнічних відносин у Сполучених Штатах Америки. Розкриті поняття та зміст етнічного конфлікту, проаналізовано політику культурного плюралізму. Висвітлено основні чинники, які актуалізують завдання полікультурного виховання американського населення як один із методів подолання міжетнічних конфліктів.

Ключові слова: *етнічний конфлікт, іммігрант, полікультурне виховання, полікультурність, політична ситуація, США.*

The article presents a study of ethnic relations in the United States of America. The concepts and content of ethnic conflict are revealed, the policy of cultural pluralism is analyzed. The article highlights the main factors that actualize the problem of multicultural education of the American population as one of the methods of overcoming ethnic conflicts.

Key words: *ethnic conflict, immigrant, multicultural education, multiculturalism, political situation, USA.*

Потреба у подоланні етнічних конфліктів ставить відповідні цілі і завдання політики та освітнього процесу. Низка питань щодо найбільш правильної моделі соціально-політичного устрою, актуалізації та реалізації полікультурного виховання, яке буде відповідати саме етнічній ситуації в тій чи іншій країні, залишаються невирішеними.

На фоні глобалізації, зближенні зв'язків між державами та посиленні міграційних процесів змінюється етнічний склад країн, тому в сучасному світі дуже гостро постали питання етнічних конфліктів та заходів щодо їх вирішення [2]. Однією із країн, перед якою постала проблема вирішення етнічних конфліктів виступають США. Тому метою нашої роботи є проаналізувати основні напрямки політики американського уряду в сфері полікультурного виховання в американського суспільства.

Сучасні вчені все більше звертають увагу на таке поняття як «етнічний конфлікт», розуміння якого є ключовим у боротьбі з расовими та культурними протиріччями етнічних груп, націй або етнічної більшості та меншостей у країні. У більшості випадків термін «етнічний конфлікт» розглядається у контексті різних проблем, таких як еміграція, імміграція, політична стабільність, модернізація тощо. Етнічний конфлікт доцільно виокремити як одну з форм групового конфлікту, який своїми наслідками може спричинити розхитання політичної системи та національної безпеки держави, в якій він має місце. Змістом етнічного конфлікту є боротьба за важливі колективні

матеріальні та нематеріальні цінності, а сама боротьба може бути як відкритою фізичною, так і агресивною, але в той же час непрямую [5].

На думку С. Хантінгтона найбільш глобальні конфлікти точитимуться саме між групами, які презентують різні цивілізації, причинами таких процесів виступають: різниця між націями та цивілізаціями є набагато суттєвішою, ніж, наприклад, між ідеологіями або політичними режимами; внаслідок взаємодії різних народів світ стає тіснішим, через це народи більше усвідомлюють свою самотність, що призводить до загострення ворожнечі; у сфері етнічних конфліктів дуже складно знайти єдине рішення, який-небудь компроміс та ін. Суб'єктами в етнонаціональних конфліктах можуть виступати як окремі індивіди, так і різноманітні соціальні групи, інтереси яких зіштовхуються, а владні ресурси при цьому виступають об'єктом протиборства і розподільчим інструментом [4].

США є країною іммігрантів, тому питання міжнаціональних та етнічних відносин є досить актуальним і перебуває в центрі уваги американського уряду.

На думку американських політологів та конфліктологів є дві протилежних моделі соціально-політичного устрою – це культурний плюралізм та культурна асиміляція.

Культурна асиміляція іммігрантів виникла внаслідок символічного патріотизму американців, тобто основою державної та національної цінності вони вбачали однорідність етносу та ідентичність націй. За цією концепцією людина, яка іммігрувала до США, повинна повністю відмовитися від своєї мови, від культури та здобутків своєї нації і почати жити «по-новому», згідно звичаїв і традицій американського суспільства. Поглинання іммігрантів панівною культурою було центральною легендою формування нації. Але модель культурної асиміляції дедалі частіше визнається малодіючою, вона не згуртовує етнічні групи, а навпаки, призводить до ще більшого відокремлення національних меншин. У США також обговорювалася модель диференціації етнічних груп [6]. Це явище, за якого зв'язки між національностями зводяться до мінімуму, обмежується їх спілкування та будь-які інші контакти.

На протигагу культурній асиміляції та диференціації у США діє політика культурного плюралізму. Дану концепцію вважають найбільш вдалою для підтримання стабільності полікультурного суспільства. Американські вчені під культурним плюралізмом розуміють наявність і визнання різних культурних груп та спільнот у межах однієї держави. Ми можемо назвати це рівним суспільним становищем корінного населення та етнічної меншості, їх однакові права та можливості [3].

Саме проблема етнічного конфлікту розвиває такий процес як полікультурне виховання, яке є необхідною умовою розвитку поваги до етнічних меншин, допомагає молодому поколінню осмислити національно-етнічні процеси у своїй країні і робити все задля усунення протиріч у даній сфері.

Аналізуючи сучасну політичну ситуацію у США можна виділити 4 основних чинники, які реалізують завдання полікультурного виховання в американському суспільстві: демографічні; соціальні; політичні; економічні.

Зазначимо, що такі ж напрямки характерні для більшості полікультурних країн світу.

Згідно демографічних досліджень найбільша кількість іммігрантів США є громадянами Азії та Латинської Америки. Демографічні прогнози журналів «Америка» і «Тайм» подають дані про те, що якщо тенденція у сфері імміграції та народжуваності не зміниться, то до 2020 р. число громадян з етнорасових меншин подвоїться, а до 2056 р. американці будуть походити із Африки, Азії, Аравії та інших країн, крім європейських. Також ми можемо побачити велику різницю між поведінкою та уявленнями іммігрантів на сьогоднішній день та попередніми поколіннями. Сучасні іммігранти змінюють навіть образи міст, в той час як раніше вони прагнули якнайшвидше вивчити англійську мову і не виділятися на фоні корінного населення [1].

Щодо соціальних чинників, то основною проблемою є те, що уряд віддає перевагу у робочих місцях, вступі до ВНЗ та інших соціальних заходах етнорасовим меншинам через їх нарікання та невдоволення, тим самим дискримінуючи корінне населення.

Напруту ми можемо спостерігати не тільки між етнічними меншинами та корінним населенням, а й між самими групами меншин. Як приклад можна навести протистояння нью-йоркських афроамериканців та корейських іммігрантів.

Політика уряду США щодо ставлення до національних меншин реалізується перш за все у школі. Було прийнято ряд судових рішень, які стосуються проблеми расової дискримінації у галузі освіти. Але зміна у законодавстві ще не свідчить про те, що проблема йде до свого згасання. Батьки віддають своїх дітей у школи з расово-однорідним складом учнів, не бажаючи підтримувати ідею десегрегації, тобто американське населення впевнене, що спільне навчання «білих» дітей та дітей з меншин гальмує та ускладнює процес навчання. На сьогодні спостерігається тенденція розподілу учнів за національною ознакою: учнів європейського походження зараховують до класів, які готують до вступу у вищі навчальні заклади та коледжі, а вихідці з етнорасових меншин навчаються у майже безперспективних класах. На думку Дж. Бенкса, саме полікультурне виховання покликане принести в школу атмосферу рівності та успішності для всіх учнів, дати їм необхідні знання та сформувати навички для успішного функціонування в умовах плюралістичного демократичного суспільства [3].

Економічне життя Америки вимагає висококваліфікованості та професійності. Одним із складових успіху економіки є наявність у працівника таких якостей як толерантність, вміння працювати із людьми інших релігійних та культурних переконань, знання іноземних мов, що і формуються в процесі навчально-виховної діяльності [1].

Полікультурне виховання населення – це та сфера, на яку в США зроблено один з найбільших акцентів як на один із способів подолання міжетнічних конфліктів у США.

На наш погляд, запозичення досвіду США у сфері полікультурного виховання молодого покоління було б доречним для країн Європи через

постійних приплив мігрантів низки інших, які також зіштовхнулися із проблемою етнічних протистоянь і суперечностей.

Отже, можемо зробити висновок, що уряд Сполучених Штатів Америки плідно працює над розвитком мультикультуралізму, своїми діями та законодавчою політикою намагається сконцентрувати суспільство до пізнання своєї ідентичності, адже саме через неї особистість, ідентифікуючись з іншою групою, пізнає інших людей, завдяки чому розвивається полікультурна система світу, знімається політична та расова напруженість. Але законодавчі акти не в силах змінити свідомість населення. І тому для вирішення проблеми співіснування етнічних груп потрібно активізувати усі зусилля науковців на розробку та реалізацію дійсно ефективних програм полікультурного виховання у навчальних закладах різного рівня.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зазуляк З. Фактор США у регіоні Латинської Америки на сучасному етапі / З. М. Зазуляк // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 120(1). – С. 173–181.
2. Кіссе А. Майбутнє етнічних конфліктів / А. Кіссе // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України]. – 2006. – Вип. 30(1). – С. 196–205.
3. Лук'янчук С. Основні чинники актуалізації завдання полікультурного виховання в американському суспільстві на зламі ХХ–ХХІ століть / С.Ф. Лук'янчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 43. – С. 166–170.
4. Максименюк М. Вплив етнонаціональних та регіональних відносин на розвиток поліетнічного соціуму: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / М.Ю. Максименюк; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 19 с.
5. Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт - вивчений феномен? / Ю. Мацієвський // Політ. менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 108-123.
6. Сідун Л. Тенденції розвитку етнічних відносин у США [Електронний ресурс] / Л. Сідун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – Вип. 29. – С. 193–196.

*Науковий керівник: Ядловська Ольга Степанівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.*

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 373.5.015.3:159.942.5

*Ніна Атаманчук
(Полтава, Україна)***ПРОЯВ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

У статті розкрито деякі аспекти прояву тривожності в студентській молоді. Названо критерії комфортного відчуття студентом себе серед одногрупників.

Ключові слова: студент, група, тривожність, психологічний клімат.

The article reveals some aspects of the manifestation of anxiety in student youth. Named criteries for a comfortable feeling for students themselves between groupmates.

Key words: student, anxiety, psychological climate.

Студентські роки – найважливіший для становлення особистості період життя, який часто супроводжується тривогою. Погоджуємося з думкою Б.Г. Ананьєва, що студентський вік є особливою онтогенетичною стадією соціалізації індивіда.

Молода людина має можливість сповна реалізувати великі потенційні можливості досягнення високого рівня розвитку моральної, інтелектуальної та фізичної сфер, але лише тоді, коли психологічний клімат в студентській групі позитивний, безконфліктний. Проблема вивчення тривожності студентської молоді як психологічного феномена актуальна і сучасна сьогодні. Поведінка кожного студента так само, як характер психологічного клімату в групі залежать перш за все від індивідуальних психологічних особливостей особистості. Тривожні студенти вирізняються боязливістю, намаганням відсторонитися, погіршеним навчанням, прихованою агресією, а іноді й частими конфліктами з одногрупниками. Ці ситуації накладають певний відбиток на психологічному кліматі групи.

За В.П. Зінченком, Б.Г. Мещеряковим психологічний клімат – це емоційно-психологічний настрій колективу, де відображаються особисті та ділові взаємовідносини членів колективу, що визначаються їх ціннісними орієнтаціями, моральними нормами та інтересами [4, с.399].

Вивченням тривожності займалися такі науковці як: В.М. Астапов, Е. Ерікссон, Б.І. Кочубей, Є.В. Новикова, Ч.Д. Спілбергер, Дж. Тейлор, З. Фрейд, К. Хорні та інші.

Тривога як людське переживання – явище поширене і має багато особливостей. Що ж таке тривога? Тривога – страх невідомого. Пауль Тилих відмітив, що тривога – це реакція на погрозу небуття. Страх перед тим, що не має ні назви, ні чіткого вигляду, але погрожуючого людині втратою себе, втратою свого «Я» [3, с. 24].

І.С. Кон наголошував, що тривога є емоційним станом, який виникає в ситуаціях незвичайної небезпеки і проявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій [2, с. 407].

Студентське навчання супроводжується підвищенням тривожності в молоді. Оптимальний рівень тривоги активізує навчання. Але коли рівень тривожності перевищує оптимальну межу, молоду людину охоплює паніка.

Варто зазначити, що підвищена тривожність може виникнути як на початку навчання, так і на більш пізніх етапах навчання у закладі вищої освіти, цьому сприяють: проблеми засвоєння навчального матеріалу (низька інтенсивність та ефективність навчання), проблеми взаємин в студентській групі, зміна колективу.

Наші спостереження показують, що між низькою інтенсивністю та ефективністю навчання студентів ЗВО може існувати взаємозв'язок і взаємозумовленість: низька інтенсивність іноді спричинює низьку ефективність навчання – студент, що на початкових етапах навчання «не працював», надалі у результаті підвищення мотивації до навчання починає працювати наполегливіше, але прогалини в знаннях, уміннях і навичках – провокують низьку ефективність навчальної діяльності. Можливе і зворотнє співвідношення: студент, який працював інтенсивно, через низьку ефективність своїх зусиль перестає працювати, що може призвести до низької інтенсивності навчання.

Отже, тривожність студентів ЗВО спричинена низькою ефективністю навчальної діяльності може обумовлюватися детермінантами психологічного рівня: порушеннями в емоційно-вольовій сфері, великими прогалинами в знаннях по раніше пройденому матеріалі.

Так, порушення в емоційно-вольовій сфері (інфальтивність, відсутність цілеспрямованості, низький рівень саморегуляції) можуть обумовлювати низьку ефективність, а можливо і низьку інтенсивність навчання. Низьку інтенсивність навчальної діяльності може спричинити низька мотивація до навчання. На нашу думку, висока навчальна мотивація студентів сприятиме покращенню якості знань [1, с. 15].

Кожний з факторів психологічного рівня є наслідком однієї чи декількох причин. Наприклад: порушення в емоційно-вольовій сфері можуть провокуватися як окремими причинами, що діють на нейрофізіологічному рівні, так і факторами педагогічного рівня.

Тривожність студента включає різні аспекти студентського емоційного неблагополуччя. Вона виражається у хвилюванні, неорганізованості, підвищеному занепокоєнні в навчальних ситуаціях, у групі, в очікуванні поганого ставлення до себе, негативної оцінки з боку педагогів, одногрупників. Молода людина постійно відчуває власну неадекватність, неповноцінність, не впевнена у правильності своєї поведінки, своїх рішень.

З метою виявлення тривожності студента в навчально-професійній діяльності, нами було розроблено анкету, яка складається з семи незакінчених речень. Запропонованими для відповідей питаннями були: «Під час навчання у ЗВО найбільше тривожусь, коли...»; «Події студентського життя, які викликають тривогу...»; «Мене непокоїть у стосунках з одногрупниками...»;

«У випадку хвилювання: поведжусь... відчуваю...думаю...»; «Коли дуже хвилююсь, вагаюсь, то можу звернутись за допомогою до...»; «Мої власні рецепти боротьби з тривожністю, надмірним хвилюванням...».

На основі аналізу відповідей студентів на питання анкети та власних спостережень нами виділено фактори, вплив яких сприяє формуванню і закріпленню тривожності в студентів, зокрема: навчальні перевантаження; невміння правильно розподіляти свій час для самостійної навчальної підготовки й відпочинку; нездатність контролювати й оцінювати себе; несформованість самодисципліни; неприйняття студентським колективом; несприятливі відносини з педагогами; оціночно-екзаменаційні ситуації, які регулярно повторюються.

Отже, критеріями комфортного відчуття студентом себе серед одногрупників можуть бути: задоволеність стосунками з одногрупниками та стосунками з викладачами, згуртованість, єдність, відсутність конфліктів та налаштованість членів колективу на спільну навчально-професійну діяльність.

Сприятливий психологічний клімат у студентській групі впливає на самопізнання, самооцінку власних здібностей і практичні дії з їх розвитку, самоактуалізацію молоді, професіоналізацію особистості студента загалом.

Переконані, психологічний клімат у групі є одним з основних чинників, що впливає на прояв тривожності студентської молоді в закладі вищої освіти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Атаманчук Н.М. Мотивація до навчання студентів педагогічного закладу вищої освіти / Н.М. Атаманчук, Ю.М. Курило // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2018.– Випуск 21. (Серія педагогічні науки). – С. 14–19.
2. Кон І.С. Психологія ранньої юності / І.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 454 с.
3. Крэйг Г. Психология развития : Учебное пособие / Г. Крэйг. Изд-во: СПб.: «Питер», 2000. – 992 с.
4. Психологический словарь / [ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Педагогика – Пресс, 1996. – 440 с.

УДК 159.9.07

*Раиса Демиденко, Нагима Бисембаева, Перуза Кемал
(Павлодар, Казахстан)*

ГЕНДЕРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАНИЯ РАЗВОДА

В статье рассматриваются проблемы эмоционального переживания развода у женщин и мужчин. В процессе проведенного исследования авторы сделали вывод, что ситуация развода оказывает негативное действие на самооценку испытуемых. На основе полученных результатов пришли к заключению, что более значимую роль в переживании одиночества мужчинами и женщинами играют личностные особенности и ценности бывших супругов, чем межполовое различие. Наиболее чувствительными к воздействию семейного неблагополучия оказываются эмоциональная сфера и такие стержневые образования личности как тревожность, депрессия, агрессивное поведение.

Ключевые слова: *развод, эмоциональное переживание, самооценка, тревожность, депрессия, агрессивное поведение, гендер, брак.*

This article discusses the problem of emotional experience of divorce for women and men. In the course of the study, the authors concluded that the situation of divorce have a negative effect on the self-esteem of subjects. Based on the findings, concluded that a more meaningful role in experiencing loneliness for men and women played by personality traits and values of former spouses than the mezhpolovoe distinction. Most sensitive to the effects of family tribulation are emotional sphere and stem education such as anxiety, depression, aggressive behavior.

Key words: *divorce, emotional experience, self esteem, anxiety, depression, aggressive behaviour, gender, marriage.*

Семейное законодательство Республики Казахстан исходит из принципов укрепления семьи, любви и уважения, взаимопомощи, ответственности перед семьей всех ее членов.

В настоящее время общество испытывает сложности в связи с изменением социальных ориентаций. Переход страны в условия качественно новых экономических отношений повлиял на структуру многих семей как малых групп, породив непривычные для них внутригрупповые изменения. В свою очередь, эти внутригрупповые изменения приводят к повышению уровня внутренней конфликтности семьи, а также к росту разводов и снижению уровня рождаемости. В связи с этим актуальность применения методов социальной психологии, для всесторонней диагностики и коррекции семейных отношений при оказании психологической помощи семье резко возрастает [1, с. 15].

В психологии традиционно значительная часть исследований посвящена изучению семьи и внутри супружеских отношений. Смежные

дисциплины (семейное право, социология и демография) также проявляют интерес к негативным явлениям в развитии института семьи, поэтому их достижения и результаты активно используются психологией для создания и совершенствования моделей современной семьи [2, с. 30].

Особый всплеск активности в изучении семьи и брака приходится на период до середины 90-х годов XX века. Характерен интерес к проблеме сходства – различия супругов в плане личностных характеристик, а также ролевых и ценностных ориентаций (А.Н. Волкова, А.К. Дмитренко, Т.В. Галкина, Д.В. Ольшанский, А.П. Ощепкова, Б.М. Петухов, К. Витек, Д. Майерс и др.), т.е. изучались факторы супружеской совместимости и их влияние на стабильность брака. Большой блок работ посвящен проблеме ориентаций супругов в сфере семейных ролей и причины разводов (Н.Н. Обозов, Н.Ф. Федотова, В.В. Матина, Е.В. Антонюк и др.). На необходимость учета в исследованиях изменений, происходящих в семье на разных стадиях ее жизни, указывают Ю.Е. Алешина, А.Н. Волкова, Т.М. Мишина, Т.А. Гурко, в Казахстане М.П. Кабакова и др. Все эти исследования объединены общей целью: изучить факторы, влияющие на супружескую неудовлетворенность браком, ведущую к разводу.

Именно при семейном образе жизни человек оказывается способным наиболее оптимально удовлетворять свои устойчивые жизнеопределяющие потребности как физического материального плана, так и душевно-эмоционального, тем самым освобождая максимум времени и жизненной энергии для собственно человеческого – духовного совершенствования и самореализации; того, что Э.Г. Эйдемиллер называет индивидуализацией, вочеловечиванием, достижением Самости [3, с. 102].

По мнению В.М. Целуйко, главной формой возникновения семьи является брак – союз мужчины и женщины, заключаемый в установленном порядке и направленный на создание семьи, на принятие взаимных прав и обязанностей [4, с. 26].

Как считает С. Садвакасова, развод – это расторжение брака, то есть юридическое прекращение его при жизни супругов. Развод представляет собой ненормативный кризис семьи, главным содержанием которого является состояние дисгармоничности, обусловленное нарушением гомеостаза семейной системы, требующее реорганизации семьи как системы [5, с. 24].

Согласно А.К. Курмангазинова, развод – весьма противоречивое социально-нравственное явление, которое определяется в словаре по семейному воспитанию как «способ прекращения брака при жизни супругов». Развод – это лишь финал семейной драмы, юридическое оформление распавшихся супружеских отношений [6, с. 17].

Развод – одно из самых сильных потрясений в жизни любого человека, оказывающее влияние на всю его жизнь. Пережившие развод чаще, чем семейные и даже холостые, попадают в катастрофы и аварии, подвержены несчастным случаям, алкоголизму, психическим и физическим заболеваниям. Общая смертность, а также число самоубийств и убийств среди разведенных тоже значительно выше.

Целью нашего исследования является изучение особенностей эмоционального переживания развода: выявление гендерных аспектов исследования. Данное исследование проводилось в городе Павлодаре (Казахстан). Для исследования было отобрано 15 женщин и 15 мужчин, переживших развод. Возраст женщин и мужчин составил от 26 до 35 лет. В эмпирическом исследовании нами был использован следующий блок методик, направленных на изучение индивидуальных особенностей людей, переживших развод:

1) Шкала оценки уровня реактивной и личностной тревожности (Ч.Д. Спилберга, Ю.Л. Ханин).

Шкала разработана известным американским психологом Ч. Спилбергом и адаптирована для отечественных условий Ю.А. Ханиным. Шкала предназначена для выявления состояния тревоги и тревожности как свойства личности. В основе шкалы – субъективная оценка человеком своих переживаний, ощущений, действий. Шкала самооценки состоит из двух частей, разделяющих реактивную и личностную.

2) Самооценка форм агрессивного поведения (модифицированный вариант Басса – Дарки). С помощью данной методики оцениваются различные виды агрессии: физическая, косвенная вербальная агрессия, раздражительность, негативизм, обидчивость подозрительность, чувство вины.

3) Определение уровня депрессии (Т.И. Балашова).

Цель – выявление уровня депрессии.

4) Шкала социально-психологической адаптированности (шкала СПА) разработана К. Роджерсом и Р. Даймондом и адаптирована Т.В. Снегиревой. Шкала состоит из 101 суждения, из них 37 соответствуют критериям социально-психологической адаптированности личности (в каком-то смысле они совпадают с критериями личностной зрелости. В их числе – чувство собственного достоинства и умение уважать других, открытость реальной практике деятельности и отношений, понимание собственных проблем и стремление овладеть, справиться с ними и пр.). Следующие 37 – критериям дезадаптированности (неприятие себя и других, наличие «защитных барьеров» в осмыслении своего актуального опыта, кажущееся «решение» проблем, то есть решение их на субъективном психологическом уровне, в собственном представлении, а не в действительности, негибкость психических процессов). 9 высказываний составляют контрольную шкалу («шкала лжи»), остальные нейтральны.

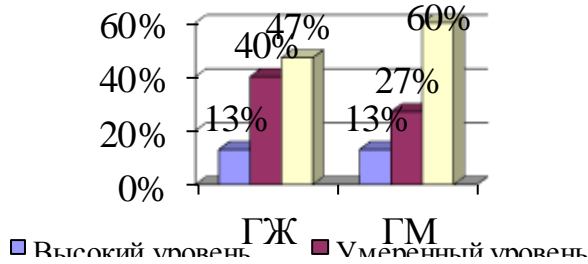
На первом этапе нашего исследования мы изучили уровень реактивной и личностной тревожности (Ч.Д. Спилберга, Ю.Л. Ханин).

Сопоставим данные, полученные нами в двух группах по показателю «реактивная тревожность», представили в виде диаграммы (Рисунок 1), а по показателю «личностная тревожность» в диаграмме (Рисунок 2).

Из рисунка 1 мы видим, что у респондентов ГЖ и ГМ уровень реактивной тревожности одинаковый и составляет 13%. В ГЖ людей с умеренным уровнем на 13% больше, чем в группе ГМ. А в ГМ на 13% больше людей с низким уровнем реактивной тревожности.

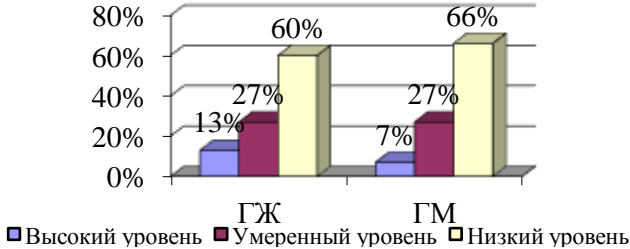
Высокий уровень реактивной тревожности характеризуется субъективно переживаемыми эмоциями: напряжением; беспокойством; озабоченностью; нервозностью.

Это состояние возникает как эмоциональная реакция на стрессовую ситуацию и может быть разным по интенсивности и динамичности во времени.

Рисунік 1. *Уровень реактивной тревожности*

В диаграмму (Рисунік 2) объединим данные групп по показателю «личностная тревожность».

Рисунік 2. *Уровень личностной тревожности*

Как мы видим из диаграммы, в ГЖ респондентов с высоким уровнем личностной тревожности в два раза больше, чем в ГМ. Этот показатель составляет 13% и 7% соответственно. Это свидетельствует о предрасположенности данных субъектов к тревоге и наличии у них тенденции воспринимать достаточно широкий «веер» ситуаций как угрожающие, отвечая на каждую из них определенной реакцией. Как предрасположенность, личная тревожность активизируется при восприятии определенных стимулов, расцениваемых человеком как опасные для самооценки, самоуважения. Умеренный обнаружен у 27% респондентов.

На наступному етапі з допомогою теста Басса – Дарки ми вивчили самооцінку форм поведінки. На рисунку 3 зображені дані, отримані з допомогою даного тесту в ГЖ.

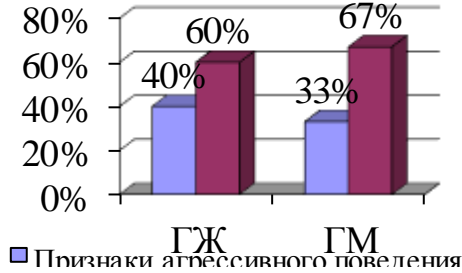

Рисунок 3. Самооцінка форм агресивного поведіння

Із діаграми (Рисунок 3) ми бачимо, що в ГЖ і ГМ респондентів з виявленими формами агресивного поведінки практично в рівних кількостях (33% і 40%). Відсутність ознак агресивного поведінки також виявлено практично в рівному відсотковому співвідношенні (60% і 67%).

Далі ми вивчили рівень депресивного стану у респондентів ГЖ і ГМ. Аналіз результатів показав, що в ГМ переважає відсутність депресивного стану. Замаскована депресія зафіксована лише у 2 людини (Геннадій А., Назар У.). Легкий рівень депресивного стану зафіксовано у 5 осіб (Руслан Т., Антон К., Юрій В., Сарсен Ж., Саша Т.).

Із діаграми (Рисунок 4) ми бачимо, що у респондентів ГЖ переважає підвищений рівень депресивності.

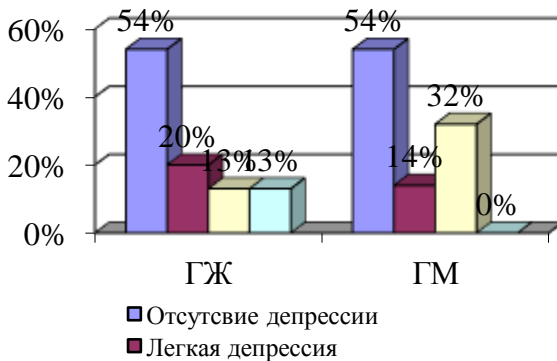

Рисунок 4. Рівень депресивного стану

Шкала социально-психологической адаптированности, разработанная К. Роджерсом и Р. Даймондом и адаптированная Т.В. Снегиревой, была применена нами последней.

Результаты показали, что в ГЖ у 6 респондентов отмечены высокие показатели по следующим шкалам:

непринятие других, дискомфорт, дезадаптивность, непринятие себя, ведомость. У ГМ – высокие показатели по шкалам обнаружены только у 4 испытуемых.

Проведя эмпирическое исследование гендерных особенностей переживания развода, мы не выявили у респондентов ГЖ (женщины) явных отличий от испытуемых ГМ (мужчины):

- так уровень реактивной и личностной тревожности в данных группах находится на близком уровне;
- явных форм агрессивного поведения отмечено не было;
- уровень депрессивного состояния в группах находится на одном уровне;
- не было выявлено высоких показателей по шкалам социально-психологической адаптированности.

В процессе проведенного исследования мы сделали вывод, что ситуация развода оказывает негативное действие на самооценку испытуемых. Причем, у мужчины это выражено в большей степени – у них низкий уровень самооценки (50%). Для женщины в основном характерен средний уровень самооценки, низкий уровень выражен только у 25%. Корреляционный анализ результатов исследования показал, что разведенные люди (как мужчины, так и женщины) в меньшей степени удовлетворены процессом жизни, в большей степени подвержены стрессу и, как правило, имеют низкую самооценку. Проведенное исследование показало, что по рассматриваемым показателям (самооценка, стрессоустойчивость, чувство тревоги, депрессивные состояния) разведенные женщины и мужчины не имеют ярко выраженных различий.

Таким образом, можно сделать вывод, что более значимую роль в переживании одиночества мужчинами и женщинами играют личностные особенности и ценности бывших супругов, чем меж половое различие.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахметова К.К. Развод как социальное проявление общественных отношений // Вестник КазГУ, 2010. – №5. – С. 15
2. Сарсенов О.П. Развод и дети // Вестник КазГУ, 2008. – №4. – С. 30
3. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2001. – 656 с.
4. Целуйко В.М. Психология неблагополучной семьи: Книга для педагогов и родителей. – М.: Издательство ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 273 с.
5. Садвакасова С. Развод как социальная проблема // Вестник КазГУ, 2002. – №2. – С. 24–25
6. Курмангазин А.К. Риск развода в современных семьях // Вестник КазГУ, 2010. – №5. – С. 17

УДК 37.015.3:159.928-053.2

Світлана Калініченко
(Полтава, Україна)**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ, НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ
ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ**

У статті розглядається поняття «обдарованість», виокремлюються сутнісні психологічні та поведінкові характеристики обдарованих дітей. Визначаються проблеми, які виникають у процесі їх виховання та навчання. Обґрунтовується необхідність створення специфічних умов для розвитку обдарованості.

Ключові слова: обдарованість, обдарована дитина.

The article deals with the concept of «giftedness», distinguishing the essential psychological and behavioral characteristics of gifted children. The problems that arise in the process of their upbringing and learning are identified. The necessity of creating specific conditions for the development of giftedness is substantiated.

Key words: talent, gifted child.

На всіх етапах розвитку цивілізації обдарованим особистостям завжди належала особлива роль. Їх здатність до створення нового є головним рушієм прогресу людства у всіх сферах його життєдіяльності. Сучасне суспільство особливо потребує творчих особистостей, з нестандартним мисленням, креативних, здатних до оволодіння новими технологіями. Безліч науковців стверджують, що обдаровані діти мають специфічні психологічні та поведінкові характеристики. Вони по іншому бачать навколишній світ, здатні пропонувати нові креативні ідеї щодо змін у нашому суспільстві.

Різноманітні аспекти проблеми обдарованості, природа здібностей, типологія та діагностика обдарованості; особливості навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей є предметом значної кількості наукових досліджень (Б. Ананьев, О. Братанич, Л. Жовтан, Ф. Гальтон, Л. Керролл, В. Коваленко, Г. Костюк, О. Кульчицька, В. Моляко, О. Лазурський, К. Платонов, Дж. Рензулі, О. Хлівна, В. Шгерн, В. Шубинський та ін.).

Обдарованість – це системно-особистісне утворення, зумовлене природними особливостями організму людини (сенсорні, моторні, інтелектуальні компоненти високої енергетичності). Обдарованість складається з високого рівня інтелекту, творчих здібностей і мотиваційного компонента [4, с. 18-21]. Деякі вчені вважають, що обдарованість – це сукупність здібностей, які дозволяють індивіду досягти вагомих результатів в одному або декількох видах діяльності.

Вік від 3-х до 5-ти років не підходить для діагностики обдарованості. Оскільки при такій діагностиці можливі й помилки, які можуть завдати шкоди у майбутньому. Проте в межах навіть цього віку в дошкільника може спостерігатися схильність до певної практичної діяльності, більші досягнення порівняно з іншими у якійсь конкретній роботі, помітні

інтелектуальні переваги, прагнення до лідерства чи надзвичайно розвинена моторика [5, с. 293].

Текекс К. розглядає декілька провісників обдарованості: можливість і здатність у трирічному віці стежити за двома й більше подіями, що відбуваються; здатність простежувати в ранньому дитинстві причинно-наслідкові зв'язки та робити висновки; відмінна пам'ять, рання мова і абстрактне мислення; уміння широко користуватись накопиченими знаннями; схильність до класифікації та категоризації; уміння ставити запитання та створювати складні граматичні конструкції; підвищена концентрація на чому-небудь, ступінь заглибленості в задачу; нелюбов до готових відповідей [3, с. 49].

Науковці виокремлюють три категорії обдарованих дітей: перша – діти з надзвичайно високим загальним рівнем розумового розвитку за інших рівних умов (таких дітей відносно більше серед дошкільнят та молодших школярів); друга – діти з ознаками спеціальної розумової обдарованості, наприклад, із нахилами до математики або іншої галузі науки (таких учнів більше серед підлітків); третя – діти, які хоча і не досягають із якихось причин успіхів у навчання, але дуже активні в пізнанні, оригінальні за психічним складом, непересічними резервами (розумові здібності таких учнів нерідко розкриваються вже у старшому шкільному віці) [6, с. 575].

Оскільки обдаровані діти виділяються своїм фізичним, психічним, інтелектуальним розвитком серед звичайних дітей, то це призводить до виникнення різноманітних проблем:

1. Ворожість до школи, яка пов'язана з тим, що шкільна програма нудна і не цікава для обдарованої дитини.

2. Ігрові інтереси. Виявлено, що для обдарованим дітям подобаються складні ігри, а нецікаві ігри ті, якими захоплюються їхні однолітки із середніми здібностями.

3. Занурення у філософські проблеми.

4. Невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком. Обдаровані діти часто бажать спілкуватися з дітьми старшого віку. Однак їм важко стати лідерами, тому що вони поступаються у фізичному розвитку [6, с. 578]

Отже, аби допомогти дитині впоратися з цими проблемами, педагоги повинні звернути увагу дитячому розвитку, навчанню та вихованню, як в умовах сім'ї так і в межах начального закладу. Одним з найважливіших чинників творчого розвитку дітей є створення умов, що сприяють формуванню їх творчих здібностей: допомога, підтримка, гуманне ставлення до дитини з боку батьків; послідовна і цілеспрямована індивідуальна програма виховання і навчання; багате культурне середовище [5, с. 294].

Як зазначає Бурова В.В. максимальному розкриттю обдарованості та реалізації творчих нахилів дітей сприяє: проведення навчальних занять з використанням елементів інтерактивного навчання та комп'ютерної техніки, творчих, тематичних, індивідуальних завдань, спрямованих на розширення та поглиблення знань; розроблення та використання домашніх диференційованих завдань творчого характеру; організація поглибленого вивчення предметів

(державна та іноземна мови); проведення індивідуальних занять з метою систематичної підготовки учнів до участі в інтелектуальних конкурсах, турнірах, олімпіадах; залучення дітей до виховних позаурочних занять творчого спрямування [1, с. 15].

У дошкільних закладах для виховання обдарованих дітей необхідно використовувати індивідуальні програми з урахуванням особливостей дітей, їхніх нахилів та інтересів. Вони мають відображати міждисциплінарний, розвивальний характер навчання, головні ідеї пізнання, сприяти розвитку різних типів мислення, дослідницьких умінь, навичок самоорганізованості; удосконалювати засоби спілкування і взаємодії з людьми [5, с. 293].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив зробити висновок про те що, обдаровані діти відрізняються від звичайних дітей, мають певні особливості в поведінці, психологічних характеристиках та ставленні до оточуючого світу, що вимагає особливих підходів та створення специфічних умов для їх розвитку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурова В.В. Розвиток обдарованої особистості засобами інноваційних технологій / Бурова В.В.// Освіта та розвиток обдарованої особистості. – Випуск 3 (58). – Херсон, 2017. – С. 14–16.
2. Ілійчук Л. Особливості роботи школи з обдарованими дітьми/ Л. Ілійчук// Гірська школа українських Карпат. – Випуск 8-9. –2013. – С. 67–70.
3. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика/ Ю.М. Клименюк // Проблеми освіти: збірник наукових праць. – Спецвипуск. – Вінниця-Київ, 2015. – С. 46–50.
4. Кульчицька О.І. Специфіка дитячої обдарованості / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2001. – №1. – С. 18–21.
5. Пасічніченко А.В. Психолого-педагогічна підтримка обдарованих дошкільників/ А.В. Пасічніченко, Н.В. Ковалевська// Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11.11.2015 р.)/ за ред. Г.С. Тарасенко. – Вінниця: ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. – С. 292–295.
6. Сокол І.А. Особливості роботи з обдарованими дітьми в системі психологічної служби школи/ І.А. Сокол, А.В. Сокол// Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць. – Випуск 9. – К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. – 2010. – С. 571–580.

Науковий керівник: Пасічніченко Анжела Василівна, кандидат психологічних наук, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка.

УДК 159.922.7-053.6:316.774

Олександр Корнілов
(Полтава, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається актуальна на сьогоднішній день проблема впливу сучасних засобів масової інформації (ЗМІ) на поведінку підлітків. Проаналізовано вплив реклами, телебачення й Internet на пізнавальні процеси, поведінку і свідомість.

Ключові слова: засоби масової інформації (ЗМІ), телебачення, поведінка, агресія, комп'ютерна продукція, віртуалізація.

The article deals with the current problem of the influence of modern mass media (media) on the behavior of adolescents. The influence of advertising, television and the Internet on cognitive processes, behavior and consciousness is analyzed.

Key words: media, television, behavior, aggression, computer products, virtualization.

Незаперечним є факт, що людська особистість формується під впливом різних інститутів соціалізації, до яких можна віднести освіту, культурні установи, виховання, а також ЗМІ. Останні виступають досить потужним чинником впливу на індивідуальний розвиток, поведінку, духовний світ, цінності та переконання.

ЗМІ, як і будь-який інший соціальний інститут, покликані виконувати такі функції:

- комунікативну (функція спілкування);
- ідеологічну (вплив на світогляд, ціннісні орієнтації, ідеали, мотивацію людини тощо);
- культурно-освітню (трансляція культурних цінностей, виховання на зразках загальнолюдської культури);
- рекламно-довідкову (задоволення людських практично-утилітарних потреб);
- рекреативну (розваги, пов'язані зі зняттям напруги, отриманням задоволення) [1, с. 3].

Спираючись на розглянуті вище функції, можна стверджувати, що сучасні ЗМІ двояко впливають на підлітків. З одного боку преса, радіо, телепродукція, Internet сприяють засвоєнню та утвердженню таких соціальних норм, як демократичні принципи, толерантність, полікультурність, а з іншого підбурюють до наслідування агресивних дій, формують примітивні уявлення, відчуття тривожності, упередженість тощо.

Спостереження зарубіжних психологів за підлітками показало, що діти, які дивляться телевизор не менше 4 годин на добу, більше проймаються агресивними настроями і вважають світ значно небезпечним, ніж ті, хто

проводить біля телевізора 2 години щодня і менше [2, с. 20]. Це пов'язано з тим, що з кожних трьох програм дві містять сюжети насилля, які сприяють поповненню і формуванню дитячих знань та уявлень про скоєні злочини, способи катування, піднесення почуття помсти тощо. Можна зробити висновок, що результатом тривалого перегляду дітьми підліткового віку сцен насильства на телеекрані є не тільки наслідування ними жорстокого стилю поведінки, але й втрата емоційної сприйнятливості до чужого болю, зміна традиційних уявлень про оточуючий світ.

Телебачення й Internet є потужними зворотними зв'язками засобів масової комунікації. Доведено, що для окремої групи людей комп'ютер і телевізор стають головною життєвою цінністю, заради якої вони відмовляються від спілкування з іншими людьми, від участі в суспільному житті, прогулянок, занять спортом і т.п., тобто даний вид комунікації витісняє безпосереднє живе міжособистісне спілкування [4, с. 18]. Таку неусвідомлену відмову підлітка від сприймання реальної дійсності називають віртуалізацією. Подібне захоплення є небезпечним, адже людина поступово перестає адекватно сприймати оточуючий світ, який живе за іншими законами, ніж віртуальні комп'ютерні персонажі.

Сучасні блакитні екрани переповнені еротикою, жахами, покемонами, потойбічними силами, пророками, астрологами та ін. Під постійним впливом таких сцен емоційна сфера підлітка розгойдується, менш раціональним стає ставлення до об'єктивної дійсності, зростають навіюваність, психічне зараження [4, с. 19]. І все ж таки телевізор і комп'ютер міцно тримають побіля себе юних глядачів. Сугестивний вплив на дітей, передусім старших підлітків, ґрунтується на культивуванні в них тільки суто еґоїстичних природних потреб, розпалюванні жадоби насолоди. «Бери від життя все!», «Насолоджуйся – це твій час!», «Розваги понад усе!», «Жити – легко, просто!» – ось неповний перелік рекламних гасел, які сприяють тому, щоб недосвідчена молода людина відчула спокусу і пішла туди, куди її кличуть [3, с. 24]. Фахівці з проблем ЗМІ навмисне насичують сучасне телебачення та Internet такими якостями, як вульгаризація, сенсаційність, схематизм, грубість, диференційованість, упередженість і т. п., так як теле- та комп'ютерна продукція перш за все розрахована на найвних і легковірних молодих глядачів, якими легко маніпулювати з екранів.

На підлітків щодня обрушується злива діаметрально протилежної інформації: корисної й небезпечної, повчальної й беззмстовної, розважальної й жахливої. Доведено, що діти особливо чутливі до інформації агресивного, цинічного змісту. Таким чином, для того, щоб силу сучасних ЗМІ можна було б використовувати для благородної мети, необхідно докласти свідомим дорослим (батькам, учителям, вихователям) максимальних зусиль, щоб навчити підлітків критично ставитися до телевізійних сюжетів, бачити різницю між реальністю та фантазією на екрані, ознайомити їх з економічним базисом телевізійної та комп'ютерної індустрії, обговорювати в колі сім'ї побачене на телеекрані, висловлювати своє ставлення до подій, які розгортаються у фільмі, а також стежити за тим, щоб телевізор або комп'ютер не перетворилися на головну життєву цінність дитини.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарчук О. Дитина та ЗМІ: ефекти і впливи / О. Бондарчук // Шкільний світ. – 2003. – №21. – С. 1–3.
2. Старова О. Средства массовой информации как источник агрессии / О. Старова // Прикладная психология и психоанализ. – 2000. – № 2. – С. 15–21.
3. Тищенко С. П. Діти і телебачення: в тенетах віртуальної дійсності / С.П. Тищенко // Журнал для батьків. – 2001. – №2. – С. 22–25.
4. Чорна Л. Сучасне телебачення та його вплив на внутрішній світ і поведінку людини / Л. Чорна // Психолог. – 2003. – №46. – С. 18–22.

УДК 373.2.091.3-027.22:796:316.77

*Анжела Пасічніченко
(Полтава, Україна)*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується сутність поняття «соціально-комунікативна компетентність»; обґрунтовано та визначено особливості формування соціально-комунікативної компетентності дітей дошкільного віку засобами ігрової діяльності.

Ключові слова: соціально-комунікативна компетентність, ігрова діяльність, дитина дошкільного віку.

The article analyzes the essence of the concept of «social and communicative competence»; the peculiarities of formation of social and communicative competence of children of preschool age by means of gaming activity are grounded and determined.

Key words: social and communicative competence, game activity, child of preschool age.

Однією з умов становлення особистості, розкриття її індивідуальних особливостей, накопичення досвіду спілкування та взаємодії зі світом, іншими людьми є формування життєвих компетенцій, ключовими з яких є соціальна та комунікативна. У зв'язку з цим перед сучасними закладами дошкільної освіти стоїть завдання не лише озброїти дошкільника системою знань, а й забезпечити формування особистості, яка здатна ефективно взаємодіяти, успішно адаптуватися в умовах динамічного розвитку соціальних відносин. Формування життєвих компетенцій потребує цілеспрямованого педагогічного впливу, підбору адекватних методів, прийомів та засобів, серед яких важливе місце займає ігрова діяльність, що є провідною у дошкільному віці.

Різноманітні аспекти проблеми формування соціально-комунікативної компетентності аналізуються у працях Г. Андрєєвої, В. Баранюк, Л. Берестова, Г. Білицької, А. Богачової, А. Богущ, Ю. Жукова, Н. Калініна,

Л. Коломійченко, В. Куніцина, М. Леонтян, О. Павленко, А. Хуторського, В. Цветкова та інших.

Ряд науковців наголошують на важливій ролі ігрової діяльності у становленні особистості дошкільника (Л. Артемова, Н. Гавриш, Д. Ельконін, О. Запорожець, Н. Короткова, Н. Кудикіна, Д. Менджеріцька, О. Усова, Н. Михайленко та ін.). Вчені М. Айзенбарт, О. Кононко, В. Кравченко, Т. Кузьменко та інші підкреслюють, що саме гра є першою сходинкою у формуванні соціально-комунікативної компетентності дошкільника.

У «Базовому компоненті дошкільної освіти» зміст поняття «соціально-комунікативна компетентність» визначено як: 1) обізнаність із різними соціальними ролями людей (знайомі, незнайомі, свої, чужі, діти, дорослі, жінки, чоловіки, дівчатка, хлопчики, молоді, літні тощо); з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; уміння дотримуватись їх під час спілкування; 2) здатність взаємодіяти з людьми, які її оточують: узгоджувати свої дії, поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі; позитивно сприймати себе; 3) уміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях [2, с. 11].

Як зазначає Усанова О.Г., соціально-комунікативна компетентність оцінюється рядом когнітивних факторів: знаннями про навколишній світ, про соціальні цінності, здібністю адекватно сприймати інформацію. Соціально-комунікативна компетентність актуалізується з урахуванням конкретних умов комунікації [5, с. 13].

Досить часто «соціальна компетентність» та «комунікативна компетентність» аналізуються як окремі характеристики. Соціальна компетентність включає в себе способи взаємодії з людьми, співпрацю в груповому спілкуванні, навички роботи в групі, здатність брати на себе відповідальність, регулювати конфлікти [6, с. 92]. Комунікативна компетентність включає знання необхідних мов, оволодіння способами передачі інформації, вміння слухати і розуміти співрозмовника [6, с. 91].

Айзенбарт М.М. наголошує, що ключовими компетенціями, якими має оволодіти старший дошкільник є соціальна компетенція (засвоєння дитиною моральних норм суспільства та особливостей соціальної взаємодії) і комунікативна компетенція (вміння спілкуватися та слухати співрозмовника, адекватно сприймати різні ситуації) [1, с. 18].

Одним із чинників формування соціально-комунікативної компетентності дитини дошкільного віку є гра, оскільки у цьому віці вона є провідною діяльністю, у процесі якої відбуваються зміни у психіці дошкільника, що готують його перехід до нового, вищого щабля розвитку; створюються умови для соціалізації дитини, становлення її особистості; у цей період у контексті гри виникають та диференціюються нові види діяльності [3, с. 22].

«Гра забезпечує задоволення ігрових уподобань кожної дитини, сприяє виникненню дружніх, партнерських стосунків та ігрових об'єднань за інтересами, спонукає до обміну думками, оцінювання себе й інших, заохочує до імпровізації, висловлювання власних оцінно-етичних суджень» [2, с. 6].

Під час гри відтворюються норми людського життя й діяльності, підпорядкування яким забезпечує пізнання та засвоєння предметної і соціальної дійсності. Вона вводить дитину в реальний контекст різноманітних людських відносин. Гра швидко згуртує дошкільників і будь-який її гравець переймає досвід від інших учасників [1, с. 250]. Отже, у спілкуванні, яке відбувається в процесі гри, формуються компоненти соціально-комунікативної компетентності.

Формування соціально-комунікативної компетентності, соціальний розвиток дітей дошкільного віку та соціалізація в цілому є важливими завданнями сучасного закладу дошкільної освіти. Вагома роль у цьому процесі відводиться вихователю, оскільки від його професіоналізму залежить формування особистості дитини [4, с. 78]. У зв'язку з вищесказаним особливу увагу у процесі підготовки майбутніх вихователів варто зосередити на оволодінні ними навичками організації та керівництва ігровою діяльністю як засобу формування соціально-комунікативної компетентності.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз феномену соціально-комунікативної компетентності дає можливість презентувати узагальнене її розуміння як інтегрованої здатності, що забезпечує ефективне функціонування особистості в соціумі. Умовою формування соціально-комунікативної компетентності дошкільника є ігрова діяльність. У грі він здобуває навички соціальної поведінки, здатність взаємодіяти та обирати відповідні способи спілкування в різних ситуаціях, засвоює норми міжособистісних взаємин.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Айзенбарт М.М. Формування соціально-комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08./ М.М. Айзенбарт. – Одеса, 2016. – 274 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. кер.: А.М. Богуш; авт. кол-в: А.М. Богуш, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.В. Гавриш [та ін.]. – Київ, 2012. – 26 с.
3. Кудикіна Н.В. Гра: феноменологічна та педагогічна характеристики/ Н.В. Кудикіна // Освітологічний дискурс. – 2010. – №1. – С. 20–30.
4. Пасічніченко А.В. Підготовка майбутнього вихователя до формування дитячого колективу в умовах закладу дошкільної освіти/ А.В. Пасічніченко// Наукові записки. – Випуск 167. – Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький: РВВ ЦДПУ імені В. Винниченка, 2018. – С. 74–78.
5. Усанова О.Г. К проблеме формирования социально-коммуникативной компетентности личности/ О.Г. Усанова// Вестник культуры и искусств. – Выход №2 (26). – 2011. – С. 10–13.
6. Чекунова Е.А. Формирование ключевых компетенций у детей дошкольного возраста в условиях вариативности содержания дошкольного образования/ Е.А. Чекунова// Управление качеством вариативной системы дошкольного образования: актуальные проблемы и перспективы развития. – Ростов н/Д, 2004. – 144 с.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 364.4.064.6

Юрій Сербалюк
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

В статті розглянуто проблему використання вільного часу особами похилого віку в Україні. Виявлено можливості організації суспільно-корисної дозвілєвої діяльності, що сприятиме активному довголіттю літніх людей.

Ключові слова: особи похилого віку, дозвілєва діяльність.

We have researched the problem of spending free time by the elderly people in Ukraine. We have discovered possibilities to organize socially useful leisure activities, which will promote active longevity of the elderly.

Key words: elderly persons, leisure activities.

Старіння населення є однією з найбільш характерних ознак сучасності. У Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року зазначено, що Україна входить до тридцяти найстаріших країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше. Згідно з національним демографічним прогнозом до 2025 року відсоток осіб, старших 60 років, становитиме 25 %, осіб віком 65 років і старше – 18,4 %, а у 2030 році – понад 26 % та 20 % відповідно [6]. Така ситуація формує нові виклики соціально-економічного, демографічного характеру нашому суспільству.

Тематику активного старіння та проблем людей похилого віку у різних аспектах брали до уваги дослідники: Житинська М., Коваленко О., Крімер Б., Курило І., Сопко Р. та ін. Метою нашої статті є виявлення основних тенденцій суспільно-корисного використання вільного часу особами похилого віку.

Питання покращення якості життя громадян похилого віку та адаптації суспільства до старіння населення є одним із важливих напрямів державної соціальної політики та предметом міжнародних зобов'язань України. Тому подовження віку активного довголіття сприятиме пом'якшенню ряду соціальних проблем.

Загально визначеними у соціально-психологічному аспекті є такі проблеми літніх людей:

- розрив основних соціальних зв'язків, зумовлений зниженням соціальної активності, працездатності, недостатня фінансова забезпеченість;
- проблеми, пов'язані зі здоров'ям, доступністю кваліфікованої медичної допомоги, а також із наближенням (очікуванням) смерті;
- соціально-психологічна та морально ціннісна і, як наслідок, – самотність, самоізоляція, проблеми у спілкуванні;
- зміна соціального, економічного статусу;
- криза пізнього віку, переживання відсутності життєвої перспективи;
- проблеми жорстокого ставлення до представників даної вікової групи

з боку деяких представників суспільства [4].

Старше населення у нас фактично не є економічно активним і показники зайнятості літніх людей мають тенденцію до скорочення. Зміна соціального статусу людини в старості негативно впливає на психічний стан знижує опірність до захворювань і адаптацію до змін навколишнього середовища. Доволі мало літніх осіб продовжують займатися економічною діяльністю після виходу на пенсію. За показниками рівня зайнятості осіб похилого віку Україна займає одне з останніх місць в Європі. На жаль, переважна більшість літніх людей, навіть за наявності значного залишку працездатності, надають перевагу «спокійному» й пасивному життю на одну пенсію, прирікаючи себе на високий ризик бідності. Все це зумовлює необхідність формування виваженої державної соціальної політики по відношенню до осіб похилого віку, яка шляхом комплексного підходу до вирішення існуючих проблем, а також з урахуванням всіх факторів, зобов'язана забезпечити гідний рівень життя, доступність та високу якість основних соціальних послуг, активне довголіття, необхідну соціальну підтримку.

Для багатьох людей похилого віку з виходом на пенсію припиняється трудова активність. Праця втрачає для них суспільну значимість, перестає бути засобом самореалізації і самоствердження. У людей похилого віку з'являється більше вільного часу. За даними соціологічного дослідження, проведеного фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи 33,3% осіб похилого віку після виходу на пенсію мають 3-4 години вільного часу. Серед жінок 20% опитаних вказали, що мають 5-6 таких годин, а серед чоловіків такий час лише у 16,6% респондентів. З віком кількість вільного часу зростає [4, с. 150-151]. Проте пенсіонери, отримуючи незначні доходи, змушені більше опікуватись вирішенням матеріальних проблем, а духовні, культурні потреби відсуваються на другий план.

Розглянемо деякі аспекти заповнення вільного часу людьми похилого віку. Найбільше, як показало зазначене вище дослідження, вільного часу поглинає перегляд телепередач. Це притаманно 45% опитаних жінок і 48,7% опитаних чоловіків. На другому місці було читання, але його вказали майже у 3,5 рази рідше, ніж перегляд передач. Поступаються цим заняттям спілкування з дітьми, онуками, друзями [4, с. 152-153].

Наявність вільного часу у літніх людей надає їм значні можливості для різних видів доступної діяльності, фізичної активності, навчання, активної участі у суспільному житті. Для цього, як показує світова практика, потрібно звернути увагу на організацію дозвіллевої діяльності серед людей похилого віку, де вони зможуть себе реалізувати, жити більш повноцінним життям.

В Україні існують різні установи і заклади, які покликані забезпечувати соціально-культурні потреби осіб похилого віку. За функціональною ознакою їх можна поділити на такі групи: перша група — державні і суспільні служби соціального захисту і соціальної допомоги, друга група — численна мережа центрів і служб соціально-медичної реабілітації, третя група — центри і служби психологічної допомоги, четверта група — державно-суспільна система утримання і виховання, п'ята — неформальні групи та об'єднання різних

соціальних і вікових груп, шоста – товариства та асоціації професійних працівників соціальної сфери, сьома – товариства та об'єднання осіб, які потребують соціальної допомоги і підтримки, восьма – різноманітні навчально-розвиваючі та соціально-просвітницькі центри й інститути [1].

Багатий досвід заповнення вільного часу суспільно-корисною діяльністю осіб, які припинили трудову діяльність, напрацьований у розвинутих країнах світу. У США до дозвіллевої організації осіб похилого віку причетні більше 35 загальнонаціональних інституцій: Американська асоціація захисту старості, Американська асоціація пенсіонерів, Національна рада громадян похилого віку Америки, Національний альянс людей похилого віку та ін. [5].

В країні створено Управління зі справ старіння (АОА). Його метою є формування позитивного ставлення у суспільстві до осіб похилого віку, подолання ейджизму щодо літніх людей у всіх його проявах; створення різноманітних громадських служб і домашніх центрів, укладаючи угоди з численними державними, громадськими, комерційними групами, благодійними організаціями. За участі АОА було підписано Акт про людей похилого віку, здійснено дослідження в цій галузі, створено різнобічні тренувальні програми, запроваджено комп'ютерну мережу з проблем віку.

Ще одна структура – Національна корпорація громадських служб. Вона дбає про підвищення освіти громадян, їх безпеку, відновлення здоров'я літніх людей, незважаючи на вік, наймає людей для участі в роботі громадських служб. До структури Національної корпорації відносяться: Національна корпорація людей похилого віку, Волонтерська служба Америки, Національна громадянська суспільна корпорація, Організація освіти і служіння Америці. Вони проводять волонтерські програми для літніх людей і тих, хто вийшов на пенсію, програми догляду за літніми людьми, партнерства і спілкування пенсіонерів, адаптації і реабілітації літніх людей, демонстраційні і тренувальні програми, тренінги спілкування і формування нових ціннісних орієнтацій [1].

Існують також програми «Волонтери похилого віку», «Пенсіонери-компаньони», «Візити дідусів та бабусь» для участі у яких запрошуються особи у віці 60 років і старші. Учасники цих програм приходять до дому до старих людей, осіб з інвалідністю, дітей, які виховуються у неблагополучних сім'ях або будинках для дітей із фізичними, розумовими, емоційними вадами, підтримують з ними постійний контакт, надають їм необхідні послуги, гуляють, ведуть співбесіди [3].

Питання організації дозвіллевої діяльності у Великобританії вирішуються Національною Радою людей похилого віку та Дозвіллевим Центром «Мекка», у Німеччині – Конгресом старшого покоління, в Канаді – товариствами та радами у справах людей похилого віку, у Китаї – Центром з проблем людей похилого віку, сільськими та міськими клубами пенсіонерів, у Японії – Національною федерацією клубів літніх осіб.

1973 року у Франції відкрито перший університет для людей пенсійного віку. Ці заклади покликані позбавити людину самотності й байдужості до власного життя. Літні люди мають усвідомити, що вони

потрібні суспільству, що вони й далі можуть залишатися активними й отримувати насолоду від життя на пенсії [5].

В Україні університети третього віку започатковані Інститутом геронтології. Міністерство соціальної політики України наказом від 25.08.2011 р. № 326 запровадило соціально-педагогічну послугу «Університет третього віку». Надання послуги має, зокрема, забезпечити:

- створення умов і сприяння всебічному розвитку людей похилого віку;
- реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства;
- надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо процесу старіння, його особливостей, основ законодавства стосовно людей похилого віку тощо [2].

На сьогодні лише у Києві нараховується 13 університетів третього віку. Певний досвід такі заклади набули у Кам'янці-Подільському, що на Хмельниччині. Одним з перших таких закладів був створений на базі громадського об'єднання «Добродій» у 2014 р.. Навчання в закладі проходило у трьох вікових групах – 60–65 років, 65–70 і за 70. В університеті діяло сім факультетів: здорового способу життя, психології, права, краєзнавства, прикладного мистецтва, хорового співу та літературно-художній.

На 2019 р. цю справу у місті продовжує університет третього віку на базі у Кам'янець-Подільського центру соціального обслуговування «Гурбота». Навчання на волонтерських засадах проводять працівники Кам'янець-Подільського об'єднаного управління Пенсійного фонду України, міського Центру зайнятості, лікарі міської поліклініки, правоохоронці, викладачі міських закладів вищої освіти, психолог, реабілітолог тощо. На 4-х факультетах університету слухачами є близько 200 клієнтів центру. Але більшість людей пенсійного віку міста не охоплені такою послугою. І одна з причин – брак необхідної і доступної інформації, відсутність глибоких традицій суспільно-корисної організації вільного часу осіб похилого віку. Це є проблемою всієї країни. Державна політика щодо цієї категорії людей в основному спрямована на їх соціальне забезпечення, матеріальну підтримку. Питання ж самореалізації, утвердження своєї соціальної значущості, задоволення культурних запитів людей похилого віку виступають у якості другорядних. А отже – є нагальна потреба створити координаційний центр, який буде різними засобами популяризувати ідеї активного довголіття, суспільно-корисної дозвіллевої діяльності.

Визнаючи важливість дозвіллевої роботи серед осіб пенсійного віку, вітчизняні дослідники визначили її сутність у:

- розкритті потенційних резервних здібностей осіб похилого віку;
- збереженні та накопиченні практичного досвіду, набутого літніми людьми;
- функціонуванні дозвіллевих установ, що сприяють задоволенню потреб людини похилого віку як особливої соціальної групи населення,

створюють умови для подальшого розвитку та підтримки особистісних можливостей;

- розвитку нетрадиційних форм зайнятості;
- можливості підвищення якості освіти та професійного удосконалення відповідно до концепції неперервної освіти;
- створенні інфраструктури дозволя з метою надання соціально-культурних та дозвіллевих послуг з урахуванням потреб та можливостей осіб похилого віку [5, с. 237].

Виходячи з необхідності організувати активне дозвілля і проведення вільного часу людьми похилого віку, доцільно, на нашу думку, включити такі поняття як «медіатор» та «аніматор» в професійну характеристику сучасного фахівця соціономічної сфери. Медіатор – тому, що він виступає своєрідним посередником в системі «людина – культура», а аніматор – тому, що стимулює важливі в педагогічному плані процеси самовдосконалення особистості для осіб похилого віку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітчизняний та зарубіжний досвід організації дозвілля осіб похилого віку. – URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/11085/>.
2. Ліфарєва Н.В. Активізація людей похилого віку у культурно-дозвіллевій діяльності проекту «Університет третього віку». Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. Ніжин, 2012. – №4. – С. 35–39.
3. Мацкевич Ю.Р. Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Київ, К., 2004. – №2. – С. 47–52.
4. Населення України: Імперативи демографічного старіння. Київ: Адеф-Україна, 2014. 285 с. – URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naselennya.pdf (дата звернення: 15.01.2019).
5. Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. – 408 с.
6. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: Розпорядження КМУ від 11 січня 2018 р. №10-р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80> (дата звернення 10.02.2019).

УДК 377.091.3:005.963.2

Дар'я Сінчук
(Львів, Україна)

ОНБОРДІНГ ТА МЕТОДИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто поняття онбордінгу. Досліджено основні методи його застосування та впровадження, як у компаніях: для працівників та нових клієнтів, так і в програмах. Проаналізовано основні методи покращення онбордінг процесу.

Ключові слова: онбордінг, пристосування, метод онбордінгу, компанії.

The concept of onboarding is considered. The main methods of its application and implementation, both in companies: for workers and new clients, and in programs, are explored. The main methods of improving the onboarding process are analyzed.

Key words: onboarding, adaptation, method of onboarding, company.

В сучасних умовах набуває досить широкорокого поширення онбордінг процес. Відповідно, поширенням визначенням онбордінгу є: — процес за допомогою якого новим клієнтам чи працівникам спрощується процес вливання у робочий процес.

Також Анна Школка, фахівець по навчанню співробітників Livingston Research, виділяє таке значення, онбордінг процесу: “Це тривале тренування майбутніх співробітників, підготовка до виконання обов'язків. Це процес інтеграції нового співробітника в організацію та її культуру”.

Метою статті є дослідження та розкриття сучасного стану онбордінгу загалом та приклади його впровадження в Україні. Виявлення шляхів його застосування та покращення, вирішення і запобігання виникненню різноманітних проблем пов'язаних з випробувальним терміном, освоєнням нових працівників та клієнтів, а також показати наскільки корисним є процес онбордінгу для збереження клієнтської бази у програмах.

Онбордінг – не стажування і не випробувальний термін. Його відмінність полягає в заздалегідь продуманій структурі: є покроковий план, є список навичок, які потрібно освоїти. Ще одна важлива особливість - чіткі часові рамки. Люди повинні конкретно розуміти, що від них вимагається і коли можна буде повноцінно приступити до роботи. Щоб все запрацювало, потрібно зібрати базу знань, структурувати її, призначити відповідального.

Головна мета онбордінга – навчити потенційних співробітників, щоб вони швидко включилися в роботу, не відчуваючи стресу. В процесі новачки знайомляться з командою, переймають її цінності і корпоративну культуру. Дослідження показали, що ці методи соціалізації призводять до позитивних результатів для нових працівників, таких як вища задоволеність роботою, підвищення продуктивності роботи, більша організаційна відповідальність та зменшення професійного навантаження та намір кинути роботу.

Що таке добре керована онбордінгова програма? Добре продуманий і узгоджений процес управління. Різні працівники, залежно від рівня їхньої

кар'єри, робочої функції, географічного або культурного впливу тощо, потребують різноманітних технологій освоєння роботи, щоб забезпечити успіх. Формат онбордінга залежить від компанії і конкретної посади. Для масових позицій можна розробити стандартне рішення, для топменеджерів – індивідуальне. Але навчання і «занурення» в будь-якому випадку необхідне. Незважаючи на відмінності, і усіх добре керованих програмах онбордінгу існують декілька переважних характеристик.

Тому вашій увазі пропонуються кроки з проведення ефективного онбордінга нових клієнтів:

1. Включення в онбордінг всіх, хто є частиною компанії.

Онбордінг відбувається в реальному часі і повинен включати як тих, хто вперше прийшов до компанії, так і існуючих клієнтів або працівників. В кінцевому рахунку онбордінг повинен бути проведений для всіх типів.

2. Збір даних.

Здатність персоналізувати комунікацію і пропонувати індивідуальні рішення ґрунтується на великому масиві демографічних, поведінкових і соціальних досліджень. Збір даних повинен тривати весь час, спираючись на дослідження і постійний діалог, щоб вибудувати надійний профіль клієнта.

3. Почати з «спасибі!».

Лист, написаний від руки, SMS або e-mail - подяка, відправлена клієнтові в той же день, коли він почав співпрацю, допоможе налагодити з ним відносини. За результатами досліджень, задоволеність і успіх продажів підвищуються, якщо кількість контактів з клієнтом зростає до 4 разів, і залишається ефективним, якщо спілкуватися з клієнтом 7 разів протягом перших 90 днів.

4. Персоналізації діалогу.

Кожна комунікація повинна відображати, що компанія знає і розуміє клієнта. Не менш важливо вибудувати спілкування з тими каналами, які клієнт найчастіше використовує, і в яких швидше виходить на відповідний контакт.

5. Відносини важливіші за продаж.

Ніхто не любить отримувати продуктові пропозиції до того, як перейметься довірою до організації. Онбордінг краще починати з додаткових послуг – онлайн допомоги, порад і т.д. перш, ніж намагатися одразу перейти до роботи.

6. Не забути про бренд.

Нові клієнти не завжди можуть бути знайомі з брендом, тому важливо пояснити, що саме робить компанію особливою. Ця інформація повинна зміцнювати бренд і стимулювати клієнтів до того, щоб рекомендувати його.

7. Всі можливі канали.

Сьогодні клієнтам простіше прочитати лист в смартфоні. Вони також відкривають SMS і повідомлення в мобільних додатках. Рекомендується задіяти багато каналів (directmdil, e-mdil, SMS, телефон, онлайн і мобільний банкінг, digitdl, ATM, відео, соціальні мережі тощо). Багато компаній отримали зростання показників в 1,5–2 рази, поєднуючи різні канали.

8. Локальна присутність.

Телефонні дзвінки з відділень за підсумками візиту клієнта можуть значно поліпшити процес онбордінга. Також хороший спосіб зачарувати нових клієнтів – невеликі welcome-заходи і нефінансова партнерство з місцевими продавцями.

9. Спеціальні сторінки.

При email, онлайн, мобільного та вебкомунікації добре використовувати спливаючі сторінки, які ідентифікують нового клієнта. Кілька компаній мають унікальні сторінки для нових клієнтів з покрововими інструкціями.

В Сучасних компаніях все частіше менеджери по роботі з персоналом віддають перевагу саме онбордінгу, який, як свідчить практика, є результативнішим ніж порведення тестування. Для топових позицій тести зовсім не підходять. Для масових позицій це непогане рішення, але вони відсіюють тільки частину кандидатів. За рік HR-департамент проводить близько тисячі офісних інтерв'ю. Через таку кількість пропускали багато хороших кандидатів, не помічаючи їх переваг. А ті, хто був хороший на співбесіді, не завжди подобалися в роботі: адже на інтерв'ю можна прикинутися. Отже замість тестів можна додати тривалий онбордінг. Людина максимально занурюється в те середовище, в якій буде працювати, вивчає теорію, практикується. А в цей час можна відстежити не тільки оцінки, але і взаємодію з командою, дисциплінованість, залученість, уміння вирішувати проблеми. На відміну від тестів, онбордінг дає більш повну і правдиву картину. Людина не може два тижні прикидатися. Якщо у нього проблеми з таймменеджментом, обов'язково проявляться запізнення. Якщо конфліктний характер – це буде помітно за відгуками. Позитивні якості теж простіше помітити. Наприклад, тест не покаже, що людина чуйна, ініціативний, а онбордінг покаже. І це дуже цінна інформація, якщо у вашого бізнесу великі плани.

Україна не є винятком, і на прикладі західного досвіду UPTech–ІТ-аутсорсингова компанія із Києва, що займається мобільною та веб-розробкою, теж використовує метод онбордінг процесу. Заснували компанію в 2016 році Андрій Бас та Дмитро Коваленко (яким тоді було по 21 рік). Компанія із самого початку свого існування була прибутковою, і за два роки збільшилася від двох осіб до 40. Успіх компанії залежав від використання програми онбордінгу. Компанія допомагала кожному новому кандидату влитися в робоче середовище, тому що воно відрізняється від традиційного. Новачкам не відразу зрозуміло, як вирішувати ті чи інші питання. Кожному кандидату знаходили ментора із команди, який супроводжував його у процесі онбордінгу.

Відповідно, якщо вище було описано процес онбордінгу з людьми, то зараз охарактеризуємо процес онбордінгу в програмах.

Якщо ваш додаток завантажили тисячі нових користувачів, то це чудово. Але перше враження може бути оманливим, особливо при низькому рівні утримання користувачів. Дані про реєстрацію або установках ще не гарантія, що користувач не видалить ваш додаток в майбутньому.

Таблиця 1.

Результати дослідження Ендрю Чена

Відсоток користувачів	Дії з додатком після завантаження
14%	повертаються до додатка після установки
2.7%	не видаляють додаток через місяць
4%	загальна статистика залученості після 90 днів користування

Все залежить від того, як ви позиціонуєте свою розробку, як знайомите з нею нових користувачів і наскільки просто їм досягти успіху з вашим додатком.

Таблиця 2.

Дослідженням Аррбоу, згідно того, що рівень залученості користувачів безпосередньо корелює з рівнем утримання

55%	Людей, які використовують додаток в 1-ий тиждень після завантаження повернуться протягом наступних 3 місяців
90%	Користувачів, які заходять щотижня протягом 1-го місяця після завантаження продовжать використання в подальшому
23%	Люди, які не заходять в додаток від 2-4 тижні, ймовірно, продовжать його використання починаючи з п'ятого тижня;
82%	Клієнтів, які відвідують додаток на 2-му тижні, збережуться, але клієнти, які не заходять, повинні залучатися в 3,4 тижні, щоб досягти утримання.

При аналізі даних по різних платформах і вертикалях рівень ретеншена змінюється, але загальна картина рухається в одному напрямку.

Тут на перший план виходить онбордінг, або процес залучення нових користувачів. Ідея в тому, щоб познайомити клієнта з додатком, дозволити їм покористуватися і зрозуміти його як можна швидше. Онбордінг визначає, як користувач проходить шлях від установки до активного користування. Якщо все продумано, залученість може зрости в 4 рази. Розробити онбордінг, завдяки якому клієнти буквально закохувалися б в додаток, – це справжній виклик. Не кожен онбордінг виявляється в рівній мірі успішним і дозволяє виділитися з натовпу. Як же цього домогтися? Потрібно виконати хорошу роботу.

Таблиця 3.
технік онбордінга, за допомогою яких можна зацікавити користувачів

<i>Онбордінг, побудований на перевагах</i>	<i>Портрет споживача</i>	<i>Перший успіх повинен досягатися просто</i>
<p>Розповісти про користь програми. Потрібно виділити кілька основних переваг, за рахунок яких ваш додаток виділявся б на загальному ландшафті мобільної індустрії. Найкраще розповісти про основну користь ще до реєстрації. Не варто створювати зайвий хайп. Розповідайте про реальну користь. В іншому випадку ви ризикуєте втратити користувача відразу ж після реєстрації.</p>	<p>Додаток повинен бути орієнтований на різні цільові групи. Використовуючи один і той же процес онбордінга для всіх сегментів користувачів, ви не створите відчуття персоналізації, адже ваш сервіс може призначатися для маркетологів, дизайнерів, керівників або компаній.</p> <p style="text-align: center;">Є два варіанти</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div data-bbox="385 954 524 1166"> <p>Створити універсальний онбордінг і застосовувати його для всіх користувачів.</p> </div> <div data-bbox="557 967 665 1177"> <p>Створити кастомний онбордінг на основі споживчих портретів.</p> </div> </div>	<p>Щоб встановити додаток, повинна бути причина. Додаток може вирішувати певну проблему: знаходити інформацію, або розважати. Від вас же потрібно зробити так, щоб ці завдання виконувалися як можна простіше. У той момент, коли користувач домагається свого першого успіху за допомогою програми (причина, чому він це додаток скачав), крива залучення різко прагне вгору. Якщо перший успіх в додатку досягається просто, тоді, швидше за все, користувач залишиться.</p>

Користувальницькі керівництва, інструкції	Спростіть оформлення передплати	Push-повідомлення	Серії еmdil-повідомлень
---	---------------------------------	-------------------	-------------------------

<p>Онбордінг, побудований на інструкціях і підказках, - це варіант для будь-якої програми, яка розповідає, як почати користуватися і досягти першого успіху. Є 7 способів, як підказати користувачам:</p> <pre> graph TD A[Спливаючі інструкції] --- B[Електронні посібники] A --- C[Докладний розбір] A --- D[Відеоінструкція] D --- E[Візуальні підказки] D --- F[Екрани з інструкціями] E --- G[Рядки стану] </pre>	<p>Оформлення підписки використовується для лідогенерації, і тому форми повинні бути простими і з'являтися у відповідний час. У вас повинен бути один ключовий екран підписки, від якого користувачі просто не зможуть відмахнутися. Реєстрація за бажанням - кращий спосіб стимулювати залучення, так користувачам надається можливість безперешкодно вивчити додаток. Кращий спосіб подвоїти</p>	<p>Іноді людям потрібен невеликий поштовх, нагадування. Push-повідомлення підвищують залученість на цілих 88%. Також, 65% користувачів зберігають додаток через 30 днів після отримання push повідомлень. У загальному у push-повідомлення підвищують рівень утримання клієнтів в</p>	<p>Одних лише інструкцій на екрані буде недостатньо, тому використовують ланцюжки листів для взаємодії, навчання і нагадування користувачам в перші дні знайомства з додатком, якщо відправити емейли користувачам додатків в 1-ий тиждень після установки, то % утримання за два місяці виросте на 130%.</p>
---	--	---	---

	<p>реєстрації – нагадувати про підписку в самому кінці онбордінга. Нікому не подобається довгі форми реєстрації. Вони повинні бути короткі та запитувати тільки найважливішу інформацію.</p>	10 разів.	
--	--	-----------	--

Висновки. Навіть найефективніші компанії по онбордінгу не вирішують всіх можливих складнощів, які пов'язані з залученням. Але вони спроможні домогтися більшого залучення і підвищити відсоток збільшення та утримання клієнтів. Ці техніки онбордінга безумовно допоможуть в перші дні знайомства та впродовж початкового періоду роботи з новою компанією/сферою/технологією, саме тоді, коли користувачам найбільше необхідна допомога, та своєрідні настанови, для покращення працездатності та більшої ефективності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. <https://www.apptentive.com/blog/2018/05/17/7-onboarding-techniques-to-boost-app-engagement/>.
2. <https://mc.today/ne-stazhirovka-i-ne-ispytatelnyj-srok-chto-takoe-onbording-i-kak-on-pomogaet-nam-rastit-komandu/>.
3. <https://experrto.io/blog/2017/02/08/kak-razrabotat-orientirovannyj-na-cel-onboarding-process-v-4-etapa/>.
4. <https://lpgenerator.ru/blog/2017/08/03/kak-sozdat-onboarding-process-orientirovannyj-na-klienta/>.
5. <https://medium.com/teal-ua>.

*Науковий керівник: Шегинська Наталія Зенонівна,
кандидат економічних наук, доцент ДВНЗ ЛННІ УБС.*

ТУРИЗМ

УДК 338.486

*Вікторія Куvasва, Ксенія Кияшко
(Одеса, Україна)***ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ
ПРОВЕДЕННІ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ТУРИЗМІ**

У статті обґрунтовано важливість використання інформаційних технологій при проведенні маркетингових досліджень в сфері туризму. Виявлено основні рішення щодо підвищення успіху туристичної фірми за допомогою використання інформаційних технологій.

Ключові слова: інформаційні технології, маркетингові дослідження, туризм, туристична фірма, Інтернет.

The article substantiates the importance of using information technology in conducting marketing research in tourism. Identified key solutions to increase the success of a travel company through the use of information technology.

Key words: information technology, marketing research, tourism, travel company, Internet.

Сфера туризму на сьогоднішній день є однією з найбільш динамічних галузей, що швидко розвиваються у світовому господарстві.

Найважливішим напрямком діяльності підприємства, що працюють в туристичній сфері, є просування турпродукту на ринок, реклама і реалізація підготовленого турпакета [1].

Засоби масової інформації, спеціальні видання, рекламні проспекти переповнені різноманітними туристичними пропозиціями, тому шлях турфірми до успіху полягає в тому, щоб довести до потенційного клієнта відповідну інформацію і викликати його дії у відповідь [1]. Ця задача може бути вирішена, якщо керівництво фірми застосовує сучасні інформаційні технології в області маркетингу, а саме:

1) моніторинг стану ринку. Туристичні агентства віддають перевагу системам пошуку та бронювання турів, що дозволяє зрозуміти, хто з туроператорів за яким напрямком працює та з ким вигідніше співпрацювати.

Досвідчені менеджери агентств, які добре орієнтуються на ринку пропозицій, самостійно відстежують пропозиції кількох туроператорів і бронюють послуги в режимі on-line. Це дозволяє зарезервувати ресурс туроператора в момент відправки заявки, що при обмеженій кількості місць в готелі або на рейсі дуже зручно та важливо;

2) автоматизація аналізу даних і отримання статистики. Для прийняття правильних стратегічних рішень програмне забезпечення, яке використовується турфірмою, має формувати достатню кількість статистичних звітів, що показують рентабельність роботи компанії за проміжок часу, середню прибутковість заявок за напрямками і туроператорам та ін.. Це

дозволяє агентству правильно орієнтуватися на ринку і розробляти потрібні напрямки діяльності, в потрібний час давати потрібну рекламу і оцінювати, як вона працює;

3) для управління взаємовідносинами з клієнтами фірми використовують сучасні інтегровані CRM-системи (Customer Relationship Management), що дозволяють отримувати максимальну інформацію про клієнта в момент спілкування з ним.

Основна ідея CRM-систем: «Замість турботи про клієнтів - турбота про КЛІЄНТА». Причому про кожного з них індивідуально.

Інформація про клієнта (історія його поїздок, середньостатистичний бюджет, потреби і переваги) використовується для того, щоб більш точно надати пропозиції конкретному клієнтові, які з великою ймовірністю можуть бути ним прийнятні;

4) маркетинговими дослідженнями сприяє моніторинг спеціалізованих сайтів з відгуками. Наприклад, такі як: TripAdvisor, TopHotels, ТурПравда і т. д. Вони допомагають отримати інформацію безпосередньо від клієнтів.

Головний вплив на туристичний ринок здійснюють технології просування туристичних продуктів і послуг, тобто маркетинг і реклама туристичних підприємств в мережі Інтернет.

Останнім часом із динамічним розвитком комп'ютерної техніки, можливістю вільного доступу до мереж, появою і використанням різноманітних новітніх інформаційних технологій у різних галузях економіки набули поширення комп'ютерні системи бронювання.

Сьогодні в туристичному бізнесі існує чотири глобальні системи бронювання (англ. Global Distribution System, GDS), а саме: Amadeus, Galileo, Sabre та Worldspan. Турагентства користуються послугами цих систем по всьому світу. Ці системи бронювання дають можливість бронювати різні види туристичних послуг [2, с. 12].

Також є Альтернативні Системи Бронювання (англ. Alternative Distribution System, ADS). На відміну від GDS, ADS дає можливість користуватися послугами бронювання не тільки турагентам, але і приватним особам. На сьогоднішній день в світі існує велика кількість таких сайтів, серед яких можна відзначити - Booking.com, персональні сайти туроператорів, HRS.com, Expedia.com і т. д. [3, с. 236].

Таким чином, можна відзначити, що на сьогоднішній день туристичний ринок є перспективною галуззю для впровадження багатьох нових маркетингових ідей. Туристичні фірми, які будуть застосовувати маркетингові нововведення, зможуть значно зміцнити свої ринкові позиції та навіть посісти провідні. Прийняття рішень з мінімальним рівнем ризику і невизначеності дозволяє впровадження інформаційних технологій в маркетингових дослідженнях.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Особливості застосування комплексу маркетингу на туристичному підприємстві [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2012/Economics/6_119472.doc.htm.

2. Якушкина М. Galileo под новым трендом / М. Якушкина // Турбизнес. – 2007. – №2. – С. 12.
3. Ткаченко Т.І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.
4. Интернет изменит туриндустирию в ближайшее время [Электронный ресурс] / Сайт Держ. служби туризму і курортів Міністерства культури і туризму України. – Режим доступа: <http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx>.

УДК 726.1/7(477.82)

*Зоряна Мазуранчик
(Збараж, Україна)*

ВИВЧЕННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЛІТОПИСНОГО ЗБАРАЖА НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАПОВІДНИКОМ «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

Стаття присвячена роботі Національного заповідника «Замки Тернопілля» по вивченню, дослідженню і популяризації одного із найдревніших поселень Тернопільщини – Літописного Збаража. Автори аналізують археологічні дослідження, архівні матеріали, легенди пов'язані з історією древнього українського міста над річкою Гнізною.

Ключові слова: *Літописний Збараж, палеоскансенс, археологічні розкопки, Національний заповідник, Монастирок.*

The article is devoted to the work of the National Reserve «Castles of Ternopil» on studying, researching and popularizing one of the oldest settlements in Ternopil region – the Chronicle of Zbarazh. The authors analyze archaeological research, archival materials, legends associated with the history of the ancient Ukrainian city over the river Gniznoy.

Key words: *Chronicle Zbarazh, Paleoscancer, archaeological excavations, National reserve, Monasteryke.*

Про існування, локалізацію та діяльність літописного Збаража можна судити по археологічних розкопках, котрі проводилися на території існування древнього міста, а також з деяких довідкових видань. Місто Збараж, за свідченням історичних джерел, посідає третє місце серед найдревніших міст краю після княжої Тербовлі (1097) і Шумська (1149).

З проголошенням Незалежності нашої держави, була переглянута роль Збаража в історії України, зокрема такої унікальної пам'ятки археології як Старозбаразька фортеця XIV–XVI ст., та пам'ятки архітектури XVII ст. Збаразької фортеці. 8 лютого 1994 року Кабінет міністрів України видав постанову про створення на базі замкового комплексу у м. Збаражі державного історико-архітектурного заповідника [4]. 15 січня 2005 р. Заповіднику надано статус Національного і перейменовано у Національний заповідник «Замки Тернопілля».

Літописний Збараж локалізується чотирма горами: Княжою, Веселою, Бабиною та Чернечою (Монастирок).

Перші археологічні розкопки в районі Старозбарзької фортеці були проведені в 30-х рр. XX ст.. Організувала і очолила роботу польський археолог Ірена Сівковна, яка залишила для нас свідчення про їх проведення. Під час земляних робіт було знайдено срібний скарб, вагою 0,5 кілограма, який знаходився безпосередньо в землі. Скарб складався з двадцяти срібних предметів, які використовувалися як жіночі прикраси. Датується цей скарб XII-XIII століттям і зараз знаходиться в одному з музеїв Варшави. Після цих розкопок, в історії досліджень Старозбарзького замку настає довга пауза, яка продовжується до 90-х рр. XX ст. За цей час твердиня ще більше занепала. Каміння, що колись було частиною замкових стін в 40-х рр. було використано на будівництво господарських будівель новоствореного колгоспу. Аж в травні 1997 р. на місці Старозбарзької фортеці і прилеглий території були проведені розкопки, якими керував вчений-археолог Михайло Филипчук.

В червні того ж року розпочався другий етап археологічного вивчення Замкової гори. Ним керувала археолог Тернопільського краєзнавчого музею Марина Ягодинська. Згідно матеріалів археологічних досліджень на вершині гір Замкової і Бабиної було виявлено два давньоруські городища, що датуються X–XIII ст. Городище на Замковій горі знаходиться по лівому березі р. Гнізна і саме тут на дитинці були знайдені залишки укріплень замку та підвальних приміщень XV–XVI ст. а також чотири дугоподібні вали (три давньоруські і один слов'янський), що захищали городище з напільної сторони.

Саме це городище вважається місцем літописного Збаража. До цих двох вершин, належить ще одна, яку займає оборонна церква початку XVII ст. з давньою промовистою назвою Монастирок. На території церкви укріплене не знайдено, але зафіксовано культурний шар XII–XIII ст. Всі три пам'ятки знаходяться близько одне від другого, приблизно в радіусі до 0,5 км. Можливо, саме вони склали в комплексі літописний Збараж.

Площадки обох городищ зруйновані окопами під час I та II світових воєн та кар'єрами. Для з'ясування часу будівництва оборонних споруд пам'яток були розрізані третій вал на городищі на Замковій горі і внутрішній вал на городищі Бабина гора.

Під час досліджень городища на Замковій горі було закладено розкопки на території дитинця і вивчено стратиграфію третього дугоподібного валу. Під час досліджень дитинця виявлено, що територія поруйнована пізнішими перекопами – під час будівництва замків XIV–XVI ст., а також розкопками у XIX ст. В результаті було виявлено розрізнену кераміку ранньозалізного часу, раннього і пізнього етапу типу Луки Райковецької (VIII – поч. X ст.), давньоруську XI–XIII ст. Для чіткішого датування оборонних споруд городища, був зроблений переріз одного з валів. Дослідження показали, що вал був насипаний у XII–XIII ст. З внутрішньої сторони рову було знайдено срібний колт – унікальна жіноча прикраса, що складалася з двох пластин округлої форми, з'єднаних між собою маленькими пластинами. Поряд з цим

численні знахідки уламків керамічного посуду, кісток тварин свідчить про те, що це місце було житлом для багатьох поколінь [8, с. 92].

Підводячи попередній підсумок стану укріплень Збаража на кін. XIII – середини XIV ст., можна припустити, що городище, найбільш вірогідно, було зруйноване, або «розметане», а поселення могло існувати в околицях, так званого, літописного Збаража.

Навпроти Княжої гори знаходиться Бабина гора. Розкопками гори наприкінці XIX ст. займався Адам Кіркор, літератор, редактор, дослідник і археолог. Народився в 1812 р. в Могилевській губернії в м. Словені. За результатами його археологічних досліджень було вивчено дану територію і зроблено наступний опис.

На схилах гори особливо східної і південної сторони лежать великі валуни (камені). Сама середина вершини гори представляє ряд незначних випуклостей закиданих камінням, або присипаним сміттям. Ті нерівності вважаються фундаментами монастиря.

В східній частині гори закладено розкоп довжиною 24 м. і шириною 2 м. глибиною 70 см., місцями до півтора метри. Насип глибиною 70 см. складався з чорнозему перемішеного з дрібним каменем, нижче 70 см. – велике і грубе каміння, подібне до фундаменту. В багатьох місцях не глибше 50 см., а часом навіть менше, знаходилася велика кількість фрагментів глиняної кераміки і багато кісток тварин, а за межами зовнішньої сторони валу знайдено згарище з попелом. Ці знахідки наштовхують на думку, що на цьому місці були спалені людські тіла. В такому стані і були знайдені добре перепалені людські кістки. Окремо від кераміки і кісток ще було знайдено: мала глиняна намистинка правильної форми, гарно виготовлена, простий кружок глиняний з отвором по середині. В кінці знайшли фрагмент бранзолета (браслета), або іншої скляної оздобы з кісними насічками на поверхні. Крім цих предметів були ще гострі залізні стріли, що належали до пізнішого періоду, котрі було передано бургомістрові Збаража пану Юліану Опольському для зберігання, як пам'яток в магістраті. Фрагменти кераміки відзначалися відповідним орнаментом, який свідчить, про їх дуже давнє походження і характерне для Подністрор'я. Це були прямі лінії, що оточували навколо посудину, які наносилися крем'яним ножиком (такий посуд було знайдено на Поділліу в Івано-Пустому, Васельківцях, Жабинцях і Семенові) [2, с. 52].

Отже, було знайдено сліди обрядового місця, яке говорить про те, що власне Бабина гора була тіло палним кладовищем. У виявлених могилах, зокрема в 7-ми з них знайдено скелети на глибині 55-70 см. голови повернуті на захід, руки витягнуті вздовж тіла. В деяких, голови прикриті камінням. Скелети частково пошкоджені в результаті засипанням каменем. Обміри 4-ри скелетів наступні: довжина 162, 165, 171, 174. В двох випадках голови нахилені на бік до південної сторони. В кожній могилі були черепки від посуду і іншого начиння, грубозернисті такі самі, як при розкопках валу. В могилах немає жодного сліду деревини. Лише на одному скелеті знайдено на пальці срібний перстень і бронзовий кільчик, але це не говорить про те, що і на інших не було бронзи. Всього на Бабиній горі викопано 12 могил, але в 5

скелетів не знайдено, з могил, в котрих знайдено скелети вилучено 5 чашок, 2 з яких розбиті [2, с. 53].

Тож можна зробити висновки, що дата заснування, як поселення, Збаража є більш ранньою – в першій половині X ст. Складові середньовічного міста свідчать про безумовно міський статус літописного Збаража.

Про конкретного власника чи посадника цих земель того часу можна тільки здогадуватися, оскільки писемні джерела його імені не подають. Відомо лише, що краківський князь Лешко II Білий, не змігши взяти Галича, спустошив землі "навколо Теревовлі, Моклекова і Збиража". Літописець зазначає, що взятий був лише Биковен, тобто Збараж вистояв у цих війнах. Цей факт може свідчити про достатньо сильні оборонні укріплення вказаного городища-фортеці.

У 1241 р. з Києва розпочався похід Батия на захід. Літопис згадує лише деякі міста, розорені загарбниками: Колодяжен на Случі, Кам'янець та Ізяславль на Горині, Володимир, Галич та ін., «яким немає ліку». Але деякі укріплені міста він не зміг перемогти, в тому числі Крем'янець, Данилів, Холм. За свідченням літопису тисяцький Дмитро, співчуваючи знищеній країні, порадив Батию не затримуватися в Галичині: «Не повинен ти довго спинятися в цій землі, пора тобі йти на Угорщину. Якщо задержися — ця земля міцна, зберуться на тебе і не пустять тебе у твою землю» і Батий пішов далі на захід, на Польщу і Угорщину [1, с. 523-558].

У 1259 р., після невдалого походу Куремси, уже Бурундай зі своїми військами рушив на Волинь. Князів він зустрів вороже і наказав їм, знову як «союзникам», поруйнувати укріплення власних міст.

Отже, підводячи попередній підсумок стану укріплень Збаража на кін. XIII – сер. XIV ст., можна припустити, що городище, найбільш вірогідно, було зруйноване, або "розметане", а поселення могло існувати в околицях, так званого, літописного Збаража.

З 1362 року Поділля, а відповідно і Збараж, належать до кн. Коріатовичів, то цілком логічним буде припустити, що будівництво замку було започатковане саме кн. Коріатовичами. Конкретно, це могли бути – Олександр Коріатович та Федір Коріатович, що був єдиним власником цих земель до осені 1393 р. Після них власником міста та фортеці був новгород-сіверський князь Дмитро Корибут. За 200 р. історії замок часто риконструювався, модернізувався і можливо перебудовувався.

В 1434 р. власник замку князь Федько Несвіцький наказав спорудити навколо міста захисну стіну. Місто Старий Збараж складалося із двох частин – верхню частину складав замок, до якого примикало середмістя. З 1442 р. власником міста був Дениско Мукосій. А в 1463 р. Власник Збаража і ряду сіл, закріплених за містом, став Василь Васильович Збараський. Вже в 1474 р. на місто напали війська татарської орди хана Айдори (†Василь Васильович Збараський). З 1474 по 1608 рр. власниками були Семен, Андрій, Миколай, Іван (Януш) [10].

В історіографії побутує думка, що замок був зруйнований татарами у 1589 р. і більше не відбудовувався. Історичні джерела свідчать про повне знищення Збаража, однак замок стояв пошкоджений, але не зруйнований.

До 1946 р. на Замковій горі ще існувала Північно-західна стіна (так звана Конарова стіна), опісля її було розібрано, а камін забраний для будівництва корівників. На сьогоднішній день в місці зруйнованої фортеці стоїть пам'ятний хрест.

В народі існує чимало легенд, які стосуються Літописного Збаража. У давнину, згадують, на вершині Бабиної гори було поганське капище. Минав час, на місці поганського капища збудували муровану церкву, з оборонними бійницями. Татари підійшли до Старого Збаража. Горстка мужніх сміливців хоробро захищалася від лютих наїздів. Разом з чоловіками мужньо захищали рідну землю жінки та діти, їхньою мужністю захоплювався навіть татарський хан, пообіцявши їм життя, якщо вони добровільно здадуться. «Загинемо, але не здамося», – такою була відповідь. Тоді хан наказав спалити все, не залишивши і сліду з фортеці. На здобуття фортеці хан кинув усі сили. Остання горстка оборонців – жінки з дітьми – втекли підземеллям на протилежну гору, увійшли до церкви, та продовжували оборонятися. Проте татари і там їх знайшли. Тоді одна жінка сказала: – «Рідна земле, заховай нас». І сталося диво. Церква з жінками провалилася під землю, а тому й звуть ту гору Бабиною. А татари перетворилися на каміння, яке й досі порозкидане по Бабиній горі. Кажуть, що коли в тихій вечір прикласти вухо до землі, то звідти лунають звуки дзвонів та жіночий спів [3, с. 8].

Легендами увінчана і гора Весела, що знаходиться неподалік від Княжою Старожили розповідають, що ніби колись на вершині цієї гори стояв замок. Там жила дівчина неймовірної вроди. В часи нападів татар на наші землі її сподобав грізний хан Айдора, та заходів взяти її у дружини. Місцеві жителі поклялися не віддавати її у руки злосчасному ворогу. Проте красуня-збаражанка з гордо піднятою головою пішла на зустріч своїй долі, бо не хотіла крив своїх братів. Але сталося так, що хан у одному із боїв загинув, а Весела вивалася із рук бусурманів і повернулася до рідного дому. Від того часу і гору називають Веселою [3, с. 10].

Усього за 200 метрів від Княжої піднімається друга гора, яку в народі називають Монастирком. На вершині гори знаходиться оборонна церква Спаса – найдавніша пам'ятка Старого Збаража (1600 р.) на місці знищеного православного монастиря Св. Онуфрія. Заснований, за переказами, також ще в XIII ст. У 1480 р. князем Василем Несвізьким (Збаразьким) було збудовано кам'яний монастир оборонного типу [10, с. 78]. Спочатку у 1525 р., а потім ще раз в 1598 р. він був дощенту зруйнований і не підлягав відновленню. Імовірно Свято-Онуфрієвський монастир міг входити в комплекс оборонних споруд Старого Збаража [7, с. 99].

На території, що знаходиться між церквою Спаса та Княжою горою, в результаті повного комплексу археологічно-вишукувальних робіт науковцями Інституту українознавства ім. Крип'якевича НАН України (М. Філіпчук, Н. Білас), Національним заповідником «Замки Тернопілля» заплановано створення музею під відкритим небом, з відтворенням жител кам'яного віку, трипільської культури, ранніх слов'ян, оборонного зодчества Київської Русі, дерев'яної сакральної архітектури тощо. Межі, так званого, літописного Збаража, охоплюють територію між вершинами Подільських Товтр

(Медоборів) Княжа, Бабина і Монастирок, де і планується розташування палеоскансену «Старий Збараж». Назва «Старий Збараж» була обрана не випадково, адже територія знаходиться між населеними пунктами Залужжя і Старий Збараж, останній з XVIII ст. уже відомий як село.

У 1997 р. Науково-дослідний інноваційний центр рятівна археологічна служба при Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові під керівництвом кандидата історичних наук Михайла Філіпчука в рамках проекту «ПАЛЕОСКАНСЕН «СТАРИЙ ЗБАРАЖ» проводились роботи по створенню ескізного проекту слов'янської садиби. В результаті робіт на основі проведених археологічних досліджень було встановлено локалізацію об'єктів палеоліту, трипільської культури, ранньозалізного віку, черняхівської культури, слов'янського часу та періоду Київської Русі [5].

Для реконструкції садиби слов'ян було змодельовано житло, господарські будівлі, гончарну піч та інші елементи побуту того часу. Крім реконструкції жител різних історичних періодів в межах палеоскансену «Старий Збараж» планується встановлення різноманітних об'єктів дерев'яного сакрального зодчества, адже перші скити та храми на горі Монастирок були саме дерев'яними.

Першим і досить цінним, об'єктом-експонатом за своїми архітектурними формами стала церква Архістратига Божого Михаїла 1767 р. із с. Горинка Кременецького району Тернопільської області. На даний час церква знаходиться в пошкодженому стані і потребує негайного втручання фахівців з метою подальшого її руйнування. Постало питання про її розібрання та часткову заміну ряду конструкцій і перекладання на новому місці. Цим місцем і було обрано територію колишнього дерев'яного монастиря Святого Онуфрія на Чернечій горі в урочищі "Монастирок". Настоятель храму Спаса о. Михайло Найко займається цим питаннями і разом з волонтерами працює над перенесенням святині [5].

Заходи по створенню згаданого палеоскансену передбачають запрошення викладачів та майстрів з усієї України, діячів культури, археологів, істориків, народних умільців для виготовлення відповідними інструментами (гончарний круг, прядка, різці тощо) макетів жител, предметів посуду, одягу, елементів побуту та господарського життя древніх людей доби палеоліту, трипільської та черняхівської культури, ранніх слов'ян та русичів. Для роботи планується використовувати оригінали предметів старовини та інструментів, що зберігаються у фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля».

СПИСОК ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ПСРЛ. – Т.2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – С. 715–736., [Електронний ресурс]. – Точка доступу: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat31.htm>.
2. Zbiór wiadomości do antropologii Krajowej – Tom VIII. Krakow, 1884. – С. 51–55.
3. Малевич А. Неопалима купина. Немеркнучі сторінки історії Збаражчини. Збараж, 1991. – с. 8–11.

4. Про державний історико-архітектурний заповідник в м. Збараж Тернопільської області. Постанову Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. №78 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/uid=105557>.
5. Підставка Р. Палеоскансен. Старий Збараж – перспективний напрямок науково-експозиційної діяльності Національного заповідника «Замки Тернопілля». Рукопис. Палеоскансен.
6. Чайка В. Збараський замок: науково-популярне видання. – Тернопіль: Астон., 2011. – с. 8–9.
7. Федорів Т. Мандрик О. Збараж: Погляд крізь віки. Історико-краєзнавчий нарис. «Рушник». Збараж., 2011.
8. Ягодина М. Літописний Збараж (Збираж) (за матеріалами археологічних досліджень) // Наукові записки. – Збараж, 2010. – с. 92–94.
9. Ягодинська М. Звіт про археологічні розкопки в урочищі Замкова Гора біля с. Старий Збараж Збараського району Тернопільської області у 1997 році.
10. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархий. – Почаев, 1893. Т.3. – С. 78.
11. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwow. 1892.
12. Wiadomości archeologiczne. – T. XVI. – Warszawa, 1939 г.

УДК 338.48-44(1-22)

*Олена Полянничко, Тетяна Катоніна
(Одеса, Україна)*

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ, ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

У статті розкрито актуальність розвитку сільського зеленого туризму на території України, як важливого чинника для подолання бідності в сільській місцевості. Визначено такі поняття, як «зелений туризм» та «сільський туризм». Наведено приклад застосування інструментарію сільського туризму для подолання економічних труднощів в сільській місцевості.

Ключові слова: *розвиток, зелений туризм, сільський туризм, сільська місцевість.*

The article reveals the urgency of the development of rural green tourism on the territory of Ukraine as an important factor in overcoming poverty in rural areas. Definite such concepts as "green tourism" and "rural tourism". An example of the use of rural tourism tools to overcome economic difficulties in rural areas is given.

Key words: *development, green tourism, rural tourism, rural area.*

Відсутність роботи лягла тягарем на плечі багатьох сільських жителів. Особливо тяжко взимку, коли земля відпочиває і нема роботи для землеробів.

Один із дієвих механізмів, який здатний розв'язати вказані проблеми та посприяти соціально-економічному піднесенню села, є розвиток малого підприємництва, а саме у сфері сільського зеленого туризму.

Одним з найбільш популярних видів туризму в Україні є сільський зелений туризм. Він передбачає розвиток туристичних маршрутів у сільських територіях, ознайомлення туристів із сільським побутом, народними традиціями, промислами та ін. Найкращі умови для нього є у регіонах з низьким рівнем урбанізації, агропромисловим типом освоєння, з своєрідними мальовничими ландшафтами [1].

На сьогоднішній день території зайняті сільським господарством знаходяться в умовах соціально-економічної кризи. Це призводить до значного спаду населення в сільській місцевості та виникнення безробіття.

Гострою проблемою для них стала відсутність капіталовкладень на створення нових робочих місць, реструктуризацію господарства. У таких умовах важливо розвивати галузі, які не вимагають великих фінансових вкладень. До них відноситься туризм, а особливо такий його вид, як сільський зелений туризм. Він переважно відпочинковий та пізнавальний, його базою є капітальний житловий фонд у сільській місцевості і наявні природні рекреаційні ресурси, пам'ятки історії та культури.

У процесі відпочинку у сільській місцевості люди мають можливість відчутти красу навколишньої природи, відвідати визначні пам'ятки в околицях села, спробувати домашню сільську їжу, брати участь у сільськогосподарських роботах. Цікавим є також присутність на святкуванні релігійних та народних свят, фестивалів та ін.

Сільський туризм може здійснюватися як фермерами, так і приватними підприємцями, лісниками, що мають житла садибного типу зі всіма зручностями.

Дохід, що отримують від надання туристичних послуг є, як правило, додатковим джерелом до основного виду діяльності (сільськогосподарської, лісгосподарської та ін.).

Поки що сільський туризм є не досить популярним явищем в Україні. Це зумовлено, передусім, низьким рівнем урбанізації, не зацікавленістю населення в розвитку цього виду індустрії, невеликим залученням до сфери сільського туризму іноземних туристів через нерозвинутість транспортної інфраструктури у сільській місцевості, низьким рівнем благоустрою сільських садіб, недостатньою рекламою цього виду відпочинку.

Адже сільський зелений туризм – це не тільки проживання міського жителя у селі, але й розвиток туристичної інфраструктури, яка включає добре транспортне сполучення між населеними пунктами, створення місць для проведення дозвілля, для харчування туристів та ін. Люди, які прийматимуть туристів на відпочинок, повинні бути зацікавлені в організації активного та цікавого дозвілля для гостей а також забезпечити їх комфортними умовами для проживання.

Розвиток сільського зеленого туризму в умовах безробіття сільських жителів може певною мірою забезпечити робочі місця для них, підвищити рівень їх зайнятості. При належній державній підтримці сільського зеленого

туризму в нього можуть бути спрямовані внутрішні інвестиції сільських жителів та зовнішні інвестиції заробітчан, що перебувають за кордоном. Таким чином стане можливий розвиток інфраструктури в сільській місцевості, будівництво комфортного житла та популяризація звичаїв та традицій місцевого населення.

Розвиток сільського зеленого туризму призведе до розширення сфери послуг, зокрема торгівлі, громадського харчування, транспорту і зв'язку, виробництва сувенірів у сільській місцевості. А це стане одним із шляхів активізації її соціально-економічного розвитку.

Особлива увага мусить бути приділена створенню умов для відпочинку міських жителів у невеликих селищах на території України, які відчують занепад і знаходяться на стадії вимирання. Саме у таких поселеннях збереглися недоторканий ландшафт та рідкісні види флори і фауни, найчистіші умови для життя і відпочинку. На цих територіях саме туризм може стати інструментом підвищення рівня життя місцевих мешканців.

Для швидшого розвитку туристичної індустрії в сільській місцевості необхідне вдосконалення українського законодавства у галузі туризму, надання селянам пільг в оподаткуванні, кредитуванні та страхуванні туристської діяльності. Наявність на території України багатих природних, соціально-культурних, рекреаційних, історико-культурних ресурсів може бути доброю основою для функціонування сільського зеленого туризму при незначних інвестиціях [2].

Таким чином використавши багату на природні та людські ресурси сільську місцевість ми можемо підтримати економіку як на регіональному так і на державному рівнях. Популяризація сільського туризму серед сільських жителів дозволить вдихнути нове життя в давно забуті сфери діяльності, дати змогу повернутися заробітчанам та займатися прибутковою справою вдома.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. http://tourlib.net/statti_ukr/tkach.htm.
2. http://tourlib.net/statti_ukr/byrkovych.htm.

УДК 595.423:908

*Марина Смолинська
(Мелітополь, Україна)***РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК КЛЕБАН – БИК**

Регіональний ландшафтний парк Клебан – Бик захоплює своєю різноманітністю. На території парку знаходяться не лише давні геологічні пам'ятки, а це Червонокнижні види рослин та тварин. Також знайдені рештки древніх екземплярів фауни та флори.

Ключові слова: Клебан – Бик, ландшафтний парк, Донецщина, пам'ятки природи, геологічні пам'ятки.

The regional landscaping park, Cleben the Bull, exites by its variety. There are not only ancient geological monuments but Red Book species of plants and animals and found remains of ancient specimens of founa and flora.

Key words: Cleben the Bull, londscaping park, Donechehina, natural monument, geological monuments.

Регіональний ландшафтний парк «Клебан – Бик» знаходиться в Донецькій області, на території Костянтинівського району. Розташований у степовій зоні і саме степова рослинність занесена до Червоної книги України. Парк створений для збереження ландшафтів, тваринного та рослинного світу. Також, особлива увага приділяється збереженню птахів та тварин, які занесені до Червоної книги.

Найбільший інтерес становлять геологічні пам'ятки. Вік цих пам'ятників сягає до 300 млн. років. До них відносяться «Дружківські скам'янілі дерева», «Балка Кравецька», «Білокузминівське», у крейдяних породах якого трапляються залишки давніх морських організмів та «Клебан Бикське відслонення» [1].

На території Клебан Бикського ландшафтного парку виявлено залишки древньої рослинності. Так як збереглася і форма і внутрішня структура рослин, було встановлено, що це деревина палеозойського віку. Також у крейдяних породах трапляються залишки давніх морських організмів епохи неоліту.

Не тільки як природний парк цікавить Клебан – Бик туристів, а і як місцевість багата на історії. Адже цим пагорбам вже багато тисячоліть, їх бачила велика кількість давніх народів. На цих територіях велися війни: «На половців водив у ці краї свої дружини київський князь Володимир. Після монголо – татарського періоду ці місця обживали запорізькі козаки» [1].

Також цікавими є історії про древні племена, які в буденному житті кожного дня користувалися кремнієм, мінералами міді, малахіту та азуриту. На території парку вони й досі зустрічаються. Мідь, малахіт та азурит люди використовували для виготовлення бронзи, а кремній використовували первісні люди для виготовлення зброї та знарядь праці.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Департамент екології та природних ресурсів Донецької області державної адміністрації – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecology.donoda.gov.ua/regionalnij-landshaftnij-park-kleban-bik/> (Дата звернення: 14.12.18).

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

УДК [373.091.315.7]:794.242

*Володимир Іваненко, Артем Дурмаджи
(Мелітополь, Україна)***ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ ЮНИХ ШАШКІСТІВ**

У статті наведено елементи використання сучасних інформаційних технологій у навчально-тренувальному процесі юних шашкістів. Процес тренування спортсмена як особистості починається з першого заняття. Кожен тренер намагається зацікавити дітей займатися саме його видом спорту, який має свої особливості, привабливість та практичну значимість у подальшій життєдіяльності людини.

Ключові слова: інформаційні технології, комп'ютерні програми, шашкісти, тренер, учень.

The article presents the use of modern information technologies in the training process of young drafters. The process of training an athlete as a person begins with the first lesson. Each trainer tries to interest children in his particular sport, which has its peculiarities, attractiveness and practical significance in the further life of a person.

Key words: information technologies, computer programs, checkers, trainer, student.

Більшість тренерів з шашок мають в своєму репертуарі велику кількість літератури навчального характеру, в якій описані прийоми, стратегії та тактика гри. Натомість методичної літератури для тренера дуже мало. Саме тому значна кількість тренерів, які працюють у групах початкової підготовки, проводять свої заняття у вигляді лекцій з практичними завданнями подібно до занять у старших групах, або просто дають вирішувати завдання на картках, після чого проводяться тренувальні ігри. Такі види діяльності швидко набридають дітям молодшого шкільного віку, і більшість з них перестають цікавитися шашками та шукають себе в інших видах спорту [8]. Саме інформаційні технології допоможуть тренерам зацікавити учнів в оволодінні цим видом спорту, досягти значних результатів їх вихованців на початковому етапі тренувального процесу шашкістів.

Сьогодні інформаційні технології проникли у всі сфери життєдіяльності людини та охоплюють все населення планети від самого малого до самого старшого віку. Так діти, йдучи у перший клас, вже мають певні навички роботи з комп'ютером. Саме тому використання комп'ютера на тренуванні може урізноманітнити сам процес тренування, зробити його цікавішим [1, с. 22; 2, с. 3-6].

Істотні, навіть революційні зміни в методиці спортивного тренування шашкістів вносять сучасні інформаційні та комп'ютерні технології, за

допомогою яких поряд з базовими методами підготовки з'являються нові, засновані на використанні персональних комп'ютерів, шашкових програм та Інтернету. Спеціальна підготовка юних шашкістів на сучасному етапі зазнає істотних змін та одержує додаткові можливості, які раніше неможливо було технічно реалізувати. Постає необхідність у підвищенні ефективності занять у групах початкової підготовки, щоб їх вихованці могли з честю представляти країну на міжнародній арені, здобувати більший обсяг знань і вмінь для подальшого підвищення майстерності на наступних етапах спортивної підготовки [10].

Доцільним на початку тренування є етап повторення матеріалу з теми, вивченої під час попереднього заняття. На цьому етапі комп'ютер дає змогу швидко здійснити контроль досягнень учнів. Так за допомогою мультимедійного екрану є можливість здійснити експрес-опитування, даючи завдання тестового характеру. Швидкий перехід між діаграмами на екрані, а також цікава постановка завдань надає можливість залучити до участі всіх учнів, економлячи при цьому час та друкувальний матеріал. Після відповіді учня, навіть якщо вона є правильною, дуже важливо запитати думку інших учнів та надати правильну відповідь [7, с. 128].

Перевірку знань з вивчених тем можна здійснити декількома способами. Так, при наявності доступу до комп'ютерного класу, можна здійснити тестування учнів за допомогою програми MyTestX або MyTestXPro. Саме ці програми дозволяють швидко та якісно скласти тести та провести їх в офлайн-режимі.

Інший спосіб пройти тестування з теми надає навчальний сервер LearningApps.org, який є додатком Web 2.0 для підтримки навчання та процесу викладання за допомогою інтерактивних модулів. Існуючі модулі можуть бути безпосередньо включені в зміст навчання, а також їх можна змінювати або створювати в оперативному режимі. Метою є також збори інтерактивних блоків і можливість зробити їх загальнодоступним. Такі блоки (так звані додатки або вправи) не включені з цієї причини ні в які програми або конкретні сценарії. Вони мають свою цінність, а саме – інтерактивність [9]. На цьому сервері існує великий набір шаблонів тестів, які тренер може використати для створення домашнього завдання учнів. Учні можуть проходити тести з батьками вдома та записувати невіршені завдання, щоб розігрувати їх на наступному тренуванні. Також можна провести підсумкову перевірку з вивчення цілого розділу, при цьому зафіксувавши кількість вирішених завдань та час, витрачений на їх здолання спортсменом.

Результати перевірки знань можна представити у вигляді таблиці, використавши при цьому програми офісного пакету Microsoft Office Word, Microsoft Office Excel та роздрукувавши її на принтері.

При наявності вдома Інтернету у шашкістів, можна взагалі створити онлайн-таблицю, та відкрити учням до неї доступ. Це надасть змогу батькам слідкувати за успішністю своєї дитини в оволодінні шашковим спортом.

На перших етапах навчання шашкам важливою темою, яка впливає на подальший спортивний розвиток шашкіста, є вивчення правил гри. Саме на

цьому етапі виникає низка проблем для тренера, які заважають ефективно продовжити тренувальний процес:

- більшості дітей потрібно багато часу для запам'ятовування кожного з правил;
- тренеріві важко охопити всіх дітей, побачити помилки та скоригувати їх вчасно [8].

Вирішити ці проблеми швидко дозволяє використання комп'ютерних програм, які можна встановити як на звичайний комп'ютер, так і на телефон. Такі програми як Plus600, Tundra, Едеон дозволяють учням грати як з комп'ютером так і з напарником на одному пристрої чи по мережі. При цьому кожен хід суперники можуть здійснити тільки при дотриманні правил гри. Якщо ж діти хочуть відпрацювати правила вдома, то можна запропонувати гру в онлайні в соціальних мережах або на сервері Гамблер.

Кожен сучасний тренер, на нашу думку, має йти в ногу зі своїми учнями та передовими інформаційними технологіями. Саме тому ведення сайту зі свого виду спорту – це головний інструмент тренера, який може виконувати ряд функцій:

1. Рекламна – на сайті можна розташовувати афіші майбутніх турнірів, конкурсів, розклад занять та інші дані, необхідні для зацікавлення учнів та їх батьків.

2. Пізнавальна – тренер розміщує матеріали пізнавального характеру про результати навчання або виступів на турнірах. Учні можуть в коментарях задавати питання та отримувати на них відповіді у будь-який час, не виходячи з дому.

3. Навчальна – викладається матеріал з тем та даються завдання для самоперевірки. Особливо це може допомогти спортсменам, які пропустили одне чи декілька тренувань і бажають швидко освоїти зміст тренувань й наздогнати інших шашкістів. Відповіді можуть розміщуватись як на сайті, так і відсилатися на електронну адресу тренера. Тренер має одразу ж перевірити виконані завдання та відповісти учням результати. Якщо учень бачить, що тренер приділяє увагу та оцінює його роботу, то зацікавленість у виконанні таких завдань, а отже й прогрес у навчанні буде істотний.

4. Виховна – на сторінках сайту можна розмістити інформацію про відомих шашкістів даного регіону, області або ж України, що буде виховувати повагу до спортсменів, патріотизм та стимулюватиме їх до навчання.

5. Розвивальна – на головній або на спеціально виділеній сторінці сайту можна розташовувати завдання для розвитку мислення, пам'яті та уваги. Це можуть бути обов'язково завдання з шашками, а й психологічні тести або посилання на них [5, с. 49; 6, с. 110; 8].

Тренер, який володіє таким арсеналом інформаційних технологій, ніколи не залишиться без уваги своїх учнів. Його тренувальний процес стане настільки цікавим, що більшість учнів із задоволенням будуть відвідувати тренування та брати активну участь у всіх конкурсах та видах діяльності під час занять шашками [2; 3].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдураман А.Ш. Специфика применения информационно-коммуникационных технологий в процессе преподавания предмета «Физическая культура» / А.Ш. Абдураман, В.С. Ушаков // Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали XI Міжнародної Інтернет-конференції (Мелітополь, 22-24 січня, 2019 року) / за заг. ред. В.І. Лисенка, Н.М. Сурядної. – Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. – С. 22–24.
2. Ажиппо О.Ю. Використовування комп'ютерних технологій в системі педагогічного контролю у спорті / О.Ю. Ажиппо, Т.І. Дорофєєва / Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. – №11. – С. 3–6.
3. Балтажи К.Г. Як навчитися грати в шашки. Абетка шашкової гри / К.Г. Балтажи. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 160 с.
4. Головня І.О. Вчимося грати в шашки: посібник для початківців / І.О. Головня. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 96 с.
5. Карабанов Є.О. Інформаційні технології в системі «фізична культура-спорт» / Є.О. Карабанов, О.В. Непша, Г.П. Суханова, В.С. Ушаков // Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту: збірник наукових праць. – Харків: ХДАФК, 2018. Вип. 2. – С. 49–53
6. Карабанов Є.О. Інформаційно-комунікаційні технології в підготовці майбутніх фахівців у сфері фізичної культури і спорту / Є.О. Карабанов, О.В. Непша // «Філософія здоров'я – здоровий спосіб життя – здорова нація»: збірник статей, тез і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2018. – С. 110–113.
7. Ладика П. Сучасні комп'ютерні технології у фізичному вихованні і спорті / П. Ладика, В. Бучок / Актуальні аспекти фізичного виховання, спорту і здоров'я людини: зб. наук. пр. – Тернопіль, 2013. – С. 128–134.
8. Мариненко Д.С. Роздуми тренера / Д.С. Мариненко. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика, 2011. – 288 с.
9. Цікавий і пізнавальний матеріал світ хімії вчителя Вершино-Кам'янської філії Антоненко Ольги Олександрівни [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://antonenco.blogspot.com/p/blog-page_63.html.
10. Шашки 100 і 64. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності [Електронний ресурс] Програму підготували: І.Ю. Куколева – майстер ФМЖД, тренер-викладач СДЮШОР ХШШЦ (м.Херсон), голова тренерської ради Федерації шашок України; К.Г. Балтажи – голова технічної комісії Федерації шашок України. – Режим доступу: <http://ok.bibl.com.ua/stati/ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-v3/main.html>.

УДК 796.4

Олена Котова, Валерія Михайлова
(Мелітополь, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ФІТНЕС-ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТОК ЗВО

В статті представлені результати досліджень застосування фітнес-технологій на заняттях з фізичного виховання студенток I курсу в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького з метою їх мотивації до занять фізичною культурою.

Ключові слова: студенти, фітнес-технології, заняття з фізичного виховання, здоров'я, аеробіка, шейпінг, ритмічна гімнастика.

The article presents the results of research on the use of fitness technologies in physical education classes for students of the first year at the Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnitsky with the aim of motivating them to engage in physical education.

Key words: students, fitness technologies, physical education classes, health, aerobics, shashing, rhythmic gymnastics.

У генетичній програмі кожної людини вже спочатку закладений величезний запас міцності здоров'я. Ми знаємо, що зараз здоров'я українського населення, перш за все молоді, нижче середнього. Загальнодержавна програма «Здоров'я – 2020: український вимір» допомагає вирішувати цю проблему [4].

Фахівці в галузі фізичної культури, в свою чергу, також активно працюють в руслі даної проблематики: розробляють нові здоров'язберігаючі технології, шукають шляхи підвищення інтересу до занять фізичними вправами, формування уявлень про здоровий спосіб життя у всіх груп населення [3, с. 134; 12, с. 284; 13, с. 108]. Однак для ефективного їх впровадження заважають такі причини [5, с. 84; 6, с. 92; 7, с. 123; 8, с. 433]:

- *Низька мотивація до здорового способу життя.* У ЗМІ ще недостатньо пропаганди здорового способу життя. Безкоштовних фізкультурних гуртків мало. Шкільні секції не скрізь цікаві.

- *Переважає пасивного дозвілля.* Інтерес до руху пропав особливо помітно на прикладі школярів та учнівської молоді. На зміну рухливим іграм домінуюче місце в дозвіллі учня стали займати віртуальні ігри, які і без того збільшують гіподинамію, перевантажують зорову і нервову систему.

- *Низький рівень фізичного розвитку та слабка фізична підготовленість.* Студент на практиці не здатний реалізувати вимоги підсумкового контролю через погану фізичну підготовку. Пропадає інтерес до занять з фізичного виховання.

- *Підвищена зайнятість сучасного студента.* В даний час студенту денного відділення приходить поєднувати роботу і навчання, що висуває підвищені вимоги до здоров'я молоді людини.

Вік студентів закладів вищої освіти охоплює 17–21 рік. В даному віці відбувається перебудова діяльності всіх фізіологічних систем організму, особливо у дівчат. Відзначається розвиток в центральній нервовій системі. Змінюється психіка, поведінка, соціально-побутові орієнтації дівчат. Вони гостро переживають недоліки своєї зовнішності, а у деяких навіть спостерігається дисморфофобія – почуття гострого невдоволення своєю зовнішністю. Дівчата стають більш емоційними. Вони ближче до серця приймають похвалу і осуд, їх легше розчулити, змусити сміятися чи плакати. Вони більш самолюбні і образливі. Турбота про свій фізичний стан у дівчат проявляється у підтримці «зовнішніх» форм, гнучкості, витонченості рухів, ходи і, рідше, у розвитку швидкості, сили або витривалості [9, с. 226; 11, с. 30].

Таким чином, рішення даної проблеми стає вельми актуальною і вимагає пошуку, розробки та застосування нових, більш ефективних засобів і методів фізичного виховання.

У 2018 році нами було проведено анкетування, в якому взяло участь 238 респондентів (студенти нового набору, вчорашні школярі). Була розроблена анкета, що включає в себе питання, що дозволяють виявити:

- мотиви відвідуваності занять з фізичного виховання;
- можливі шляхи підвищення інтересу і задоволеності від занять з фізичного виховання;
- ставлення до сучасних фітнес-технологій.

На підставі проведеного аналізу результатів анкетування студенток Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, і вивчення даних науково-методичної літератури, можна зробити висновок, що фітнес-технології викликають підвищений інтерес, тому їх застосування на заняттях зі студентами педагогічного університету може стимулювати інтерес до занять фізичної культури.

Так, опитування, проведене нами серед студенток педагогічного університету, показав, що 42% респондентів хочуть застосування на заняттях різних напрямків фітнесу. 50% дівчат висловили своє бажання займатися на занятті під музику.

В ході занять під музичний супровід можна змінювати темп вправ і підвищувати їх інтенсивність. Виконана робота в кілограмах-метрах значно більше, коли виконання вправ супроводжується емоційною, позитивною музикою.

Танцювально-ритмічна гімнастика, різні види аеробіки, стретчинг незалежно від їх специфічної спрямованості і розв'язуваних головних і приватних завдань, знаходить відображення в тій чи іншій спрямованості занять з фізичного виховання: легкоатлетичної гімнастичної, ігрової і т.ін., вони сприяють різноманітності засобів в проведенні підготовчої і заключної частин заняття. Їх елементи сприяють поживленню заняття, надають йому нове емоційне забарвлення [2, с. 320].

Так, на заняттях легкоатлетичної спрямованості фітнес-технології включаються в підготовчу частину, виконуючи вправи під музику [5, с. 84-90].

Застосування фітнес-технологій в підготовчій частині заняття будь-якої спрямованості, насамперед, повинні відображати специфіку даного виду вправ і сприяти розвитку певних рухових здібностей студенток.

У підготовчій частині занять з легкоатлетичною спрямованістю включаються вправи аеробіки, наближені до техніки бігу, стрибків, метань. Вправ для рухливості суглобів сприяють джаз-аеробіка, фанк і т.ін.

На заняттях з гімнастики використовується степ-аеробіка, вправи на гімнастичних м'ячах, скіп-аеробіка, шейпінг.

На заняттях з ігровою спрямованістю в підготовчій частині, в залежності від завдань заняття застосовується класична аеробіка з різними переміщеннями приставними, хресними кроками, з раптовими зупинками, стрибками, вправи степ-аеробіки на гімнастичній лаві. Цікаво проходять вправи жонглювання м'ячем під музику: це невеликі комплекси на 32 рахунку.

Для вирішення завдань основної частини заняття застосовуються спеціально розроблені комплекси вправ з різних напрямків фітнесу (силові, танцювальні види аеробіки високої інтенсивності, стретчинг, класична аеробіка, степ-аеробіка і ін.), спрямовані на розвиток витривалості, стрибучості, сили, гнучкості, необхідних для реалізації завдань, поставлених на занятті з фізичного виховання будь-якої спрямованості [2, с. 322].

У заключній частині для зняття напруженості, підвищення емоційного стану застосовуються фітнес-технології: стретчинг, йога-аеробіка, дитячі ритмічні танці для професійної підготовки студенток.

Також фітнес-технології активно використовуються в різних видах фізкультурно-оздоровчої роботи [5, с. 84-90].

Як показує практика і дані проведених опитувань студенток університету, впровадження фітнес-технологій на заняттях з фізичного виховання викликає позитивну мотивацію до занять, великий інтерес і бажання займатися у більшості з них. По спрямованості занять на перше місце вони ставлять танцювальну аеробіку і шейпінг. Зростає інтерес до силових вправ під музику. Також з відповідей студентів можна припустити, що включення на заняттях фітнес-технологій змогло б задовольнити їх потреба і в новизні, і в музичному супроводі, тим самим підвищивши щільність самого заняття, де основна частина могла б проводитися за загальноприйнятною програмою.

Результати анкетування. Питання: Яка мотивація до постійного відвідування занять з фізичного виховання?. Дане питання анкети з'ясує, що ж мотивує студенток до уроку фізичної культури (рис. 1):

- 38% респондентів відповіли, що головне в житті – це здоров'я і для цього треба відвідувати заняття з фізичного виховання;
- формуванню гарної фігури віддали перевагу 34%;
- 22% – працездатність поліпшується і дозволяє краще працювати на наступних заняттях;
- 6% приходять на заняттях, щоб спілкуватися.

З відповідей стає очевидним, що для студентів важливим є, перш за все, здоров'я і візуальна сторона питання – хороша фігура.

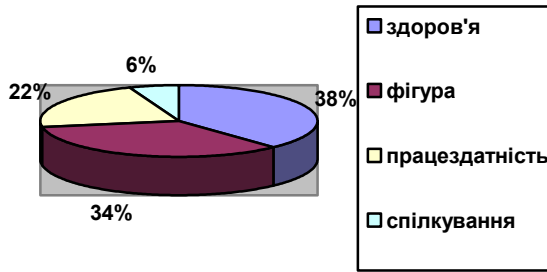

Рис. 1. Мотиви відвідування уроку

Відповіді на запитання анкети дозволили з'ясувати думку студенток про їхні інтереси на заняттях з фізичного виховання (рис. 2):

- 30% і 31% віддають перевагу аеробіці і спортивним іграм;
- 22% – гімнастиці;
- 17% подобаються комбіновані заняття.

З огляду на те, що на заняттях з гімнастики теж застосовуються вправи фітнесу, можна зробити висновки, що дівчата вважають за краще цей розділ програми, тому що він близький до нетрадиційних видів (аеробіки, шейпінгу, стретчингу).

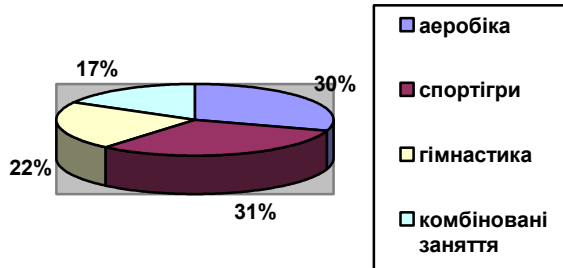

Рис. 2. Спрямованість заняття з фізичного виховання

Дівчатам, як і раніше, хочеться бути гнучкими, пластичними, мати гарну розтяжку і красиво рухатися.

Також зростає інтерес до силових вправ, які застосовуються на гімнастиці і спортивних іграх, тобто приділяють велику увагу естетичній красі (статурі).

Відповідаючи на запитання анкети «Як зробити заняття улюбленим» з'ясувалося, чого в першу чергу не вистачає на занятті для підвищення інтересу. Більшість респондентів відповіли – музики і фітнес напрямків. Невеликий відсоток студентів хоче більше ігор (рис. 3).

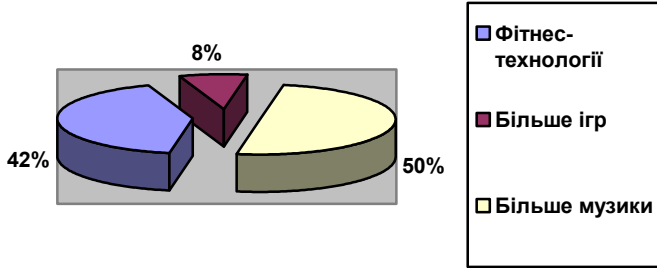

Рис.3. Засоби, що дозволяють зробити заняття улюбленим

З відповідей студентів можна припустити, що включення до занять фітнес-технологій змогло б задовольнити їх потребу в новизні, і в музичному супроводі заняття, тим самим, підвищивши щільність уроку.

Таким чином, можна прийти до висновку, що фітнес-технології можуть сприяти зміні негативного ставлення до занять з фізичного виховання, вони є дієвим засобом підвищення інтересу у студентів до занять фізичними вправами, сприяти підвищенню рівня здоров'я молоді [1, с. 112; 10, с. 108].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдураман А.Ш. Здоров'я як потреба студентської молоді / А.Ш. Абдураман // Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика// Збірник наукових праць. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. –Мелітополь, 2014. – С. 112–113.
2. Булатова М.М. Сучасні фізкультурно-оздоровчі технології у фізичному вихованні /М.М. Булатова, Ю.О. Усачов // Теорія і методика фізичного виховання; за ред. Т.Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2008. – Т. 2. – С. 320–354.
3. Карабанов Є.О. Формування культури здоров'я в процесі фізичного виховання школярів / Є.О. Карабанов, М.В. Купрєнко, О.В. Непша // Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мелітополь, 14-15 вересня 2017 року. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2017. – С. 134–136.
4. Концепція Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.apteka.ua/article/107842>.

5. Котова О.В. Впровадження сучасних оздоровчих технологій до процесу фахової підготовки майбутніх вчителів фізичної культури / О.В. Котова, Г.П. Суханова // Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення. матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 22 травня 2017 р.). – Харків: ХДАФК, 2017. – С. 84–90.
6. Котова О.В. Аеробне тренування як ефективний засіб зміцнення здоров'я студентської молоді // О.В. Котова, Г.П. Суханова // Основи побудови тренувального процесу в циклічних видах спорту. – Харків: ХДАФК, 2016. – С. 92–96.
7. Котова О. Актуальні питання фізичного виховання та покращення фізичних здібностей студентської молоді / О. Котова, Н. Лябах, В. Асланова // Формування стратегій міжкультурної комунікації особистості учня в онтогенезі: від методики до методології: тези Міжнар. наук.-практ. конф.(13-14 вересня 2018 р.). – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – С. 123–127.
8. Купрєнко М.В. Використання фізкультурно-оздоровчих технологій в оптимізації рухової активності студентської молоді / М.В.Купрєнко, О.В.Непша // Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник матеріалів II-ої Міжнародної науково-практичної конференції. – Баку–Ужгород – Дрогобич: Півсвіт, 2017. – С. 433–435.
9. Непша О.В. Вікові особливості студентів спеціальностей вищих навчальних закладів на заняттях фізичною культурою / О.В. Непша, М.В. Купрєнко, В.С. Ушаков // Історико-географічний дискурс проблем геосфери: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 16 травня 2016 р.: зб. наук. праць/за ред. Л.М. Даценко. – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького. – С. 226–229.
10. Непша О.В. Здоров'я як потреба і цінність людини в сучасному суспільстві / О.В. Непша, Г.П. Суханова, В.В. Іваненко // Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді: матеріали регіональної науково-практичної конференції студентів і молодих учених (02 грудня 2016 р.). – Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. –С. 180–182.
11. Непша О.В. Формування мотиваційно-ціннісного ставлення студентської молоді до занять фізичною культурою / О.В. Непша, Г.П. Суханова // Фізичне та спортивне виховання у вищих навчальних закладах. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13-15 жовтня 2017 року. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. – С. 30–33.
12. Суханова Г.П. Моніторинг здоров'я студентів вищих навчальних закладів, віднесених до спеціальних медичних груп / Г.П. Суханова, О.В. Непша // Стратегічне управління розвитком фізичної культури і спорту: збірник наукових праць. – Харків: ХДАФК, 2017. –С. 284–288.
13. Ушаков В.С. Шляхи формування фізичної культури особистості студентів вищих навчальних закладів / В.С. Ушаков // Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.(25-26 квітня 2018 року). – Том 2. – Бердянськ: БДПУ, 2018. – С. 108–109.

УДК 796:613.96

Юрій Феліксов, Олександр Бурбела
(Вінниця, Україна)**ФІЗИЧНІ НАВАНТАЖЕННЯ, ЯК ОСНОВА ВЕДЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

Запропонована стаття піднімає проблему фізичного виховання в контексті загального виховання та фізичної культури, розкриває основні засади формування здорового способу життя.

В статті розглянуто елементи здорового способу життя та узагальнено досвід формування здорового способу життя

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, фізична культура.

The proposed article raises the problem of physical education in the context of general education and physical culture, reveals the basic principles of the formation of a healthy lifestyle.

The article considers elements of a healthy way of life and generalizes the experience of forming a healthy lifestyle

Key words: health, healthy lifestyle, physical culture.

Постановка проблеми. Формування здорового способу життя протягом своєї 25-річної історії пройшла шлях від первинного накопичення фактів і свідчень до розробки цілісної теорії. Зараз ФЗСЖ виступає як самостійна наукова дисципліна, котрій притаманні усі відповідні компоненти – власна теорія, методологія, методика, ідеологія, принципи тощо. Введення в цю дисципліну потребує певних знань щодо сучасного розуміння феномена здоров'я людини взагалі.

Здоров'я – безцінне надбання не тільки кожної людини але і всього суспільства. Здоров'я допомагає нам виконувати наші плани, успішно вирішувати основні життєві задачі, переборювати труднощі, а якщо доведеться – то й значне перевантаження. Добре здоров'я розумно зберігається і зміцнюється самою людиною, забезпечує їй довге і активне життя.

Аналіз попередніх досліджень. Сучасні дослідження феномена здоров'я виявили обмеженість суто медичного підходу, що визначає здоров'я як відсутність хвороби. Поширеність ще й до цього часу подібного визначення пояснюється тим, що тривалий час воно також вживалось і у практичній медицині.

узагальнені підсумки досліджень залежності здоров'я людини від різних чинників переконують, що стан системи охорони здоров'я обумовлює в середньому лише близько 10% всього комплексу впливів. Решта 90% припадає на екологію (близько 20%), спадковість (близько 20%) і найбільше – на умови і спосіб життя (майже 50%). Тобто медичне визначення здоров'я, як відсутність хвороби не відповідає життєвим реаліям.

Мета статті. На жаль, багато людей не дотримується найпростішого обґрунтованого наукою здорового способу життя. Одні стають жертвами малорухливості (гіподинамії), що викликає передчасне старіння, інші – зайвою

їжею йдуть до неминучого у цих випадках розвитку ожиріння, склерозу судин. Деякі люди, піддаючись пагубній звичці до паління й алкоголю, укорочують своє життя.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим у міжнародному спілкуванні є визначення здоров'я, викладене у преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (1984): «Здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад».

Світова наука передбачає цілісний погляд на здоров'я як феномен, що інтегрує принаймні чотири його сфери або складові: фізичну, психічну (розумову), соціальну (суспільну) і духовну. Всі ці складові є невід'ємними одна від одної, вони тісно взаємопов'язані і саме разом, у сукупності, визначають стан здоров'я людини.

Взагалі, можна говорити про три види здоров'я: фізичне, психічне і моральне (соціальне):

1. Фізичне здоров'я – це природний стан організму, обумовлений нормальним функціонуванням всіх його органів і систем. Якщо добре працюють всі органи і системи, то і весь організм людини (саморегулююча система) правильно функціонує і розвивається.

2. Психічне здоров'я залежить від стану головного мозку, воно характеризується рівнем і якістю мислення, розвитком уваги і пам'яті, ступенем емоційної стійкості, розвитком волевих якостей.

3. Моральне здоров'я визначається тими моральними принципами, які є основою соціального життя людини, тобто життя у людському суспільстві. Значними ознаками морального здоров'я є, насамперед, свідоме відношення до праці, оволодіння скарбами культури, активне неприйняття вдач і звичок, що суперечать нормальному способу життя. Фізично і психічно здорова людина може бути моральним виродком, якщо вона зневажає норми моралі. Тому соціальне здоров'я вважається вищою мірою людського здоров'я. морально здоровим людям присутній ряд загальнолюдських якостей, які й роблять їх дійсними громадянами.

Цілісність людської особистості виявляється, насамперед, у взаємозв'язку і взаємодії психічних і фізичних сил організму. Гармонія психофізичних сил організму підвищує резерви здоров'я, створює умови для творчого самовираження в різних областях нашого життя. Активна і здорова людина надовго зберігає молодість, продовжуючи творчу діяльність та не дозволяючи душі «лінуватися».

Здоровий спосіб життя містить у собі наступні основні елементи: плідна праця, раціональний режим праці і відпочинку, викорінювання шкідливих звичок, оптимальний руховий режим, особисту гігієну, загартовування, раціональне харчування і т.п.

Плідна праця – важливий елемент здорового способу життя. На здоров'я людини впливають біологічні і соціальні фактори, головним з яких є праця.

Раціональний режим праці і відпочинку – необхідний елемент здорового способу життя. При правильному і строго дотримуваному режимі

виробляється чіткий і необхідний ритм функціонування організму, який створює оптимальні умови для роботи та відпочинку, і тим самим сприяє зміцненню здоров'я, поліпшенню працездатності і підвищенню продуктивності праці.

Наступною ланкою здорового способу життя є викоринювання шкідливих звичок (паління, вживання алкоголю, наркотиків). Ці порушники здоров'я є причиною багатьох захворювань, різко скорочують тривалість життя, знижують працездатність, згубно відбиваються на здоров'я підростаючого покоління і на здоров'я майбутніх дітей.

Оптимальний руховий режим. Для сучасної людини систематичне заняття фізкультурою і спортом здобуває виняткове значення. Відомо, що навіть у здорової і нестарої людини, якщо вона не тренувана, веде сидячий спосіб життя і не займається фізкультурою, при найменших фізичних навантаженнях частішає подих, частішає серцебиття. Навпаки, тренувана людина легко справляється зі значними фізичними навантаженнями. Фізичне тренування зміцнює і розвиває м'язи, судини, дихальну систему і багато інших органів, що значно полегшує роботу апарата кровообігу, благотворно впливає на нервову систему.

Щоденна ранкова гімнастика – обов'язковий мінімум фізичного тренування. Вона повинна стати для всіх такою ж звичкою, як умивання щоранку.

Важливий елемент здорового способу життя – особиста гігієна. Він містить у собі раціональний добовий режим, догляд за тілом, гігієну одягу і взуття. Особливе значення має і режим дня. При правильному і строгому його дотриманні виробляється чіткий ритм функціонування організму. А це, у свою чергу, створює найкращі умови для роботи і відновлення сил.

Наступною складовою здорового способу життя є раціональне харчування, особливо це стосується студентства. Коли мова йде про нього, варто пам'ятати про два основні закони, порушення яких небезпечно для здоров'я.

Перший закон – рівновага одержуваної енергії та енергії, що витрачається. Якщо організм отримує енергії більше, ніж витрачає, тобто якщо ми одержуємо їжі більше, ніж це необхідно для нормального розвитку людини, для роботи і гарного самопочуття, – ми повніємо, що в підсумку приводить до атеросклерозу, ішемічної хвороби серця, гіпертонії, цукрового діабету, цілого ряду інших недуг.

Другий закон – відповідність хімічного складу раціону фізіологічним потребам організму в харчових речовинах. Харчування повинне бути різноманітним і забезпечувати потреби в білках, жирах, вуглеводах, вітамінах, мінеральних речовинах, харчових волокнах. Багато хто з цих речовин незамінні, оскільки не утворюються в організмі, а надходять тільки з їжею. Відсутність хоча б одного з них, наприклад, вітаміну С, приводить до захворювання, і навіть смерті.

Головними правилами в будь-якій природній системі харчування повинні бути: прийом їжі тільки при відчуттях голоду; відмова від прийому їжі при болях, розумовому і фізичному нездужанні, при лихоманці і підвищеній

температурі тіла; відмовлення від прийому їжі безпосередньо перед сном, а також до і після серйозної роботи, фізичної або розумової.

Раціональне харчування забезпечує правильний ріст і формування організму, сприяє збереженню здоров'я, високій працездатності і продовженню життя.

Фізіологічна сутність загартовування людини полягає в тому, що під впливом температурних змін, за допомогою природних факторів організм поступово стає несприйнятливим (звичайно, до відомих меж) до застудного захворювання і перегрівання. Така людина легше переносить фізичні і психічні навантаження, менш стомлюється, зберігає високу працездатність і активність.

У своїй основі фізична культура, як і кожна з видів культури, має духовну і матеріальну форми вираження, її духовна сторона проявляється у зростанні загального інтелекту людини, у зміні її психоемоційного стану, розумових здібностей, у надбанні науково-теоретичних знань з галузі фізичної культури та спорту, інших гуманітарних та біологічних наук (психології, педагогіки, соціальної психології, анатомії, фізіології, гігієни, біомеханіки) та їх раціональне використання в повсякденному житті.

Залежно від того, в якій сфері діяльності використовується фізична культура, вона отримує відповідну назву: «дошкільна фізична культура», «шкільна фізична культура», «фізична культура в професійно-технічних училищах та спеціальних середніх навчальних закладах», «фізична культура у вузах», «лікувальна фізична культура», «виробнича фізична культура», «особиста фізична культура» тощо.

Таким чином, можна вважати, що фізична культура – це сукупність досягнень суспільства у створенні та раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого вдосконалення людини.

Фізичне виховання.

Фізичне виховання – органічна частина загального виховання, тому воно характеризується всіма загальними ознаками, що притаманні педагогічному процесу, який спрямований на вирішення певних конкретних завдань. Головним напрямком фізичного виховання є формування здорової, розумово підготовленої, соціально активної, морально стійкої, фізично вдосконаленої і підготовленої до майбутньої професії людини. Отже, основними завданнями фізичного виховання є:

- підвищення функціональних можливостей організму студентів засобами фізичної культури;
- сприяння всебічному гармонійному розвитку, відмова від шкідливих звичок, покращання розумової і фізичної працездатності;
- формування у студентів думки про систематичні заняття фізичними вправами з урахуванням особливостей їх майбутньої професії, фізичне самовдосконалення та здоровий спосіб життя;
- отримання студентами необхідних знань, умінь та навиків у галузі фізичної культури з метою профілактики захворювань, відновлення здоров'я та підвищення професійної працездатності;

- використання засобів фізичної культури в лікувально-профілактичній діяльності;
- оволодіння методами визначення фізичного стану та самоконтролю;
- виховання організаторських навичок, особистої гігієни та загартовування організму;
- уміння складати та виконувати вправи з комплексів ранкової гігієнічної гімнастики;
- виховання патріотичних, морально-вольових і естетичних якостей;
- удосконалення спортивної майстерності студентів, що займаються обраними видами спорту.

Для вирішення поставлених завдань використовуються різноманітні засоби фізичного виховання, головними з яких для студентів є гімнастика (загальна, спортивна, гігієнічна, виробнича тощо), легка атлетика, спортивні та рухові ігри, плавання, туризм, походи вихідного дня та інші види спорту. Лише засобами фізичної культури фізичне виховання вирішує завдання зміцнення здоров'я, розвитку фізичних і духовних сил, підвищення фізичної і розумової працездатності, продовження трудового довголіття і життя людини тощо.

Згідно з функцією впливу фізичного виховання на людину, розрізняють дві його нерозривно пов'язані сторони: фізичну освіту і фізичне вдосконалення організму, які здійснюються за допомогою розвитку фізичних якостей.

Висновки. Таким чином, із вище сказаного витікає, що формуванні у студентів звички займатися фізкультурою включає:

- виховання в студентів інтересу до занять фізичними вправами;
- озброєння їх знаннями по фізичній культурі, фізіології і гігієни людини і вироблення на їх основі переконань в необхідності систематично займатись фізкультурою;
- практичне навчання студентів кожен день самостійно займатись фізичними вправами.

СПИСОК ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Присяжнюк С.І., Краснов В.П., Третяков М.О. та ін. Фізичне виховання. Навч. пос. / С.І. Присяжнюк, В.П. Краснов, М.О. Третяков та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
2. Приходько В.В., Кузьмінський В.П. Креативна валеологія. Концепція і педагогічна технологія формування студентів технічних і гуманітарних спеціальностей як будівничих власного здоров'я: Навч. пос. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, / В.В. Приходько; В.П. Кузьмінський 2004. – 230 с.
3. Теорія та методика фізичного виховання. Загальні основи теорії та методики фізичного виховання / За ред. Т.Ю. Крецевич – К.: Олімпійська література, 2003. – Т.1. – 422 с.

ФІЛОЛОГІЯ

UDC 81-2:930

*Luiza Khachapuridze, David Shavianidze
(Kutaisi, Georgia)*

**THE GRAVE STONE AS AN EPIGRAPHIC MONUMENT
(ACCORDING TO LECHKHUMI'S LATEST MATERIALS)**

The tombstones in Georgia are important objects reflecting the peculiarities of material and spiritual culture of Georgians. We have analyzed the historical-ethnographic side of Western Georgia Lechkhumi – the material obtained during ethnographic expedition in 2016. Selected for analyze one of the most interesting tombstones dating 1922Y. (With its originality, it can be considered as a monument of material culture. The study object is a «stella» with a linguistic-ethnographically interesting inscriptions of Georgian epigraphy. The epitaph's text on stone (Life, love, no to death, caring for each member of the family, equality) is interesting in terms of the identity of Georgian mentality.

Key words: *epigraphy, epitaphia, ethnicity, ethnical culture, dialectics.*

From the dawn of human development in Georgia, items of labor, fighting and various necessities were created mainly from stone. Accordingly, to stone crafts, stone-drawing art in its thousand year's development except ethnic and psychiatric factors, appreciated also cultural characteristics of other ethnic groups and became an ethno-cultural sample. In Georgia, the Caucasus handicraft industry center, were satisfied by mostly locally, stone-made products. In production of products of various forms, content and purpose were involved all layers of the country's population. Considering the ethnophysiology, spiritual and material, local-angular characteristics of the united national organism.

Materials recorded during ethnographic expedition in historical-ethnographic place of western Georgia – Lechkhumi in 2016 was one of the first sources of ornamental art study and stone crafts, those centuries. Complex research of our materials confirmed, the arrangement of the tombs in Lechkhumi, inscription-drawings on graves, character of cutting symbols are the same, as in other parts of Georgia. In this historical-ethnographic community of Georgia, one can also see the graves with roof or without. As a material is mainly used the white stone of eklari.

Selected for analyze one of the most interesting tombstones dating 1922Y. (With its originality, it can be considered as a monument of material culture. Line is ours).

Physical indication: Height - 2 meters; Width – 50 cm two parts of Stella" The bottom stone has a caption and is distinguished with barliepit artwork. The upper is a four-foot ornamental stone with emptiness in the middle. Both of the parts form a whole. On the foot of the upper part of is cut the branch, its head is head has a shape of the cross. It can be said that we have a high cross with leaves. In the

upper part of the distance between the legs, the same leaf branch is depicted. In the lower part is a double string inscription.

To take correctly the four lines, the master drew line using the style of I. Gogebashvili and the letters are written in the same way. Rarely come across joining, however, the sounds «s» and «kh» are drawn in such way, as if they were bound on the previous one. While using conjunction «and» sounds were drawn on one another. In this case (The term «agodlebulia» was used by great Georgian historian Ivane Javakhishvili). There are several places where we meet the sounds like «ar», «is», and «Akh» are bound with one another. All words are separated from each other with a point.

I page reads as follows: Olgha you were fasion and you'll be glad.

In the lower part of the text in the right, the barrel is cut 7 string guitar and in the left a hand manual sewing machine.

The 2nd page: you loved. And. You knew how to use it. That's why I'm drawing it for you. (The last line has been crossed, the line is ours).

3rd page: 1st line: «Goodbye. Brother».

On the left of the second line the tile is broken and lost. That's why it's not readable the beginning of the 2nd, 3rd, 4th lines.

The 2nd line continues:

«And. Relative →»;

3rd «slows down»;

4th «couldn't try»;

5th «No more will see you».

According to the content the text is written in the first person. There is an appeal to the deceased on the first and the second pages. On the 4th page there is information about the deceased.

The 4th page consists of 6 strophes. The letters on the first and second strings have been spoiled. It is readable from the middle of the 3rd string: Niko.

Kurash (Surname Kurashvili is presumably shortened due to lack of width of the stone.) The inhabitants of the village confirm that the stone belongs to the deceased by the surname of kurashvili-line is ours)

4th string: «daughter. born. In 1895. Died in 1922 March 10».

She has spent a good maidhood.

She has been living with her brother up today.

Interest in the linguistic ethnographic view of the text.

Linguistic side: are found dialectic forms: A short version of the variant of the word «die». In the words are lost the sounds: r and a.

Volgha – Olgha. The development of the sound «v» before «o» in the anthropomorphic.

It is found also dialectic form of the subordinate conjunction «that's why».

Up today the preposition is represented in an archaic form.

Russian word «modistka» (Fashion follower). Dialectic option of the word «modistka», where «b» is lost. Such kinds of words were considered forced to use.

From the end of the 20th century, there appeared graves without epitaph. (Such a stone is where there were only the name and the dates denoting the birth and death. – line is ours) Many versatile monuments are destroyed before our eyes.

Ethnographic side: We talk about grave with the painted guitar and the hand sewn machine. Up today you will meet in mountainous villages of Georgia the old tradition not only paintings of the necessary, professional and favorite things or tools, but the tradition of putting in them in the grave. After the death these things were drawn on the stone. They were doing it with the belief, that physical, individual or other kinds of necessity was not lacking. That is, there is a folk belief in the next world.

«Goodbye sistet, Brother». The form of farewell is a prayer, is the basis of good mood. (Narrator Ant Goletiani, Lechkhumi, 2016). **Believing in all communities of Georgia, a person must be ready to meet the next life, not the death. You'll rarely meet the active form of «see you». Here he means meeting in the eternal world.** It is also a promise to live a godly life in the future. (Narrator, N. Dograshvili, Bagdati, village Zeagan, 2007). There is even the expression in Georgian language: "Before the meeting in Christ"

«Couldn't try».

«The necessity of carrying a husband's name by a woman is from a period of Russian communist rule. After marriage, the spouses are one whole soul and one flesh. Everyone has their own surname. Why should a woman change her surname? Can this woman be remembered only by a surname? And no one knew that it was his father's last name. Examples of the adoption of a husband's surname, for example: Tsindeliani-Gvarmiani etc. Tombstone stones confirm» (Narrator, M. Tsindeliani, Svaneti, village nkra, 2017).

«Will see you no more».

The desire not to leave the earthly life is expressed. **Ethnographic material:** «Godly fear, humility, wisdom, and morality are the exam that proves that hell is not waiting for you. However, there is a lot of weakness in people. Should we be believers or not it's hard for us to get away with your relatives. Even convinced in its eternity it is very hard».

«She has spent a good maidhood».

«It was not only physical femininity in Georgian life but also worthy of women; such women that deserves the respect, which set up Woman's Mother Cult». (Narrator, S. Khachapuridze, Kutaisi, 2010).

Adjarian ethnographic material: Mothers say that such woman should be married to the / son (Narrators, Senem and Gulvard Futkaradze, Erdvati, July, 2018); «The virginity means a young age and Woman's daughter too, where appears her face as amother» (Narrator, Z. ShavianidzeKartli, village Vashlovani, 2016).

«Up today was with her brother». We are interested in this part of the stone epitaph indicates the equality of men and women recognized by Georgian consciousness: «There was no dispute on women's property or the rights. Living unmarried sister in her father's house with brother- is a sample of love and mutual respect for Georgian family life» (Narrator, T. Shalamberidze, Dikhashkho, 2001).

By conclusion: The description of important objects depicting the tombstones, and the scientific research, aspects of the material and spiritual culture, has a long history in Georgia. Epigraphic monuments with symbols on them are perceptible objects, which reflect the spirit of the society, self-consciousness, material status, the organization of the society, its dependence on the tradition; local-ethnic or socio-cultural heritage characteristic of the general epoch. Thus the epigraphic monuments characteristic of Georgia will contribute to the study of epigraphic and historical-dialectology.

UDC 811.111=111

*Indira Kalelova, Yuliya Tanasevskaya, Kymbat Toktargalieva
(Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*

**CLIL AS A SPECIFIC APPROACH IN TEACHING FOREIGN
LANGUAGES**

In this article we discuss the importance of using CLIL as the most suitable method to prepare students for future professional life through acquiring knowledge and skills required by an international labour market. Thus, to implement CLIL into teaching, theoretical knowledge needs to be put into practice.

Key words: *approach, competence, technology, realization, educational process, practical activities.*

В этой статье мы обсуждаем важность использования CLIL как наиболее подходящего метода для подготовки студентов к будущей профессиональной жизни путем приобретения знаний и навыков, необходимых для международного рынка труда. Таким образом, для внедрения CLIL в преподавание необходимо применять теоретические знания на практике.

Ключевые слова: *подход, компетентность, технология, реализация, учебный процесс, практическая деятельность.*

All spheres of our life have undergone dramatic changes. Education was one of them. Teaching and learning foreign languages would necessary adapt to these inevitable changes. The major aims of language teaching are not only broadening cultural horizons, but also preparation for future professional life through acquiring knowledge and skills required by an international labour market. CLIL might be the most suitable method to achieve this, since the content of non-language subjects is presented by the target foreign language.

To implement CLIL into teaching, theoretical knowledge needs to be put into practice. CLIL lesson requires a precise and extensive preparation. First, the teacher has to decide in great detail which content is going to be taught and also has to define the English parts of the lessons. It includes not only partial planning of the lessons but rather a long chain of steps for this approach to be efficient.

A typical lesson plan for CLIL consists of stages specifically designed to perform the following activities:

- ✓checking previous knowledge;
- ✓practicing content language;
- ✓expanding vocabulary;
- ✓consolidating knowledge;
- ✓summarizing skills;
- ✓applying the new knowledge;
- ✓checking and correcting errors.

The most difficult task for the teachers is to find appropriate material and adopt it. High-quality CLIL materials are cognitively demanding and challenging for learners because they need to master the subject matter in L2 and L1. This “excessive cognitive load can be avoided by incorporating enhanced scaffolding and other learner support mechanisms to help students reach well beyond what they could do on their own. Quality learning materials help students build a sense of security in experimenting with language, content, and the management of their own learning. In addition, quality CLIL materials are highly integrative and multilayered and they help increase the likelihood that both content and language learning will be meaningful” (Mehisto, 2012, p. 17). Mehisto (2012) suggests that quality CLIL materials should satisfy the following criteria:

- ✓make the learning intentions (language, content, learning skills) and process visible to students;
- ✓systematically foster academic language proficiency;
- ✓foster learning skills development and learner autonomy;
- ✓include self, peer and other types of formative assessment;
- ✓help create a safe learning environment;
- ✓fostering cooperative learning;
- ✓seek ways of incorporating authentic language and authentic language use;
- ✓foster critical thinking;
- ✓foster cognitive fluency through scaffolding of a) content, b) language, c) learning skills development helping student to reach well beyond what they could do on their own;
- ✓help to make learning meaningful.

Since there is a lack of CLIL materials, CLIL teachers need to select CLIL materials from the existing resources, adapt them so that they meet the needs of their students or they must actually become materials designers and create materials themselves. These are considered to be important competences of CLIL teachers.

When selecting materials, it is necessary to evaluate them first from the point of view of the content and age appropriacy. The input provided by the materials should be as rich and varied as possible to accommodate various learning styles, and help students develop their language skills. It should include not only reading texts, but also radio broadcasts, various materials from the internet, such as Youtube videos, films, internet articles, podcasts, PowerPoint presentations, blogs, visuals, etc. They are authentic and up-to-date, and therefore attractive for both the students and the teachers.

After the material has been chosen, the teacher needs to decide what tasks students will do with it and how they will be scaffolded in the learning process. Usually, the tasks are divided into three groups:

1. pre-reading/listening tasks which prepare students to deal with the material independently; motivate them and spark their interest; activate their schemata (pre-concepts); or help them understand some key vocabulary which appears in the material;
2. during-reading/listening tasks which help students understand the new knowledge, main ideas, important details, or specific information included in the text;
3. after-reading/listening tasks which enable students to use the new language of learning (subject-specific language) and language for learning, construct their own knowledge, deepen their understanding of the new subject matter, and use it in various problem-solving tasks.

Take, for example, the video from Youtube «Straddling Bus» Possible Solution for Beijing Traffic Misery that explains how straddling bus can solve the problem of traffic congestions in Beijing.

Since a CLIL teacher should often refer to authentic material, it could be necessary to deal with topic specific vocabulary or with everyday words used in a specialist way that students might not know. In that case, instead of simplifying the text, it would be better to provide scaffolding through a keyword box before doing the exercises.

When introducing new words some techniques might be useful to explain their meaning, among them are:

- ✓miming;
- ✓showing pictures;
- ✓giving a context sentence;
- ✓giving a definition.

It's also recommended to give collocations. Here is an example of an exercise dealing with collocations. For each word in the first column, there is one possible match proposed in the second one; students have to mark the appropriate word.

Pre-listening activities:

One of the objectives of the activities students do before listening to a text is to find out what their pre-concepts are or to activate their schemata. There are lots of activities which make this possible, and they can all be done either in L1 or L2. One of them is the personalization activity. Students are asked some questions related to the topic. They are encouraged to discuss them in pairs.

During-listening activities:

During- listening activities include tasks which students need to do while they listen to a text. In these tasks they usually need to transform the information from one code to another using various graphic organizers, problem solving tasks, or answering various kinds of questions. For instance, marking advantages of using a straddling bus. It is important that the task is set before listening because it gives students the purpose for listening and helps them focus on the most relevant aspects of the material.

After-listening activities:

At this stage, it is necessary to draw students' attention to the target vocabulary which in CLIL situation usually includes language of learning (terminology and the language needed to discuss the new subject matter). The last task in the worksheet based on the video about straddling buses in Beijing suggests thinking and expressing students' opinion using topic-specific vocabulary.

To sum up, CLIL is based on constructivist principles, therefore it uses learner-oriented methods to enable students to construct their own knowledge and thus achieve the objectives. Learning materials should enable the development of all main components of CLIL – content, cognition, communication and culture – following some specific criteria. During the learning process students should activate their schemata, discuss their pre-concepts, gain information from a variety of sources, be involved in tasks in which they can investigate, observe, make conclusions, compare, analyse, evaluate, etc. All these activities need to be carried out so that they give students an opportunity to acquire not only subject knowledge, but also cognitive and interactional skills.

REFERENCES

1. Brookfield S.D. (1991, © 1987). *Developing Critical Thinkers: Challenging adults to explore alternative ways of thinking and acting*. San Francisco: Jossey-Bass and England: Open University Press.
2. COYLE D., HOOD P., & MARSH D. (2010). *CLIL – Content and Language Integrated Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. FÜRSTEMBERG U. & KLETHENBAUER P. (2012) CLIL: from Online Sources to Learning Resources. In *International Conference ICT in Language Learning, 5th edition*. [Online]. [cit. 18 August 2015]. Available at http://conference.pixel-online.net/ICT4LL2012/common/download/Paper_pdf/149-CLI02-FP-Kletzenbauer-ICT2012.pdf.
4. HÖNIG I. (2010). *Assessment in CLIL theoretical and empirical research*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co. KG.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 344.12:347.510

*Ірина Вербицкая
(Минск, Беларусь)***ГЕНЕЗИС ИНСТИТУТА ВИНЫ КАК УСЛОВИЯ НАСТУПЛЕНИЯ
ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ**

Анализ института вины в гражданском праве Республики Беларусь выявил ряд актуальных вопросов, требующих детального анализа и научного переосмысления. Научные и практические выводы, полученные в результате исследования, могут позитивно повлиять на эффективность применения гражданско-правовой ответственности в целом. В настоящей работе рассмотрены ключевые подходы к определению сущности и понятия вины.

Ключевые слова: вина, убытки, гражданско-правовая ответственность, правонарушение.

An analysis of the institution of guilt in the civil law of the Republic of Belarus has revealed a number of topical issues that require detailed analysis and scientific rethinking. The scientific and practical conclusions obtained as a result of the research can positively affect the effectiveness of the application of civil liability in general. This article discusses key approaches to the definition of the essence and concept of guilt.

Key words: wines, damages, civil liability, offense.

Исследование и правовой анализ института вины в гражданском праве Республики Беларусь прослеживает своё динамическое развитие. Обращает на себя внимание тот факт, что учение о вине в её правовом понимании существовало ещё в дореволюционной России. Институт вины всегда представлял собой научный интерес, поэтому ученые предлагали своё авторское видение предмета исследования, при этом само понимание сути гражданско-правовой ответственности на началах вины, строилось на отказе от принципа причинения. Гражданский кодекс БССР 1964 года подкрепил принцип первостепенности и необходимости такого условия как вина, но уже в Гражданском кодексе Республики Беларусь 1998 года (далее по тексту ГК), законодатель не дал четкого определения исследуемого понятия.

Генезис вопроса вины и её форм имеет актуальное значение для выявления сущности самой гражданско-правовой ответственности и эффективности её применения.

Анализ существующих точек зрения на исследуемый институт показал дуализм подхода к определению сущности и признаков вины как условия ответственности.

Наиболее распространенной является точка зрения на вину как психическое отношение правонарушителя к своему поведению и его результату (психологический подход). Так, О.С. Иоффе пишет: «Под виной

понимают психическое отношение лица к совершаемому им противоправному действию или бездействию, а также к наступающим в связи с этим противоправным последствием» [8, с. 110]. Аналогичные определения встречаются в работах Г.К. Матвеева [11, с.185], И.С. Самощенко [14, с. 130-131] и ряда других ученых [13, с. 115-116]. Следует отметить, что современная цивилистика нередко поддерживает выдвинутую точку зрения, считая, что данный признак позволит отграничить вину от других форм субъективного отношения к поведению и его результату [9, с. 2].

В то же время ряд авторов старались избежать понимания вины как психического отношения субъекта к своим действиям. Сторонники второй абстракции (подхода) к определению вины придерживались позиции абстрактной модели ожидаемого поведения в той или иной ситуации, характерной для разумного и добросовестного участника гражданского оборота (объективистский подход). Например, Л.А. Лунц называл виной в гражданском праве исключительно «умысел или неосторожность лица, поступившего противоправно и причинившего своим поступком вред другому лицу» [12, с. 320]. По мнению М.М. Агаркова, виной следует считать «умысел или неосторожность лица, обусловившие совершенное им противоправное действие» [1, с. 145]. Б.И. Пугинский утверждает в свою очередь, что вина должна пониматься не как акт сознания, а исключительно как характеристику деятельности нарушителя в конкретных условиях её осуществления. Здесь же ученый приводит точку зрения Л.Н. Успенского: «Право имеет так же мало дела с психическими переживаниями человека, как с физическими процессами природы... Праву нет дела до психического процесса и не о психическом переживании идет спор на суде». Как видно из приведенных обоснований, вина авторами рассматривалась исключительно в качестве характеристики действий субъекта, а не как отношение этого субъекта к своим совершённым действиям. Отметим, что на сегодняшний момент данной тенденции в понимании вины как условия наступления гражданско-правовой ответственности придерживаются учёные и практики ряда научных работ [4, с. 115].

Брагинский М.И. в своей работе «Договорное право» категорично утверждает, что «индивидуальные качества должника и тем более его психические переживания в связи с совершенным правонарушением не имеют ничего общего с оценкой его вины» [2, с. 759]. В данном контексте автор пытается отойти от инерционного движения к определению вины через призму уголовного права. Безусловно, не следует забывать и тот факт, что виновное действие может совершить не только физическое лицо, но и юридическое. Может ли мы в случае нарушения обязательства и говорить о его психическом отношении к содеянному? В свете данной проблемы, безусловно, позиция Брагинского М.И. абсолютно оправданна, так как вина юридического лица, это не вина конкретного человека, это вина всего коллектива.

В тоже время обращают на себя внимание и работы учёных и исследователей с диаметральной точкой зрения [2, с. 748]. Бремя доказывания отсутствия своей вины в случаях, когда наличие вины является необходимым

основанием ответственности, возлагается на лицо, допустившее нарушение обязательства. Данное положение раскрывает суть принципа презумпции вины должника в нарушенном гражданско-правовом обязательстве. Однако, это не освобождает кредитора, предъявившего требование к должнику, если их спор рассматривается в суде, от необходимости доказать факт нарушения должником обязательства и в соответствующих случаях наличие убытков.

Для применения ответственности в виде возмещения убытков в коммерческом обороте вина является факультативным (необязательным) условием, так по смыслу ст. 1 ГК предприниматели несут ответственность без вины. В подтверждение данной позиции можно встретить следующую формулировку данного положения. Малашко А.П. в своей диссертации предлагает дополнить п.4 ст.364 ГК следующим образом: «Лицо, право которого нарушено при осуществлении этим лицом предпринимательской деятельности, признаётся понесшим убытки в виде упущенной выгоды, пока не доказано иное» [10, с. 12]. Такой формулировкой автор даёт нам понять, что вина является причиной убытков, а их последствием выступает лишь упущенная выгода. Таким образом, в результате виновных действий должника отсутствует реальный ущерб, о котором автор не упоминает. В итоге мы видим, что для наступления ответственности в форме убытков для лиц, осуществляющих предпринимательскую деятельность вина обязательна лишь в случае наличия упущенной выгоды. Подобная позиция достаточно противоречива, так как расходится с действующим законодательством и практикой судов.

Анализ норм Гражданского кодекса, предусматривающих общие положения об ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательств, позволяет сделать вывод о том, что гражданское право исходит из наличия трех форм вины: умысла, неосторожности и грубой неосторожности. По общему правилу, форма и вид вины не влияют на решение вопроса о наступлении ответственности и ее размере. По мнению Грунтовой Т.В. «для возникновения ответственности в полном объеме достаточно самой легкой степени вины» [5, с. 94]. В тоже время по утверждению исследователя, «ответственность независимо от вины не является беспредельной» [6, с. 82]. Гражданский кодекс исходит из презумпции виновности должника, а это значит, что вина такого лица всегда предполагается, пока он сам не докажет обратное (п.2 ст. 372 ГК). В свою очередь истец доказывает факт правонарушения, размер причиненных убытков, а также может приводить доводы, свидетельствующие о виновности должника. По смыслу закона вина – это объективное проявление субъективного психического отношения лица к собственному поведению. Сами же по себе психические переживания должника в связи с совершенным им правонарушением в правовом смысле не имеют значения. По замечанию Л.Н.Успенского, «право имеет так же мало дела с психическими переживаниями человека, как с физическими процессами природы... Праву нет дела до психического и не о психических переживаниях идет спор в суде» [15, с. 88-89]. При разбирательстве дела в суде с точки зрения закона имеет

значение только сам факт правонарушения со стороны должника, который можно было бы избежать, приняв для этого все объективно возможные меры.

Проведенный анализ понятия вины как условия наступления гражданско-правовой ответственности позволяет выдвинуть новый аргумент в поддержку уже сформировавшегося в цивилистической науке взгляда на вину как на характеристику действий участника гражданского оборота, предпринятых им для надлежащего исполнения обязательства. Проявленная при этом должником степень заботливости и осмотрительности и является критерием определения виновности в гражданском праве. Единственным вопросом в процессе судебного разбирательства может оказаться факт: а была ли проявлена та самая осмотрительность со стороны должника, от чего она может зависеть и как повлиять на вредоносный результат.

В рамках предложенного подхода, вина лица должна определяться как невыполнение им обязанностей по надлежащему осуществлению им своей деятельности по исполнению обязательства в пределах норм действующего законодательства.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М. Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. – М.: Статут, 2000. – 848 с.
3. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07.12.1998 N 218-3 (ред. от 09.01.2017) // Консультант Плюс. Беларусь / [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Дата доступа: 10.02.2019.
4. Гражданское право: В 2 т. Том 1. Учебник / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 1998. – 816с.
5. Гражданское право: В 2 ч. Часть 1. Учебник для вузов / Отв.ред. В.Ф. Чигир. – Минск: Амалфея, 2000. – 976 с.
6. Грунтова Т.В. Ответственность по гражданскому праву // Промышленно-торговое право для юрисконсультов и юридических вузов, 1999. – №5. – С. 67–93.
7. Замойский И., Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. – М.: Юрид. лит., 1984. – 224 с.
8. Иоффе О.С. Обязательственное право – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
9. Исупова Е.А. Вина как условие наступления гражданско-правовой ответственности // Научно-методический электронный журнал «Концепт» – 2019. – №1.
10. Малашко А.П. Возмещение убытков как форма имущественной ответственности [Текст]: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03-гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / А.П. Малашко; Учреждение образования «Белорусский государственный экономический университет». – Минск, 2005. – 20 с.

-
11. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности – М.: Юрид. лит., 1970. – 312 с.
 12. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. М.: Юр. лит., 1950. – 412 с.
 13. Рабинович Ф.Л. Вина как основание договорной ответственности предприятия. М., 1975. – 268 с.
 14. Самощенко И.С. Понятие правонарушения по советскому законодательству – М.: Юрид. лит., 1963. – 286 с.
 15. Успенский Л. Очерки по юридической технике. – Ташкент, 1927. – 219 с

**ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ/СВЕДЕНЬЯ ОБ АВТОРАХ/
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:**

David Shavianidze – Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi Kutaisi/Gürcistan; Kutaisi üniversitesi; Associated professor of Akaki Tsereteli State University. Associated professor of Kutaisi University, Georgia, City Kutaisi.

Luiza Khachapuridze – Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Georgian Philology of Akaki Tsereteli State University, Georgia, City Kutaisi.

Абдрахманова Мейрамкул Турганбаевна – магистр естественных наук, старший преподаватель кафедры физики и математики Факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Аманбаева Гульгуль Курманбаевна – студент, Кызылординский Государственный Университет имени Коркыт ата, г. Қазакстан, Қызылорда.

Анарбек Жанерке – студент, Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Атаманчук Ніна Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, вікової та практичної психології Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна.

Аубакирова Асель Аубакировна – магистр, Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Аубакирова Гүлжан Ибрагимқызы – учитель начальных классов, Родинская общеобразовательная средняя школа, г. Аркалык, Казахстан.

Бамбуляк Андрій Васильович – кандидат медичних наук, доцент, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Баянбаева Назерке Сергаліевна – учитель технологии, Общеобразовательная школа №4, г. Аркалык, Казахстан.

Бевз Марія Олегівна – студентка, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Бесплітнік Марина Георгіївна – асистент, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Бисембаева Нагима Асанхановна – магистр психологии, Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар, Казахстан.

Бойчук Олег Михайлович – кандидат медичних наук, асистент, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Бондаренко Альона Олексіївна – студентка II курсу юридичного факультету, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна.

Бурбела Александр Сергійович – викладач фізичного виховання, спеціаліст, Вінницький технічний коледж, м. Вінниця, Україна.

Ваків Христина Андріївна – студентка IV курсу факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології, спеціальності соціальна педагогіка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна.

Василенко Сергій Валентинович – старший науковий співробітник сектору охорони природи відділу охорони пам'яток історії, археології та природи, Національний заповідник «Хортиця», м. Запоріжжя, Україна.

Вербицкая Ирина Константиновна – доцент кафедри громадянського права і процесу Белоруського інституту правознавства Белоруського інституту правознавства. Минск, Беларусь.

Віктор Москалець – студент II курсу, Комунальний заклад «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Власова Аліна Анатоліївна – студентка III курсу, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна.

Внукова Ольга Миколаївна – канд. пед. наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна.

Герасименко Жанна Ігорівна – викладач математики, спеціаліст I категорії, Вінницький технічний коледж, м. Вінниця, Україна.

Головенько Катерина Вікторівна – викладач математики, спеціаліст 2 категорії, Вінницький технічний коледж, м. Вінниця, Україна.

Горденко Світлана Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, м. Переяслав-Хмельницький, Україна.

Гриценко Олег Вікторович – студент V курсу, кафедра інженерної екології, інститут енергозбереження та енергоменеджменту, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна.

Демиденко Раїса Николаевна – доцент, канд. біолог. н., професор, Павлодарський державний педагогічний університет, г. Павлодар, Казахстан.

Дмитренко Алла Адамівна – к.і.н., доцент кафедри документознавства та музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна.

Драч Микола Валентинович – студент, КЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Дуда-Ільчук Оксана Петрівна – викладач, Комунальний заклад «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Дурмаджи Артем Олександрович – студент IV курсу напряму підготовки 6.010201 Фізичне виховання, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Євгеній Москальчук – студент II курсу, Комунальний заклад «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Євтєєва Любов Іванівна – к.т.н., асистент, кафедра інженерної екології, інститут енергозбереження та енергоменеджменту, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна.

Єрмілов Валерій Семенович – доктор історичних наук, кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри теорії й методики природничо-математичних наук Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Миколаїв, Україна.

Жандулла Жаркынай Сәкенқызы – студент, Кызылординский Государственный Университет имени Коркыт ата, г. Казакстан, Кызылорда.

Жаныбек кызы Диана – магістр, Нукусский филиал ТашГАУ, г. Нукус, Узбекистан.

Жармағанбет Мәрзия Сәбитбекқызы – учитель начальных классов, Родинская общеобразовательная средняя школа, г. Аркалык, Казакстан.

Жеңісханқызы Мөлдір – студент, Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казакстан.

Живко Зінаїда Богданівна – д.е.н., професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна.

Жоллыбеков Бахтияр – д.г.н., професор, Нукусский филиал ТашГАУ, г. Нукус, Узбекистан.

Жоллыбеков Мурат Бахтиярович – докторант, Нукусский филиал ТашГАУ, г. Нукус, Узбекистан.

Забродська Ольга Сергіївна – студентка, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Іваненко Володимир Віталійович – старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Катоніна Тетяна Володимирівна – студентка, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.

Калелова Индира Маулкановна – магістр педагогических наук, преподаватель английского языка кафедры иностранных языков ВКГТУ им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, Казакстан.

Калініченко Світлана Петрівна – студентка II курсу, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна.

Кемал Перуза Серікқызы – студентка, Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар, Казакстан.

Кәрімова Құралай – студент, Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казакстан.

Княшко Ксенія Костянтинівна – студентка III курсу, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.

Кір'ян Олена Іванівна – кандидат економічних наук, доцент каф. Менеджменту УПА Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків, Україна.

Кобжанова Нурила Нагизканқызы – студентка, Аркалькский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Кожасва Аліна Сергіївна – студентка III курсу природничо-географічного факультету спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія), Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Кожина Крістіна Олегівна – студентка, Красноградський коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Красноград, Україна.

Колунаєва Тетяна Євстафіївна – кандидат педагогічних наук, доцент Професор кафедри педагогіки початкової освіти РДГУ, м. Рівне, Україна.

Корнілов Олександр Володимирович – асистент кафедри загальної, вікової та практичної психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна.

Котова Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Кривошеїна Елла Дмитрівна – студентка II курсу спеціальності «Дошкільна освіта», Красноградський коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Красноград, Україна.

Куваєва Вікторія Олександрівна – старший викладач кафедри економіки природокористування Одеського державного екологічного університету, м. Одеса, Україна.

Кайролла Жанерке – студент, Аркалькский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Кансейіт Мөлдір – студент, Аркалькский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Қожахмет Манат Сейдалықызы – магистр, Аркалькский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Қуанышбекқызы Гүлмира – студент, Қызылординский Государственный Университет имени Коркыт ата, г. Қазақстан, Қызылорда.

Құлмурат Гулбахар Ықтиярқызы – студентка III курса, Аркалькский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Лашевич Ольга Олександрівна – викладач, спеціаліст першої категорії, КЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Лопушняк Леся Ярославівна – асистент, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Мазуранчик Зоряна Федорівна – молодший науковий співробітник Національний заповідник «Замки Тернопілля», м. Збараж, Україна.

Максимчик Диана Вячеславовна – студентка V курсу факультета економіки і права УО «Барановичский государственный университет», г. Барановичи, Беларусь.

Мартин Ольга Максимівна – к.е.н., доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна.

Мерекекзы Эльмира – студентка, Аркальський державний педагогічний інститут ім. І. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Михайлова Валерія Олегівна – студентка I курсу магістратури спеціальності 014.07 Середня освіта (Фізична культура), Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Мищенко Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, м. Рівне, Україна.

Мохигул Акбарова – преподаватель кафедры театральное искусство и народное творчество, Ферганский филиал государственного института искусств и культуры Узбекистана, г. Коканд, Узбекистан.

Молдір Айткалиева – студент, Аркальський державний педагогічний інститут ім. І. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Непша Олександр Вікторович – старший викладач кафедри фізичної географії і геології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Паламарчук Тетяна Юрївна – викладач предмету «Педіатрія», КЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Панасюк Зоряна Вячеславівна – викладач предмету «Медична та соціальна реабілітація», КЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Панковець Марта Петрівна – доцент, кандидат економічних наук, Львівський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи, м. Львів, Україна.

Пасічник Світлана Олексіївна – викладач методики розвитку мовлення і навчання елементів грамоти, Красноградський коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Красноград, Україна.

Пасічніченко Анжела Василівна – кандидат психологічних наук, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна.

Пашигар Марина Сергіївна – викладач психології, Красноградський коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Красноград, Україна.

Пернебай Асылбай – студент, Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Полянничко Олена Володимирівна – старший викладач, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.

Помазан Дмитро Юрійович – аспірант, Мелітопольський Державний Педагогічний Університет, м. Мелітополь, Україна.

Процак Тетяна Василівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини ім. М.Г. Туркевича, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Проценко Андрій Анатолійович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Руснак Віталій Флорович – асистент, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Сабитбекова Гулмира – старший преподаватель, магистр, Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Садыкова Базаргуль Сапарбековна – старший преподаватель, магистр естественных наук, Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Сербалюк Юрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної педагогіки Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна.

Сінчук Дар'я Вікторівна – студентка I курсу, ДВНЗ ЛННІ УБС, м. Львів, Україна.

Скаковський Віталій Євгенович – викладач, спеціаліст першої категорії, КЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради, м. Новоград-Волинський, Україна.

Смолинська Марина Андріївна – магістр, Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Султанова Тоты Асановна – магістр інформатики, преподаватель, Кызылординский Государственный Университет имени Коркыт ата, г. Казахстан, Кызылорда.

Тажимуратов Бекполат Дастанович – магістр, Нукусский филиал ТашГАУ, г. Нукус, Узбекистан.

Тамбовцев Геннадій Віталійович – Кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної географії і геології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Танасевская Юлия Викторовна – магістр педагогічних наук, преподаватель английского языка кафедры иностранных языков ВКГУ им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

Тис Ніна Вікторівна – студентка I курсу магістратури спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія), Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Токтаргалиева Кымбат Мукатаєвна – магістр педагогічних наук, преподаватель англійського мови кафедри іноземних мов ВКГТУ ім. Д. Серікбаєва, г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

Толенді Ісламбек – студент, Аркалькський державний педагогічний інститут ім. І. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Третяк Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, м. Рівне, Україна.

Турар Айгерім Жаксыбайқызы – студент, Аркалькський державний педагогічний інститут ім. І. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Үлжалғас Халилла – студент, Аркалькський державний педагогічний інститут ім. І. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Феліксів Юрій Леонітович – викладач фізичного виховання, викладач вищої категорії, викладач-методист, Вінницький технічний коледж, м. Вінниця, Україна.

Хмара Тетяна Володимирівна – доктор медичних наук, професор, Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна

Хованець Крістіна Русланівна – студентка, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна.

Хованская Мария Михайловна – м.э.н., преподаватель, УО «Барановичский державный университет», г. Барановичи, Беларусь.

Чорній Н.І. – магістр, спец. «Товарознавство та комерційна діяльність», Торговельно-економічний університет, м. Львів, Україна.

Шарыпханова Дана – студент, Аркалькський державний педагогічний інститут ім. І. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Шумський Орест Васильович – канд. техн. наук, доцент кафедри товарознавства та технологій непродовольчих товарів Львівського торговельно-економічного університету, м. Львів, Україна.

Юсантаєва Розай Сабиржановна – студентка III курсу, Аркалькський державний педагогічний інститут ім. І. Алтынсарина, г. Аркалык, Казахстан.

Ядловська Ольга Степанівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна.

Збірник наукових праць

«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. Матеріалів XXI Міжнарод. наук. практи. інтернет-конф., 18 лютого 2019 р. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вип. 21. – 347 с.

ВИПУСК 21

Враховуючи свободу наукової творчості, редколегія приймає до друку публікації та статті тих авторів, думки яких не в усьому розділяє.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук і відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи».

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30, (к. 221)

Тел.: +38(050) 0440-342

humanitarica@gmail.com

Матеріали конференції розміщені на сайті:

<http://humanitarica.webnode.com.ua/>

Укладачі: В.О. Вовкодав, І.В. Гайдаєнко

Дизайн: А.М. Вовкодав

Підписано до друку 20.02.2019 р. Формат 60x84 1/16

Наклад 83. Зам. №963. Ум.друк.арк. 29.9

Виробник ФОП Домбровська Я.М., свідоцтво про
державну реєстрацію №2 340 000 0000 003646 від 15.07.2015 р.

08055, Київська обл., Макарівський р-н, с. Вільне,

e-mail: kalina_print@ukr.net

